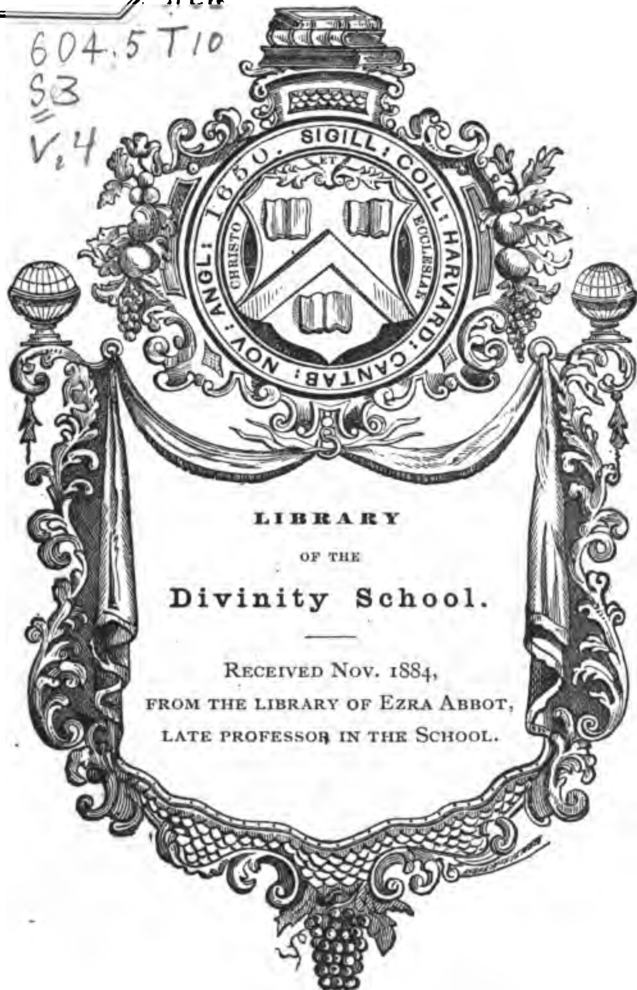
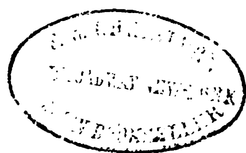

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE
LIBRARY
OF THE
Divinity School.
Received Nov. 1884,
FROM THE LIBRARY OF EZRA ABBOT,
LATE PROFESSOR IN THE SCHOOL.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL

MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIV.

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *testimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *spectaculis*, de *idololatria*, de *baptismo* adversus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recensioni ipse praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque summo studio iam operam dedi, ut eximiam Viri summi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri posset, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me positae, lectores autem administrationis meae poenite-

ret.

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noeſſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

ut ipſis Tertulliani verbis utamur, nihil erubeſcit, niſi ſolummodo abscondi, quantum in nobis eſt, eniteat atque exſplendeſcat. Scrib. Halae in Regia Fridericiana die xxv. April. cIↃIↃCCLXXI.

M. CHRISTIAN. GODOFRFD. SCHÜTZ.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

O R A T I O N E

L I B E R.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus *). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis discipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento* **). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi- P. 2.

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9. 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; ſermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Chriſto conſtituta, ex tribus conſtituta eſt. Ex ſermone, quo enunciatur: ex ſpiritu, quo tantum poteſt: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes diſcipulos ſuos adorare; ſed omnia Ioannis Chriſto praeſtruebantur, donec ipſo aucto (ſicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, ſe vero *deminui*) totum praeminiſtri opus cum ipſo ſpiritu tranſiret ad Dominum. Ideo nec exſtat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coeleſtibus ceſſerint. *Qui de terra eſt*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adeſt*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleſte, quod Domini Chriſti eſt? ut haec quoque orandi diſciplina. Conſideremus itaque, benedicti, coeleſtem eius ſophiam, in

P. 3. primis de praecepto ſecrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conſpectum et auditum ſub tectis et in abditis etiam adeſſe confideret, et modeſtum [6]) fidei deſiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei ſoli religionem ſuam offerret; [7]) ſequente ſophia in ſequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modeſtiam [10]) fidei, ſi non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro ſuis proſpicere certi ſumus [11]): attamen [12]) brevitas iſta, quod ad tertium ſophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abeſt Pariſ.* ex ratione qua ſuſcipitur *Rig. Murat.* 6) modeſtiam, *Murat.* 7) ſequens *etc. Iun.* 8) quod etſi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modeſtum *Pariſ.* 11) ſimus *Rig.* 12) *ſic Rig. et Murat. alii:* et tamen.

tionis substantia fulta est; quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut hominis petitionem; sed omnem paene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

Cap. II. Incipit a testimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, *qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii Dei vocentur* **). Quamquam frequentissime Dominus patrem nobis P. 4. pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis* ***). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israeli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, *Filios*, dicens, *genui, et illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio ista 13) et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, *et pater unum sumus* ††). Ne mater quidem Ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater 14) recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Es. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. postea Latini dixerunt, esse* substantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15]) quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio**). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus* ***), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17]) de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus.
P. 5. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††), id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inseris*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus. *male, Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam subiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*; non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et spiritus, nos [22]) sumus coelum et terra. P. 6.
Quanquam etsi simpliciter intelligendum est: idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius, salus eorum quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas, quam Dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam*, *sed patris facere se voluntatem* *): sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*, vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in Dei voluntate, etiam, si quid, pro meritis cuiusque, secus inrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum substantia passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, *Pater* **), inquit, *transfer poculum istud*. Et recordatus, *nisi quod mea non*, *sed tua fiat voluntas* [25]). Ipse erat voluntas et potestas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita *Murat.* 24) sub instantiam *Venet. Murat. vix opus est.* 25) *Minus commode sic loquitur; sic Sabell. et Marcellus.*

P. 7. patris, et tamen, ad demonstrationem sufferentiae debitae, voluntati se patris tradidit.

Cap. V. *Veniat* quoque *regnum tuum*, ad id pertinet [26]), quod et fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? in cuius manu cor omnium regum est *)? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exspectamus. Itaque si ad Dei voluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominici repraesentatio, quomodo quidam [27]) pertractum quendam in seculo, postulant? quum regnum Dei, quod, ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat; optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiam si praefinitum in oratione non esset, de postulando regni adventu, ultro eam vocem [28]) postulassemus, festinantes ad spei nostrae complexum. Clamant ad Dominum [29]) in visu animae martyrum sub altari: *Quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terrae* **). Nam utique ultio illorum [30]) a seculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat Domine regnum tuum! Votum Christianorum, confusio [31]) nationum, exsultatio
P. 8. angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus.

Cap. VI. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit? ut post coelestia, id est, post Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque necessita-

*) Prov. 21, 1. **) Apoc. 6.

26) *forte*, quod est, fiat. 27) protractum *Rig. Murat. rectius, alibi*, mora *finis*, in *omitt. Murat.* 28) protulissemus *Rig. Murat.* 29) invidia *Venet.* 30) ad seculi finem *Pamelius male.* 31) *sed talis tam obscura descriptio, nationibus olim suspicionem novarum rerum fecit; hinc* persecutiones *plurimae.*

cessitatibus petitioni locum faceret: nam et edixerat Dominus, *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur* *). Quanquam *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et 32) vita panis. *Ego sum*, inquit **), *panis vitae*. Et paulo supra: *Panis est sermo Dei vivi, qui descendit de coelis*. Tum quod et corpus eius in pane censetur: *Hoc est corpus meum*. Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius: sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritalis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est: *cetera enim nationes requirunt* ***). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit †), *Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?* Item ††), *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator, panem 33) pulsabat. Merito autem adiecit; *Da nobis hodie*, ut qui praemiserat †††), *Nolite de crastino cogitare quid edatis*. Cui rei parabolam quoque accomodavit ††††) illius hominis, 34) qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur. P. 9.

CAP. VII. Consequens erat, ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, si

*) Matth. 6. **) Ioh. 6. ***) Matth. 6. †) Matth. 15. ††) Matth. 7. Luc. 11. †††) Matth. 6. ††††) Luc. 12.

32) *forte* vitae panis. 33) *Murat.* poscebat. 34) qui pro venientibus, *distincte legit Iun. parum bene.*

35) si illis reputamur revera, quasi taurus ad victimam? Sciebat Dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque, *petamus dimitti nobis debita nostra.* Exomologesis est, petitio veniae, quia qui petit veniam, delictum confitetur. Sic et poenitentia demonstratur acceptabilis Deo, quia vult eam quam mortem peccatoris*). Debitum autem in scripturis delicti figura est**), quod perinde iudicio debeatur, et ab eo exigatur, nec evadat iustitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo dominus debitum remisit. Huc enim spectat exemplum parabolae totius. Nam et quod idem servus a domino liberatus, non perinde parcit debitori suo, ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur, ad solvendum novissimum quadrantem, id est modicum usque delictum: eo competit, quod remittere nos quoque profitemur debitoribus nostris. Iam et alibi ex [36]) hac specie orationis: *Remittite*, inquit***), et *remittetur vobis.*
P. 10. Et cum interrogasset Petrus, si septies remittendum esset fratri: *Immo*, inquit, *septuagies septies*†); ut legem in melius reformaret, quod in Genesi††) de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies ultio reputata est.

Cap. VIII. Adiecit ad plenitudinem tam expeditae orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus, *Ne nos inducas in tentationem*, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique, qui tentat†††). Ceterum absit, ut Dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cu-

*) Ezech. 33. **) Matth. 18. ***) Matth. 5.
†) Luc. 6. Matth. 18. ††) Genes. 4. †††) 1 Thess. 3. Iac. 1.

35) si in eis *Iun.* si illi *Rig. Murat.* 36) hac *abest Murat.*

cuiusque, aut deiicere [37]) sit consentiens. Diaboli est et infirmitas et malitia. Nam et Abraham*) non tentandae fidei gratia sacrificare de filio iusserat, sed probandae; ut per eum faceret exemplum praecepto suo, quo mox praecepturus erat, neque pignora Deo cariora habenda. Ipse a Diabolo tentatus **) praesidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: *Orate dicens, ne tentemini* ***). Adeo tentati sunt dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Ergo respondet clausula, interpretans quid sit, ne nos deducas in tentationem. Hoc est enim, *Sed eveh*e [38]) *nos a malo.*

CAP. IX. Compendiis [39]) paucorum verborum, quot attinguntur edicta Prophetarum, Evangeliorum, Apostolorum, sermones Domini, parabolae, exempla, praecepta, quot simul expunguntur officia? Dei, honor, in patre, fidei testimonium, in nomine; oblatio obsequii, in voluntate; commemoratio spei, in regno; petitio vitae, in pane; exomologesis debitorum, in deprecatione; sollicitudo tentationum, in postulatione tutelae. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et spiritu ipsius iam tunc cum ex ore divino ferretur, animata, suo privilegio ascendit in coelum, commendans patri quae filius docuit. [40]) Quoniam tamen dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, *Petite*, inquit †), *et accipietis*; et sunt, quae petan- P. II.

*) Gen. 22. **) Matth. 4. ***) ib. 26. †) Ioh. 16.

37) deiicere gestiens *Rig. Murat.* 38) *sic et editio Veneta 1701. fol. alii*, devehe. 39) paucolorum, *Murat.* 40) *Hic Muratorius designat Cap. X.*

tantur pro circumstantia cuiusque, praemissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento, [41]) accidentium ius est desideriorum, ius est [42]) superstruendi extrinsecus petitiones. Cum memoria tamen praeceptorum, ne quantum a praeceptis, tantum ab auribus Dei longo simus.

Cap. X. Memoria [43]) praeceptorum, viam orationibus sternit ad coelum, quorum praecipuum est: ne prius ascendamus ad Dei altare, quam, si quid discordiae vel offensae cum fratribus contraxerimus, resolvamus.
P. 12. Quid est enim ad pacem Dei [44]) accedere sine pace? ad remissionem debitorum, cum retentione? Quomodo placabit patrem, iratus in fratrem? cum omnis ira ab initio interdicta sit nobis*)? Nam et Ioseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, Et [45]) *ne*, inquit, *irascamini in via;* nos scilicet monuit**). Alias enim via cognominatur disciplina nostra. Tum ne in via orationis constituti, ad patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus amplians legem, iram in fratrem homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; etiam si irascendum est, *non ultra solis receptum*, ut Apostolus admonet †). Quam autem temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fra-

*) Gen. 4. **) Gen. 45. Ps. 118. Matth. 5.
†) Eph. 4.

41) accedentium iuxta *Latin.* 42) superfluendi, *Murat.* 43) *sic melius dividitur. Alii: C. X.* Cum memoria etc. 44) *sic et Veneta 1701. et sic volebat et Pancirollus; in aliis*, recedere; *nempe iungitur:* ad pacem d. accedere? recedere sine pace? 45) *Latin. distinguit*, ne, inquit, irascamini in via, nos scilicet monuit, (alias enim via cognominatur disciplina nostra). tum, ne in via etc. *parum bene.*

fratri satisfacere; aut orationem, perseverante iracundia, perdere? [46]) Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi, libera debet esse orationis intentio; de tali spiritu emissa, qualis est spiritus ad quem mittitur. *) Neque enim agnosci poterit a spiritu sancto spiritus inquinatus; aut tristis, a laeto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.

Cap. XI. Ceterum [47]) quae ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire? quando et ipsis manibus spiritales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a saevitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleventur. Hae sunt verae munditiae, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id cum scrupulose percontarer et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditionem. Nos Dominum adoramus, non dedimus; imo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanae inquinamentum conscientiae causa lavemus. [48]) Ceterum satis mundae sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. **) Omnibus licet membris lavet quotidie Israël, nunquam tamen mundus est. Certe manus eius semper immundae, sanguine Prophetarum et ipsius domini cruentatae in aeternum. Et ideo conscientia patrum P. 12

*) Sap. 1. **) Es. 1.

46) *Cap. 12. hic Muratorius.* 47) *hic Muratorius C. 13. signat.* 48) *hic C. 14. Murat.*

trum haereditarii rei nec attollere eas ad dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias, ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus 49), et dominica passione 50) modulantes, et orantes confitemur Christo.

14. CAP. XII. 51) Sed quoniam unum aliquod attigimus vacuae observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobranda est; si quidem sine ullius aut Dominici aut Apostolici praecepti auctoritate fiunt. huiusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata et coacta, et curiosi potius quam rationalis officii, certe vel eo coërcenda, quod gentilibus adaequent. Ut est quorundam, positis 52) penulis orationem facere: sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, Apostoli, qui de habitu orandi docent*), comprehendissent; nisi, si qui putant Paulum penulam suam in oratione penes Carpum reliquisse **). Deus scilicet non audiat penulatos; qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudivit ***). 53) Item quod adsignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas ille, cuius scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non; simpliciter enim et nunc positum est: cum adorassem et assedissem super lectum; ad ordinem

*) 1 Cor. 11. **) 2 Tim. 4, 13. ***) Dan. 3.

49) e dom. p. *Murat.* 50) modulatum *legit Mur. et supplet*, capimus. 51) *Cap. 15. Murator.* 52) paenulis *Iun.* 53) *Cap. 16. Murat.*

nem narrationis, non ad instar disciplinae. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Imo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra, aut subsellio sederit. Porro cum perinde faciant nationes, adoratis sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiae crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreverens est assidere sub conspectu contraque conspectum eius, quem cum maxime reverearis ac venereris: quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis astante*), factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigaverit. P. 15.

CAP. XIII [54]) Atqui cum modestia et humilitate adorantes magis commendamus deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis[55]), sed temperate ac probe elatis. Ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque deiectus orabat, *iustificatior pharisaeo* procacissimo *discessit* **). Sonos etiam vocis subjectos esse oportet; aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur? Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut conspector. Daemonium oraculi Pythii: *Et mutum*, inquit, *intelligo*, *et non loquentem exaudio*. Dei aures sonum exspectant? Quomodo ergo oratio Ionae***) de ventre ceti per tantae bestiae viscera ab ipsis abyssis per tantam aequoris molem ad coelum potuit evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius adorant, nisi quod proximis obstre-

*) Luc. 1. **) Luc. 18. ***) Ion. 2.

54) *Cap. 17. Murat.* 55) elatis *delendum putat Ian.*

P. 16. ſtrepunt? Imo prodendo petiones ſuas, quid minus faciunt, quam ſi in publico orent?

CAP. XIV. [56]) Alia iam conſuetudo invaluit; ieiunantes habita oratione cum fratribus, ſubtrahunt oſculum pacis, quod eſt ſignaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax eſt, niſi cum oratione commendabilior aſcendit, ut ipſi de noſtra operatione participent, quam iam audeant de ſua pace fratri tranſigere? Quae oratio cum divortio ſancti oſculi integra? quem domino officium facientem impedit pax? Quale ſacrificium eſt, a quo ſine pace receditur? Quaecunque [57]) ratio ſit, non erit potior praecepti obſervatione, quo iubemur ieiunia noſtra celare. Iam enim de abſtinentia oſculi agnoſcimur ieiunantes. Sed et ſi qua ratio eſt, ne tamen huic praeceptor tu [58]) ſis, potes domi [59]) forte inter quos latere ieiunium in totum non datur, differre pacem. Ubicunque autem alibi [60]) operationem tuam abſcondere potes, debes meminiſſe praecepti: ita et diſciplinae foris, et conſuetudini domi ſatisfacies. Sic et die Paſchae quo communis et quaſi publica ieiunii religio eſt, merito deponimus oſculum; nihil curantes de [61])
P. 17. occultando quod cum omnibus faciamus. Similiter de [62]) ſtationum diebus, non putant plerique ſacrificiorum orationibus interveniendum, quod ſtatio ſolvenda ſit, accepto corpore domini. Ergo devotum deo obſequium euchariſtia reſolvit, an magis deo obligat? Nonne ſolennior erit ſtatio tua, ſi et ad aram dei

56) *Cap. 18. idem.* 57) operatio, *Rig. Murat.* 58) praecepto reus *melius Rig. Murat.* 59) ſi forte *Rig. Murat.* 60) *in occulto orandum eſſe. Forte,* orationem. 61) *male,* oſculando, *legitur Fran. Pariſ.* 62) *hic Cap. 19. Murat.* Similiter et de, *Rigalt. Murat.*

dei ſteteris? Accepto corpore domini et reſervato, utrumque ſalvum eſt; et participatio ſacrificii, et executio officii. Si ſtatio de militari exemplo nomen accipit (nam et militia dei ſumus) utique nulla laetitia ſive triſtitia obveniens caſtris, ſtationes militum reſcindit. Nam laetitia libentius, triſtitia ſollicitius adminiſtrabit diſciplinam. [De habitu vero duntaxat feminarum varietas obſervationis [63]) efficit poſt ſanctiſſimum Apoſtolum nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare, niſi quod non impudenter, ſi ſecundum Apoſtolum retractemus. De modeſtia quidem cultus et ornatus aperta praeſcriptio eſt etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eodem et ſpiritu quo Paulus et veſtium gloriam et auri ſuperbiam et crinium lenonem [64]) operoſitatem. [65]) Sed quid promiſcue obſervetur per eccleſias [66]) quaſi incertum id retractandum eſt, velarine debeant virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod Apoſtolus non virgines nominatim, ſed mulieres deſignaverit velandas eſſe; nec ſexum, ut diceret feminas, ſed gradum ſexus, dicendo mulieres *). Nam ſi ſexum nominaſſet, feminas dicendo, abſolute definiſſet de omni muliere. Aut quum unum gradum ſexus nominat, alium tacendo ſecernit. Potuit enim, inquiunt, aut et virgines nominare ſpecialiter, aut compendio generaliter feminas. P. 18.

Qui

*) 1 Cor. 11, 5.

63) effecit, *Murat.* 64) *an*, lenoninam? 65) *hic Muratorius Cap. 21. incipit, atque e codice Ambrosiano multa addit.* 66) *Ista uncinis inclusa Rigaltius, adiecit e vetustiss. exemplari. Hic designat Cap. 20. qui praeterea usque ad Cap. 19. pergit.*

Cap. XXII. Qui ita concedunt, recogitare debent de ſtatu vocabuli ipſius, quid eſt mulier a primis quidem litteris ſanctorum commentariorum; nam inveniunt ſexus eſſe nomen, non gradum ſexus. Siquidem Evam nondum virum expertam Deus mulierem et feminam cognominavit*): feminam, qua ſexus generaliter, mulierem, qua gradus ſexus ſpecialiter. Itaque iam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit, commune id vocabulum et virgini factum eſt. Nec mirum, ſi Apoſtolus eodem utique ſpiritu actus, quocum omnis ſcriptura divinitatum, et illa geneſis digeſta eſt, eadem voce uſus eſt, mulierem ponendo; quae exemplo Evae innuptae et virgini competat. Cetera denique non ſonant, nam et hoc ipſo, quod virgines non nominavit, ſicut alio in loco, ubi de nubendo docet, ſatis praedicat de omni muliere, et de toto ſexu dictum, nec diſtinctum eſſe inter virgi-
P. 19. nem, omnino non nominat. Qui enim alibi diſtinguere meminit, ubi ſcilicet differentia poſtulat (diſtinguit autem utramque ſpeciem ſuis vocabulis deſignans; ubi non diſtinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid? quod graeco ſermone, quo litteras Apoſtolus fecit, uſui eſt mulieres vocare tam feminas, id eſt γυναῖκας, quam θηλείας. Igitur ſi pro ſexus nomine vocabulum iſtud frequentatur, quod eſt interpretatione pro eo, quod eſt femina, ſexum nominavit, dicens γυναῖκα. In ſexu autem et virgo contingitur. Sed et manifeſta pronunciatio eſt: *Omnis*, inquit, *mulier adorans, prophetans intecto capite dedecorat caput ſuum***). Quid eſt omnis mulier, niſi omnis aetatis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit, dicendo om-

*) Geneſ. 2, 23. **) 1 Cor. 11, 5.

omnis; sicut nec vir nec velandi; proinde enim *omnis vir*, inquit*). Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari iubetur. Aequaliter in utroque sexu minor aetas maioris sequatur disciplinam: aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminae, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir, et investis, si aliud est mulier, et virgo. Nempe propter angelos ait**) velari oportere, quod angeli propter filias hominum descivecrunt a deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est nuptas iam, et virginitati defunctas concupiscentiae, nisi si non licet et virgines specie praestare, et amatores invenire? Imo videmus, quod non virgines solas concupierint, quum dicat scriptura filias hominum, quia potuit uxores hominum nominasse, vel feminas indifferenter. Etiam quod ait***): *Et acceperunt sibi in uxores*, eo facit, quod accipiuntur in uxores, quae vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enunciasset. Itaque vacant tam viduitate, quam et virginitate: adeo sexum nominando, generaliter filias, et species in genere commiscuit. Item quum dicit†), naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quae capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignarit: nonne idem tegumentum, et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si mulieri turpe est radi, et virgini perinde. In quibus ergo una conditio capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim femina nominata est. Sic denique et Israhel ob- P. 20.

*) ibid. **) ibid. ***) Gen. 6, 2. †) 1 Cor. 11, 15.

observat. Sed si non observaret: nostra lex ampliata: atque suppleta defenderet sibi adiectionem. Virginibus quoque iniiciens velamentum, excusetur. Nunc aetas, quae sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva, et Adam, ubi eis contigit sapere, texuerunt a) statim, quod agnoverant. Certe in quibus pueritia mutavit, sicut naturae, ita et disciplinae debet aetas esse munifica. Nam et membris, et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam aetas iam in ea
P. 21. nupsit suo viro, id est tempori: sed aliqua se deo vovit. Iam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis praestet: quod propter deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod dei gratia exerceat, solius dei conscientiae commendare, ne quod a deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? *Si dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris*, inquit*), *quasi non acceperis?* Quid alias ostentatione tui iudicas? an alias gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris, et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur quod affectione gloriae assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non videris; nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari iubet, suas utique multo magis. Sed

*) 1 Cor. 4, 7.

a) texerunt legit Murat.

Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam. Multi alienae consuetudini prudentiam suam, et constantiam eius addicunt, ne compellantur velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quae se etiam virgines negare non possunt, contentae abuti in fama suae conscientiae apud deum securitate. De illis tamen, quae sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronuntiare, contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expaverint. Omnia enim in his praenupserunt, et aetas per maturitatem, et caro per aetatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per exspectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quae sponso demonstrato, tantum notitia eius nubendo velata est*). P. 22.

CAP. XXIII. De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui Sabbato abstinent genibus. Quae dissensio quum maxime apud Ecclesias causam dicat, dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero sicut accepimus, solo die Dominico Resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu, et officia cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et spatio Pentecostes, quae eadem exultationis solemnitatem dispungimur b) Ieiuniis autem et stationibus nulla oratio sine genu, et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum

*) Gen. 24, 65.

b) dispungimus coniicit Murat.

tum, sed et deprecamur, et satisfacimus deo domino nostro. De temporibus orationis nihil omnino praescriptum est, nisi plane omni in tempore, et loco orare.

CAP. XXIV. Sed quomodo omni loco, quum prohibeamur in publico? *Omni* inquit*); *loco*, quem opportunitas, aut etiam necessitas importaret. Non enim contra praeceptum reputatur ab Apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant deo, apud Paulum, qui in navi coram omnibus Eucharistiam fecit.

P. 23.

CAP. XXV. De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarumdam. Istarum dico communium, quae diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas solemniores in scripturis invenire est. Primus Spiritus Sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est**). Petrus, qua die visionem communitatis omnis in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora***). Idem cum Iohanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suae †). Etsi simpliciter se habeant sine ullius observationis praecepto, bonum tamen sit aliquam constituere praesumtionem, qua et orandi admonitionem constringat, et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut quod Danieli quoque legimus ††) observatum utique ex Israëlis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Exceptis utique legitimis orationibus, quae sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita

*) 1 Tim. 1, 2. **) Act. Ap. 2, 15. ***) ib. 10, 9. †) ib. 3, 1. ††) Dan. 6, 10.

ſita oratione, Fideles decet. Priora enim habenda ſunt ſpiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora coeleſtia, quam terrena.

Cap. XXVI. Fratrem domum tuam introgreſſum ne ſine oratione dimiſeris. Vidiſti, inquit, fratrem, vidiſti dominum tuum; maxime advenam, ne angelus forte ſit. Sed nec ipſe a fratribus exemtis priora fecerit refrigeria terrena coeleſtibus. Statim enim iudicabitur fides tua. Aut quomodo ſecundum praeceptum *) pax huic domui dices, niſi et eis, qui in domo ſunt, pacem mutuam reddas? P. 24.

Cap. XXVII. Diligentiores in orando ſubiungere in orationibus Alleluia ſolent; et hoc genus Pſalmos, quorum clauſulis reſpondeant, qui ſimul ſunt. Et eſt optimum utique inſtitutum omne, quod proponendo et honorando deo competit, ſaturatam orationem velut optimam hoſtiam admovere.

Cap. XXVIII. Haec eſt enim hoſtia ſpiritalis, quae priſtina ſacrificia delevit. *Quo mihi*, inquit**), *multitudinem ſacrificiorum veſtrorum? Plenus ſum holocauſtomatum arietum; et adipem agnorum, et ſanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requiſivit iſta de manibus veſtris?* Quae ergo quaeſierit Deus, Evangelium docet. *Veniet hora*, inquit***), *quum veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu et veritate. Deus enim ſpiritus eſt*: et adoratores itaque tales requirit. Nos ſumus veri adoratores, et veri Sacerdotes, qui ſpiritu orantes ſpiritu ſacrificamus orationem dei propriam, et acceptabilem, quam ſcilicet requiſivit, quam ſibi proſpexit. Hanc de toto corde devotam, fide paſtam, veritate curatam, innocentia integram, caſti- P. 25.

ta-

*) Luc. 10, 5. **) Eſ. 1, 11. ***) Ioh. 4, 23. 2 Cor. 3, 17.

tate mundam, Agape coronatam cum pompa operum bonorum inter Psalmos, et Hymnos deducere ad dei altare debemus, omnia nobis a deo impetraturam.

Cap. XXIX. Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit deus, qui eam exigit? Legimus, et audimus, et credimus, quanta documenta efficaciae eius. Vetus quidem oratio et ab ignibus, et a bestiis, et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius operatur oratio Christianorum, non roris Angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert, nullum sensum passionis delegata gratia avertit; sed patientes, et sentientes, et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides quid a domino consequatur, inteligens quid pro dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio iustitiae omnem iram dei avertit, pro inimicis excubat, pro persequentibus supplicat. Mirum si aquas coelestes extorquere novit, quae potuit et ignes impetrare? Sola est oratio, quae deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil novit, nisi perfunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, aegros remediare, daemoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere.
P. 26. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupefacit, alit pauperes, regit divites, lapsos erigit, cadentes suspendit, stantes con-

ti-

tinet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem, qui nos undique observat. Itaque numquam inermes incedamus. Die Stationis, nocte Vigiliae meminerimus. Sub armis orationis signum nostri Imperatoris custodiamus, tubam Angeli exspectemus orantes. Orant etiam Angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes, et ferae, et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad coelum non otiosi c) ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere. Sed et aves nunc exsurgentes eriguntur ad coelum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse dominus oravit, cui sit honor et virtus in seculo seculorum.

c) non otioso *vel* non otiosae *Murat.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

TESTIMOMIO ANIMAE

LIBER

ADVERSUS GENTES.

P. 27. Cap. I. Magna curiositate et maiore longe memoria opus est ad studendum [1]), si quis velit ex litteris receptissimis quibusque [2]) philosophorum vel poëtarum vel quorumlibet doctrina sapientiae [3]) secularis magistrorum testimonia excerpere Christianae veritatis; ut aemuli persecutoresque eius de suo proprio instrumento, et eroris in se, et iniquitatis in nos rei revincantur. Nonnulli quidem [4]), quibus de pristina litteratura et curiositatis labor et memoriae tenor perseveravit, ad eum modum [5]) opuscula penes nos condiderunt, commemorantes et contestificantes in suggillationem et originem et traditionem et sententiarum argumenta [6]), per quae recognosci possit,

1) adstudendum *Rigalt.* 2) ex litteris receptissimi cuiusque *Iun. et P. Ciacon.* 3) doctrinae ac sapientiae *Rigalt.* 4) rei evincantur: Ac nonnulli quidem *Iun.* 5) ad gentes *Rigalt.* 6) in sugillationem et originum et traditionum, et sententiarum, argumenta *Iun. et Latin.* in singula rationem et o. *Rigalt.*

possit [7]), nihil nos aut novum aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes et publicae litterae ad suffragium nobis patrocinentur, si quid aut erroris eiecimus, aut aequitatis admisimus. Sed ne suis quidem magistris, alias probatissimis atque lectissimis, fidem inclinavit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta Christianae defensionis impingunt: tunc vani poëtae, cum deos humanis passionibus et fabulis designant [8]): tunc philosophi duri, cum veritatis fores pulsant. Hactenus sapiens et prudens habebitur, qui prope Christianum pronuntiarit, cum si quid prudentiae aut sapientiae affectaverit, seu ceremonias despuens, seu seculum revincens, pro Christiano denotetur. Iam igitur nihil nobis erit cum litteris et doctrina perversae felicitatis, cui in falso potius creditur [9]), quam in vero. Viderint si qui de unico et solo deo pronuntiaverunt. Imo nihil omnino relatum sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. Nam et quod relatum est [10]), neque omnes sciunt: neque qui sciunt, constare confidunt. Tanto [11]) abest ut nostris litteris annuant homines, ad quas nemo venit nisi iam Christianus. Novum testimonium advoco, imo omni litteratura notius, omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine maius, id est totum quod est hominis. Consiste in medio anima, seu divina et aeterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentiens [12]). Seu minime divina, quoniam quidem mortalis, ut Epicuro soli videtur, eo magis mentiri non debebis [13]), seu de coelo exciperis, seu de terra

P. 28.
P. 29.

7) te cognosci *Le Prior.* 8) absignant *Iun.* 9) cum in falso eius creditur *Vet. Cod. Rigalt.* 10) relatum, sit *Iun. Rigalt.* 11) Tantum *Iun.* 12) mentieris *Latin.* 13) debens *Wouw. Rigalt.*

terra conciperis, seu numeris, seu atomis concinnaris, seu cum corpore inceperis [14]), seu post corpus induceris, unde unde [15]) et quoquo modo hominem facis animal rationale, sensus et scientiae capacissimum. Sed non eam te advoco, quae scholis formata, bibliothecis exercitata, academiis [16]) et porticibus Attici partam [17]) sapientiam ructas [18]). Te simplicem et rudem et impolitam et idioticam compello, qualem [19]) habent qui te solam habent, illam ipsam de compito, de trivio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus est, quoniam aliquantulae peritiae tuae nemo credit. Ea expostulo, quae tecum in hominem [20]) infers, quae aut ex temetipsa, aut ex quocunque auctore tuo sentire didicisti. Non es, quod sciam, Christiana; fieri enim,
P. 80. non nasci solet [21]) Christiana. Tamen nunc a te testimonium flagitant Christiani, ab extranea adversus tuos, ut vel tibi erubescant, quod nos ob ea oderint et irrideant, quae te nunc consciam detineant.

CAP. II. Non placemus, dominum praedicantes hoc nomine unico unicum, a quo omnia, et sub quo universa. Dic testimonium si ita scis. Nam te quoque palam et tota libertate, qua [22]) non licet nobis, domi ac foris audimus ita pronuntiare, Quod deus dederit, et Si deus voluerit, ea voce et aliquem esse significas, et omnem illi confiteris potestatem, ad cuius spectas voluntatem, simul et ceteros negas deos esse, dum suis vocabulis nuncupas, Saturnum, Iovem, Martem, Minervam. Nam [23]) solum deum confir-

14) inciperis *Iun.* incipis *Rig.* 15) inde *Rig.* 16) academicis *Paris.* 17) pasta *Rig.* 18) eructas *Wouw.* 19) te *add. Rig.* 20) tecum homini *Rig.* 21) soles *Wouw. Rig.* 22) quia *Rig.* 23) Nam *abest Rig.*

firmas, quem tantum deum nominas, ut et cum illos interdum deos appellas, de alieno et quasi pro mutuo usa videaris. De natura quoque dei quem [24]) praedicamus, nec te latet: deus bonus est, [25]) deus benefacit, tua vox est. Plane ea dicis, sed homo malus scilicet, [26]) contraria propositione oblique et figuraliter exprobrans, ideo malum hominem, quia a deo bono abscesserit. Etiam quod penes deum bonitatis et benignitatis omnis benedictio inter nos summum sit disciplinae et conversationis sacramentum, Benedicat te deus, tam facile pronuntias, quam[27]) Christiano necesse est. At cum [28]) id maledictum convertis in benedictionem dei, perinde dicto omnem super nos potestatem eius consistere secundum nos confiteris. Sunt, qui etsi deum non [29]) negent, dispectorem plane et arbitrum, et iudicem non putent: in quo utique nos maxime reiiciunt, qui ad istam disciplinam metu praedicati iudicii transvolamus: sic deum honorantes [30]), dum curis observationis, et molestiis animadversionis absolvunt, cui ne iram quidem adscribunt. Nam si deus (inquiunt) irascitur, corruptibilis et passionalis est. Porro quod patitur, quodque corrumpitur, etiam interitum potest capere, quem deus non capit. At iidem alibi animam divinam et a deo conlatam confitentes, cadunt in testimonium ipsius animae, retorquendum adversus opinionem superiorem. Si enim anima aut divina aut a deo data est, sine dubio datorem suum novit. Et si novit, utique et timet, ut tantum postremo P. 31.

24) quam *Rig.* 25) bonus *Rig.* 26) plane adiicis: sed homo malus; scilicet *Rig.* 27) Christiane, *alii.* 28) quum in maledictum convertis benedictionem dei *Iun. Rig.* in *abest Latin. Veneta.* 29) negant *Rig.* 30) inhonorantes *Iun.*

mo auctorem. An non timet, quem magis propitium velit, quam iratum? Unde igitur naturalis timor animae in deum, si deus non[31]) novit irasci? Quomodo timetur, qui nescit offendi? Quid timetur, nisi ira? unde ira,
P. 32. nisi ex animadversione? Unde animadversio, nisi de[32]) dei iudicio? Unde iudicium, nisi de potestate? Cuius potestas summa, nisi dei solius? Hinc ergo tibi anima de conscientia suppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente praedicare, *deus videt omnia*, et *deo commendo*, et *deus reddet*, et *deus inter nos iudicabit.* Unde hoc tibi non Christianae? Atque [33]) id plerumque et vitta Cereris redimita, et pallio Saturni coccinata, [34]) et deae Isidis [35]) linteata? In ipsis denique templis deum iudicem imploras, sub Aesculapio stans, Iunonem in aëre [36]) exorans, [37]) Minervae [38]) calceans [39]) furvis galeam formis [40]), et neminem de praesentibus deis contestaris; in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. O testimonium veritatis, quae apud ipsa daemonia testem [41]) efficit Christianorum.

Cap. III. Enimvero cur [42]) daemonia adfirmamus esse? sane quasi non et probemus, qui ea soli de corporibus exigimus. Aliqui
P. 33. Chrysippi adsentator inludit ea [43]), et esse, et abominationem sustinere, execrationes tuae respondent. Daemonium vocas, hominem aut immunditia, aut malitia, aut insolentia, aut quacunque macula, quam nos daemo-

31) vult *Rigalt.* 32) dei *abest Rigalt.* 33) adeo *Iun. Rigalt.* 34) et deae *abest Rigalt.* 35) lino tecta *Iun.* 36) aëre exaurans *Rigalt.* 37) Minervam *Parif.* 38) calcias *Parif.* 39) furnis *Parif.* farris *Rigalt.* 40) Minervae furvis galeam formis calceans *Iun.* 41) te testem efficit *Iun.* 42) cum *Rigalt.* 43) ea *abest Rigalt.*

moniis deputamus, aut [44]) ad necessitatem odii [45]) opportunam. Satanam denique in omni [46]) aversatione et aspernatione et detestatione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius seculi interpolatorem, per quem homo a primordio circumventus, ut praeceptum dei excederet, et propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum, suae etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque [47]) apud dominum secta, et tu tamen eum nosti, dum odisti.

CAP. IV. Iam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, [48]) quantum et ad ipsum statum tuum tendit, affirmamus, te manere post vitae dispunctionem, et exspectare diem iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, utroque sempiterno. Quibus sustinendis necessario tibi substantiam pristinam, eiusdemque hominis materiam, et memoriam reversuram, quod et P. 34.
nihil mali ac boni sentire possis, sine carnis passionalis facultate, et nulla ratio sit iudicii sine ipsius exhibitione, qui meruit iudicii passionem. Ea opinio Christiana etsi honestior multo Pythagorica, quae te non in bestias transfert; etsi plenior Platonica, quae tibi etiam dotem corporis reddit; etsi Epicurea [49]) gratior, quae te ab interitu defendit: tamen propter [50]) suum nomen soli vanitati et stupori, et ut dicitur, praesumptioni deputatur. Sed

non

44) et *Wouwer.* 45) importunum *Rigalt*; odiis opportunum *Iun.* 46) vexatione *Paris.* 47) vel quaecunque capit *Latin.* sapit. *Ciaconius.* 48) in quantum *Iun.* 49) gravior *Rig.* 50) suum *abest Latin. Rigalt.* solum *Latin. Rigalt.*

non erubeſcimus, ſi tecum erit noſtra praeſumptio. Primo enim cum alicuius defuncti recordaris, miſellum vocas eum: [51]) non utique [52]) quod de bono vitae ereptum, ſed ut poenae et iudicio iam adſcriptum. Ceterum alias ſecuros vocas defunctos. Profiteris et vitae incommodum, et mortis beneficium. Vocas porro ſecuros, ſi quando extra portam cum obſoniis et [53]) mattaeis tibi potius parentans ad buſta recedis, aut a buſtis dilutior redis. At ego ſobriam tuam ſententiam exigo: miſellos vocas mortuos, cum de tuo loqueris, cum ab eis longe es. Nam in convivio [54]) eorum quaſi praeſentibus et conrecumpentibus ſortem ſuam exprobrare non poſſis,
P. 35. debes adulari propter quos [55]) laetius vivis. Miſellum ergo vocas, qui nihil ſentit? quid quod ut ſentienti maledicis, [56]) cuius memoriam cum alicuius offenſae morſu facis. Terram gravem imprecaris, et cineri penes inferos tormentum. Aeque ex bona parte, cui gratiam debes, oſſibus et cineribus eius refrigerium comprecaris, et ut bene requieſcat apud inferos cupis. Si nihil paſſionis eſt tibi poſt mortem, ſi nulla ſenſus perſeverantia, ſi denique nihil es ipſa ubi corpus reliquiſti: cur mentiris in te, quaſi aliquid ultra pati poſſis? Imo cur in totum times mortem, ſi nihil eſt [57]) tibi timendum poſt mortem, qua nec experiundum poſt mortem? Nam etſi dicere [58]) potes, ideo mortem timeri, non ut [59]) aliquid minantem, ſed ut commodum vitae amputantem: atquin cum et incommoda

longe

51) non uti de bono vitae dereptum *Lat.* 52) quod *abeſt Iun.* uti de bono *Rig.* 53) et martyis *Iun.* 54) eorum *abeſt Rig.* quum *addit Lat.* 55) lautius, *Ciacon.* 56) ſi *add. Iun.* 57) *malim,* ſi nihil es? tibi timendum p. mortem? 58) dici poteſt *Rig.* 59) ultra quid *Rig.*

longe plura vitae pariter [60]) excedas, [61]) et lucratione gravioris partis metum diluis, nec iam timenda est amissio bonorum, quae altero bono, id est incommodorum pace, pensatur. Non est timendum, quod nos liberat ab omni timendo. Si times vita decedere, quia optimam nosti; certe mortem timere non debes, quam malam nescis. At cum times, scis malam. Non scires autem malam P. 36. quia nec timeres, si non scires aliquid esse post mortem, quod eam malam faciat, ut timeas. Omittamus nunc naturalem formam timendi mortem. Nemo timeat, quod evadere non potest. Ex altera parte congredior, laetioris spei post mortem. Nam omnibus fere ingenita est famae post mortem cupido. Longum est retexere Curtios et Regulos, vel Graecos viros, quorum innumera [62]) elogia sunt contemptae mortis propter postumam famam. Quis non hodie memoriae post mortem frequentandae ita studet, ut vel litteraturae operibus, vel simplici laude morum, vel ipsorum sepulcrorum ambitione, nomen suum servet? Unde anima [63]) hodie affectare aliquid, quod velit post mortem, et tantopere praeparare, [64]) quo sit usura post obitum; si nihil de postero sciret? Sed forsitan de sensu post excessum tui certios es, quam de resurrectione quandoque, cuius nos praesumptores denotamur. Atquin hoc quoque ab anima praedicatur. Nam si de aliquo iam pridem defuncto tanquam [65]) vivo quis requirat, prae manu occurrit dicere, Abiit iam, et reverti debet.

CAP. V. Haec testimonia animae quanto vera, tanto simplicia; quanto simplicia, tanto vulgaria; quan-

60) excedant, *Veneta*. 61) ea lucratione *Iun*. 62) elogia *Iun*. 63) animae *Rig*. 64) quae *al*. 65) de *add*. *Rig*.

quanto vulgaria, tanto communia: quanto
P. 37. communia, tanto naturalia: quanto naturalia, tanto divina. Non [66]) putem cuiquam frivolum et frigidum videri posse, si recogitet naturae maiestatem, ex qua censetur auctoritas animae. Quantum dederis magistrae, tantum adiudicabis discipulae. Magistra natura, anima discipula. Quicquid aut illa edocuit, aut ista perdidicit: a deo traditum est, magistro scilicet ipsius magistrae. Quid anima possit de principali institutore praesumere, in te est aestimare de ea quae [67]) in te est. Senti illam, quae ut sentias efficit! recogita in praesagiis vatem, in ominibus augurem, in eventibus prospicem. Mirum si a deo data homini, novit divinare. Tam mirum, si eum a quo data est, novit. Etiam circumventa ab adversario, meminit sui auctoris, et bonitatis, et decreti eius, et exitus sui et [68]) adversarii ipsius. Sic mirum, si a deo data, eadem canit, quae deus suis dedit nosse. Sed qui eiusmodi [69]) eruptiones animae non putavit doctrinam esse naturae et [70]) congenitae et ingenitae conscientiae [71]) tacita commissa, dicet potius diventilatis in vulgus opinionibus, [72])publicatarum litterarum usum, iam et quasi vitium corroboratum taliter sermocinandi. Certe prior anima, quam littera; et prior sermo, quam liber, et prior sensus, quam stylus;
P. 38. et prior homo ipse, quam philosophus et poëta. Numquid ergo credendum est, ante litteraturam et divulgationem eius mutos absque huiusmodi pronuntiationibus homines vixisse? Nemo deum et bonitatem eius, nemo mortem, nemo inferos loquebatur: mendicabat ser-

66) puto *Rig.* 67) est in te *Rig.* 68) et *abest Paris.* 69) eruptionis *Wouwer.* 70) et *abest Rig.* 71) tacite commissam *Wouwer.* 72) publicatum *Iun.*

sermo, opinor; imo nec ullus esse poterat, cessantibus etiam tunc, sine quibus hodie iam beatior, et locupletior, et prudentior esse non potest, si ea quae tam facilia, tam assidua, tam proxima hodie sunt, in ipsis quodammodo labiis parta, retro non fuerunt, antequam litterae in seculo germinassent, antequam Mercurius (opinor) natus fuisset. Et unde ordo ipsis litteris contigit, [73]) nosse, et in usum loquelae disseminare, quae nulla unquam mens conceperat, aut lingua protulerat, aut auris exceperat? At enim eum divinae scripturae, quae penes nos vel Iudaeos sunt, in quorum [74]) oleastro insiti sumus, multo secularibus litteris non modica tantum aetate aliqua antecedant, ut loco suo edocuimus, ad fidem earum demonstrandam: et si haec eloquia de litteris usurpavit anima, utique de nostris credendum erit non de vestris: quia potiora sunt ad instruendam animam priora, quam postera, quae et ipsa a prioribus instrui sustinebant; cum etsi de vestris instructam concedamus, ad originem tamen principalem traditio pertineat, nostrumque omnino sit, quodcunque P. 39. de nostris sumpsisse et tradidisse contigit vobis. Quod cum ita sit; non multum refert, an a deo formata sit animae conscientia, an litteris dei. Quid igitur vis homo, de humanis sententiis litterarum tuarum exisse haec in usus communis callositatem?

CAP. VI. Crede itaque tuis, et de commentariis nostris tanto magis crede divinis, sed de animae ipsius arbitrio perinde crede naturae. Elige quam ex his fidelius [75]) sororem observes veritatis. Si de tuis litteris dubitas; neque deus, neque natura mentitur: ut

73) contigit? Unde nosse *Iun.* 74) in quorum olea ex oleastro insiti sumus, *Lat. Rigalt.* 75) fidelibus *Rig.*

ut et naturae et deo credas; crede animae; ita fiet, ut et tibi credas. Illa certe est, quam tanti facis, quantum [76]) illa te facit: cuius es totus; quae tibi omnia est; sine qua nec vivere potes nec mori; propter quam deum negligis, cum enim times fieri Christianus; eam conveni: cur alium colens, deum nominat? cur, cum maledicendos spiritus denotat daemonia pronuntiat? cur ad coelum contestatur, et ad terram detestatur? cur alibi servit, alibi vindicem convenit? cur de mortuis iudicat? cur verba habet Christianorum, quos ne [77]) auditos visosque vult? cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit a nobis? cur aut docuit, aut didicit? Suspectam habe [78]) convenientiam praedicationis in tanta disconvenientia conversationis. Vanus es, si huic linguae soli
P. 40. aut Graecae, quae propinquae inter se habentur, reputabis eiusmodi, ut neges naturae universitatem. Non Latinis nec Argivis solis anima de coelo cadit. [79]) Omnium gentium unus homo nomen est, una anima, varia vox; unus spiritus, varius sonus; propria cuique genti loquela, sed loquelae materia communis. Deus upique, et bonitas dei ubique; daemonium ubique, et maledictio daemonii ubique, iudicii divini invocatio ubique, mors ubique, et conscientia mortis ubique, et testimonium ubique. Omnis anima suo iure proclamat, quae nobis ne [80]) mutire conceditur. Merito igitur omnis anima rea et testis est, intantum et rea erroris, inquantum [81]) testis veritatis; et stabit ante aulas dei die iu-

76) quanti *Iun.* 77) nec *Rig.* 78) habes *Iun. Rig.* 79) unus homo, varium nomen est *Iun. Rigalt.* Omnium gentium varium nomen est *Wouw.* 80) nec *Wouwer. Rig.* 81) et *add. Rig.*

iudicii, 82) nihil habens dicere. Deum praedicabas, et non requirebas; daemonia abominabaris, et illa adorabas, iudicium dei appellabas, nec esse credebas; inferna supplicia praesumebas, et non praecavebas; Christianum nomen sapiebas, et Christianum persequebaris.

82) nihil habens diceret, sed audiens dicere, deum praedicabas, *Iun.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

POENITENTIA,

LIBER.

P. 41. CAP. I. Poenitentiam, hoc genus hominum, quod et ipſi retro fuimus, caeci, ſine domini lumine, naturatenus norunt, paſſionem animi quandam eſſe, quae veniat de offenſa ſententiae [1]) peioris. Caeterum a ratione eius tantum abſunt, quantum ab ipſo rationis auctore: quippe res dei ratio. Quia deus omnium conditor, nihil non ratione providit, diſpoſuit, ordinavit: nihil non ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique deum, rem quoque eius ignorent, neceſſe eſt: quia nullus omnino theſaurus extraneis patet. Itaque univerſam vitae converſationem ſine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem ſeculo procellam vitare non norunt. Quam autem in poenitentiae actu irrationabiliter [2]) diverſentur, vel uno iſto ſatis erit expedire, cum illam etiam in bonis factis ſuis adhibent. Poenitet fidei, amoris, ſimplicitatis, patientiae, miſericordiae, prout quid
P. 42. in [3]) gratiam cecidit. Semetipſos execrantur, quia

1) prioris *Fran. Pariſ. ut coniecerat Rhen. ſed vix opus eſt.* 2) irrationaliter *Rig.* 3) in ingratiam *Fran. Rigalt. videtur unum vocabulum.*

quia benefecerint, eamque maxime [4]) patientiae speciem, quae optimis operibus irrogatur, in corde [5]) figunt, meminisse curantes, ne quid boni rursus praestent. Contra [6]) patientiae malum levius incubant. Denique facilius per eandem delinquunt, quam per [7]) eandem recte faciunt.

Cap. II. Quod si dei ac per hoc rationis quoque compotes agerent, merita primo poenitentiae expenderent, nec unquam eam ad [8]) augmentum perversae emendationis adhiberent; modum denique poenitendi temperarent, quia et delinquendi tenerent; timentes dominum scilicet. Sed ubi metus nullus, emendatio proinde nulla. Ubi emendatio nulla, poenitentia necessario vana; quia caret fructu suo, cui eam deus sevit, id est, hominis saluti. Nam deus post tot ac tanta delicta humanae temeritatis, a principe generis Adam auspicata *), post condemnatum hominem cum seculi dote, post eiectum paradiso, mortique subiectum, cum rursus ad suam misericordiam maturavisset, iam inde in semetipso poenitentiam [9]) dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum, ignoscere pa- P. 43. ctus operi et imagini suae **). Itaque et populum sibi congregavit, et multis bonitatis suae largitionibus fovit, et ingratissimum totiens expertus, ad poenitentiam semper hortatus est: ***) et prophetando universorum prophetarum emisit ora, mox gratiam pollicitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum

*) Genes. 3. **) Genes. 8. et 9. ***) Gen. 12.

4) poenitentiae *Fran. Rigalt. et Paris.* 5) fingunt *Rigalt.* 6) poenitentiam malorum *Fran. Paris.* poenitentiae *Pet. Ciacon. Rigalt.* 7) eam *Wouwer.* 8) ad argumentum *Wouwer. Rig.* 9) *parum sobrie hic ludit.*

tum suum universo orbi illuminaturus esset, praeire [10]) intinctionem poenitentiae iussit, si [11]) quos per gratiam vocaret ad promissionem semini Abraham destinatam, per poenitentiae subsignationem [12]) anteponeret. Non tacet Iohannes, poenitentiam initote, dicens*): iam enim salus nationibus appropinquabit, dominus scilicet, afferens secundum dei promissum, cui praeministrans, poenitentiam destinabat purgandis mentibus [13]) praepositam, uti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in corde hominis ignorantia contaminasset, id poenitentia verrens et radens, et foras abiiciens mundam pectoris domum superventuro spiritui sancto paret, quo se ille cum coelestibus bonis libens inferat. Horum bonorum unus est titulus, salus hominis, criminum pristinorum abolitione praemissa. Haec poenitentiae causa: haec opera negotium divinae misericordiae curans: quod homini [14]) proficit, deo servit.
P. 44. Caeterum ratio eius, quam cognito domino discimus, certam formam tenet, ne nobis unquam factis cogitatisve quasi [15]) violentia aliqua manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam non [16]) habens utpote suorum, quorum cum auctor [17]) et defensor sit, necesse est proinde et acceptator. Si acceptator, etiam remunerator. Viderit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis poenitentiam cogit. Viderit et gratia, si captatio eius ad benefaciendum incitamento est, terrena, mortalis utraque. Quantulum enim compendii, si grato benefeceris? vel dispendii

*) Matth. 3

10) *i. e.* baptismum. 11) ut *Fran. Paris.* 12) ante componeret *Fran. Paris. Rig.* 13) propositam *Rig.* 14) profecit *Rig.* 15) violenta *Wouw. M. S.* 16) habet *Rig.* 17) est, *Wouw. M. S.*

dii si ingrato? Bonum factum deum habet debitorem, sicuti et malum: quia iudex omnis remunerator est causae. At cum iudex deus iustitiae carissime sibi exigendae tuendaeque praesideat, et in eam omnem summam disciplinae [18]) sanciat: dubitandum est sicut in universis actibus nostris, ita in poenitentiae quoque causa, iustitiam deo praestandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum, nisi malum factum, dici non meretur: nec quisquam benefaciendo delinquit: quod si non delinquit, cur poenitentiam invadit delinquentium? [19]) Privatum cur malitiae officium bonitati suae imponit? Ita evenit, ut cum aliquid ubi non oportet, adhibetur, illic ubi oportet negligatur. P. 45.

Cap. III. Quorum ergo poenitentia iusta et debita videatur, id est, quae delicto deputanda sint, locus quidem expostulat denotare, sed otiosum videri potest. Domino enim cognito, ultro spiritus a suo auctore respectus, emergit ad notitiam veritatis, et admissus ad dominica praecepta, ex ipsis statim eruditur, id peccato deputandum, a quo deus arceat. Quoniam cum deum grande quid boni constet esse, utique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quaedam esse carnalia, id est, corporalia, quaedam vero spiritalia. Nam cum ex hac duplicis substantiae congregatione confectus homo sit: non aliunde delinquit, quam unde constat. Sed non eo inter se differunt, quod cor-

18) suae *addit Franeq. Paris. Rig.* 19) privatum *abest Latin.* delinquentium privatum? *Wouwer. M. S. Rig.* delinquentium peccatum? *Iun.*

corpus et spiritus duo sunt: alioquin eo magis paria sunt, quia duo unum efficiunt; ne quis pro diversitate materiarum peccata eorum discernat, ut alterum altero levius aut gravius existimet. Siquidem et caro, et spiritus, dei res: alia, manu eius expressa; alia afflatu eius consummata*). Cum ergo ex pari ad dominum pertineant; quodcunque eorum deliquerit, ex pari dominum offendit. An tu discernas actus carnis et spiritus? quorum et in vita, et in morte, et in resurrectione, tantum communionis atque consortii est:**) ut pariter tunc aut in vitam aut in iudicium suscitentur: quia scilicet pariter aut deliquerint,
P. 46 aut [20]) innocenter egerint. Hoc eo praemiserimus, ut non minorem alteri quam utrique parti, si quid deliquerit, poenitentiae necessitatem intelligamus impendere. Communis reatus amborum est, communis et iudex, deus scilicet; communis igitur et poenitentiae medela. Exinde spiritalia et corporalia nominantur, quod delictum omne, aut agitur, aut cogitatur. Ut corporale sit, quod in facto est: quia factum, ut corpus, et videri et contingi habet. Spiritale vero, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque tenetur; per quod ostenditur non facti solum, verum et voluntatis delicta vitanda, et poenitentia purganda esse. Neque enim si mediocritas humana, factis [21]) solum iudicat, quia voluntatis latebris par non est, idcirco crimina eius etiam sub deo negligamus. Deus in omnia sufficit. Nihil a conspectu eius remotum, unde omnino delinquitur. Quia non ignorat, nec omittit, quo minus in iudicium decernat. Dissimulator et praevaricator perspicaciae suae non est. Quid quod voluntas fa-

*) Gen. 2. **) Ioan. 5.

20) innocentes *Rig.* 21) facti *Latin. Rigalt.*

facti origo est? viderint enim, si qua casui, aut necessitati, aut ignorantiae imputantur: quibus exceptis iam non nisi voluntate delinquitur. Cum ergo facti origo est, non tanto potior ad poenam est, quanto principalis ad culpam; quae ne tunc quidem liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationem eius intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam perficiendi infelicitatem, operata quod suum fuerat. Denique dominus quemadmodum se adiectionem legi superstruere demonstrat*), nisi et voluntatis interdicendo delicta? Cum adulterum, non eum solum definit, qui cominus in alienum matrimonium cecidisset, verum etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset; adeo quod prohibetur administrare, satis periculose animus sibi repraesentat, et temere per voluntatem expungit effectum. Cuius voluntatis cum vis tanta sit, [22]) ut non solatium sui saturans pro facto cedat ergo plectetur. Vanissimum est dicere, volui, nec tamen feci. Atquin perficere debes quia vis; aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientiae tuae confessione pronuntias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses porro sicut malum non perficis nec concupiscere debueras. Quaqua te [23]) constitueris crimine astringeris: quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleveris. P. 47.

Cap. IV. Omnibus ergo delictis seu carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, qui poenam per iudicium destinavit, idem et veniam per poenitentiam spopondit, dicens ad populum: *Poenitere* [24]) *et salvum faciam te* **). Et iterum: *Vivo*, inquit, *dominus*, *et*

*) Matth. 5. **) Ezech. 18.

22) cur *Franeq. Paris. Rigalt.* 23) converteris *Latin. Iun.* 24) poeniteat te *Wonw. M. S.*

et poenitentiam malo quam mortem. Ergo poeni-
P. 48. tentia vita est, cum praeponitur morti. Eam tu peccator, mei similis (imo me minor, ego enim praestantiam in delictis meam agnosco) ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicuius tabulae fidem. Haec te peccatorum fluctibus mersum, prolevabit [25]) et in portum divinae clementiae protelabit. Rape occasionem inopinatae felicitatis, ut ille tu nihil quondam penes deum, nisi *) *stilla situlae, et areae pulvis, et vasculum figuli*, arbor exinde fias illa, quae penes *aquas seritur, et in foliis perennat, et tempore suo fructus agit*, quae non ignem, non securim videbit. Poeniteat, errorum reperta veritate, poeniteat, amasse, quae deus non amat, quando ne nos quidem ipsi servulis nostris ea, quibus offendimur [26]) non odisse permittimus. Obsequii enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono poenitentiae enumerando, diffusa et [27]) per hoc magno eloquio committenda materia est. Nos vero pro nostris angustiis unum inculcamus; bonum atque optimum esse, quod deus [28]) praecepit. Audaciam existimo, de bono divini praecepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus; sed quia deus [29]) praecepit. Ad exhibitionem obsequii, prior est maiestas divinae potestatis: prior est auctoritas imperantis, quam utilitas servientis. Bonum est poenitere, an
P. 49. non? Quid revolvis, deus praecipit. At [30]) enim ille non praecipit tantum; sed etiam hortatur. Invitat **) praemio salutem [31]), iurans, etiam

*) Es. 40. Dan. 2. Ps. 5. Ier. 19. Matth. 3.
**) Ezech. 33.

25) perlavabit *Franeq.* 26) nosse *Rhen. male.* 27) pro *Iun.* 28) praecipit *Fran. Paris. Rig.* 29) praecipit *Rigalt.* 30) At ille *Rig.* 31) salutis *Pet. Ciaconius* salute *Rig.*

etiam *vivo* dicens, cupit credi sibi. O beatos [32]) quorum causa deus iurat. O miserrimos, si nec iuranti domino credimus. Quod igitur deus tantopere commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa utique gravitate et aggredi et custodire debemus, ut in asseveratione divinae gratiae permanentes, in fructu quoque eius et emolumento proinde perseverare possimus.

Cap. V. Hoc enim dico, poenitentiam quae per dei gratiam ostensa et indicta nobis, in gratiam nos domino revocat, semel cognitam atque susceptam nunquam post hac iteratione delicti resignari [33]) oportere. Iam quidem nullum ignorantiae praetextum tibi patrocinatur, quod domino agnito praeceptisque eius admissis, denique poenitentia delictorum functus, rursus te in delicta restitues [34]). Ita inquantum ignorantia segregaris, intantum contumaciae adglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse poenituerat, quia dominum coeperas timere, cur quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res, quam contumacia subvertit. Cum etiam ignorantes dominum nulla exceptio tueatur [35]) ad poenam: P. 50. quia deum in aperto constitutum, et vel ex ipsis coelestibus bonis comprehensibilem, ignorari non licet, quanto [36]) cognitum despici periculosum est? Despicit porro, qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum, quodque iam fugit, resumens, intellectui suo, id est, dei dono, contumeliam facit: respuit datorem cum datum deserit, negat [37]) beneficium, cum

32) nos *addit Fran. Paris. Rig.* 33) resignare *Venet.* 34) restituis *Fran. Paris. Rig.* 35) a poena *Fran. Paris. Rig.* 36) quanto magis *Iunius.* 37) beneficum *Iun.*

cum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Caeterum non leviter in dominum peccat, qui, quum aemulo eius diabolo poenitentia renuntiasset, et hoc nomine illum domino subiecisset, rursus eundem regressu suo erigit, et exultationem eius seipsum facit, ut denuo malus, recuperata praeda sua, adversus dominum gaudeat. Nonne quod dicere quoque periculosum est, sed ad aedificationem praeferendum [38] est, diabolum domino praeponit? Comparationem enim videtur egisse, qui utrumque cognoverit, et iudicato pronuntiasse eum meliorem, cuius se rursus esse maluerit. Ita qui per delictorum poenitentiam,
P. 51. instituerat domino satisfacere, diabolo per aliam poenitentiae poenitentiam [39] satisfaciat: eritque tanto magis perosus deo, quanto aemulo eius acceptus. Sed aiunt quidam, satis deum habere, si corde et animo suspiciatur, licet actu minus fiat. Itaque se salvo metu et fide peccare: hoc est, salva castitate matrimonia violare, salva pietate parenti venenum temperare. Sic ergo et ipsi salva venia in gehennam detrudentur, dum salvo metu peccant. Primum exemplum perversitatis, quia timent, delinquunt; opinor non delinquerent, si non timerent. Igitur, qui deum nolit offensum, nec revereatur omnino, si timor offendendi patrocinium est. Sed ista ingenia de semine hypocritarum pullulare consuerunt, quorum [40] individua cum diabolo amicitia est, quorum poenitentia nunquam fidelis.

Cap.

38) proferendum *Fran. Paris.* 39) satisfaciet *Fran. Paris. Rig.* 40) invidia *Fran. Paris.*

CAP. VI. Quicquid ergo mediocritas nostra ad poenitentiam semel capessendam et perpetuo continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos domino spectat, ut omnis 41) salutis in promerendo deo petitores, sed praecipue novitiolis istis imminet. Qui cum maxime incipiunt divinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantiae adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant: et dicunt quidem pristinis renuntiare, et poenitentiam assumunt, sed includere eam negligunt. Interpellat enim illos ad desiderandum ex pristinis aliquid, ipse finis desiderandi: velut poma cum iam in acorem vel amaritudinem senescere incipiunt, ex parte aliqua tamen adhuc ipsi gratiae suae adulantur. Omne praeterea cunctationis et tergiversationis erga poenitentiam vitium, praesumptio intinctionis importat. Certi enim indubitatae veniae delictorum, medium tempus interim furantur; et commeatum sibi faciunt delinquendi, quam eruditionem non delinquendi. Quam porro ineptum, quam iniquum, poenitentiam non adimplere, et veniam delictorum sustinere? hoc est, pretium non exhibere, ad 42) mercem manum emittere. Hoc enim pretio dominus veniam addicere instituit: hac poenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, prius nummum, quo paciscuntur, examinant, ne scalptus, neve rasus, ne adulter etiam: dominum credimus, poenitentiae probationem prius inire, tantam nobis mercedem 43) perennis scilicet vitae concessurum? Sed differamus tantisper poenitentiae veritatem. Tunc opinor emendatos 44) liquebit, cum absolvimur. Nullo pacto. Sed cum P. 52.

41) omnes *Paris. Inn.* 42) mercedem *Rig.* 43) mercem *Latin.* 44) licebit *Rhen.*

cum pendente venia, poena prospicitur; cum adhuc liberari non meremur, ut possimus mereri, cum deus comminatur, non cum ignoscit. Quis enim servus, postquam libertate mutatus est, furta sua et fugas sibi imputat? Quis miles postquam castris suis
P. 51. emissus, pro notis suis satagit? Peccator ante veniam deflere se debet: quia tempus poenitentiae, [45]) id est, quod periculi et timoris. Neque ego renuo divinum beneficium, id est, abolitionem delictorum inituris aquam omnimodo salvum esse: sed ut eo pervenire contingat, elaborandum est. Quis enim tibi tam infidae poenitentiae viro, [46]) aspergine unam cuiuslibet aquae commodabit? furto quidem aggredi, et [47]) propositum huius rei asseverationibus tuis circumduci facile est. Sed deus thesauro suo providet, nec sinit obrepere indignos. Quid denique ait? *Nihil occultum, quod non revelabitur* *). Quantascumque tenebras factis tuis superstruxeris, deus lumen est. Quidam autem sic opinantur, quasi deus necesse habeat praestare etiam indignis, quod spopondit; et liberalitatem eius faciunt servitutem. Quod si necessitate nobis symbolum mortis indulget, ergo invitus facit: quis enim [48]) permittit permansurum id, quod tribuerit invitus? Non enim multi postea excidunt? non a multis donum illud aufertur? Hi sunt scilicet, qui obrepunt, qui poenitentiae fidem aggressi, super arenas domum ruituram collocant. Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tirocinia deputatur, quasi eo etiam nunc sibi delinquere liceat. Dominum simul cognoveris, timeas: simul inspexeris, reverearis. Caeterum quid te

*) Luc. 8.

45) idem *Fran. Rig.* 46) asparginem *Iun. ex M. S.* 47) praepositum *Wouw. M. S. Rig. melius.* 48) promittit *Iun.*

te cognovisse interest, cum iisdem incubas, quibus retro ignarus? Quid autem te a per- P. 54. fecto servo dei [49]) separat? An alius est intinctis Christus, alius audientibus? Num spes alia, vel merces, alia formido iudicii, alia necessitas poenitentiae? Lavacrum illud obsignatio est fidei: quae fides a poenitentiae fide incipitur et commendatur. Non ideo abluimur, ut delinquere desinamus, quoniam iam corde loti sumus. Haec enim prima audientis intinctio est, metus integer. Exinde [50]) quoad dominum senseris, fides sana, conscientia semel poenitentiam amplexata. Caeterum, si ab aquis peccare desistimus, necessitate, non sponte, innocentiam induimus. Quis ergo in bonitate praecellens? cui non licet, aut [51]) cui displicet malo esse? qui iubetur, an qui delectatur a crimine vacare? Ergo nec a furto manus avertamus, nisi claustrorum duritia repugnet: nec oculos a stupri concupiscentiis refrenemus, nisi a custodibus corporum obstructi, si nemo domino deditus delinquere desinet, nisi intinctione alligatus. Quod si qui ita senserit, nescio an intinctus magis contristetur, quod peccare desierit, quam laetetur, quod evaserit. Itaque Audientes optare intinctionem, non praesumere oportet. Qui enim optat, honorat: qui praesumit, superbit. In illo verecundia, in isto petulantia apparet. Ille satagit, hic negligit. Ille mereri cupit, at hic, ut debitum, sibi repromittit: ille sumit, hic invadit. Quem censeas digniorem, nisi emendatiorem? quem P. 55. emendatiorem, nisi timidiorem, et idcirco vera poenitentia functum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere.

At

49) dei verbo *Iun. ex M. SS.* 50) quo ad *Rigalt.*
51) an *Fran. Rig.*

At ille praesumptor, cum sibi repromitteret, securus scilicet, timere non potuit: sic nec poenitentiam implevit, quia instrumento poenitentiae, id est, metu, caruit. Praesumptio inverecundiae portio est, inflat petitorem, despicit datorem. Itaque decipit nonnunquam. Ante enim quam debeatur repromittit, quo semper is, qui est praestaturus, offenditur.

Cap. VII. Hucusque Christe domine de poenitentiae disciplina servis tuis [52]) dicere vel audire contingat, quousque etiam delinquere non oportet audientibus; vel nihil iam de poenitentia noverint, nihil eius requirant. Piget secundae, imo iam ultimae spei subtexere mentionem, ne retractantes de residuo auxilio poenitendi, spatium adhuc delinquendi demonstrare videamur. Absit, ut aliquis ita interpretetur, quasi eo sibi etiam nunc pateat ad delinquendum: quia patet ad poenitendum: et redundantia clementiae coelestis, libidinem faciat humanae temeritatis. Nemo idcirco deterior sit, quia deus melior est, totiens delinquendo quotiens ignoscitur. Caeterum finem utique evadendi habebit, cum offendendi non habebit. Evasimus semel; hactenus periculosis nosmetipsos inferamus, et si iterum evasuri videmur? Plerique naufragio liberati exinde repudium et navi et
P. 56. mari dicunt, et dei beneficium, salutem suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem, diligo verecundiam, nolunt iterum divinae misericordiae oneri esse: formidant videri inculcare, quod consecuti sunt; bona certe sollicitudine iterum experiri vitant quod semel didicerunt timere. Ita modus teme-

52) discere *Wonw. M. S. Rig.*

temeritatis, testatio est timoris. Timor autem hominis, dei honor est. Sed enim pervicacissimus hostis ille, nunquam malitiae suae otium facit. Atquin tunc maxime saevit, cum hominem plene sentit liberatum [53]) tunc plurimum accenditur, dum extinguitur. Doleat et ingemiscat necesse est venia peccatorum permissa, tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retro suae erasos. Dolet quod ipsum et angelos eius, Christi servus illi peccator iudicaturus est. Itaque observat, oppugnat, obsidet, si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris secularibus irretire, aut fidem terrenae potestatis formidine evertere, aut a via certa perversis [54]) traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit. Haec igitur venena eius providens deus, clausa licet ignoscentiae ianua, et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat: sed iam semel, quia iam secundo. Sed amplius nunquam: quia proxime frustra. non enim et hoc semel satis est? Habes, quod iam [55]) non merebaris, amisisti enim, quod acceperas. Si tibi indulgentia domini accommodat, unde restituas quod amiseras: iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato: maius est enim restituere, quam dare: quoniam miserius est perdidisse, quam omnino non accepisse. Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis poenitentiae debitor fuerit: pigeat sane peccare rursus, sed rursus poenitere non pigeat: pigeat iterum periclitari, sed non iterum libe- P. 57.

re-

53) baptismo *scilicet*. 54) conditionibus *alii*.
55) non *abest Rigalt.*

rari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis iteranda medicina est: gratus in domino [56]) exstiteris, si quod tibi dominus offert, non recusaveris: offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, et quidem volentem.

Cap. VIII. Id si dubitas, evolve quae spiritus ecclesiis dicat: *) Desertam dilectionem Ephesiis imputat, stuprum et idolothytorum esum Thyatirenis exprobrat, Sardos [57]) non plenorum operum incusat, Pergamenos docentes perversa reprehendit; Laodicenos fidentes divitiis obiurgat: et tamen omnes ad poenitentiam commonet, sub comminationibus quidem. Non comminaretur autem non poenitenti, si non ignosceret poenitenti. Dubium, si non et alibi hanc clementiae suae profusionem demonstrasset. Non ait, **) *qui ceciderit, resurget, et qui aversatus fuerit convertetur?* Ille est scilicet, ille est qui *misericordiam*
P. 58. *mavult quam sacrificia* [58]) *Laetantur coeli, et qui illic angeli, poenitentia hominis* ***). Heus tu, peccator, bono animo sis, vides ubi de tuo reditu [59]) gaudeatur. Quid illa similitudinum dominicarum, argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit, et requirit, et reperit, et amicas ad gaudium invitat, nonne restituti peccatoris exemplum est? Errat et una pastoris [60]) ovicula, sed grex una carior non erat: una illa conquiritur, una pro omnibus desideratur, et tandem invenitur, et humeris pastoris ipsius refertur: multum enim errando laboraverat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebo, qui prodigum filium revo-

*) Apoc. 1. 2. 3. **) Ier. 8. Osee. 6. ***) Matth. 9.

56) dominum *Fran. Paris. Rigalt.* 57) Sardios *Paris. Fran.* 58) sacrificium *Fran.* 59) reditu *aberrat a Rhen.* 60) pastori *Rigalt.*

vocat, et post inopiam poenitentiae [61]) libens suscipit, immolat vitulum praeopimum, convivio gaudium suum exornat. Quidni? filium enim invenerat, quem amiserat, cariorem senserat, quem lucri fecerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet, tam pater nemo: tam pius nemo. Is ergo te, filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nudus redieris, recipiet, quia redisti: magisque de regressu tuo, quam de alterius sobrietate laetabitur. Sed si poeniteat [62]) ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum paternorum compares, si porcos immundum relinquas pecus, si patrem repetas vel offensum, *Deliqui*, dicens *pater*, *nec dignus ego iam vocari tuus*. Tantum relevat P. 59.
confessio delictorum [63]), quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciae.

CAP. IX. Huius igitur poenitentiae secundae et unius, quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio [64]), ut non sola conscientia [65]) proferatur, sed aliquo etiam actu administretur. Is actus qui magis Graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, exomologesis est, qua delictum domino nostrum confitemur: non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione poenitentia nascitur, poenitentia deus mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem; de ipso quoque habitu atque [66]) victu, sacco et ci-

61) poenitentem *Fran. Paris. Rigalt.* 62) te *add. Iun.* 63) delictum *Paris.* 64) est *addit Paris. Fran. Rigalt.* 65) praeferatur *Fran. Paris. Rigalt.* perferatur *P. Ciaconius* 66) *sic et Iunius legit; alii addunt,* victu mandat; *quod a Rhen. abest.*

cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum moeroribus deiicere; illa, quae peccavit, tristi tractatione mutare. Caeterum pastum et potum pura nosse; non ventris scilicet, sed animae causa. Plerumque vero ieiuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari, et mugire dies noctesque ad dominum deum tuum [67]), presbyteris advolvi; et aris [68]) dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes de-
P. 60. precationis suae iniungere. Haec omnia exomologesis, ut poenitentiam commendet, ut de periculi timore dominum honoret, ut in peccatorem ipsa pronuntians pro dei indignatione fungatur, et temporali afflictatione [69]) aeterna supplicia non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur provolvit hominem, magis relevat: cum squalidum facit, magis mundatum reddit: cum accusat, cum condemnat, absolvit. Inquantum non peperceris tibi, intantum tibi deus, crede, parcet.

Cap. X. Plerosque tamen hoc opus, ut publicationem [70]) sui, aut suffugere, aut de die in diem differre, praesumo; pudoris magis memores quam salutis: velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, et ita cum erubescentia sua pereunt. Intolerandum scilicet pudori, domino offenso satisfacere, saluti prodactae reformari. Nae tu verecundia bonus, ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum vero subducens. Ego rubori locum non facio, cum plus de detrimento eius acquiro; [71]) cum ipse hominem quodammodo exhortatur: Ne me re-

67) suum *Rigalt.* 68) caris *Fran. Rigalt. melius.* 69) *alii* affictione *Est autem parum proba haec sententia.* 70) *παράδειγμα opprobrium.* 71) quin *Latin.*

respexeris dicens, per te mihi melius est per-
ire. Certe periculum eius tunc, si forte,
onerosum est, cum penes insultaturos in risi-
loquio consistit, ubi de alterius ruina alter P. 61.
attollitur, ubi prostrato superscenditur. Cae-
terum inter fratres atque conservos, ubi com-
munis 72) spes metus, gaudium, dolor, pas-
sio (quia communis spiritus de communi do-
mino et patre) quid tuos 73) aliud quam te
opinaris? Quid consortes casuum tuorum, ut
plausores fugis? Non potest corpus de unius
membri vexatione laetum agere: condoleat
universum, et ad remedium conlaboret, ne-
cesse est. In uno et altero ecclesia est, eccle-
sia vero Christus. Ergo cum te ad fratrum
genua protendis, Christum contrectas, Chri-
stum exoras. Aeque illi cum super te lacry-
mas agunt. Christus patitur, Christus patrem
deprecatur. Facile impetratur semper, quod
filius postulat. Grande plane emolumentum
verecundiae, occultatio delicti pollicetur. Vi-
delicet si quid humanae notitiae subduxeri-
mus, proinde et deum celabimus? Adeone
existimatio hominum et dei conscientia com-
parantur? An melius est damnatum latere,
quam palam absolvi? Miserum est sic ad exo-
mologesin pervenire. Malo enim amans si 74)
pervenitur, sed ubi poenitendum est 75) de-
serit miserum: quia factum est salutare. Mi-
serum est secari et cauterio exuri, et pulve-
ris alicuius mordacitate 76) anxiari: tamen
quae per insuavitatem medentur, et emolu- P. 62.
mento curationis offensam sui excusant, et
praesentem iniuriam superventurae utilitatis
gratia commendant.

Quid

72) species *Fran. Paris.* 73) tu hos *Rig.* 74) ad miseriam *Fran. Paris. Rigalt.* et ἀνιάσει sed ubi perventum est *volebat Rhen. minus bene.* 75) desinit *Fran.* 76) cruciari *Fran. Rig.*

Cap. XI. Quid si, praeter pudorem, quem potiorem putant, etiam incommoda corporis reformident, quod inlotos, quod sordulentos, quod extra laetitiam oportet deversari, in asperitudine sacci, et horrore cineris, et oris de ieiunio vanitate? Num ergo in coccino, et Tyrio pro delictis supplicare nos condecet? Cedo acum crinibus distinguendis, et pulverem dentibus elimandis, et bisulcum aliquid ferri vel aeris, unguibus repastinandis. Si quid ficti nitoris, si quid coacti ruboris, in labia aut genas urgeat. Praeterea exquirito balneas laetiores hortulani maritimive secessus; adiicito ad sumptum; conquirito altilium enormem saginam; defecato senectutem vini. Cumque quis interrogarit, cuinam ea largiaris: Deliqui dicito in deum, et periclitor in aeternum perire. Itaque nunc pendeo, et maceror, et excrucior, ut deum reconciliem mihi, quem delinquendo laesi. Sed enim illos, qui ambitu [77]) obeunt capessendi magistratus, neque pudet, neque piget incommodis animae et corporis, nec incommodis tantum, verum et contumeliis omnibus eniti in causa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant? quae non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant? ad omnem occursum maioris cuiusque personae decrescentes, nullis conviviis celebres, nullis comessationibus congreges, sed exules a li-
P. 63. bertatis et laetitiae felicitate. Idque totum propter unius anni volaticum gaudium. Nos, quod securium virgarumve petitio sustinet, in periculo aeternitatis tolerare dubitamus? et castigationem victus atque cultus offenso domino praestare cessabimus, quae gentiles nemine omnino laeso sibi irrogant? Hi sunt de-

77) ambitus *Rig.*

de quibus scriptura commemorat: *Vae illis qui delicta sua velut procero fune nectunt.*

CAP. XII. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesis exstinguit: et poenae prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non dubites. Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola quaedam eius tales flammarum ictus suscitent, ut proximae urbes aut iam nullae exstent, aut idem sibi de die sperent. Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus foetu: et quod nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia, interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia quaedam et exercitoria iacula consentiet? Igitur cum scias adversus gehennam post prima illa intinctionis dominicae munimenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deseris? Cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutae quidem animae et irrationales, medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt. Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras eius de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirundo, si excaecaverit pullos, novit illos oculare rursus, de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam a domino exomologesin sciens, praeteribit illam? *) quae Babylonium regem in regna restituit? Diu enim poenitentiam domino immolarat, septenni squalore exomologesin operatus, unguium leoninum in modum efferatione, et capilli incu-

P. 64.

*) Dan. 4.

curia horrorem aquilinum [78]) praeferente. Proh malae tractationis? quem homines perhorrebant, deus recipiebat. *) Contra autem Aegyptius imperator, qui populum dei aliquando afflictum, diu domino suo denegatum persecutus, in praelium irruit; post tot documenta plagarum, dissidio [79]) maris, quod soli populo pervium licebat, revolutis fluctibus perit. Poenitentiam enim et ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid [80]) ergo ultra de istis duabus humanae salutis quasi [81]) plancis? Stili potius negotium quam officium conscientiae meae curans [82]): peccator enim omnium notarum cum sim, nec ulli rei nisi poenitentiae natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque et stirpis humanae et offensae in dominum princeps Adam exomologesi restitutus in paradisum suum, non tacet.

*) Exod. 14.

78) aquilinum in morem *quidam addunt*. 79) discidio *Rig.* 80) ego *Fran. Paris.* duobus *Fran.* 81) Pharis *Fran. Paris.* 82) curem? *Latin.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

AD MARTYRES, LIBER.

Cap. I. Inter carnis alimenta, benedicti martyres designati, quae vobis et domina mater ecclesia de uberibus suis, et singuli fratres de opibus [1]) suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid et a nobis quod faciat ad spiritum quoque educandum. Carnem enim saginari, et spiritum esurire non prodest. Imo si quod infirmum est, curatur: aeque quod infirmius est, negligi non debet. Nec tantus ego sum, ut vos alloquar, veruntamen et gladiatores perfectissimos non tantum magistri et praepositi sui, sed etiam idiotae et supervacue quique adhortantur de longinquo, ut saepe de ipso populo dictata suggesta profuerint. In primis ergo, benedicti, nolite contristare spiritum sanctum*), qui vobiscum introiit carcerem. Si enim non vobiscum nunc introisset, nec vos illic hodie fuissetis. Et ideo date operam, ut illic vobiscum perseveret: ita vos inde perducat ad dominum. Domus quidem diaboli est et carcer, in qua familiam suam continet. Sed vos ideo in carcerem pervenistis, ut illum etiam in

*) Eph. 4.

1) operibus *Rhen. Franeq. Paris.*

P. 65.
P. 66.

in domo sua conculcetis. Iam enim foris congressi conculcaveratis. Non ergo dicat: In meo sunt, tentabo illos vilibus [2]) scidiis [3]) affectionibus, aut inter se dissensionibus. Fugiat conspectum vestrum, et ima sua delitescat, contractus, et torpens, tanquam coluber excantatus aut effumigatus. Nec illi tam bene sit in suo regno, ut vos committat: sed inveniat munitos, et concordia armatos: quia pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere et fovere et custodire debetis: ut si forte et aliis praestare possitis.

Cap. II. Caetera aeque animi impedimenta usque ad limen carceris deduxerint vos, quousque et parentes vestri. Exinde segregati estis ab ipso mundo; quanto magis a seculo, rebusque eius? Nec hoc vos consternet, quod segregati estis a mundo [4]). Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos e carcere, quam in carcerem introisse, intelligemus. Maiores tenebras habet
P. 67. mundus, quae hominum praecordia excaecant. Graviores [5]) catenas imbuit [6]) mundus, quae ipsas animas hominum constringunt. Peiores immunditias exspirat mundus, libidines hominum. Plures postremo mundus reos continet, scilicet universum hominum genus. Iudicia denique non Proconsulis, sed dei sustinet. Quo vos benedicti de carcere in custodiarium si forte translatos existimetis. Habet tenebras, sed lumen [7]) estis ipsi:

2) odiis *Fran.* inediis *Rhen.* *pro* vilibus *Iun.* *mavult* utilibus; scidiis *reposuit Rigalt.* 3) defectionibus *Rhen.* 4) a mundo *abest Rigalt.* 5) carcas *Rigalt.* 6) induit *Fran. Paris.* 7) lumen vos ipsi. *Rigalt.*

ipsi: habet vincula, sed vos soluti deo estis. Triste illic exspirat, sed vos odor estis suavitatis. Iudex exspectatur, [8]) sed vos estis de iudicibus ipsis iudicaturi *). Contristetur illic, qui fructum seculi suspirat. Christianus etiam extra carcerem seculo renuntiavit, in carcere autem etiam carceri. Nihil interest, ubi sitis in seculo, qui extra seculum estis. Et si aliqua amisistis [9]) vitae gaudia, negotiatio est aliquid amittere, ut maiora lucreris. Nihil adhuc dico de praemio, ad quod deus martyres invitat. Ipsam interim conversationem seculi et carceris comparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam caro amittit, imo et quae iusta sunt caro non amittit per curam ecclesiae, agapen fratrum: et insuper quae semper utilia fidei, spiritus adipiscitur. Non vides alienos deos, non imagi- P. 60. nibus eorum incurris, non solennes nationum dies ipsa commixtione participas, non nidoribus spurcis verberaris, non clamoribus spectaculorum, atrocitate, vel furore, vel impudicitia celebrantium caederis: non in loca libidinum publicarum oculi tui impingunt: vacas a scandalis, a tentationibus, a recordationibus malis, iam et a persecutione. Hoc praestat carcer Christiano, quod eremus Prophetis**). Ipse dominus in secessu frequentius agebat, ut liberius oraret, ut seculo cederet***). †) Gloriam denique suam discipulis in solitudine demonstravit. Auferamus carceris nomen, secessum vocemus. Etsi corpus includitur, etsi caro detinetur, omnia spiritui patent. Vagare spiritu, spatiare spiritu, et non stadia opaca aut porticus longas [10]) praeponens tibi

*) Sap. 3. **) Marc. 1. ***) Luc. 4. †) Matth 17. Marc. 9. Luc. 2. 1 Petri 1.

8) *Rhen. Add.* de iudicibus. 9) amisisti *Iun.* 10) proponens *Fran. Paris.*

bi, ſed illam viam, quae ad deum ducit. Quotiens eam ſpiritu deambulaveris, totiens in carcere non eris. Nihil crus ſentit in nervo, [11]) cum manus in coelo eſt. Totum hominem animus circumfert, et quo velit, transfert. *) *Ubi autem erit cor tuum, illic erit et theſaurus tuus.* Ibi ergo ſit cor noſtrum, ubi volumus habere theſaurum.

CAP. III. Sit [12]) nunc, benedicti, carcer etiam Chriſtianis moleſtus? Vocati ſumus
P. 69. ad militiam dei vivi, iam tunc, cum in ſacramenti verba reſpondemus [13]). Nemo miles ad bellum cum delitiis venit; nec de cubiculo ad aciem procedit, ſed de papilionibus expeditis et ſubſtrictis, ubi omnis duritia et inbonitas et infuavitas conſtitit. Etiam in pace, [14]) labore et incommodis bellum pati iam ediscunt, in armis deambulando, campum decurrendo, foſſam moliendo, teſtudinem [15]) denſando, ſudore omnia conſtant, ne corpora atque animi expavescant: De umbra ad ſolem, de ſole ad [16]) coelum, de tunica ad loricam, de ſilentio ad clamorem, de quiete ad tumultum. Proinde vos, benedicti, quodcunque hoc durum eſt, ad exercitationem virtutum animi et corporis deputate. Bonum [17]) agonem [18]) ſubituri eſtis, in quo Agonothetes, deus vivus eſt; Xyſtarches, ſpiritus ſanctus: corona, aeternitatis: brabium, angelicae ſubſtantiae, politia in coelis, gloria in ſecula ſeculorum. **) Itaque Epiſtates veſter Chri-

*) Matth. 6. **) Pſ. 83.

11) quum animus *Fran. Pariſ.* 12) Sic *Rig.* 13) reſpondimus *Fran. Pariſ.* 14) labor eſt, *Rhen.* 15) deſiccando *Rhen.* denſitando *La Cerda* deſidendo, *vel* deſudando *alii.* 16) de ſole ad gelu *Latin.* de ſole ad gelum *Iun.* 17) finem *Rigalt.* 18) benedictae — ſubiturae *Rhen.*

Christus Iesus, qui vos spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. P. 70. Nempe enim et athletae segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori aedificando vacent: continentur a luxuria, a cibis laetioribus, a potu iucundiore. Coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi, inquit Apostolus *), ut coronam corruptibilem consequantur: nos aeternam consecuturi. Carcerem nobis pro palaestra interpretemur, ut ad stadium tribunalis, bene exercitati incommodis omnibus, producamur: quia virtus duritia exstruitur, mollitia vero destruitur.

CAP. IV. Scimus ex dominico praecepto, quod caro infirma sit, spiritus promptus. Non ergo nobis blandiamur, quia dominus consensit, carnem infirmam esse. Propterea enim praedixit spiritum promptum [19]), ut ostenderet, quid cui debeat esse subiectum, scilicet, ut caro serviat spiritui, infirmior fortiori, ut ab eo etiam ipsam [20]) fortitudinem assumat. Colloquatur spiritus cum carne de communi salute, nec iam de incommodis carceris, sed ipso agone et praelio cogitans. Timebit forsitan caro gladium gravem, et crucem excelsam, et rabiem bestiarum, et summam ignium poenam, et omne carnificis ingenium in tormentis. Sed spiritus contra ponat sibi et carni, acerba licet ista, a multis tamen aequo animo excepta, imo et ultro P. 71. appetita, famae et gloriae causa: nec a viris tan-

*) 1 Cor. 9.

19) esse *addit Franeq.* 20) ipsa *Fran. Paris. Rig.*

tantum, ſed etiam a feminis, ut vos quoque benedictae ſexui veſtro reſpondeatis. Longum eſt, ſi enumerem ſingulos, qui ſe gladio confecerint, animo ſuo ducti. De feminis ad manum eſt Lucretia, quae vim ſtupri paſſa, cultrum ſibi adegit in conſpectu propinquorum, ut gloriam caſtitati ſuae pareret. Mutius manum ſuam dexteram in ara cremavit, ut hoc factum eius fama haberet. Minus fecerunt Philoſophi, Heraclitus, qui ſe bubulo ſtercore oblitum exuſſit. Item Empedocles, qui in ignes Aetnaei montis diſſilivit. Et Peregrinus, qui non olim ſe rogo immiſit: cum feminae quoque contempſerint ignes. Dido, [21]) ne poſt virum dilectiſſimum nubere cogeretur. Item Aſdrubalis uxor, quae iam ardente Carthagine maritum ſuum ſupplicem Scipionis videret, cum filiis ſuis in incendium patriae devolavit. Regulus, dux Romanorum, captus a Carthaginienſibus, cum ſe unum pro multis captivis Carthaginienſibus compenſari noluiſſet, maluit hoſtibus reddi et in arcae genus ſtipatus undique extrinſecus clavis transfixus, tot cruces ſenſit. Beſtias femina libens appetiit, et utique aſpides, ſerpentes tauro vel urſo horridiores, quas Cleopatra immiſit ſibi, ne in manus inimici perveniret. Sed mortis metus non
P. 72. tantus eſt, quantus tormentorum. Itaque [22]) ceſſit carnificis meretrix Athenienſis, quae conſcia coniurationis, cum propterea torqueretur a tyranno, et non prodidit coniuratos, et noviſſime linguam ſuam comeſtam in faciem tyranni exſpuit, ut nihil agere ſe ſcirent tormenta, etſi ultra perſeverarent. Nam quod [23]) hodie apud Lacedaemonas ſolennitas

21) cum *Rhen.* 22) quantus tormenti. Non itaque ceſſit carnifici *etc. Jun.* Itaque nec ceſſit, *Latin.* 23) quae *Fran.*

tas maxima est, διαμαςίγωσις, id est, flagellatio, non latet. In quo sacro, ante aram nobiles quique adolescentes, flagellis affliguntur, astantibus parentibus et propinquis, et uti perseverent adhortantibus. Ornamentum enim et gloria deputabitur maiore quidem titulo, si anima potius cesserit plagis, quam corpus. Igitur, si tantum terrenae gloriae licet de corporis et animi vigore, ut gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant, sub praemio laudis humanae, possum dicere, modicae sunt istae passiones ad consecutionem gloriae coelestis et divinae mercedis. Si tanti vitrum? quanti [24]) margaritum? Quis ergo non libentissime tantum pro vero habeat erogare, quantum alii pro falso?

CAP. V. Omitto nunc gloriae causam. P. 73. Eadem omnia saevitiae et cruciatus certamina, iam apud homines affectatio quoque et morbus quidam animi conculcavit. Quot otiosos affectatio armorum ad gladium [25]) locat? Certe ad feras ipsas affectione descendunt et de morsibus et de cicatricibus formosiores sibi videntur. Iam et ad ignes quidam se autoraverunt, ut certum spatium in tunica ardente conficerent. Alii inter venatorum taureas scapulis patientissimis inambulaverunt. Haec, benedicti, non sine causa dominus in seculum admisit; sed ad nos et nunc [26]) exhortandos, et in illo die confundendos, si reformidaverimus pati, pro veritate in salutem, quae alii affectaverunt, pro vanitate, in perditionem.

CAP. VI. Sed haec exempla constantiae omittamus de affectatione venientis. Converta-

24) Tanti vitreum? quanti verum margaritum *Rhen.*
25) *fortasse* vocat *Iun.* 26) tunc, *alii.*

tamur ad ipſam conditionis humanae contemplationem, ut et illa nos inſtruant, ſi qua conſtanter adeunda ſint, quae et invitis evenire conſueverunt. Quotiens enim incendia vivos cremaverunt? quotiens ferae et in ſilvis ſuis et in mediis civitatibus elapſae caveis, homines devoraverunt? quot a latronibus ferro, ab hoſtibus etiam cruce extincti
P. 74. ſunt? torti prius, imo et omni contumelia expuncti? Nemo non etiam hominis cauſa pati poteſt, quod in cauſa dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel praeſentia nobis tempora documenta ſint, quantae qualesque perſonae inopinatos, natalibus, et dignitatibus, et corporibus, et aetatibus ſuis, exitus referunt, hominis cauſa: aut ab ipſo, ſi contra eum fecerint: aut ab adverſariis eius, ſi pro eo ſteterint.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE PATIENTIA, LIBER.

Cap. I. Confiteor ad dominum deum, satis temere me, si non etiam impudenter, de patientia componere ausum, cui praestandae idoneus omnino non sim [1]), ut homo nullius boni, quando oporteat demonstrationem et commendationem alicuius rei adortos, ipsos prius in administratione eius rei deprehendi, et constantiam commonendi [2]) propriae conversationis auctoritate dirigere, ne dicta factis deficientibus erubescant. Atque utinam erubescere istud remedium ferat, uti pudor non exhibendi quod aliis suggestum imus, exhibendi fiat magisterium, nisi quod bonorum quorundam sicuti et malorum, intolerabilis magnitudo est, ut ad capienda et praestanda ea, sola gratia divinae inspirationis operetur. Nam quod maxime bonum, id maxime penes deum, nec alius id quam qui possidet dispensat, ut cuique dignatur. Itaque velut solatium erit disputare super eo quod frui non datur, vice languentium, qui cum vacent a sanitate, de bonis eius tacere non norunt. Ita miserrimus ego, semper aeger caloribus impatientiae, quam non obtineo patientiae sani-

P. 75. P. 76.

1) sim *Paris.* 2) commendandi *Lain.*

sanitatem, et suspirem et invocem et perorem necesse est, cum recordor, et in meae imbecillitatis contemplatione digero, bonam fidei valetudinem, et dominicae disciplinae sanitatem, non facile cuiquam, nisi patientia adsideat, provenire. Ita proposita dei rebus est, ut nullum praeceptum obire quis, nullum opus domino complacitum perpetrare extraneus patientia possit. Bonum eius, etiam qui caeci [3]) vivunt summae virtutis appellatione honorant [4]). Philosophi quidem, qui alicuius sapientiae animalia [5]) deputantur, tantum illi subsignant, ut cum inter sese variis sectarum libidinibus et sententiarum aemulationibus discordent, solius tamen patientiae in commune memores huic uni studiorum suorum commiserint pacem. In eam conspirant, in eam foederantur, illam [6]) in [7]) adfectatione virtutis unanimiter student, omnem sapientiae ostentationem de patientia praeferunt. Grande testimonium eius est, cum etiam vanas seculi disciplinas, ad laudem et gloriam promovet. Aut numquid potius iniuria, cum divina res in secularibus artibus volutatur? Sed viderint illi quos mox sapientiae suae cum seculo destructae ac dedecoratae pudebit.

P 77. Cap. II. Nobis exercendae patientiae auctoritatem, non adfectatio [8]) humana caninae aequanimitatis stupore formata, sed vivae [9]) ac coelestis disciplinae divina dispositio delegat [10]), deum ipsum ostendens patientiae exemplum. Iam primum [11]) qui rorem [12]) lucis huius super iustos et iniustos ae-

3) caeca *Rhen. Fran.* 4) honorent *Fran. Paris.* 5) animalis *Wouw. M. S.* 6) illi *Fran. Paris.* 7) in *abest Rigalt.* 8) affectio *Paris.* 9) viva *Paris.* 10) dirigat *alii* diligat *Rhen.* 11) *Iun. ita distinguit,* exemplum iam primum: qui florem *etc.* 12) florem *Rhen.*

aequaliter spargit, qui temporum officia, elementorum servitia, totius geniturae tributa dignis simul et indignis patitur 23) occurrere, sustinens ingratissimas nationes, ludibria artium et opera manuum suarum adorantes, nomen cum familia 24) ipsius persequentes, luxuriam, avaritiam, iniquitatem, malignitatem quotidie insolescentem 25), ut sua sibi patientia detrahat: plures enim dominum idcirco non credunt, quia seculo iratum tam diu nesciunt.

Cap. III. Et haec quidem 16) divinae patientiae species, quasi de longinquo, forsitan de supernis, aestimetur. Quid illa autem quae inter homines palam in terris quodammodo manu apprehensa est. Nasci 17) se deus in utero patitur matris, et exspectat, natus adolescere sustinet, et adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est, et a servo suo tingitur 18), et tentatoris congressus solis verbis repellit, cum 19) de domino fit 20) magister, docens hominem evadere ad salutem 21) scilicet veniam offensae patientiae 22) eruditus; non contendit, non reclamavit, nec quisquam in plateis vocem P. 72.

E 2 eius

23) patiatur, simul occurrere *Parif.* 24) familiam *Rhen.* nomen Christianum, cum familia Christi *Lat.* 25) inolescentem *Wouw. M. S. Rig.* 16) quidem *abest Parif.* 17) Christus se patitur concipi, et exspectat naturae lege in utero dum nascatur et veniat in hanc lucem. Contumeliosus insuper sibi est, fabrili ministerio, *ut est apud Marcum Iun.* 18) tinguitur *Franeq.* 19) cum *Latin.* 20) fit *Fran.* 21) docens hominem evadere mortem absolutam: scilicet veniam *Cod. Divionens.* docens hominem evadere mortem; adsolitae scilicet veniam *Lib. Ursini.* docens hominem evadere mortem; ob salutem scilicet venire *Cod. Kaest. Pamel.* d. h. e. m. absolute scil. *Rhen.* 22) ob salutem scilicet venire offensa patientia *Fran. Latin.*

eius audivit, arundinem quassatam non fregit, linum fumigans non restinxit *). Nec enim mentitus fuerat propheta, imo ipsius dei contestatio, spiritum suum in filio cum tota patientia collocantis **). Nullum volentem sibi adhaerere non suscepit, nullius mensam tectumve despexit. Aquam 23) ipse lavandis discipulorum pedibus ministravit. Non peccatores, non publicanos aspernatus est. Non
P. 79. illi saltim 24) civitati quae eum recipere noluerat, iratus est, cum etiam discipuli tam contumelioso oppido coelestes ignes repraesentari voluissent. Ingratos curavit, insidiatoribus cessit. Parum hoc, si non etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter 25) denotavit. Cum vero traditur, cum adducitur, ut pecus ad victimam, sic enim non magis aperit os, quam agnus sub tondentis potestate. Ille, cui legiones angelorum, si voluisset, uno dicto de coelis adfuissent, ne unius quidem discentis 26) gladium ultorem 27) probavit. Patientia domini in Malcho vulnerata est. Itaque et gladii opera maledixit in posterum, et sanitatis restitutione ei, quem non ipse vexaverat, satisfecit, per 28) patientiam, misericordiae matrem. Taceo quod figitur, in hoc enim venerat. Nunquid tamen subeundae morti etiam contumeliis opus fuerat? Sed saginari voluptate patientiae discessurus volebat. Despuitur, verbe-

*) Es. 42. **) Ioh. 13. Matth. 9. Luc. 9. Luc. 17. Matth. 14. Matth. 26. Es. 53. Matth. 29. Ioan. 18. Matth. 26. Matth. 27. Marc. 15. Luc. 23. Ioan. 19. *Vid. Ind. locor. script. sacr.*

23) Atquin *Fran. Paris.* 24) saltem *Fran. Paris.* 25) instanter *Rhen.* 26) educentis *Rhen. Fran. Paris.* 27) in ultorem *Fran. Paris.* 28) Proh *Rhen.*

natur, despuitur, foedis vestitur, foedioribus coronatur. Mira aequanimitatis fides. Qui in hominis figura proposuerat latere, nihil de impatientia hominis imitatus est. Hinc vel maxime Pharisaei dominum agnoscere debuistis: patientiam huiusmodi nemo hominum perpetraret. Talia tantaque documenta, quorum magnitudo penes nationes quidem retractatio fidei est, penes nos vero ratio et P. 80. structio [29], satis aperte non sermonibus modo in praecipiendo, sed etiam passionibus domini [30] sustinendo, probant, his, quibus credere datum est, patientiam dei esse naturam, effectum et praestantiam ingenitae cuiusdam proprietatis.

Cap. IV. Igitur si probos quosque servos et bonae mentis pro ingenio dominico conversari videmus (siquidem artificium promerendi obsequium est; obsequii [31] vero disciplina, morigera subiectio est) quanto magis nos secundum moratos [32] inveniri oportet? Servos scilicet dei vivi, cuius iudicium in suos, non in compede, aut pileo vertitur, sed in aeternitate, aut poenae, aut salutis. Cui severitati declinandae, vel liberalitati invitandae, tanta obsequii diligentia opus est, quanta sunt ipsa, quae aut severitas comminatur, aut liberalitas pollicetur. Et tamen nos non de hominibus modo servitute subnixis, vel quolibet alio iure debitoribus obsequii, verum etiam de pecudibus, etiam de bestiis obedientiam exprimimus, intelligentes usibus nostris eas a domino provisas traditasque. Meliora ergo nobis erunt in obsequii disciplina, quae no-

29) instructio alii. 30) in add. Iun. passionibus (ut sustinendo Rig. 31) obsequii Rigalt. 32) secundum Dominum morigeros Pamelius legit ex 9 Vaticanis.

nobis deus subdidit? Agnoscunt denique, quae obediunt, nos. Cui soli subditi sumus, domino scilicet auscultare dubitamus? At quam iniustum est, quam etiam ingratum, quod per alterius indulgentiam de aliis consequeris, idem illi per quem consequeris, de temetipso non rependere. Nec pluribus de obsequii exhibitione debita a nobis domino deo. Satis enim agnitio dei, quid sibi incumbat, intelligit. Ne tamen ut extraneum de obsequio videamur interiecisse, ipsum quoque obsequium de patientia trahitur. Nunquam impatiens obsequitur, aut patiens quis non 33) oblectatur 34). Quam ergo dominus omnium bonorum et demonstrator et acceptor, deus in semetipso circumtulit, quis de bono eius late 35) retractet? cui item dubium sit omne bonum, quia ad deum pertineat, pertinentibus ad deum tota mente sectandum: per quae in expedito et quasi in praescriptionis compendio et commendatio et exhortatio de patientia constitutum 36) est.

P. 81.

Cap. V. Verumtamen procedere disputationem de necessariis fidei non est otiosum, quia nec infructuosum. Loquacitas in aedificatione nulla turpis, si quando turpis. Itaque si de aliquo bono sermo est, res postulat, contrarium quoque boni recensere. Quid enim sectandum sit, magis illuminabis, si quod vitandum sit proinde digesseris. Consideremus igitur de impatientia; an sicut patientia in deo, ita adversaria eius in adversario nostro nata atque comperta sit? ut ex isto appareat, quam

P. 82.

33) non abest *Fran. Paris.* 34) obluctatur *Rigalt.* 35) latere *Fran. Paris.* 36) constitutum *Fran. Paris.* in praescriptionis compendio de patientia constitutum est *Rigalt.*

quam principaliter fidei adversatur. Nam quod ab aemulo dei conceptum est, utique non est amicum dei rebus. Eadem discordia est rerum, quae et auctorum. Porro quum deus optimus, diabolus e contrario pessimus: ipsa sui diversitate testantur, neutrum alteri facere 37), ut nobis non magis a malo aliquid boni, quam a bono aliquid mali dictum 38) videri possit. Igitur natales impatientiae in ipso diabolo deprehendo, iam tunc cum dominum deum universa opera, quae fecisset, imagini suae, id est homini subiecisse, impatienter tulit *). Nec enim doluisset, si sustinuisset: nec invidisset homini, si non doluisset. Adeo 39) decepit eum, quia inviderat. Inviderat autem, quia doluerat. Doluerat, quia patienter utique non tulerat. Quid primum fuerit ille angelus perditionis, malus an 40) impatiens, contemno quaerere: palam cum sit, impatientiam cum malitia, aut malitiam ab impatientia auspicatam, deinde inter se conspirasse, et individuas in uno patris sinu adolevisse. At enim quam primus senserat, per quam delinquere intraverat 41), de suo experimento quid ad peccandum adiuvaret 42) P. 83.
structus 43), eandem impingendo in crimen homini advocavit: convента statim illi mulier, non temere dixerim per colloquium ipsum eius afflata est spiritu impatientia infecto, usque adeo 44) nunquam omnino peccasset, si in 45) divino interdicto patientiam perservasset 46). Quid quod non sustinuit so-

la

*) Genes. 3.

37) favere *Wouwer. M. S.* 38) editum *Pam. Paris. Rigalt.* 39) Ideo. 40) an *abest Rigalt.* 41) per quam primus deliquerit *Rhen.* primus delinquere intraverat *Cod. Pithoei.* 42) adiutaret *Fran. Paris. Wouwer. M. S.* 43) instructus *Wouwer. M. S.* 44) adeo ut nunquam *Wouwer. M. S.* 45) in *abest Rhen. Paris. Rigalt.* 46) praeservasset *Fran. Rhen.*

sa conversa: sed apud Adam nondum maritum, nondum aures sibi debentem, impatiens etiam tacendi est, ad [47]) traducem illum illius, quod a malo hauserat, facit [48]). Perit igitur et alius homo per impatientiam alterius: perit mox et ipse per impatientiam suam utrobique commissam: et circa dei praemonitionem, et circa diaboli circumscriptionem, illam servare, hanc refutare non sustinens. Hinc primum iudicii, unde delicti origo: hinc deus irasci exorsus, unde offendere homo inductus. Inde in deo prima patientia, unde indignatio prima. Qui tunc maledictione sola contentus, ab animadversionis impetu in diabolo temperavit. Aut quod crimen ante illud [49]) impatientiae admissum homini imputatur? Innocens erat, et deo de proximo amicus, et paradisi colonus. At ubi semel
P. 54. succidit [50]) impatientiae, desivit [51]) deo sapere, desivit [52]) coelestia sustinere posse. Exinde homo terrae datus, et ab oculis dei electus, facile usurpari [53]) ab impatientia coepit in omne quod deum offenderet. Nam statim illa semine diaboli concepta, malitiae foecunditate, iram [55]) filium procreavit: editum suis artibus erudiit [54]). Quod enim [55]) ipsum Adam et Evam morti immerserat, docuit et filium ab homicidio incipere *). Frustra istud impatientiae adscripserim, si Cain ille primus homicida, et primus fratricida, oblationes suas a domino [56]) recusatas aequanimiter, nec impatienter tulit: si iratus fratri

*) Gen. 4.

47) ac Fran. 48) facit? Lat. Iun. et deest Wouw. M. S. 49) Aut quod crimen ante illud. Iun. Quod crimen Pet. Cioc. 50) semel succubuit alii Iun. non probat. 51) desinit — desinit Rhen. 52) in usum occupari Iun. 53) mira Iun. 54) erudivit Latin. 55) Quid enim Latin. 56) ad dominum Rhen.

tri suo non est, si neminem denique interemit. Cum ergo nec occidere potuerit, nisi iratus: nec irasci, nisi impatiens, demonstrat quod per iram gessit ad eam referendum, a qua ira suggesta est. Et haec quidem 57) impatientiae tunc infantis quodammodo incunabula. Ceterum quanta mox incrementa? nec mirum. Nam si prima deliquit: consequens est, ut quia prima, idcirco et sola sit matrix in omne delictum, defundens de suo fonte varias criminum venas. De homicidio quidem dictum est. Sed ira editum a primordio, etiam quascunque postmodum 58) caussas sibi P. invenit, ad impatientiam ut ad originem sui confert. Sive enim quis inimicitiis, sive praedae gratia id scelus conficit, prius est ut aut odii aut avaritiae fiat impatiens. Quicquid compellit, sine impatientia sui non est ut perfici possit. Quis adulterium sine libidinis impatientia subiit? Quod et si pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiae, utique impatientia contemnendi lucri ordinatur. Haec ut principalia penes dominum delicta. Nam ut compendio dictum sit, omne peccatum impatientiae adscribendum. Malum impatientia est boni. Nemo impudicus non impatiens pudicitiae, et improbus probitatis, et impius pietatis, et inquietus quietis. Ut malus unusquisque fiat, bonus perseverare non poterit. Talis igitur excetra 59) delictorum, cur non dominum offendat improbatorem malorum? An non ipsum quoque Israël per impatientiam semper in deum deliquisse manifestum est? exinde cum oblitus brachii coelestis, quo Aegyptiis afflictationibus fuerat extractus, de Aaron sibi deos duces postulat, cum in idolum

57) Et haec quidem abest Rhen. Fran. 58) postea Fran. Paris. Rigalt. 59) exoedra Iun. exhedra Pamel. execra Rhen.

honorari sui collatione defundit*): tam necessarias enim Moysis cum domino congredientis impatienter exceperat moras. Post mannae escatilem pluviam; post petrae aquatilem sequelam desperant de domino, tridui sitim non sustinendo. Nam haec quoque illis impatientia a domino exprobatur. Ac ne singula pervagemur,
P. 86. nunquam non per impatientiam delinquendo perierunt. Quomodo autem prophetis manus [60]) intulerunt, nisi per impatientiam audiendi**)? domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi. Quod si patientiam inissent, liberarentur.

CAP. VI. Ipsa adeo est, quae fidem et subsequitur, et antecedit. †) Denique Abraham deo credidit, et iustitiae deputatus [61]) ab illo est: sed fidem eius patientia probavit, cum filium immolare iussus est, ad fidei non tentationem dixerim, sed typicam contestationem. Caeterum deus quem iustitiae deputasset, sciebat. Tam grave praeceptum, quod nec domino perfici placebat, patienter et audivit, et si deus voluisset, implesset. Merito ergo benedictus, quia et fidelis: merito fidelis, quia et patiens. Ita fides patientia illuminata, cum in nationes seminaretur, per semen Abrahae, quod est Christus ††), et gratiam legi superduceret, ampliandae adimplendaeque legi adiutricem suam patientiam praefecit, quod ea sola ad iustitiae doctrinam retro defuisset. Nam olim et oculum pro oculo, et dentem pro dente repetebant, et malum malo foenerabant †††): nondum enim patientia in terris, quia nec fides: scilicet in-

*) Exod. 17. **) Act. 8. Sap. 2. †) Gen. 15. Gen. ††) Gal. 3. †††) Exod. 21. Deut. 19.

60) manus prophetis *Rigalt.* 61) deputatum *Iun.*

statim impatientia occasionibus legis fruebatur. Facile erat absente domino patientiae et quae gratia est. Qui postquam supervenit, et gratiam fidei patientia composuit, iam nec verbo quidem lacessere, nec *fatue* quidem dicere sine iudicii periculo licet. Prohibita ira, restricti 62) animi, compressa petulantia manus, exemptum linguae venenum, plus lex quam amisit, invenit: dicente Christo*): *Diligite inimicos vestros, et maledicentibus benedicite, et orate pro persecutoribus vestris, ut filii sitis patris vestri coelestis.* Vides quem nobis patrem patientia adquirat? Hoc principali praecepto universa patientiae disciplina succincta est, quando ne digne 63) quidem malefacere concessum est. P. 87.

CAP. VII. Iam vero percurrentibus nobis caussas impatientiae, cetera quoque praecepta suis locis respondebunt. Si detrimento rei familiaris animus concitatur, omni paene in loco de contemnendo seculo, scripturis dominicis commonetur: nec maior ad pecuniae contemptum exhortatio subiacet, quam quod ipse dominus in nullis divitiis invenitur. Semper pauperes iustificat, divites praedamnat. Ita detrimentum 64) patientiae fastidium opulentiae praeministravit, demonstrans per abiectionem divitiarum laesuras quoque earum computandas non esse. Quod ergo nobis appetere minime opus est, quia nec dominus appetivit, detruncatum vel etiam ademptum non aegre sustinere debemus. *Cupiditatem omnium malorum radicem* spiritus domini per Apostolum pronuntiavit**). Eam non in-

*) Matth. 5. **) 1 Tim. 6.

62) restricti *Latin. Pam.* 63) digne *Fran. Pam.* vel minus, et *Rh. prave.* 64) detrimentorum *Wouw. M. S.*

P. 88. in concupiscentia alieni tantum constitutam interpretemur: nam et quod nostrum videtur, alienum est: nihil enim nostrum, quoniam dei omnia, cuius ipsi quoque nos. Itaque si damno adfecti impatienter senserimus[65], non 87. de[66] nostro amissum dolentes, adfines cupiditatis deprehendemur. Alienum quaerimus, cum alienum amissum[67], aegre sustinemus. Qui damni impatientia concitatur, terrena caelestibus anteponendo, de proximo in deum peccat. Spiritum enim quem a domino sumpsit, saecularis rei gratia concutit. Libenter[68] igitur terrena amittamus, caelestia tueamur. Totum licet saeculum pereat, dum patientiam lucrifaciam. Iam qui minorationem sibi aliquid aut furto, aut vi aut etiam ignavia, non constanter sustinere constituit; nescio an facile, vel ex animo ipse rei suae manum inferre possit in causa eleemosynae. Quis enim ab alio secari omnino non sustinens, ipse ferrum in corpore suo[69] ducit? Patientia in detrimentis, exercitatio est largiendi et communicandi. Non piget donare eum, qui non timet perdere. Alioquin quomodo duas habens tunicas, alteram earum nudo dabit: nisi idem sit, qui auferenti tunicam, etiam pallium offerre possit*)? Quomodo amicos de mammona fabricabimus nobis**), si eum in tantum amaverimus, ut amissum non P. 89. sufferamus? Peribimus cum perdito. Quid[71] hic inveniemus, ubi habemus amittere? Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam adhibere, qui rem pecuniarum[70] fortasse animae anteponant. Nam et faciunt, cum [illegible]

*) Matth. 5. **) Luc. 16.

65) impatientes erimus *Paris.* 66) de non nostro *Rig.* 67) dolentes *add. Fran.* 68) Libenter *Fran.* *Rig.* 69) corpori suo *Rig.* 70) pecuniarum *Fran.* 71) Quid *Latin.*

lucri cupiditatibus quaeſtuoſa pericula mercimoniorum in mari exercent: cum pecuniae cauſa etiam in foro nihil damnationi timendum adgredi dubitant; cum denique ludo et caſtris ſeſe locant, cum per viam in morem beſtiarum latrocinantur. Nos vero ſecundum diverſitatem, qua cum illis ſumus, non animam pro pecunia, ſed pecuniam pro anima deponere convenit: ſeu ſponte in largiendo, ſeu patienter in amittendo.

CAP. VIII. Ipſam animam ipſumque corpus in ſeculo iſto expoſitum omnibus ad iniuriam gerimus eiusque iniuriae patientiam ſubimus, minorum deliberatione 72) laedemur. Abſit a ſervo Chriſti tale inquinamentum, ut patientia maioribus tentationibus praeparata, in frivolis excidat. Si manu quis tentaverit provocare 73), praeſto eſt dominica monela; *verberanti te* (inquit *) *in faciem, etiam alteram genam obverte*. Fatigetur improbitas, patientia tua. Cuius 74) ictus ille ſit, dolore et contumelia conſtrictus, gravius a domino vapulat. Plus improbum illum caedis ſuſtinendo. Ab eo enim vapulabit, cuius gratia ſuſtines. Si linguae amaritudo, maledicto ſive convitio eruperit, reſpice dictum **): *Cum vos maledixerint, gaudete*. Dominus ipſe maledictus in lege eſt ***), et tamen ſolus eſt benedictus †). Igitur dominum ſervi conſequamur, et maledicamur patienter, ut benedicti eſſe poſſimus. Si parum aequanimiter audiam dictum aliquod in me protervum aut nequam, reddam et ipſe amaritudinis vicem neceſſe eſt, aut cruciabor impatientia muta. Cum ergo percuſſero male- P. 90.

*) Matth. 5. **) Matth. 5. ***) Deut. 21. †) Gal. 3.

72) delibatione *Latin.* 73) provocari *Rhen.* 74) Quivis *Pram. Pariſ. Rigalt.*

ledictus 76), quomodo scriptum invenias doctrinam domini, qua traditum est *), non vasculorum inquinamentis, sed eorum quae ex ore promuntur, hominem communicari 77): Item **) manere nos omnis vani et supervacui dicti reatum. Sequitur ergo ut a quo nos dominus arcet, idem ab alio aequanimiter pati admoneat. Hic iam 78) de patientiae voluptate. Nam omnis iniuria, seu lingua, seu manu incussa, cum patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo telum aliquod in petra 79) constantissimae duritiae libratum, et obtusum. Concidet enim ibidem irrita opera et infructuosa, et nonnunquam repercussum in eum, qui emisit, reciproco impetu saeviet. Nempe idcirco quis te laedit, ut doleas: quia fructus laedentis in dolore laesi est. Ergo cum fructum eius everteris, non dolendo, ipse
P. 91. doleat necesse est amissione fructus sui: tunc tu non modo illaesus abis 80), quod etiam solum tibi sufficit, sed insuper adversarii tui et frustratione oblectatus, et dolore defensus. Haec est patientiae utilitas et voluptas 81).

CAP. IX. Ne illa quidem impatientiae species excusatur, in amissione nostrorum, ubi aliqua doloris patrocinatur affectio 82). Proponendus est 83) enim respectus denunciationis Apostoli, qui ait †): *Ne contristemini dormitione cuiusquam, sicut nationes, quae spe carent.* Et merito. Credentes enim resurrectionem Christi, in 84) nostram quoque credimus, propter quos

*) Marc. 7. **) Matth 12. †) 1 Thess. 4.

76) maledicto *Fran. Paris.* maledictus *Wouw. M. S.* 77) coinquinari *alii.* 78) admoneat etiam *Iun.* 79) petram *Iun.* 80) ibis *Rhen.* 81) voluntas *Rhen.* 82) adsertio *Rhen. forte*: dolori p. affectio. 83) Proponemus *Wouw. M. S.* praeponendus est *Rhen.* 84) in abest *Iun.*

quos ille et obiit et resurrexit. Ergo cum constet de resurrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat et impatientia doloris. Cur ergo [85]) doleas, si periisse non credis? Cur impatienter feras subductum interim, quem credis reversurum? Profectio est, quam putas mortem. Non est lugendus qui antecedit, sed plane desiderandus. Id quoque desiderium patientia temperandum. Cur enim immoderate feras abiisse, quem mox subsequeris? Caeterum impatientia in huiusmodi, et spei nostrae male ominatur, et fidem praevaricatur. Et Christum laedimus cum evocatos quosque ab illo quasi miserandos non aequanimiter accipimus. *Cupio*, inquit Apostolus*), *recipi iam et esse cum domino.* Quanto melius ostendit votum Christianorum? Ergo votum [86]) si alios consecutos impatienter dolemus, ipsi consequi nolumus. P. 92.

CAP. X. Est et alius summus impatientiae stimulus, ultionis libido, negotium curans aut gloriae, aut malitiae. Sed et gloria utique vana, et malitia, nunquam non domino odiosa, hoc quidem loco [87]) maxime, cum alterius [88]) malitia provocata superiorem se in exsequenda ultione constituit, et remunerans nequam duplicat quod semel factum est. Ultio penes errorem solatium videtur doloris, penes veritatem certe [89]) redarguitur malignitatis. Quid enim refert inter provocantem et provocatum, nisi quod ille prior in maleficio deprehenditur, at ille posterior. Tamen uterque laesi hominis domino reus est: qui (om-

*) Phil. 1.

85) enim *Fran.* 86) *Iun. distinguit*: Quanto melius ostendit votum? Christianorum ergo votum etc. 87) cum *addit Fran.* 88) ab alterius *Fran.* 89) certe, *Wouw. M. S.* certam *Rhen.*

omne 90) nequam et probibet et damnat. Nulla in maleficio ordinis ratio est: nec locus secernit, quod similitudo coniungit. Absolute itaque praecipitur malum malo non rependendum*). Par factum, par habet 91) meritum. Quomodo id observabimus, si fastiditi ante in fastidio 92) ultionis non erimus? Quem
P. 93. autem honorem litabimus domino deo, si nobis arbitrium defensionis arrogaverimus? Nos utres 93), vasa fictilia, servulis nostris adsumentibus sibi de conservis ultionem, graviter offendimur: eosque qui nobis patientiam obtulerint suam, ut memores humilitatis, servitutis, ius dominici honoris diligentes, non probamus modo, sed ampliorem, quam ipsi sibi praesumpsissent, satisfactionem facimus. Id nobis in domino tam iusto ad aestimandum, tam potenti ad perficiendum periclitatur? Quid ergo credimus iudicem illum, si non et ultorem? Hoc se nobis repromittit, dicens**): *Vindictam mihi, et ego vindicabo:* id est, Patientiam mihi, et ego patientiam remunerabo. Cum enim dicit†), *Nolite iudicare, ne iudicemini*, nonne patientiam flagitat? Quis enim non iudicabit alium, nisi qui patiens erit non defendendi 94)? Quis idcirco iudicat 95), ut ignoscat? Ac si ignoscet, tamen iudicantis impatientiam 96) cavit, et honorem unici iudicis, id est dei, abstulit. Quantos vero casus huiusmodi impatientia incursare 97) consuevit 98)? Quotiens poenituit defensionem? Quotiens instantia eius deterior facta 99) est cau-

*) Rom. 12. **) Deut. 32. †) Matth. 7.

90) omnem *Fran. Paris.* 91) habet et meritum *Wouw. M. S.* 92) fastidientes, in fastidio *Rhen.* 93) putres *Rhen.* 94) defendi *Rhen. Iun.* mavult defendi? 95) iudicet *Fran.* 96) patientiam *Latin.* 97) incusare *Rhen.* 98) consueverat *Rhen.* 99) inventa *Rhen.*

caussis suis? Quoniam nihil impatientia susceptum, sine impetu transigi novit, nihil impetu actum, aut non offendit, aut corruit, aut praeceps abiit. Iam, si levius defendaris, P. 94.
insanies: si uberius, oneraberis. Quid mihi cum ultione, cuius modum regere non possum per impatientiam doloris? Quod si patientiae incubabo, non dolebo: si non dolebo, ulcisci non desiderabo.

Cap. XI. Post has principales impatientiae materias, ut potuimus, regestas, quid inter caeteras evagemur? quae domi, quae foris? Lata atque diffusa est operatio mali.[100] multiplicia spiritus incitamenta iaculantis, et modo parvula, modo maxima. Sed parvula de sua mediocritate contemnas, maximis pro sua exsuperantia[101] cedas. Ubi minor iniuria, ibi nulla necessitas impatientiae[102]. At ubi maior iniuria, ibi necessarior iniuriae medela, patientia[103]. Certemus igitur, quae a malo infliguntur, sustinere, ut hostis studium aemulatio nostrae aequanimitatis eludat. Si vero quaedam ipsi in nos, aut imprudentia, aut sponte etiam superducimus, aeque patienter obeamus, quae nobis imputamus. Quod si a domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quam domino praebeamus? Quin[104] insuper gratulari et gaudere nos docet[105], dignatione divinae castigationis. Ego, inquit, quos diligo, castigo. O servum illum beatum, cuius emendationi dominus instat! cui dignatur irasci, P. 95.
quem admonendi dissimulatione non decipit! Un-

100) operatio Mali *distinguunt alii.* 101) exuberantia *Paris.* 102) patientiae *Latin.* 103) patientiae *Fran. Paris.* 104) qui insuper *Iun.* 105) decet *Latin.*

Undique igitur adstricti sumus officio patientiae administrandae. Quaqua ex parte, aut erroribus nostris, aut mali insidiis, aut admonitionibus domini intervenit usus, eius officii magna merces, felicitas scilicet. Quos enim felices dominus, nisi patientes nuncupavit, dicendo: *Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum coelorum* *). Nullus profecto spiritu pauper, nisi humilis. Quis enim humilis, nisi patiens? quia nemo subiicere sese potest, sine prima patientia subiectionis ipsius. *Beati*, inquit, *flentes atque lugentes.* Quis talia sine patientia tolerat? Itaque talibus et advocatio et risus promittitur. *Beati mites.* Hoc quidem vocabulo, impatientes non licet omnino censeri. Item cum pacificos eodem titulo felicitatis notat, et filios dei nuncupat, numquid impatientes pacis adfines? Stultus hoc 106) senserit. Cum vero, *gaudete et exultate*, dicit, *quotiens vos maledicent et persequentur: merces enim vestra plurima in coelo;* id utique non exultationis impatientiae pollicetur, quia nemo in adversis exultavit 107), nisi ante ea contempserit. Nemo contemnet, nisi patientiam gesserit.

Cap. XII. Quod ad pacis gratissimae deo attinet disciplinam, quis omnino impatientiae natus, vel semel ignoscet 108) fratri suo? P. 96. non dicam septies, sed et 109) septuagies septies **): quis iudicium 110) cum adversario suo dirigens, †) negotium convenientia solvet, nisi prius animi dolorem, duritiam, amaritu- di-

*) Matth. 5. **) Matth. 18) †) Matth. 5. Luc. 6. Matth. 5.

106) haec *Fran. Paris.* hoc *Iun. mavult.* 107) exultabit *Fran. Paris.* 108) ignoscit *Rhen.* 109) vel *Latin. Iun.* 110) Quis iudicem *Rhen.*

dinem, venena scilicet impatientiae amputarit? Quo modo remittes, et remittetur tibi, si tenax iniuriae, per absentiam patientiae fueris? Nemo convulsus animum in fratrem suum, munus apud altare perficiet, nisi prius reconciliando fratri reversus ad patientiam fuerit. Sol super iram nostram si occiderit, periclitamur. Non licet nobis una die sine patientia manere. At enim cum omnem speciem salutaris disciplinae gubernet*), quid mirum quod etiam poenitentiae ministrat, solitae lapsis subvenire, cum disiuncto matrimonio, ex ea tamen causa, qua licet seu viro, seu feminae ad viduitatis perseverantiam sustineri, haec exspectat, haec exoptat, haec exorat [111]) poenitentiam quandoque inituris, salutem. Quantum [112]) boni utrique confert, alterum non adulterum [113]) facit, alterum emendat. Sic et illis dominicarum similitudinum exemplis de patientia sanctis adest. Erroneam ovem patientia pastoris requirit et invenit. Nam impatientia unam facile contemneret. Sed laborem inquisitionis patientia suscipit, et humeris insuper advehit baiulus patiens peccatricem derelictam. Illum quoque prodigum filium patientia patris et recipit, et vestit, et pascit, et apud impatientiam irati fratris excusat. Salvus est igitur qui perierat, quia poenitentiam iniit. Poenitentia non perit [114]), quia patientiam invenit. Nam dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, quam Apostolus totis viribus sancti spiritus commendat, cuius nisi patientiae disciplinis eruditur? *Dilectio*, inquit, *magnanimis est.* Ita pa- P. 97.

*) Eph. 4.

111) haec exhortatur *Paris.* 112) salutem? quantum *etc. Iun.* 113) adulterum non *Fran. Paris. Iun.* 114) poenitentia non periit *Iun.*

patientiam tenuit. *Benefica est*: malum patientia non facit; *non aemulatur*: id quidem patientiae proprium est. *Nec protervum sapit*, modestiam de patientia traxit: *non inflatur*, non proterit [115]), non enim ad patientiam pertinet. *Nec sua requirit*, si offert sua [116]), dum alteri prosit; *nec incitatur*. Caeterum [117]) quid impatientiae reliquisset? *Ideo*, inquit, *dilectio omnia sustinet*, *omnia tolerat*, utique quia patiens. Merito ergo nunquam excidet: nam caetera evacuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur [118]) linguae, scientiae, prophetiae: *permanent fides*, *spes*, *dilectio*. Fides, quam Christi patientia induxit. Spes, quam hominis patientia exspectat. Dilectio, quam deo magistro patientia comitatur.

P. 98. CAP. XIII. Usque huc de patientia tandem [119]) simplici et uniformi, et tantum in animo constituta: quum eadem [120]) etiam in corpore, demerendo domino multipliciter adlaboret: utpote quae ab ipso domino in corporis quoque virtute edita est, siquidem rector animus facile communicat spiritus invecta [121]) cum habitaculo suo. Quae igitur negotiatio patientiae in corpore? In primis adflictatio carnis hostia domino placatoria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum angustia [122]) victus domino libat, contenta simplici pabulo puroque aquae potu, quum ieiunia coniungit, quum cineri et sacco inolescit. Haec patientia corporis precationes commendat, deprecationes affirmat: haec aures Christi [123]) dei aperit, severitatem dispergit, clemen-

*) Dan. 4.

115) protervit *Fran. Paris.* 116) sed offert *Latin.* 117) Caeteroquin *Latin.* 118) exhauriuntur *Iun.* 119) tantum *Iun.* 120) eandem *Rhen. Rigalt.* 121) invicta *Wouw. M. S.* 122) quum angustiam *Wouw. M. S.* 123) Christi et dei *Iun.*

mentiam elicit. *) Sic ille rex Babylonius offenso domino quum squalore et paedore septenni ab humana forma exulasset, immolata patientia corporis sui, et regnum recuperavit, et quod optabilius homini est, satis deo fecit. Iam si altiores et feliciores gradus corporalis patientiae digeramus, eadem sanctitati quoque procurat continentiam [124] carnis **). Haec et viduam tenet, et virginem adsignat, et voluntarium spadonem ad regna coeli levat. P. 99. Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia, in persequutionibus denique praeliatur. Si fuga urgeat, adversus incommoda fugae caro militat. Si et carcer premat [125]), caro in vinculis, caro in ligno, caro in solo, et in illa paupertate lucis, et in illa penuria [126]) mundi. Quum vero producitur ad experimentum felicitatis, ad occasionem secundae intinctionis, ad ipsum divinae sedis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis. Si *spiritus promptus, sed caro* sine patientia *infirma* †), ubi salus spiritus et carnis ipsius. At quum hoc dominus de carne dicit, infirmam pronuntians, quid ei firmandae opus sit, ostendit, patientia scilicet adversus omnem subvertendae fidei, vel puniendae paraturam [127]), ut verbera, ut ignem, ut crucem, bestias, gladium constantissime toleret, quae Prophetae, quae Apostoli sustinendo vicerunt.

CAP. XIV. His patientiae viribus secatur Esaias, et de domino non tacet. Lapidatur Stephanus, et veniam hostibus suis postulat ††). O felicissimum illum quoque, qui omnem patientiae speciem adversus omnem diaboli vim ex-

*) Dan. 4. **) Matth. 19. †) Matth. 26. ††) Act. 7.

124) continentia *Pet. Ciac.* 125) praeveniat *Fran. Paris.* 126) patientia *Rhen.* 127) paratum, *Paris.*

expunxit! quem non abacti greges, non illae in pecore divitiae, non filii uno ruinae impetu adempti, non ipsius denique corporis in
P. 100. ulcere [128]) cruciatus a patientia et fide domino debita [129]) exclusit, quem diabolus totis viribus frustra cecidit *). Neque enim a respectu dei tot doloribus avocatus ille est: sed constituit nobis in exemplum et testimonium, tam spiritu quam carne, tam animo quam corpore; patientiae perpetrandae [130]): ut neque damnis secularium, nec amissionibus carissimorum, nec corporis quidem conflictationibus succidamus. Quale in illo viro feretrum deus [131]) diabolo exstruxit? **) Quale vexillum de inimico gloriae suae extulit, quum ille homo ad omnem acervum [132]) nuntiorum, nihil ex ore promeret, nisi deo gratias; quum uxorem iam malis delassatam, et ad prava remedia suadentem exsecraretur? Quid? ridebat [133]) deus; quid? dissecabatur malus, quum Iob immundam ulceris sui redundantiam, magna aequanimitate destringeret? Quum erumpentes bestiolas, inde in eosdem specus, et pastus reformosae [134]) carnis ludendo revocaret. Itaque operarius ille victoriae dei, retusis omnibus iaculis tentationum, lorica, clypeoque patientiae, et in-
P. 101. tegritatem mox corporis a deo recuperavit [135]), et quae amiserat conduplicata [136]) possedit. Et si filios quoque restitui voluisset, pater iterum vocaretur. Sed maluit in illo [illegible] die [illegible]

*) Iob. 1. **) Iob. 2.

128) vulnere *Rhen.* 129) dedita *Rhen.* 130) perpetuandae *Iun.* 131) de aliis *Fran. Paris.* 132) acervum nuntium *Fran. Paris.* 133) Qui deridebat deus? *Iun.* 134) foraminosae *Fran. Paris.* *alii* reformatae, *vel* refossae, *vel* reforatae; formicosae *Iun.* 135) recuperatum *Rhen.* 136) reduplicata *Fran. Paris.* centuplicata *Rhen.*

die reddi sibi. Tantum gaudii, securus sic de domino, distulit; sustinuit tam [137]) voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viveret.

CAP. XV. Adeo satis idoneus patientiae sequester deus. Si iniuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, restitutor est; si dolorem, medicus est: si mortem, resuscitator est. Quantum patientiae licet, ut deum habeat debitorem? Nec immerito. Omnia enim placita eius tuetur: omnibus mandatis eius intervenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuvat, humilitatem instruit, poenitentiam exspectat, exomologesin adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat, infirmum non extendit, valentem non consumit, fidelem delectat, gentilem invitat, servum domino, dominum deo commendat, feminam exornat, virum approbat: amatur in puero, laudatur in iuvene, suspicitur in sene: in omni sexu, in omni aetate formosa est. P. 102. Age iam si [138]) et effigiem, habitumque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus et placidus, frons pura, nulla moeroris aut irae rugositate contracta: remissa aeque in laetum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis. Os taciturnitatis honore signatum. Color, qualis securis et innoxiis. Motus frequens capitis in diabolum, et minax risus. Caeterum amictus circum pectora candidus, et corpori impressus; ut qui nec inflatur, nec inquinatur [139]). Sedet enim in throno spiritus eius mitissimi et

man-

137) tum *Iun.* iam *Wouw. M. S.* — 138) sis *Iun.*
139) inquietatur *Rhen.*

manſuetiſſimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, ſed eſt tenerae ſerenitatis, apertus et ſimplex, quem tertio vidit Helias. Nam ubi deus, ibidem et alumna eius, patientia ſcilicet *). Cum ergo ſpiritus dei deſcendit, individua patientia comitatur eum [140]. Si non [141]) cum ſpiritu admiſerimus, in nobis morabitur ſemper? Imo neſcio an diutius
P. 103. perſeveret [142]). Sine ſua comite ac miniſtra, omni loco ac tempore angatur, neceſſe eſt. Quodcunque inimicus eius inflixerit, ſolus ſuſtinere non poterit, carens inſtrumento ſuſtinendi.

CAP. XVI. Haec patientiae ratio, haec disciplina, haec opera caeleſtis, et vera ſcilicet Chriſtiana [143]): non ut illa patientia gentium terrae, falſa, probroſa. Nam ut in iſto quoque domino diabolus aemularetur, quaſi plane ex pari, niſi quod ipſa diverſitas mali et boni aequaliter magnitudinis [144]) par eſt, docuit et ſuos patientiam propriam: illam dico, quae maritos dote venales, aut lenociniis negotiantes uxorum poteſtatibus ſubiicit; quae aucupandis orbitatibus omnem coacti obſequii laborem mentitis adfectionibus tolerat: quae ventris operarios contumelioſis patrociniis [145]) ſubiectione libertatis gulae [146]) addicit. Talia nationes patientiae ſtudia noverunt: et

tan-

*) Matth. 17.

140) eam. Si nos eam cum ſpiritu *Wouw. M. S. Iun. mavult*, patientia comitatur. Eam ſi nos cum ſpiritu adm. *etc.* 141) nos *Fran. Pariſ.* 142) Imo neſcio an diu quis perſeveret ſine ſua comite *Iun.* ſemper: imo n. a. d. perſeveret ſine ſua c. a. miniſtra. Omni l. a. t. tangatur n. eſt. *Rhen.* 143) haec opera caeleſtis et verae, ſcilicet Chriſtianae *Rigalt.* 144) magnitudine *Iun.* 145) contumelioſos patronis *Wouw. M. S.* contumelioſis patronis *Rigalt.* 146) gula *Wouw. M. S. utrumque abeſt Rigalt.*

tanti boni nomen foedis operationibus occupant: patientes rivalium et divitum et invitatorum, impatientes ſolius deserviunt. Sed viderit ſua et ſui praeſidis [147]) patientia, P. 104. quam ſubter ignis exſpectat. Caeterum nos amemus patientiam dei, patientiam Chriſti: rependamus illi, quam pro nobis ipſe dependit [148]). Offeramus patientiam ſpiritus, patientiam carnis, qui in reſurrectionem [149]) carnis et ſpiritus credimus.

147) viderint ſuam ſui praeſides quam *Fran.* 148) defendit *Rhen.* 149) qui reſurrectionem *Iun.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE SPECTACULIS, LIBER.

P. 105. Cap. I. Qui status fidei, quae ratio verita-
tis, quod praescriptum disciplinae, inter ce-
tera secularium errorum, etiam spectaculo-
rum voluptates adimat, dei servi cognoscite,
qui cum maxime ad deum acceditis; recognos-
cite; qui iam accessisse vos testificati et con-
fessi estis, ne aut ignorando aut dissimulan-
do quis peccet. Tanta est enim vis volupta-
tum, ut et ignorantiam protelet in occasio-
nem, et conscientiam corrumpat in dissimula-
tionem. Ad utrumque, adhuc forsan alicui
opiniones ethnicorum blandiuntur, quae [1])
in ista causa adversus nos ita argumentari
consueverunt: Nihil obstrepere religioni in
animo et conscientia [2]) tanta solatia extrinse-
cus oculorum vel aurium; nec vero deum
offendi oblectatione hominis, qua salvo erga
deum metu et honore, suo in tempore et suo
in loco frui, scelus non sit. Atquin hoc cum
maxime paramus demonstrare, quemadmo-
dum isthaec [3]) non competant verae religioni
P. 106. et vero obsequio erga deum verum. Sunt
qui existiment [4]) Christianum [5]) expeditum
morti genus ad hanc obstinationem abdica-
tione

1) qui *Wouw. M. S.* 2) tua *add. Fran.* 3) ista *Rigalt.* 4) exstimant *Rigalt.* 5) Christianos *Wouw. M. S.*

tione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant, amputatis quasi retinaculis eius, ne desiderent, quam iam supervacuam [6]) sibi fecerint [7]): ut hoc consilio potius et humano prospectu, non divino praescripto definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseverantes in tantis voluptatibus propter deum mori. Quanquam et si ita esset, tam [8]) apto consilio, tantae obstinatio disciplinae debebat obsequium.

Cap. II. Iam vero nemo est, qui non hoc quoque praetendat, *) omnia a deo instituta, et homini attributa (sicut praedicamus) et utique bona omnia, ut boni auctoris [9]) inter haec deputari universa ista, ex quibus spectacula instruuntur, circum [10]) verbi gratia, et leonem, et vires corporis, et vocis suavitates. Igitur neque alienum videri posse, neque inimicum dei [11]), quod de conditione constet ipsius: neque cultoribus dei vitandum [12]), quod dei non sit inimicum, quia nec alienum. Plane et ipsae exstructiones locorum, quod saxa, quod caementa, quod marmora, quod columnae dei res sint, qui ea ad instrumentum terrae dedit: sed et ipsi actus sub coelo dei transiguntur. Quam sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana, praesertim cum aliquid eiusmodi de gaudiis et de fructibus seculi metuit amittere. Plures denique invenias, quos magis periculum voluptatis, quam vitae, avocet ab hac secta. Nam mortem etiam stultus ut debitam non ex- P. 107.

*) Gen. 1.

6) supervacuum *Iun. Paris.* 7) fecerant. *Iun.* fecerunt. *Rigalt.* 8) Quamquam et, si ita esset. Tam etc. *distinguit Iun.* 9) bona, ut omnia boni auctoris *Rig.* 10) Equum *Rigalt.* 11) deo *Paris. Rigalt.* 12) putandum *Paris.* neque culpae deputandum *Rigalt.*

extimescit, voluptatem etiam sapiens [13]) ut tantam non contemnit, cum alia non sit et stulto et sapienti vitae gratia, nisi voluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod ultro natura suggerit, deum esse universitatis conditorem, eamque universitatem tam bonam, quam homini mancipatam. Sed quia non penitus deum norunt, nisi naturali iure, non etiam familiari, de longinquo, non de proximo; necesse est ignorent, qualiter administrari aut iubeat aut prohibeat quae instituit [14]) simul quis sit aemulus [15]) ex diverso, adulterandis usibus divinae conditionis, quia neque voluntatem, neque adversarium noveris eius, quem minus noveris. Non ergo hoc solum respiciendum est, quo [16]) omnia sint instituta, sed a quo conversa. Ita enim apparebit cuius [17]) vi sint instituta, si appareat, cuius
P. 108. non sint [18]). Multum interest inter corruptelam et integritatem, quia multum est inter institutorem et interpolatorem. Ceterum omnes species malorum, quae etiam ethnici [19]) indubitate et prohibent et defendunt, ex operibus dei constant: Vis [20]) homicidium ferro, veneno, magicis [21]) devinctionibus perfici. Tam ferrum dei res est, quam herbae, quam angeli. Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit? Atquin omnem homicidii speciem uno et principali praecepto interemit; *Non occides* *). Proinde aurum, aes, argentum, ebur, lignum, et quaecunque fabricandis idolis materia captatur, quis in seculo posuit, nisi seculi auctor deus? Numquid tamen

*) Exod. 20.

13) tendam *Iun.* 14) administrari iubeat, quae instituit *Rigalt.* 15) quae vis aemula ex adverso *Rigalt.* 16) a quo *Wouw. M. S. Rigalt.* 17) cui usui *Rigalt.* 18) si appareat cui non. *Rig.* 19) ut indubitata *Rigalt.* 20) Vides *Iun.* 21) *parum prudenter affirmat.*

men ut haec adverſus ipſum adorentur? At-
quin ſumma offenſio [22]) penes illum idolola-
tria eſt. Quid non dei eſt, quod deum of-
fendit? ſed cum offendit, dei eſſe deſiit; et
cum deſiit, offendit. Ipſe homo omnium fla-
gitiorum actor [23]), non tantum opus dei, ve-
rum etiam imago eſt: et tamen et corpore et
ſpiritu deſcivit [24]) a ſuo inſtitutore. Neque
enim oculos ad concupiſcentias [25]) ſumpſi-
mus, neque [26]) linguam ad maliloquium, et
aures ad exceptaculum maliloquii, et gulam P. 109.
ad gulae crimen, et ventrem ad gulae ſatie-
tatem [27]), et genitalia ad exceſſus impudici-
tiae, et manus ad vim, et greſſus ad vagam
vitam, aut ſpiritus ideo inſitus corpori, ut
inſidiarum, et fraudum, et iniquitatum cogi-
tatorium fieret, non opinor. Nam ſi omnem
malignitatem, et ſi tantam [28]) malitiam ex-
cogitatam deus exactor innocentiae odit, in-
dubitate quaecunque condidit, non in exitum
operum conſtat condidiſſe quae damnat, licet
eadem opera per ea quae condidit admini-
ſtrentur, quando haec ſit tota ratio damna-
tionis, perverſa adminiſtratio conditionis a
conditis [29]). Nos igitur qui domino [30]) cog-
nito etiam aemulum eius inſpicimus [31]), qui
inſtitutore comperto etiam interpolatorem una
deprehendimus, neque mirari, neque dubi-
tare, oportet, quum ipſum hominem opus
et imaginem dei totius univerſitatis poſſeſſo-
rem illa [32]) vis interpolatoris et aemulatoris
angeli ab initio de integritate deiecerit, [33])
uni-

22) offenſa *Rigalt.* 23) auctor *Pariſ. Rig.* 24) et tamen corpore et ſpiritu deſiit *Rig.* 25) concupiſcentiam *Rig.* 26) et *Rig.* 27) ſocietatem *Iun. ex M. S. Rig.* 28) tantum *Wouw. M. S. Rig.* 29) a conditis *abeſt Rig.* 30) Deo *Rig.* 31) inſpeximus *Rig.* 32) illi *Pariſ.* vis *abeſt Pariſ.* 33) quin univerſam *addit Wouw. M. S.*

universam substantiam eius [34]) pariter cum
ipso in perversitatem demutatam [35]) adver-
sus institutorem: ut quam doluerat homini
P. 110. concessam, non sibi, in ea ipsa et hominem
reum deo faceret, et suam dominationem
conlocaret.

Cap. III. Hac conscientia instructi [36])
adversus opinionem ethnicorum, converta-
mur magis ad nostrorum detractatus [37]).
Quorundam enim fides aut simplicior, aut
scrupulosior, ad hanc abdicationem spectacu-
lorum de scripturis auctoritatem exposcit, et
se in incertum constituit, quod non significan-
ter neque nominatim denuntietur servis dei
abstinentia eiusmodi. Plane nusquam inveni-
mus, quemadmodum aperte positum est *),
*Non occides, non idolum coles, non adulterium,
non fraudem admittes*: ita exerte definitum,
non in Circum ibis [38]), non in theatrum;
agonem, munus non spectabis [39]). Sed inve-
nimus ad hanc quoque speciem pertinere il-
lam primam vocem David, *Felix*, inquit **),
*qui non abiit in concilium impiorum, et in via
peccatorum non stetit, et in* [40]) *cathedra pestium
non sedit*. Nam etsi iustum illum videtur prae-
dicasse, quod in concilio et in consessu [41])
Iudaeorum de deo denegando [42]) consultan-
tium, non communicavit: late tamen semper
scriptura divina dividitur, ubicunque secun-
dum praesentis rei sensum etiam disciplina
P. 111. munitur, ut hic [43]) quoque non sit aliena vox
a

*) Exod. 20. **) Ps. 1.

34) pariter cum ipso integritati institutam add. *Rig.* 35) demutarit *Wouw. M. S.* demutavit *Rig.* 36) instructa *Rig.* 37) retractatus *Wouw. M. S.* 38) non ibis in Circum *Rig.* 39) exspectabis *Rig.* 40) nec — pestium sedit *Rig.* 41) et in sessu *Rig.* 42) de necando domino *Rig.* 43) haec *Wouw. M. S.*

a spectaculorum interdictione. Si enim paucular tunc Iudaeos impiorum concilium vocavit; quanto magis tantum conventum ethnici populi: ni pii ethnici, 44) minus peccatores, minus hostes Christi, quam tunc Iudaei, quo 45) et cetera congruunt. Nam apud spectacula et in via statur. Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, et discrimina populariam per proclivum. Cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad consessum situs. Itaque e contrario infelix qui in quodcunque concilium impiorum abierit, et in quacunque via peccatorum steterit, et in quacunque cathedra pestium sederit. Generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam specialiter interpretari capit. Nam et specialiter quaedam pronuntiata, generaliter sapiunt. Cum deus Israëlitas admonet disciplinae vel obiurgat, utique ad omnes habet *): cum Aegypto et Aethiopiae exitium comminatur, in omnem gentem peccatricem praeiudicat. Sic omnis gens peccatrix vocatur Aegyptus et Aethiopia **), a specie ad genus. Quemadmodum etiam de origine spectaculorum omne spectaculum concilium vocat impiorum, a genere ad speciem.

CAP. IV. Ne quis argumentari nos putet, P. 112. ad principalem auctoritatem convertar ipsius signaculi nostri. Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suae verba profitemur, renuntiasse nos diabolo et pompae et angelis eius ore nostro contestamur. Quid erit summum

*) Exod. 12. **) Es. 14. et *alibi*.

44) minus impii ethnici *Rigalt.* 45) Quid quod *Rigalt.* ethnici populi? impii, minus peccatores, minus hostes Christi, quam tunc Iudaei, quid? non et caetera congruunt. *Wouw. Cod. script.* quo ad caetera congruunt. *Latin. Iun. mavult* Quo et caetera.

mum ac [46]) praecipuum, in quo diabolus et pompae et angeli eius censeantur, quam idololatria? ex qua omnis immundus et nequam spiritus, ut ita dixerim, quia nec diutius de hoc. Igitur si ex idololatria universam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitate praeiudicatum erit etiam ad spectacula pertinere renuntiationis nostrae testimonium in lavacro, quae diabolo et pompae et angelis eius sint mancipata, scilicet per idololatriam. Commemorabimus origines singulorum, quibus [47]) incunabulis [48]) in seculo adoleverint: exinde titulos quorundam, quibus nominibus nuncupentur, exinde apparatus, quibus superstitionibus instruantur: tum [49]) loca, quibus praesidibus dicentur: tum [50]) artes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id neque ad idololatriam, neque ad nostram eierationem pertinebit.

Cap. V. De originibus quidem ut secretioribus et ignotis penes plures nostrorum altius, nec aliunde investigandum fuit, quam P. 113. de instrumentis ethnicarum [51]) literarum. Exstant auctores multi, qui super ista re commentarios ediderunt. Ab his ludorum origo sic traditur. Lydos ex Asia transvenas in Hetruria consedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Hetruria inter ceteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani accersitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem, ut ludi a Lydis vocarentur. Sed etsi Varro ludos a ludo, id est a lusu interpre-

46) atque *Rigalt.* 47) a quibus *Iun.* 48) incunabulis *Rigalt.* 49) tunc *Rig.* 50) tum *abest Rig.* 51) ethnicalium *Rig.*

premitur, sicut et Lupercos ludos appellabant, quod ludendo discurrant: tamen eum lusum iuvenum et diebus festis, et templis, et religionibus reputat. Nihil iam de causa vocabuli, cum [52]) rei causa idololatria sit. Nam et cum promiscue ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi patris manifeste sonabant. I. 7
Libero enim a rusticis primo fiebant ob beneficium quod ei adscribunt pro [53]) demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui [54]) initio Neptunum honorabant. Eundem enim et Consum vocabant [55]). Dehinc Equiria [56]) Marti Romulus dixit: quamquam et Consualia Romulo [57]) defendunt, quod ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii: eius P. 114.
scilicet, quo [58]) tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitavit. Probum plane consilium, et nunc quoque apud [59]) ipsos Romanos iustum et licitum, ne dixerim, penes deum. Facit etenim [60]) ad originis maculam, ne bonum existimes, quod initium a malo accepit, ab impudentia, a violentia, ab odio [61]), a fratricida institutore, a filio Martis: et nunc ara Conso illi in Circo defossa est ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi, CONSUS CONSILIO, MARS DUELLO, LARES COMITIO [62]) POTENTES. Sacrificant apud eam nonis Iuliis sacerdotes publici, XII. Kalen. Septembres [63]) flamen Quirinalis, et virgines. Dehinc idem Romulus Iovi Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos et Capitolinos Piso tradidit.

Post

52) dum *Rig.* 53) pro *abest Rig.* 54) queis *Iun.* 55) vocant *Rig.* 56) quis *add. Rig.* 57) a Romulo *Iun.* 58) quod *Rig.* 59) inter *Rig.* 60) enim et hoc *Rig.* 61) ab impudentis violentiae alio deo *Fran.* 62) COLLO *Rig.* 63) XV Kalendr. septembris *Iunius.*

Post hunc Numa Pompilius Marti et Robigini fecit [64]. Nam et Robiginis [65]) deam finxerunt. Dehinc Tullus Hostilius. Dehinc Ancus Martius, et ceteri. Qui quotque per ordinem, [66]) et quibus idolis ludos instituerunt, positum est apud Suetonium Tranquillum, vel a quibus Tranquillus accepit. Sed haec satis erunt
P. 115. ad originis de idololatria reatum.

CAP. VI. Accedit ad testimonium antiquitatis subsecuta posteritas, formam originis de titulis huius quoque temporis praeferens, per quos signatum est, cui idolo, et cui superstitioni utriusque [67]) generis ludi notarentur, Megalenses [68]) et Apollinares, item Cereales et Neptunales, et Latiares, et Florales in commune celebrantur: reliqui ludorum, de natalibus et solennitatibus [69]) regum, et publicis prosperitatibus et municipalibus fastis [70]) superstitionis [71]) causas originis [72]) habent. Inter quos etiam privatorum memoriis legatariae editiones parentant, id quoque secundum institutionis antiquitatem. Nam et a primordio bifariam ludi censebantur, sacri et funebres, id est diis nationum et mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos, sub quo nomine et titulo, dum ad eosdem spiritus perveniat, quibus renuntiamus [73]), licet mortuis, licet [74]) diis suis faciant. Proinde mortuis suis ut diis faciant [75]), una conditio partis utriusque est, una idololatria, una renuntiatio nostra adversus idololatriam.

CAP.

64) fecit *abest Rig.* 65) Robiginem *Wouw. M. S.* 66) et ceteri quoque per ordinem. Et *Fran.* 67) uniuscuiusque *alii.* 68) *additur* enim *Rig.* 69) sollemnibus *Rig.* 70) festis *Wouwer. M. S.* 71) superstitionibusque *Paris. Iun.* 72) originis *abest Rig.* 73) renuntiavimus *Wouw. M. S.* 74) mortuis. Licebit *Rig.* 75) faciunt. *Iun.* proinde mortuis faciunt *Rig.*

CAP. VII. Communis igitur [76]) origo ludorum utriusque generis, communes et tituli, ut de communibus caussis, proinde [77]) apparatus communes habeant necesse est de reatu generali [78]) idololatriae conditricis suae. Sed Circensium paulo pompatior suggestus, quibus proprie hoc nomen pompa, praecedit [79]), quorum sit in semetipsa probans [80]), de simulacrorum serie, de imaginum agmine, de curribus, de thensis, de armamaxis, de sedibus, de coronis, de exuviis, quanta praeterea sacra, quanta sacrificia praecedant, intercedant, succedant, quot collegia, quot sacerdotia, quot officia moveantur, sciunt homines illius urbis in qua daemoniorum conventus consedit. Ea si minore cura per provincias pro minoribus viribus administrantur, tamen omnes ubique Circenses illuc deputandi, unde et petuntur, inde inquinantur, unde sumuntur. Nam et rivulus tenuis ex suo fonte, et surculus modicus ex sua fronde, qualitatem originis continet. Viderit ambitio sive frugalitas eius quo [81]) deum offendit: qualiscunque pompa Circi, et si pauca simulacra circumferat, in uno idololatria est: et si unam thensam trahat, Iovis tamen plaustrum est: quaevis idololatria sordide instructa, vel modice locuples, [82]) splendida est censu criminis sui. P. 116.

CAP. VIII. Ut et de locis, secundum propositum exsequar, Circus Soli principaliter consecratur: cuius aedes medio spatio, et effigies de fastigio aedis emicat, quod non putaverint [83]) sub tecto consecrandum, quem P. 117.

 in

76) igitur *abest Rigalt.* 77) perinde *Rigalt.* 78) genitali *Iun. ex M. S.* 79) praecedens *Rig.* 80) probat *Rig.* 81) quod *Paris. utrumque abest* Rig. 82) et splendida *Latin.* sed splendida *Paris.* 83) putaverunt. *Rig.* Et ut *Pet. Ciacon*

in aperto habent. Quod [84]) spectaculum primum a Circe habent. Soli patri suo, ut volunt [85]) editum adfirmant: ab ea et Circi appellationem argumentantur. Plane [86]) venefica eis utique negotium gessit hoc, nomine quorum sacerdos erat, daemoniis et angelis scilicet. Quot igitur in habitu loci ipsius idololatrias recognoscis? singula ornamenta Circi, singula templa sunt. Ova honori Castorum adscribunt, qui illos ovo editos credendo de cygno Iove non erubescunt. Delphinos Neptuno vovent, columnas [87]) sessias a sementationibus, messias a messibus, tutelinas a tutelis [88]) fructuum, sustinent. Ante has tres arae, trinis diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eosdem Samothracas existimant. Obelisci enormitas, ut Hermateles adfirmat, Soli prostituta: scriptura eius unde et census, de Aegypto superstitio est. Frigebat daemonum concilium sine sua matre magna; ea itaque illic praesidet euripo. Consus (ut diximus) apud metas sub terra delitescit. Murtias quo-
P. 118. que idolum fecit [89]). Murtiam enim deam amoris volunt, cui in illa parte aedem vovere. Animadverte Christiane, quot nomina [90]) immunda possederint Circum. Aliena est tibi religio, quam tot diaboli spiritus occupaverunt, de locis quidem locus est retractandi ad praeveniendam quorundam interrogationem. Quid enim, inquis, si alio in tempore Circum adiero, periclitabor de inquinamento? Nulla est praescriptio de locis. Nam non sola ista conciliabula spectaculorum, sed etiam templa ipsa sine periculo disciplinae adire servus dei potest, urgente causa simplici duntaxat,

84) Qui *Rig.* 85) ut volunt *abest Rig.* 86) argutantur plane *Iun.* 87) vomunt columnae *Rig.* 88) tutela *Rig.* 89) Murtia quoque id olim fecit *Latin.* Murtias. Has quoque *Rig.* 90) numina *Iun.*

taxat, quae non pertineat ad proprium eius loci negotium vel officium. Ceterum et plateae, et forum, et balneae, et ſtabula, et ipſae domus noſtrae ſine idolis omnino non ſunt; totum ſeculum ſatanas et angeli eius repleverunt. Non tamen quod in ſeculo ſumus, a deo excidimus, ſed ſi quid de ſeculi criminibus attigerimus. Proinde ſi Capitolium, ſi Serapeum ſacrificator et adorator intravero, a deo excidam; quemadmodum Circum vel theatrum ſpectator. Loca nos non contaminant per ſe, ſed quae in locis fiunt, a quibus et ipſa loca contaminari altercati ſumus: de contaminatis contaminamur [91]. Propterea autem commemoramus, quibus eiusmodi loca dicentur, ut eorum demonſtremus eſſe, quae in his locis fiunt, quibus ipſa loca dicantur.

Cap. IX. Nunc de artificio quo Circenſes P. 119. exhibentur. Res equeſtris retro ſimplex de dorſo [92]) agebatur, et utique communis uſus reus non erat. Sed cum ad ludos coactus eſt, tranſiit a dei munere ad daemoniorum officia. Itaque Caſtori et Polluci deputatur haec ſpecies, quibus equos a Mercurio diſtributos Steſichorus docet. Sed et Neptunus equeſtris eſt, quem Graeci ἵππιον appellant. De iugo vero [93]) quadrigas ſoli, bigas lunae ſanxerunt. Sed [94]) et

Primus Erichthonius currus et quatuor auſus
Iungere equos, rapidusque rotis inſiſtere victor.

Erichthonius Minervae et Vulcani filius, et quidem de caduca in terram libidine, portentum eſt daemonicum, imo diabolus ipſe, non colu-

91) contaminantur *Rig.* 92) de dorſo *abeſt Rig.*
93) de iugo vero *abeſt Rigalt.* 94) Sane *Rigalt.*

coluber. Si vero Trochilus [95]) Argivus auctor est currus, primo [96]) Iunoni id opus suum dedicavit. Si Romae Romulus quadrigam primus ostendit, puto et ipse inter idola conscriptus, si idem est Quirinus. Talibus auctoribus quadrigae productae, merito et aurigis coloribus idololatriam vestierunt, et ab initio duo soli fuerunt [97]), albus et russeus. Albus hyemi, ob nives candidas: russeus aestati, ob solis ruborem voti erant. Sed postea tam
P. 120. voluptate, quam superstitione provecta, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt: Prasinum vero [98]) terrae matri vel verno, Venetum coelo et mari, vel autumno. Cum autem omnis species idololatriae damnata sit a deo, utique etiam illa damnatur, quae elementis mundialibus [99]) profanatur.

Cap. X. Transeamus ad scenicas res, quarum et originem communem, et titulos pares secundum ipsam ab initio ludorum appellationem et administrationem coniunctam cum re equestri iam ostendimus. Apparatus etiam ex ea parte consortes, quae ad scenam spectat: nam a templis et aris, et illa infelicitate thuris et sanguinis inter tibias et tubas itur, duobus inquinatissimis arbitris, funerum et sacrorum, designatore et haruspice. Ita cum de originibus ludorum ad Circenses transimus, inde nunc ad scenicos ludos dirigimus, a loci vitio [100]). Theatrum proprie sacrarium Veneris est. Hoc denique modo id genus operis in seculo evasit. Nam saepe censores renascentia

95) Acrophilus *Paris.* 96) patriae Iunoni *Wouwer. M. S. Latin.* 97) et aurigas colorib. idololatriae vestierunt. Et ab initio equi duo soli fuerunt *Wouwer.* nam equi initio duo soli fuerunt *Rigalt.* 98) veri *Latin.* 99) mundalibus *Iun.* 100) initio *Latin. Rig.*

centia [101]) cum maxime theatra destruebant, moribus consulentes, quorum scilicet periculum ingens de lascivia providebant, ut iam hinc ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorum nobiscum faciens, et nobis in exaggerationem disciplinae etiam humanae praerogativa. Itaque Pompeius Magnus solo theatro suo minor, cum illam arcem omnium P. 121. turpitudinum exstruxisset, veritus quandoque memoriae suae censoriam animadversionem, Veneris aedem superposuit, et ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum et damnandum opus templi titulo praetexuit, et disciplinam superstitione delusit. Sed Veneri et Libero convenit. Duo ista daemonia conspirata et coniurata inter se sunt ebrietatis et libidinis. Itaque theatrum Veneris, Liberi quoque domus est. Nam et alios ludos scenicos Liberalia proprie vocabant, praeter quam Libero devotos, quod sunt Dionysia penes Graecos, etiam a Libero institutos. Et est plane in artibus quoque scenicis Liberi et Veneris patrocinium, quae privata et propria sunt scenae, de gestu et corporis fluxu. Nam mollitiam Veneri et Libero immolabant [102]: illi per sexum, illi per fluxum [103], dissoluti [104]. Quae vero voce et modis et organis et lyris [105] transiguntur, Apollines et Musas et Minervas et Mercurios mancipes habent. Oderis Christiane, quorum auctores non potes non odisse. Iam nunc volumus suggerere de artibus, et de

101) enascentia? *Iun.* nascentia *Rig.* 102) de gestu et corporis flexu mollitiam Veneri et Libero immolant: *Paris.* de gestu et flexu corporis mollitiae Veneris et Liberi immolant *Rigalt.* 103) luxum *Wouw. M. S.* 104) dissolutis *Paris. Rig.* 105) literis *Paris. Iun.*

P.122. de his, quorum [106]) auctores in nominibus exsecramur. Scimus nihil esse nomina mortuorum, sicut nec [107]) ipsa simulacra eorum. Sed non ignoramus, qui sub istis nominibus et institutis simulacris operentur et gaudeant, et divinatem mentiantur, nequam spiritus scilicet daemones. Videmus igitur etiam artes eorum honoribus dicatas esse, qui nomina incolunt auctorum earum [108]), nec ab idololatria vacare, quarum institutores [109]) etiam propterea dii habentur. Imo quod ad artes pertinet, altius praescripsisse debemus, daemonas ab initio prospicientes sibi inter cetera idololatriae etiam spectaculorum inquinamenta, quibus hominem a deo avocarent, et suo honori obligarent, eiusmodi quoque artium ingenia inspirasse. Neque enim ab aliis praeoccupatum [110]) fuisset, quod ad illos perventurum esset. Nec per alios tunc homines edidissent, quam per ipsos, in quorum nominibus et imaginibus et historiis fallaciam consecrationis sibi negotium acturae [111]) constituerant [112]).

Cap. XI. Ut ordo peragatur, ineamus etiam agonum retractatum. Origo istis de ludorum propinquitate est. Inde et ipsi sacri vel funebres instituti, aut diis nationum aut

P.123. mortuis fiunt. Proinde Tituli [113]); Olympia Iovi, quae sunt Romae capitolina; item Herculi Nemaea [114]), Neptuno Isthmia, ceteri mortuorum varii [115]) agones. Quid ergo mirum, si apparatus agonum idololatria conspurcat de coronis profanis, de sacerdotalibus Prae-

106) quarum *Iun.* 107) et *Rig.* 108) earum *abest Rig.* 109) institores *Iun.* 110) procuratum *Rig.* 111) acturi *Rig.* 112) constituerunt *Paris.* 113) Tituli *abest Paris.* 114) Capitolina, Apollini Pythia, Herculi Nemea, *Iun.* 115) mortuarii *Paris.*

praesidibus, de collegiariis ministris, de ipso postremo boum sanguine, ut de loco suppleam; ut de loco communi pro collegio artium Musicarum et Minervalium, et Apollinarium, etiam Martialium, per duellum, per tubam, ut stadio Circum aemulentur [116]), quod utique templum est, et ipsum eius idoli, cuius solennitates agit. Sed et gymnicas artes Castorum et Herculum et Mercuriorum disciplinae prodiderunt.

CAP. XII. Superest illius insignissimi spectaculi [117]) acceptissimi recognitio [118]). Munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel malo ingenio [119]) servos mercati in exsequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant armis, quibus tunc et qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent; mox edicto die Inferiarum apud tumulos erogabant. Ita mortem homicidiis consolabantur. Haec muneris [120]) origo, sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam et crudelitatem, quia ferrum voluptati satis non faciebat [121]), nisi et feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur. Quae species proinde idololatria est, quoniam et idololatria parentationis P. 124.

116) stadio — aemulantur *Rig.* 117) indignissimi spectaculi, sed *Iun.* 118) recognitio munus dictum est *Iun. ex M. S.* 119) vel mali status *Rig.* 120) muneri *Paris.* 121) ferarum voluptati satis non fiebat *Paris. Lat. Rigalt.*

tionis est species. Tam haec quam illa mortuis ministrat. In mortuorum autem idolis daemonia consistunt, ut et titulos consideremus: licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viventium, quaesturas dico et magistratus, et flaminia [122]) et sacerdotia: cum tamen nominis dignitas idololatriae crimine teneatur, necesse est quidquid dignitatis nomine administratur, communicet etiam maculas eius, a qua habet causas. Idem de apparatibus interpretabimur in ipsorum honorum suggestu deputandis, quod purpurae, quod fasciae, quod vittae, quod coronae, quod denique conciones et edicta, et pultes pridianae sine pompa diaboli, sine invitatione daemonum non sunt. Quid ergo de horrido [123]) loco perorem, quem nec periuria sustinent? pluribus enim et asperioribus numinibus [124]) amphitheatrum consecratur, quam capitolium omnium daemonum templum est. Tot illic immundi spiritus consident, quot homines capit. Ut et de artibus concludam, Martem et Dianam utriusque ludi praesides novimus.

P. 125.

Cap. XIII. Satis, opinor, implevimus ordinem, quot et quibus modis spectacula idololatriam committant, de originibus, de titulis, de apparatibus, de locis. De sacrificiis quidem [125]) certi sumus, nulla ex parte competere nobis ea, qui bis idolis renunciavimus: *) Non quod idolum sit aliquid (ut Apostolus ait) sed quod quae faciunt, daemoniis faciunt, consistentibus scilicet in consecrationibus idolorum sive mortuorum, sive (ut putant) deorum. Propterea igitur, quoniam utraque spe-

*) 1 Cor. 8.

122) flamina *Rig.* 123) horrendo *Rig.* 124) nominibus *Fran. Paris.* 125) de sacrificiis; quo certi *Fran.*

ſpecies idolorum conditionis unius eſt, dum mortui et dii unum ſunt, utraque idololatria abſtinemus nec minus templa, quam monumenta deſpuimus: neutram aram novimus *), neutram effigiem adoramus: non ſacrificamus, non parentamus, ſed neque de ſacrificato et parentato edimus, quia non poſſumus coenam dei edere, et coenam daemoniorum. Si ergo gulam et ventrem ab inquinamentis liberamus, quanto magis auguſtiora noſtra, oculos et aures, ab idolothytis et necrothytis voluptatibus abſtinemus, quae non inteſtinis transiguntur, ſed in ipſo ſpiritu et anima digeruntur: quorum munditia magis ad deum pertinet, quam inteſtinorum.

CAP. XIV. Nunc interpoſito nomine idololatriae, quod ſolum ſubiectum ſufficere deberet ad abdicationem ſpectaculorum, alia iam ratione tractemus ex abundanti: propter eos maxime qui ſibi blandiuntur, quod non nominatim abſtinentia iſta praeſcripta ſit, quaſi parum etiam de ſpectaculis 126) pronuntietur 127), cum concupiscentiae ſeculi damnantur. Nam ſicut pecuniae, vel dignitatis, vel gulae, vel libidinis, vel gloriae: ita et voluptatis concupiscentia eſt. Species autem voluptatis etiam ſpectacula. Opinor, generaliter nominatae 128) concupiscentiae continent in ſe et voluptates: Aeque generaliter intellectae voluptates ſpecialiter et in ſpectacula diſſeruntur. Ceterum retulimus ſupra de locorum conditione, quod non per ſemetipſa nos inquinent, ſed per ea quae illic geruntur, per quae ſimul inquinamentum combiberint, tunc et in alteros 129) reſpuunt. P.126.

CAP.

*) Act. 20. 1 Cor. 10.

126) de literis *Pariſ.* 127) pronuntiemus *Rig.*
128) nomina *Pamel.* 129) et tunc altero *Rig.*

Cap. XV. Viderit ergo, ut diximus [130]), principalis titulus idololatriae [131]), reliquas ipsarum rerum qualitates contra dei [132]) omnes feramus. Deus praecepit spiritum sanctum, utpote pro naturae suae bono tenerum et delicatum *), tranquillitate, et quiete et pace tractare, non furore, non bile, non
P. 127. ira, non dolore inquietare. Huic quomodo cum spectaculis poterit convenire? Omne enim spectaculum sine concussione spiritus non est. Ubi enim voluptas, ibi et studium, per quod scilicet voluptas sapit. Ubi studium, ibi et aemulatio, per quam studium sapit. Porro et ubi aemulatio, ibi et furor et bilis, et ira et dolor, et cetera ex his quae cum his non competunt disciplinae. Nam et si qui modeste et probe spectaculis fruitur, pro dignitatis vel aetatis, vel etiam naturae suae conditione: non tamen immobilis animi est [133]) sine tacita spiritus passione. Nemo ad voluptatem venit sine adfectu, nemo adfectum sine casibus suis patitur. Ipsi casus incitamenta sunt adfectus. Ceterum si cessat adfectus, nulla est voluptas, et est reus iam ille vanitatis eo conveniens, ubi nihil consequitur. Puto autem etiam vanitas extranea est nobis. Quid quod et ipse se iudicat inter eos positus, quorum se similem nolens utique detestatorem confitetur? Nobis satis non est, si ipsi nihil tale faciamus, nisi et talia facientibus [134]) non conferamur. Si furem, inquit **), videbas, concurrebas cum eo. Utinam ne in seculo quidem simul cum illis moraremur: sed tamen in secularibus separamur, quia seculum dei est, secularia autem diaboli.

Cap.

*) Eph. 4. **) Ps. 49.

130) Hic erit ergo, ut d. *Iun.* 131) idololatria *Rig.* 132) contrariis omnes *Franeq.* 133) immobili animo est *Iun.*

CAP. XVI. Cum ergo furor [135]) interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam a Circo, ubi proprie furor praesidet. P. 128. Adspice populum ad [136]) spectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuosum, iam caecum, iam de sponsionibus concitatum. Tardus est illi Praetor, semper oculi in urna eius cum sortibus voluntantur. Dehinc ad signum anxii pendent, unius dementiae una vox est. Cognosce [137]) dementiam de vanitate. Misit dicunt, et nunciant invicem, quod simul ab omnibus visum est. Teneo testimonium caecitatis, non vident missum quid sit, mappam putant: sed est diaboli ab alto praecipitati [138]) figura [139]). Ex eo itaque itur in furias et animos et discordias, et quidquid non licet sacerdotibus pacis. Inde maledicta, convicia sine iustitia, odii etiam suffragia [140]) sine merito amoris. Quid enim consecuturi suum [141]) illic agunt, qui sui non sunt? nisi forte hoc solum, per quod sui non sunt: de aliena infelicitate contristantur, de aliena felicitate laetantur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis est, ita et amor apud illos otiosus, et odium iniustum. An fors sit sine [142]) causa amare liceat, quam sine causa odisse, deus certe etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligi iubet. Deus etiam cum causa maledicere non sinit, qui maledicentes benedici praecipit*). Sed Circo P. 129. quid amarius, ubi ne principibus quidem aut civibus suis parcunt? Si quid horum quibus Circus furit, alicubi competit sanctis, etiam in

*) Matth. 5. Marc. 7. Rom. 13.

135) furore *Iun.* 136) id *add. Fran.* 137) cognosce *Rigalt.* 138) praecitati *Paris. Iun.* 139) gula *Rigalt.* 140) sine iustitia odii; etiam suffragia *Rigalt.* 141) Quod enim suum consecuturi sunt qui *Rig.* 142) et forsitan sine *Fran. Paris.*

in Circo licebit. Si vero nusquam, ideo nec in Circo.

Cap. XVII. Similiter impudicitiam omnem amoliri [143]) iubemur. Hoc igitur modo etiam a theatro separamur, quod est privatum consistorium impudicitiae, ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia eius de spurcitia plurimum concinnata est, quam Atellanus gesticulator, quam Mimus etiam per mulieres, repraesentat, sexum pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scena erubescant; quam denique Pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula publicae libidinis hostiae in scena proferuntur, plus miserae in praesentia feminarum, quibus solis latebant, perque omnis aetatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, praedicatur. Taceo de reliquis, ea quae in tenebris et in speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarent. Erubescat senatus, erubescant ordines omnes. Ipsae illae pudoris sui interemptrices, de gestibus suis ad lucem et populum expavescentes, semel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudicitia
P.130. exsecranda est, cur liceat audire quae loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem et omne vanum verbum iudicatum a deo sciamus, cur aeque liceat videre, quae facere flagitium est? Cur quae ore prolata communicant hominem, ea per oculos et aures admissa non videantur hominem communicare: cum spiritui appareant aures et oculi, nec possit mundus praestari, cuius apparitores inquinantur? Habes igitur et theatri interdictionem, de interdictione impudicitiae.

Cap.

143) Similiter nec impudicitiam omnem amare *Rigalt.*

CAP. XVIII. Sin et doctrinam secularis litteraturae, ut stultitiae apud deum deputatam, aspernamur, satis praescribitur nobis et de illis speciebus spectaculorum, quae seculari litteratura lusoriam vel agonisticam scenam [144]) dispungunt. Quod si [145]) tragoediae et comoediae scelerum et libidinum auctrices [146]), cruentae et lascivae, impiae et prodigae. Nullius rei aut atrocis, aut vilis commemoratio melior est: quod in facto reiicitur, etiam in dicto non est recipiendum. Quod si et stadium contendas in scripturis nominari, sane obtinebis. Sed quae in stadio geruntur, indigna conspectui [147]) tuo non negabis, pugnos et calces et colaphos et omnem petulantiam manus, et quamcunque humani oris [148]), id est, divinae imaginis depugnationem. [P. 131.] Non probabis usquam vanos cursus et iaculatus et saltus vaniores, nusquam tibi vires aut iniuriosae aut vanae placebunt, sed nec cura factitii corporis, ut plasticam dei supergressa. Et propter [149]) otium Graeciae altiles homines oderis. Et palaestrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit*). Ipse gestus colubrina vis, est tenax ad occupandum, tortuosa ad obligandum, liquida ad elabendum. Nullus tibi coronarum usus est; quid de coronis voluptates aucuparis.

CAP. XIX. Exspectabimus nunc [150]) et Amphitheatri repudium de scripturis [151]) **). Si saevitiam, si impietatem, si feritatem permissam nobis contendere possumus, eamus in amphitheatrum. Si tales sumus, quales di-

*) Genes. 3. **) Gen. 9. Exod. 20. Matth. 6.

144) scena *Iun.* 145) quod sint *Fran.* 146) auctrices *Fran.* 147) conspectu *Iun.* 148) humanioris *Fran.* 149) supergressae propter *Fran.* 150) ut *add. Fran.* 151) petamus *add. Fran.*

dicitur, delectemur sanguine humano. Bonum est cum puniuntur nocentes. Quis hoc nisi nocens negabit? Et tamen innocens de supplicio alterius laetari non potest, cum magis competat innocenti dolere, quod homo par eius tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur. Quis autem mihi sponsor est, nocentes semper vel ad bestias vel ad quodcunque supplicium decerni, ut non innocentia [152]) quoque inferatur, aut ultione
P.132. iudicantis, aut infirmitate defendentis, aut instantia quaestionis. Quam melius ergo est nescire cum mali puniuntur, ne sciam et quum boni pereunt, si tamen bonum sapiunt. Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt, ut publicae voluptatis hostiae fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale est ut de leviore delicto in homicidas emendatione proficiant. Sed haec ethnicis respondi. Ceterum absit ut de istius spectaculi aversione diutius discat Christianus: quanquam nemo haec omnia plenius exprimere potest, nisi qui adhuc spectat malo non implere, quam meminisse.

Cap. XX. Quam vana igitur, immo desperata argumentatio eorum, qui sine dubio tergiversationem [153]) admittendae voluptatis [154]) obtendunt. Nullam eius abstinentiae mentionem specialiter [155]) in scripturis determinari, quae directo prohibeat, eiusmodi conventibus interesse servum dei. Novam proxime defensionem suaviludii cuiusdam audivi. Sol (inquit), imo etiam ipse deus de coelo spectat, nec contaminatur. Plane sol et in cloacam radios suos defert [156]), nec inqui-

152) innocentiae *Paris.* 153) tergiversatione *Rig.* 154) voluptati *Iun.* 155) vel localiter *add. Fran.* 156) deflexit *Iun. ex M. S.*

quinatur! Utinam autem deus nulla flagitia hominum spectaret, ut omnes iudicium evaderemus. Sed spectat et latrocinia, spectat et falsa, et adulteria, et fraudes, et idololatrias, et spectacula ipsa. Idcirco ergo nos non spectabimus, ne videamur ab illo qui omnia spectat. Comparas [157]) homo reum et iudicem: reum, qui quia videtur, reus est: iudicem, qui quia videt, iudex est. Numquid ergo et extra limites circi furori studemus, et extra cardines theatri impudicitiae intendimus, et insolentiae extra stadium, et immisericordiae extra amphitheatrum, quod deus etiam extra cameras, et gradus, et apulias [158]) oculos habet. Erramus, nusquam et nunquam excusatur quod deus damnat. Nusquam et nunquam licet, quod semper et ubique non licet. Haec est veritatis integritas, et quae ei debetur disciplinae plenitudo et aequalitas timoris, et fides obsequii, non immutare sententiam, nec variare iudicium. Non potest aliud esse, quod vere quidem est bonum seu malum. Omnia autem penes veritatem dei fixa sunt. P. 133.

CAP. XXI. Ethnici, quos penes nulla est veritatis plenitudo, quia nec doctor veritatis deus, malum ac bonum pro arbitrio ac libidine interpretantur, alibi bonum quod alibi malum, et alibi malum quod alibi bonum. Sic ergo evenit, ut qui in publico vix necessitate vesicae tunicam levet, idem in circo aliter non exsultet [159]), nisi totum pudorem in faciem omnium intentet; et qui [160]) filiae virginis P. 334.

157) Comparas *Paris. Rig.* 158) ἐπαυλίας *Wouw. corrigit.* 159) exuat *Wouw. M. S.* 160) ut qui *Wouw. M. S.*

ginis ab omni ſpurco verbo aures tuetur, ipſe eam in theatrum ad illas voces geſticulationesque deducat; et qui in plateis litem manu agentem aut compeſcit, aut deteſtatur, idem in ſtadio gravioribus pugnis ſuffragium ferat; et qui ad cadaver hominis communi lege defuncti exhorret, idem in amphitheatro deroſa et diſſipata, et in ſuo ſanguine ſqualentia corpora patientiſſimis oculis deſuper incumbat. Imo qui propter homicidae poenam probandam ad ſpectaculum veniat, idem gladiatorem ad homicidium flagellis et virgis compellat invitum; et qui inſigniori cuique homicidae leonem poſcit, idem gladiatori atroci petat rudem, et pileum praemium conferat. Illum vero [161]) confectum etiam oris [162]) ſpectaculo repetat, libentius recognoſcens de proximo, quem voluit [163]) occidere de longinquo, tanto durior ſi noluit [164]).

Cap. XXII. Quid mirum [165]) inaequata iſta hominum miſcentium et commutantium ſtatum boni et mali per inconſtantiam ſenſus
P. 135. et iudicii varietate [166])? Etenim ipſi auctores [167]) et adminiſtratores ſpectaculorum, quadrigarios, ſcenicos, xyſticos, arenarios illos amentiſſimos [168]), quibus viri [169]) animas, feminae, aut illi etiam corpora ſua ſubſternunt, propter quos in ea committunt, quae reprehendunt, ex eadem arte [170]) quam [171]) magnifaciunt, deponunt [172]), imo manifeſte damnant ignominia et capitis minutione, arcentes

161) et pileum illum vero *Rig.* 162) amoris *Fran. Pariſ.* 163) quem noluit *Cod. Wouw.* 164) ſi voluit *Cod. Wouw.* ſi non voluit *Rig.* 165) de *add. Fran.* 166) varietatem *Pariſ.* 167) actores *Pariſ.* 168) amantiſſimos *Fran.* amatiſſimos *Cod. Wouw.* 169) viles animas *Fran.* 170) parte *Fran.* 171) qua *Rigalt.* 172) et deminuunt *add. Fran.*

centes curia, rostris, senatu, equite, ceterisque honoribus omnibus simul ac ornamentis quibusdam. Quanta perversitas! Amant quos multant, depretiant quos probant. Artem magnificant, artificem notant. Quale iudicium est, ut ob ea quis offuscetur, per quae promeretur? Imo quanta confessio est malae rei, cuius auctores [173]), cum acceptissimi sint, sine nota non sunt!

Cap. XXIII. Quum igitur humana recordatio etiam obstrepente gratia voluptatis damnandos eos censeat, ademptis bonis dignitatum in quendam scopulum famositatis, quanto magis divina iustitia in eiusmodi artifices animadvertit? Ah deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuum, ut [174]) sacerdos coronatus, vel coloratus ut leno, quem curru rapiendum diabolus adversus Heliam exornavit? Placebit et ille [175]), qui vultus suos novacula mutat? infidelis erga faciem suam, quam non contentus Saturno et Isidi et Libero proximam facere, insuper contumeliis alaparum sic obiicit, quasi de praecepto domini ludat? Docet scilicet et diabolus verberandam maxillam patienter offerre *): Sic et tragoedos cothurnis extulit, quia nemo potest adiicere cubitum unum ad staturam suam **), mendacem facere vult Christum. Iam vero ipsum opus personarum, quaero an deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis suae. Non amat falsum auctor veritatis***): adulterium est apud illum omne quod fingitur. Proinde vocem, sexus, aetates men- P. 136.

H 2

*) Matth. 6. **) Luc. 12. ***) Exod. 20.

173) cuius actores *Wouw. M. S.* 174) velut *Wouw. M. S.* 175) et ille *abest Rigalt.*

mentientem, amores, iras, gemitus, lacrymas adseverantem non probabit, qui omnem hypocrisin damnat. Ceterum cum in lege praescribit, maledictum esse, qui muliebribus vestietur *), quid de Pantomimo iudicabit, qui etiam muliebribus curatur [176])? Sane et ille artifex pugnorum impunitus ibit? Tales enim cicatrices caestuum, et callos pugnorum, P. 137. et aurium [177]) fungos a deo cum suo plasmate [178]) accepit. Ideo illi [179]) oculos deus plasmavit, ut vapulando deficiant. Taceo de illo, qui hominem leoni prae se opponit, ne parum sit homicida, quam qui eundem postmodum iugulat.

Cap. XXIV. Quot adhuc modis perorabimus, nihil ex his quae spectaculis deputantur, placitum deo esse aut congruens dei servis [180]), quod domino placitum non sit, si omnia propter diabolum instituta, et ex diaboli rebus instructa monstravimus: nihil enim non diaboli est, quicquid dei non est, vel deo displicet: hoc erit pompa diaboli, adversus quam insignaculo fidei eieramus. Quod autem eieramus, neque facto, neque dicto, neque visu, neque prospectu participare debemus. Ceterum nonne eieramus et rescindimus signaculum, rescindendo testationem eius? Numquid ergo superest ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi iam nobis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atquin hinc vel maxime intelligunt factum Christianum, de repudio spectaculorum. Itaque negat manifeste, qui per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in huius-

*) Deut. 22.

176) utatur *Wouw. M. S.* 177) rudium *Latin.* 178) cum plasmaretur *Rigalt.* 179) illos *Rigalt.* 180) servo dei *Rigalt.*

iusmodi homine? nemo in castra hostium transit, nisi proiectis armis suis, nisi destitutis signis et sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire. P. 138.

Cap. XXV. An ille recogitabit eo tempore de deo, positus illic ubi nihil est de deo? pacem opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam ediscet, attonitus in mimos. Imo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierum et virorum accuratior cultus; ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio, aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri et videre. Sed tragoedo vociferante exclamationes ille alicuius prophetae retractabit, et inter effeminati histrionis modos Psalmum secum comminiscetur, et cum athletae agent, ille dicturus est repercutiendum non esse? *) poterit et de misericordia moneri defixus in morsus ursorum, et spongias retiariorum. Avertat deus a suis tantam voluptatis exitiosae cupiditatem. Quale est enim de ecclesia dei in diaboli ecclesiam tendere? de coelo (quod aiunt) in coenum? illas manus quas ad dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, εἰς αἰῶνας ἀπ' αἰῶνος [181]) alii omnino dicere nisi deo Christo?

Cap. XXVI. Cur ergo non eiusmodi etiam daemoniis penetrabiles fiant? Nam et exemplum accidit domino teste, eius mulieris quae theatrum adiit, et inde cum daemonio re-

*) Matth. 5.

181) ἀπ' αἰῶνος abest Rigalt.

rediit. - Itaque in exorcismo cum oneraretur immundus ſpiritus, quod auſus eſſet fidelem adgredi: conſtanter et iuſtiſſime quidem (inquit) feci, in meo eam inveni. Conſtat et alii linteum in ſomnis oſtenſum eius diei nocte, qua tragoedum audierat, cum exprobratione nominato tragoedo, nec ultra quintum diem eam mulierem in ſeculo fuiſſe. Quot utique et alia documenta ceſſerunt de his qui cum diabolo apud ſpectacula communicando a domino exciderunt. *Nemo enim poteſt duobus dominis ſervire* *). Quid luci cum tenebris? quid vitae et morti?

Cap. XXVII. Odiſſe debemus iſtos conventus et coetus ethnicorum, vel quod illic nomen dei blaſphematur, illic quotidiani in nos leones expoſtulantur, inde perſecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Quid facies in illo ſuffragiorum impiorum aeſtuario deprehenſus, non quaſi aliquid illic pati poſſis ab hominibus, nemo te cognoſcit Chriſtianum; ſed recogita quid de te fiat in coelo. Dubitas enim illo momento, quo in diaboli eccleſia fueris [182]), omnes angelos proſpicere de coelo, et ſingulos denotare,
P.140. quis blaſphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis aures diabolo adverſus deum adminiſtraverit? **) Non ergo fugies ſedilia hoſtium Chriſti, illam cathedram peſtilentiarum [183]), ipſumque aërem qui deſuper incubat, ſceleſtis vocibus conſtupratum? Sint dulcia licet et grata et ſimplicia, etiam honeſta quaedam. Nemo venenum temperat felle et elleboro, ſed conditis pulmentis et bene ſapo-

*) Matth. 6. 2 Cor. 6. Eccl. 33. **) Pſ. 1.

182) quo diabolus in eccleſiam furit *Cod. Wouw. Rigalt.*
183) peſtilentiariam *Fran.*

ſaporatis, et plurimum dulcibus id mali iniicit: ita et diabolus letale quod conficit, rebus dei gratiſſimis et acceptiſſimis imbuit. Omnia illic ſeu fortia, ſeu honeſta, ſeu ſonora, ſeu canora, ſeu ſubtilia, proinde habe ac ſi ſtillicidia mellis de ranunculo [184]) venenato; nec tanti gulam facias voluptatis, quanti periculum per ſuavitatem.

Cap. XXVIII. Saginentur eiusmodi dulcibus convivae ſui, et loca et tempora et invitator ipſorum eſt. Noſtrae coenae, noſtrae nuptiae, nondum ſunt, non poſſumus cum illis diſcumbere, quia nec illi nobiscum. Vicibus diſpoſita res eſt. Nunc illi laetantur, nos conflictamur. *) *Seculum* (inquit) *gaudebit, vos triſtes eritis.* Lugeamus ergo dum ethnici gaudent, ut quum lugere coeperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Chriſtiane, ſi et in ſeculo voluptatem concupiſcis, P. 141.
immo nimium ſtultus, ſi hoc exiſtimas voluptatem. Philoſophi quidam [185]) hoc nomen quieti et tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea avocantur, in ea etiam gloriantur. Tu mihi metas et ſcenas et pulverem et arenas ſuſpiras. Dicas velim. Non poſſumus vivere ſine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod eſt aliud votum noſtrum, quam quod et Apoſtoli, exire de ſeculo, et recipi apud dominum **)? Hic voluptas, ubi et votum.

Cap. XXIX. Iam nunc ſi putas [186]) delectamentis exigere ſpatium hoc, cur tam ingratus es, ut tot et tales voluptates a deo con-

*) Ioan. 16. **) Phil. 1.

184) libacunculo *Fran.* lucunculo *Iun.* 185) quidem *Fran.* 186) nunc puta *Rig.*

contributas tibi satis non habeas, neque recognoscas? Quid enim iucundius, quam dei patris et domini reconciliatio, quam veritatis revelatio, quam errorum recognitio, quam tantorum retro criminum venia? quae maior voluptas, quam fastidium ipsius voluptatis, quam seculi totius contemptus, quam vera libertas, quam conscientia integra, quam vita sufficiens, quam mortis timor nullus; quod calcas deos nationum, quod daemonia expellis, quod medicinas facis, quod revelationes petis, quod deo vivis? Hae voluptates, haec spectacula Christianorum, sancta, perpetua,
P. 142. gratuita: in his tibi ludos Circenses interpretare, cursus seculi intuere, tempora labentia, spatia dinumera, metas consummationis exspecta, societates ecclesiarum defende, ad signum dei suscitare, ad tubam angeli erigere, ad martyrii [187]) palmas gloriare. Si scenicae [188]) doctrinae delectant, satis nobis litterarum est, satis versuum est, satis sententiarum, satis etiam canticorum, satis vocum, nec fabulae, sed veritates, nec strophae, sed simplicitates. Vis et pugillatus et luctatus? praesto sunt, non parva, sed multa [189]). Adspice impudicitiam deiectam a castitate, perfidiam caesam a fide, saevitiam a misericordia contusam, petulantiam a modestia obumbratam [190]), et tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. Vis autem et sanguinis et aliquid? habes Christi.

Cap. XXX. Quale autem spectaculum in proximo est adventus domini iam indubitati, iam superbi, iam triumphantis? Quae illa ex-

187) martyrum *Rig.* 188) scientiae *Rig.* 189) non pauca simul *Rigalt.* 190) adumbratam *Paris. Rig.*

exſultatio angelorum, quae gloria reſurgentium ſanctorum? quale regnum exinde iuſtorum? qualis civitas nova Hieruſalem? At enim ſuperſunt alia ſpectacula, ille ultimus et perpetuus iudicii dies, ille nationibus inſperatus; ille deriſus, cum tanta ſeculi vetuſtas, et tot eius nativitates uno igni haurientur. Quae P. 143.
tunc ſpectaculi latitudo? quid admirer? quid rideam? ubi gaudeam, ubi exſultem, ſpectans tot ac tantos reges [191]), qui in coelum recepti nuntiabantur, cum ipſo Iove et ipſis ſuis teſtibus in imis tenebris congemiſcentes? item praeſides, perſecutores dominici nominis ſaevioribus quam ipſi contra Chriſtianos ſaevierunt, flammis inſultantibus, liqueſcentes? praeterea ſapientes illos philoſophos coram diſcipulis ſuis una conflagrantibus erubeſcentes, quibus nihil ad deum pertinere ſuadebant, quibus animas aut nullas, aut non in priſtina corpora redituras adfirmabant, etiam poëtas non ad Rhadamanti, nec ad Minois, ſed ad inopinati Chriſti tribunal palpitantes? Tunc magis tragoedi audiendi, magis ſcilicet vocales in ſua propria calamitate. Tunc hiſtriones cognoſcendi ſolutiores multo per ignem: tunc ſpectandus auriga in flammea rota totus rubens [192]): tunc xyſtici contemplandi non in gymnaſiis, ſed in igne iaculati, niſi quod nec tunc quidem illos velim viſos, ut qui malim ad eos potius conſpectum inſatiabilem conferre, qui in dominum deſaevierunt. Hic eſt ille (dicam) fabri aut quaeſtuariae [193]) filius, ſabbati deſtructor, Samarites et daemonium habens. Hic eſt quem a Iuda redemiſtis, hic eſt ille arundine et colaphis P. 144.
diverberatus, ſputamentis dedecoratus, felle et

191) tot ſpectans reges *Rigalt.* 192) ruber *Rigalt.*
193) quaeſtuarii *Franeq.*

et aceto potatus. Hic est quem clam discentes subripuerunt, ut resurrexisse dicatur, vel hortulanus detraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur [194]. Ut talia spectes, ut talibus exsultes, quis tibi Praetor aut Consul, aut Quaestor, aut sacerdos de sua liberalitate praestabit? et tamen haec iam quodammodo habemus per fidem spiritu imaginante repraesentata. Ceterum qualia illa sunt quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt? Credo, Circo et utraque cavea et omni stadio gratiora.

194) adlaederentur *Rigalt.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE IDOLOLATRIA, LIBER.

Cap. I. Principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa iudicii, Idololatria. Nam etsi suam speciem tenet unumquodque delictum, etsi suo quoque nomine [1]) iudicio destinatur, in idololatriae tamen crimine expungitur. Omitte titulos, operas recognosce [2]), Idololatres, idem homicida est. Quaeris quem occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum, nec inimicum, sed se ipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatren perisse, is negabit idololatren homicidium fecisse. Proinde [3]) adulterium, et stuprum in eodem recognoscas: nam qui falsis deis servit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic et in [4]) stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus et constupratus incedit? *) Atque adeo scripturae sanctae stupri vocabulo utuntur in idololatriae exprobratione. Fraudis conditio ea est opinor, si quis alienum rapiat, aut alii debitum deneget, et utique erga hominem admissa fraus maximi P. 145. P. 146.

*) Ezech. 23.

1) quodque nomine *Iun. Latin.* 2) opera recognosce *Iun.* 3) Perinde *Paris.* 4) in *abest Rig.*

mi criminis nomen est. At enim idololatria fraudem deo facit, honores illi suos denegans, et conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam coniungat. Quod si tam fraus quam stuprum atque adulterium mortem adferunt, iam in his aeque [5]) idololatria de homicidii reatu non liberatur. Post talia crimina, tam exitiosa, tam devoratoria salutis, cetera quoque aliquem ad modum et seorsum proinde disposita, in Idololatria conditionem suam repraesentant. In illa et concupiscentiae seculi. Quae enim idololatriae solennitas sine ambitione cultus et ornatus? In illa lasciviae et ebrietates, cum plurimum victus et ventris et libidinis causa frequentantur [6]). In illa iniustitia. Quid enim iniustius ea, quae iustitiae patrem nescit? In illa etiam vanitas, quum tota eius ratio vana sit: in illa mendacium, quum tota substantia eius mendax sit. Ita fit, ut omnia in idololatria, et in omnibus idololatria deprehendatur. Sed et alias quum universa delicta adversus dominum sapiant, nihil autem quod adversus dominum [7]) sapiat, non daemoniis et immundis spiritibus deputetur, quibus idola mancipantur: sine dubio idololatriam admittit, quicunque
P. 147. que delinquit: id enim facit quod ad idolorum mancipes pertinet.

CAP. II. Sed universa nomina criminum discedant in operum suorum proprietates, remaneat Idololatria in eo quod ipsa est; sufficit sibi tam inimicum deo nomen, tam locuples substantia criminis, quae tot ramos porrigit, tot venas defundit [8]), ut de hoc cum maxime materia suscepta sit, quot modis nobis

5) iam his aeque *Iun.* 6) frequententur *Rig.* 7) deum — deum *Rig.* 8) diffundit *Wouw. M. S. Rig.*

nobis praecavenda sit idololatriae latitudo. Quoniam multifariam servos dei nec tantum ignorata, sed etiam dissimulata subvertit. Plerique idololatriam simpliciter existimant his solis modis interpretandam. Si quis aut incendat, aut immolet, aut polluceat, aut sacris aliquibus aut sacerdotiis obligetur: quemadmodum si quis existimet adulterium in osculis, et in amplexibus, et in ipsa carnis congressione censendum: aut homicidium in sola sanguinis profusione, et in animae ereptione reputandum. *) At enim dominus quam extensius ista disponat certi sumus; cum adulterium etiam in concupiscentia designat; si oculum quis impegerit libidinose, et animam commoverit impudice: **) cum homicidium etiam in verbo maledicti vel convicii indicat [9]), et in omni impetu irae, et in negligentia caritatis in fratrem. Sicut †) Ioannes docet homicidam esse qui oderit fratrem. Alioquin in modico consisteret, et diaboli ingenium de malitia, et dei domini [10]) de disciplina, qua nos adversus diaboli altitudines [11]) munit ††), si in his [12]) tantum delictis iudicaremur, quae etiam nationes decreverunt vindicanda. Quomodo abundabit iustitia nostra super Scribas et Pharisaeos, ut dominus praescripsit, nisi abundantiam adversariae eius, id est iniustitiae perspexerimus? Quod si caput iniustitiae idololatria est, prius est uti adversus abundantiam idololatriae praemuniamur, dum illam non solum in manifestis recognoscimus. P. 148.

CAP.

*) Matth. 5. **) Ibidem. †) 1 Ioh. 3. ††) Matth. 5.

9) indicat *Iun.* 10) dominium *Iun.* 11) latitudines *Wouw. M. S. Rig.* 12) si his *alii.*

Cap. III. Idolum aliquamdiu retro non erat. Prius quam huius monstri artifices ebullissent, sola templa et vacuae aedes erant, sicut in hodiernum quibusdam locis vetustatis vestigia permanent. Tamen idololatria agebatur, non in isto nomine, sed in isto opere. Nam et hodie extra templum et sine idolo agi potest. At ubi artifices statuarum et imaginum, et omnis generis simulacrorum diabolus seculo intulit, rude illud negotium humanae calamitatis, et nomen de idolis consequutum est, et profectum. Exinde iam caput facta est idololatriae ars omnis quae idolum quoquomodo edit. Neque enim interest, an plastes effingat, an caelator exsculpat, an Phrygio detexat: quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an aere, an argento, an filo formetur idolum. Quando enim et sine idolo idololatria fiat: utique cum adest idolum nihil interest quale sit, qua
P. 149. de materia, qua de effigie [13]), ne qui putet id solum idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. Ad hoc necessaria est vocabuli interpretatio εἶδος graece formam sonat; ab eo per diminutionem [14]) εἴδωλον deductum, aeque apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula idolum se dici exposcit. Inde idololatria omnis circa omne idolum famulatus et servitus. Inde et omnis idoli artifex, eiusdem et unius est criminis: nisi parum idololatriam populus admisit, quia simulacrum vituli, et non hominis sibi consecravit.

Cap. IV. Idolum tam fieri quam coli deus prohibet. Quanto praecedit ut fiat quod coli possit, tanto prius est, ne fiat, si coli non licet.

13) quave effigie *Iun. ex M. S.*

14) deminutionem *Iun.*

aet. Propter hanc caufam, ad eradicandam, fcilicet materiam idololatriae, lex divina proclamat: *) *Ne feceritis idolum.* Et coniungens, **) *Neque fimilitudinem eorum quae in coelo funt, et quae in terra, et quae in mari.* Toto mundo eiusmodi artibus interdixit fervis dei. Antecefferat [15]) praedicens Enoch [16]) omnia elementa, omnem mundi fenfum [17]), quae coelo, quae mari, quae terra continentur, in idololatriam verfuros daemonas, et fpiritus defertorum angelorum, ut pro deo adverfus dominum confecrarentur. Omnia igitur colit humanus error, praeter ipfum omnium conditorem. P.150. Eorum imagines idola, imaginum confecratio, idololatria. Quicquid idololatria committit, in artificem quemcunque et cuiuscunque idoli deputetur neceffe eft. Denique idem Enoch fimul et cultores idoli et fabricatores in comminatione praedamnat. Et rurfus [18]): Iuro vobis peccatores, quod in diem fanguinis [19]) perditionis poenitentia parata eft. Qui fervitis lapidibus, et qui imagines facitis aureas, et argenteas, et ligneas, et lapideas, et fictiles, et fervitis phantasmatibus, et daemoniis, et fpiritibus infamibus [20]), et omnibus erroribus non fecundum fcientiam, nullum ab iis invenietis auxilium. Efaias vero †), *Teftes, ait, vos eftis, fi eft deus absque me. Et non erant tunc qui fingunt et exfculpunt, omnes vani, qui faciunt libita fibi, quae illis non proderunt.* Et deinceps tota illa pronuntiatio, qua in artifices, qua in cultores deteftatur, cuius claufula eft, ††) *Cognofcite quod cinis fit cor illorum,* et

*) Exod. 32. **) ibidem. 20. †) Ef. 44. ††) Pf. 113.

15) enim hoc *add. Fran.* 16) Enoch *abeft Parif.* 17) cenfum *Iun. Ciacon.* 18) praedamnat prorfus: Iuro *Iun.* 19) fanguinis et *Iun.* 20) infamis *Parif. Iun.* infanis *Weasw. M. S.*

et errant [21]), *et nemo animam suam liberare possit.* Ubi [22]) aeque David, *Et* [23]) *tales fiant,* inquit, *qui faciunt ea.* Et quid ego modicae memoriae homo? ultra quid suggeram? quid recolam de scripturis? quasi aut non sufficiat vox spiritus sancti, aut ultra deliberandum
P.151. sit, an maledixerit atque damnaverit dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit et damnat?

Cap. V. Plane impensius respondebimus ad excusationes huiusmodi artificum, quos nunquam in domum dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Iam illa obiici solita vox: Non habeo aliud quo vivam: districtius repercuti potest, Vivere ergo habes. Quid tibi cum deo est? si tuis legibus [24]). Tum quod et de scripturis audent argumentari: dixisse Apostolum, *ut quisque fuerit inventus, ita et perseveret* *): possumus igitur omnes in peccatis perseverare ex ista interpretatione. Nec enim [25]) quisquam nostrum non peccator inventus est **), cum Christus non alia ex causa descenderit, quam peccatorum liberandorum. Item: eundem praecepisse †) dicunt secundum suum exemplum, ut manibus unusquisque operetur ad victum. Si hoc praeceptum ab omnibus manibus defendatur, credo et fures balnearios [26]) manibus suis vivere, et ipsos latrones manibus agere quo vivant. Item falsarios utique non pedibus, sed manibus operari malas litteras. Histriones vero non manibus solis, sed totis membris victum elaborare. Pateat igitur ecclesia

*) 1 Cor. 7. **) 1 Cor. 4. †) 1 Thess. 4.

21) et terra *Paris.* 22) Uti *Iun.* 23) factores *add. Iun. Paris. Rig.* 24) sit vis tuis legibus *Cod. Wouw.* Fit vis tuis legibus *Fuln. Ursin.* 25) enim *abest Paris.* 26) fures et aleatores *Rig.*

clesia omnibus, qui manibus et suo opere tolerantur, si nulla exceptio est artium, quas dei disciplina non recipit 27). Sed ait quidam adversus similitudinis interdictae propositionem, *) Cur ergo Moses in eremo simulacrum serpentis ex aere fecit? Seorsum figurae, quae dispositioni alicui arcanae praestruebantur, non ad erogationem 28) legis, sed ad exemplarium causae suae. Alioquin si haec ut adversarii legis interpretemur, numquid et nos, quod et Marcionitae, inconstantiam adscribimus omnipotenti? quem illi 29) hoc modo destruunt ut mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat? Si quis autem dissimulat illam effigiem aerei serpentis, suspensi in modum, figuram designasse dominicae crucis, a serpentibus, id est ab angelis diaboli liberaturae nos, dum per semetipsam diabolum, id est, serpentem interfectum suspendit, sive quae alia figurae istius expositio dignioribus revelata est, dummodo **) Apostolus affirmet omnia tunc figurate populo accidisse: bene quod idem deus qui lege 30) vetuit similitudinem fieri, extraordinario praecepto serpentis similitudinem indixit 31). Si eundem deum observas, habes legem eius, †) *Ne feceris similitudinem.* Si et praeceptum factae postea similitudinis respicis, et tu imitare Moysen, ne facias adversus legem simulacrum aliquod, nisi et tibi deus iusserit. P. 152.

CAP. VI. Si nulla lex dei prohibuisset idola fieri a nobis, si nulla vox spiritus sancti fabri-

*) Num. 21. **) 1 Cor. 10. †) Exod. 20.

27) recepit *Fran.* 28) derogationem *Rig.* 29) omnipotenti? Quod illi *Wouw. M. S.* 30) et lege *Pirck* *Iun.* 31) fieri iussit *Latin.* interduxit, *Iun.* interdixit *Fran.*

P. 153. fabricatoribus idolorum non minus quam cultoribus comminaretur: de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis adversas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renunciavimus diabolo et angelis eius, si eos facimus? Quod repudium diximus iis, non dico cum quibus, sed de quibus vivimus? Quam discordiam suscepimus in eos, quibus exhibitionis nostrae gratia obligati sumus? Potes lingua negasse, quod manu confiteris? Verbo destruere, quod facto struis? Unum deum praedicare, qui tantos efficis? Verum deum praedicare, qui falsos facis? Facio (ait quidam) sed non colo. Quasi ob aliquam [32]) causam colere non audeat, nisi ob quam et facere non debeat, scilicet ob dei offensam utrobique. Imo tu colis, qui facis ut coli possint. Colis autem non spiritu vilissimi nidoris alicuius, sed tuo proprio: nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. Plus es illis quam sacerdos, cum per te habeant sacerdotem. Diligentia tua nomen [33]) illorum est. Negas te, quod facis, colere? Sed illi non negant, quibus hanc saginatiorem et auratiorem et maiorem hostiam caedis, salutem tuam.

Cap. VII. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab idolis in ecclesiam venire, de adversaria officina
P. 154. in domum dei venire [34]), attollere ad deum patrem manus matres idolorum, his manibus adorare quae foris adversus deum adorantur, eas manus admovere corpori domini, quae daemoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit,

32) aliam *Fren.* 33) numen *Fren.* 34) (de adversarii officina in domum dei) *Rig.*

ficit. Parum sit, si ab aliis manibus accipiant, quod contaminent [35], sed etiam ipsi [36] tradunt aliis quod contaminaverunt. Adleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel Iudaei Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt. O manus praecidendae! Viderint iam an per similitudinem dictum sit, *Si te manus tua scandalizat, amputa eam.* Quae magis amputandae, quam in quibus [37] domini corpus scandalizatur?

CAP. VIII. Sunt et aliae complurium artium species, quae etsi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea sine quibus idola nil possunt, eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an exstruas vel exornes, si templum, si aram, si aediculam eius instruxeris, si bracteam expresseris, aut insignia, aut etiam domum fabricaveris. Maior est eiusmodi opera, quae non effigiem confert, sed auctoritatem. Si ita necessitas exhibitionis extenditur [38], habent et alias species, quae sine exorbitatione disciplinae, id est, sine idoli confectura [39] opem victus praestent. Scit albarius tector et tecta sarcire, et tectoria inducere, et cisternam liare, et cymatia distendere, et multa alia ornamenta praeter simulacra parietibus incrustare [40]. Scit et pictor et marmorarius, et aerarius, et quicunque caelator, latitudines suas utique multo faciliores. Nam qui signum describit, quanto facilius abacum linit? Qui de tilia Martem exsculpit, quanto citius armarium compingit? Nulla ars non alterius artis, aut P. 155.

35) contaminent *Wouwer. M. S.* 36) ipsae *Fran.* 37) quam quibus *Iun.* 38) obtenditur *Wouw. M. S.* ostenditur *Iun.* 39) confictura *Paris. Iun.* 40) incrispare *Paris. Iun. Rig.*

mater, aut propinqua eſt. Nihil alterius vacat. Tot ſunt artium venae, quot hominum concupiſcentiae. Sed de mercedibus et manuspretiis intereſt. Proinde intereſt et de labore. Minor merces frequentiore actu repenſatur. Quot parietes ſigna deſiderant? Quot templa et aedes idolis aedificantur? Domus vero, et praetoria et balnea et inſulae quantae? Soccus et baxa quotidie deaurantur, Mercurius et Serapis non quotidie. Sufficiat ad quaeſtum artificiorum, frequentior eſt [41]) omni ſuperſtitione luxuria et ambitio. Lances et ſcyphos faciſius ambitio, quam ſuperſtitio deſiderabit. Coronas quoque magis luxuria, quam ſolennitas erogat. Cum igitur ad haec artificiorum genera cohortemur, quae idolum quidem, et quae idolo competunt, non attingant, ſint autem et hominibus communia ſaepe quae et idolis, hoc quoque cavere debemus, ne quid ſcientibus nobis ab aliquibus de manibus noſtris in rem idolorum poſtuletur. Quod ſi con-
P. 156. ceſſerimus, et non remediis tam [42]) uſitatis egerimus, non puto nos a contagio idololatriae vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore et uſu daemoniorum deprehenduntur.

Cap. IX. Animadvertimus inter artes etiam profeſſiones quaſdam obnoxias idololatriae. De aſtrologis ne loquendum quidem eſt. Sed quoniam quidam iſtis diebus provocavit defendens ſibi perſeverantiam profeſſionis iſtius, paucis utar. Non allego quod idola honoret, quorum nomina coelo inſcripſit, quibus omnem dei poteſtatem addixit: quod propterea homines non putant [43]) deum

41) Sufficiant — frequentiores *Franeq.* 42) iam *Latin. Iun. Rigalt.* 43) putent *Iun.*

deum requirendum, praesumentes stellarum nos immutabili arbitrio agi. Unum propono, angelos esse illos desertores dei *), amatores feminarum, proditores etiam huius curiositatis, propterea quoque damnatos a deo. O divina sententia usque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt. Expelluntur mathematici sicut angeli eorum. Urbs et Italia interdicitur mathematicis, sicut coelum angelis eorum. Eadem poena est exilii discipulis et magistris. Sed magi et astrologi ab oriente venerunt **). Scimus magiae et astrologiae inter se societatem. Primi igitur stellarum interpretes natum Christum annuntiaverunt, primi muneraverunt. Hoc nomine Christum (opinor) sibi obligaverunt. Quid tum? Ideo nunc et mathematicis patrocinabitur illorum magorum religio? De Christo scilicet est mathesis hodie, stellas [44] Christi, non Saturni et Martis et cuiusque; ex eodem ordine mortuorum observat et praedicat. At enim scientia illa usque ad evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicuius de coelo interpretetur [45]. Nam et thus illud et myrrham et aurum ideo infanti tunc domino obtulerunt, quasi clausulam sacrificationis et gloriae secularis, quam Christus erat ademturus. Quod igitur iisdem magis somnium sine dubio ex dei voluntate suggessit, ut irent in sua, sed alia, non qua venerant, via, id est, ne pristina secta sua incederent: ne [46]) illos Herodes persequeretur, qui nec persecutus est, etiam ignorans alia via digressos, quoniam et qua venerant ignorabat. Adeo viam rectam [47]) et disciplinam intelligere debemus. Ita-

P. 157.

*) Gen. 6. **) Matth. 2.

44) stellam *Wouw. M. S.* 45) interpretatur *Rigalt.* 46) non ne *Paris. Ien. Rigalt.* 47) sectam *Ien.*

Itaque magis praeceptum, ut exinde aliter incederent. Sic et alia illa ſpecies [48]) magiae quae miraculis operatur, etiam adverſus *) Moyſen aemulata, patientiam dei traxit ad evangelium usque. **) Nam exinde et Simon Magus iam fidelis, quoniam aliquid adhuc de circulatoria ſecta cogitaret, ut ſcilicet inter miracula profeſſionis ſuae etiam ſpiritum ſanctum per manuum impoſitionem enundinaret, maledictus ab ***) Apoſtolis de fide [49])
P. 158. eiectus eſt: et alter magus qui cum Sergio Paulo, quoniam iisdem adverſabatur apoſtolis, luminum amiſſione multatus eſt. Hoc et aſtrologi retuliſſent credo, ſi quis in apoſtolos incidiſſet [50]). Attamen cum magia punitur, cuius eſt ſpecies aſtrologia, utique et ſpecies in genere damnatur. Poſt evangelium nusquam invenias aut ſophiſtas, aut Chaldaeos, aut incantatores, aut coniectores, aut magos, niſi plane punitos. †) *Ubi ſapiens, ubi litterator, ubi conquiſitor huius aevi? Nonne infatuavit deus ſapientiam huius ſeculi?* Nihil ſcis mathematice, ſi neſciebas te futurum Chriſtianum ††). Sin ſciebas, hoc quoque ſcire debueras, nihil tibi futurum cum iſta profeſſione. Ipſa te de periculo ſuo inſtrueret, quae aliorum climacterica praecanit, *Non eſt tibi pars neque ſors in iſta ratione.* Non poteſt regna coelorum ſperare, cuius digitus aut radius abutitur coelo.

Cap. X. Quaerendum autem eſt etiam de ludimagiſtris, et de ceteris profeſſoribus litterarum. Imo non dubitandum affines illos eſſe multimodae idololatriae. Primum quibus

*) Exod. 7. **) Act. 8. ***) ib. 17.
†) 1 Cor. 1. ††) Act. 8.

48) aliam illam ſpeciem — patientia *Fran.* 49) fide deiectus eſt *Iun.* 50) ſi qui — incidiſſent *Rigalt.*

bus neceſſe eſt deos nationum praedicare, nomina, genealogias, fabulas ornamenta honorifica quaeque eorum enuntiare, tum ſolennia feſtaque eorundem obſervare, ut quibus vectigalia ſua ſuppetant. Quis ludimagiſter, ſine tabula VII idolorum, quinquatria tamen 51) frequentabit? Ipſam primam novi discipuli ſtipem Minervae et honori et nomini conſecrat, ut etſi 52) non profanatus alicui idolo, P. 159. verbotenus de idolothyto eſſe dicatur, pro idololatra vitetur. Quid minus eſt inquinamenti 53) eo quod praeſtat quaeſtus et nominibus et honoribus idolo nuncupatus? tam Minervalia Minervae, quam Saturnalia Saturni, quae etiam ſervicults ſub tempore Saturnalium celebrari neceſſe eſt. Etiam ſtrenae captandae, et ſeptimontium, et brumae, et carae cognationis honoraria exigenda omnia, florae 54) ſcholae coronandae. Flaminicae et aediles ſacrificant, creatis ſchola honoratur feriis. Idem fit idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis haec competere Chriſtiano exiſtimabit, niſi qui putabit convenire etiam non magiſtro? Scimus dici poſſe, Si docere litteras dei ſervis non licet, etiam nec discere licebit. Et quomodo quis inſtitueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque ſenſum vel actum, cum 55) inſtrumentum ſit ad omnem vitam litteratura? Quomodo repudiamus ſecularia ſtudia, ſine quibus divina non poſſunt. Videamus igitur neceſſitatem litteratoriae eruditionis, reſpiciamus ex parte eam admitti non poſſe, ex parte vitari, fideles magis discere quam docere litteras capit. Diverſa eſt enim ratio dis-

51) tamen non *Latin. Iun. mavult.* non Quinquatria t. frequentabit? 52) et, ut ſi *Pariſ.* 53) inquinamento *Pariſ. Iun.* eo *abeſt Pariſ. Iun.* 54) flore *Fran.* 55) cui *Rigalt.*

discendi et docendi. Si fidelis litteras doceat
P.160. insertas [56]) idolorum praedicatione [57]), sine dubio dum docet, commendat: dum tradit, affirmat: dum commemorat, testimonium dicit. *) Deos ipsos hoc nomine obsignat, cum lex prohibeat (ut diximus) deos pronuntiari **), et nomen hoc in vano collocari. Hinc prima diabolo fides aedificatur ab initiis eruditionis. Quaere an idololatriam committat, qui de idolis catechizat. At cum fidelis haec discit; si iam sapit qui sit, neque recipit, neque admittit, multo magis si dudum [58]) sapit. Aut ubi coeperit sapere, prius sapiat oportet, quod prius didicit, id est, de deo et fide: Proinde illa respuet nec recipiet. Et erit tam tutus, quam qui sciens venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanto autem facilius est litteras non docere, quam non discere, quanto et reliqua scholarum de publicis propriis solennitatibus inquinamenta facilius discipulis fidelis non adibit, quam magister non frequentabit.

Cap. XI. De negotiationibus [59]), si cetera delictorum recogitemus, in primis cupiditatem radicem omnium malorum, qua quidam irretiti, circa fidem naufragium sunt passi; quamvis et idololatria ab eodem apostolo dicta sit cupiditas, tum mendacium cupi-
P.161. ditatis ministrum. Taceo de periurio, quando ne iurare quidem liceat. Negotiatio servo dei

*) Exod. 23. **) Exod. 20.

56) inserta *Wouwer. M. S.* 57) praedicationes *Rigalt.* 58) nondum *Fran. Rig.* 59) de generabilinus *Fran.* Degenerationibus *Iun. Paris.* De gravioribus; *Lat.* De negotiatione vero, si caetera etc. de publicis ac propriis solennitatibus *Wouw. M. S.*

dei apta est? Ceterum si cupiditas abscedat, quae est causa adquirendi: cessante causa adquirendi, non erit necessitas negotiandi. Sit nunc aliqua iustitia quaestus, secura de cupiditatis et mendacii observatione, in crimen offendere idololatriae eam opinor, quae ad ipsam idolorum animam et spiritum pertinet, quae omne daemonium saginat. Sane an non illa principalis idololatria? viderint si eaedem merces, thura dico et cetera peregrinitatis ad sacrificium idolorum, etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturae usui sunt. Certe cum pompae, cum sacerdotia, cum sacrificia idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusve instruuntur, quid aliud quam procurator idolorum demonstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controversiam fieri. Graviora delicta quaeque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt observationis, ut non ab his tantum abscedamus, sed et ab iis per quae fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest, si [60] per me. In nullo necessarius esse debeo alii, cum facit quod mihi non licet. Ex hoc quod vetor facere, intelligere debeo curandum mihi esse, ne fiat per me. Denique in alia causa non levioris reatus praeiudicium istud observo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil P.162. aut operae aut conscientiae exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam a lupanaribus segregavi, agnosco me, neque lenocinium, neque id genus lucrum alterius causa exercere posse. Sic et homicidii interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri: nec per se non faciet quod faciendum aliis submini-

60) nisi *Iun.*

ministrat. Ecce magis proximum praeiudicium. Si publicarum victimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? Aut si iam fidelis id [61]) agere susceperit, retinendum in ecclesia putabis? Non opinor, nisi si quis et de thurario dissimulabit, scilicet ad alios pervenit procuratio sanguinis, ad alios odorum. Si antequam idola in seculo essent, his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, si et nunc fere sine idolo opus idololatriae incendiis odorum perpetratur, ecquid maioris operae et erga daemonia thurarius: nam facilius sine idolo idololatria, quam sine thurarii merce. Ipsius fidei conscientiam perrogemus. Quo ore Christianus thurarius, si [62]) per templa transibit, fumantes aras despuet, et exsufflabit, quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos; quibus domum suam cellariam praestat? Ille quidem si excluserit daemonium, non sibi placeat de fide. Neque enim inimicum exclusit. Facile debuit de eo impetrare, quem quotidie pascit. Nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quae quid aut instruendis aut formandis idolis ad-
P. 163. ministrat, carere poterit titulo idololatriae: nisi si aliud omnino interpretemur, idololatriam, quam famulatum idolorum colendorum.

Cap. XII. Male nobis de necessitatibus humanae exhibitionis supplaudimus, si post fidem obsignatam dicimus: non habeo quo vivam. Iam hic enim plenius illi abruptae propositioni respondebo: Sero dicitur. Ante enim fuit delibarandum, ex similitudine providentissimi aedificis illius, qui prius sumptus operis cum viribus suis supputat, ne, ubi cepe-

61) id *abest Rig.* 62) si *abest Latin.*

coeperit, defectus [63]) postea erubescat. Sed et nunc habes dicta domini, et exempla adimentia tibi omnem causationem. Quid enim dicis? Egebo. Sed felices egenos dominus appellat *). Victum non habebo: Sed *nolite, inquit, cogitare de victu* **). Et vestitus habemus exemplum lilia ***). Substantia mihi opus erat: Atquin omnia vendenda sunt, et egentibus dividenda †). Sed filiis et posteritati providendum: Nemo *aratro manum imponens et retro spectans aptus* est operi ††). Sed conditionalis eram: †††) *Nemo duobus dominis servire potest.* Si vis domini discipulus esse, crucem tuam tollas, et dominum sequaris necesse est ††††), id est, angustias et cruciatus tuos, vel corpus solum, quod in modum crucis est. Parentes, coniuges, liberi propter deum relinquendi erunt. De artibus et negotiationibus, et de professionibus etiam liberorum et parentum causa dubitas? Iam tunc demonstratum est nobis et pignera, et artificia, et negotia, propter dominum derelinquenda, cum †††††) Iacobus et Ioannes vocati a domino et patrem navemque derelinquunt; cum Matthaeus de teloneo suscitatur; cum etiam sepelire patrem tardum fuit fidei. Nemo eorum quos dominus allegit, Non habeo, dixit, quo vivam. Fides famem non timet. Scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter deum, quam omne mortis genus. Didicit non respicere vitam, quanto magis victum? Quotusquisque haec adimplevit? Sed quae penes homines difficilia, penes deum facilia ††††††). P. 164.

CAP.

*) Matth. 5. **) Matth. 6. ***) ibidem. †) Matth. 9. Luc. 9. ††) Matth. 6. †††) Ibidem. 16. ††††) Marc. 10. †††††) Matth. 4. Matth. 9. Matth. 8. ††††††) Luc. 18.

63) defunctus *Fran.*

CAP. XIII. Sic tamen nobis de mansuetudine et clementia dei blandiamur, ut non usque ad idololatriae adfinitates necessitatibus largiamur: sed omnem adflatum eius vice pestis etiam de longinquo devitemus, non his tantum quae praemisimus, sed in universa serie humanae superstitionis, sive deis suis, sive defunctis, sive regibus mancipatae, ut ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia et sacerdotia, modo per spectacula, et hoc genus, modo per festos dies. Sed de sacrificiis et de sacerdotiis quid loquar? De spectaculis autem et voluptatibus eiusmodi suum iam volumen implevimus. Hoc loco retractari oportet de festis diebus, et aliis extraordinariis solennitatibus, quas interdum lasciviae, interdum timiditati nostrae subscribimus, adversus fidei disciplinam communicantes nationibus in idolicis rebus. De hoc quidem primo consistam, an cum ipsis quoque nationibus communicare in huiusmodi servus dei debeat, sive habitu, sive
P. 165. victu, vel quo alio genere laetitiae earum. Gaudere cum gaudentibus, et lugere cum lugentibus, de fratribus dictum est ab apostolo ad unanimitatem cohortante *). Ceterum ad haec nihil communionis est lumini et tenebris, vitae et morti: aut scindimus quod est scriptum: **) *Seculum gaudebit*, *vos vero lugebitis.* Si cum seculo gaudemus, verendum est, ne cum seculo et lugeamus. Seculo autem gaudente lugeamus, et seculo postea lugente gaudebimus. ***) Sic et Lazarus 64) apud inferos in sinu Abrahae refrigerium consecutus, contra dives in tormento ignis constitutus, alternas malorum et bonorum vices aemula retri-

*) Rom. 12. **) 2 Cor. 6. Ioan. 16. ***) Luc. 16.

64) Eleazar *Paris.* *alii.*

retributione compenſant [65]). Sunt quidam dies munerum, quae apud alios honoris titulum, apud alios mercedis debitum expungunt. Nunc ergo, inquis, recipiam meum, vel rependam alienum. Si hunc morem ſibi homines de ſuperſtitione conſecraverunt, tu extraneus ab omni eorum vanitate, quid participas idolothyta ſolennia, quaſi tibi quoque praeſcriptum ſit de die, quo minus id quod homini debes, vel tibi ab homine debetur, citra diei obſervationem luas, vel recipias? Da formam in qua [66]) velis agi tecum. Cur enim et lateas, cum ignorantia alterius tuam conſcientiam contamines, ſi non ignoraris quod ſis Chriſtianus, tentaris, et contra conſcientiam alterius agis, tanquam non Chriſtianus. Enimvero etſi ſimulaveris [66]), tentatus, addictus es. Certe ſive hac, ſive illac, P.166.
reus eſt confuſionis in deo. *) *Qui autem confuſus ſuper me fuerit penes homines, et ego confundar ſuper illo*, inquit, *penes patrem meum, qui eſt in coelis*.

CAP. XIV. Sed enim plerique iam induxerunt animo, ignoſcendum eſſe, ſi quando, [67]) quae ethnici, faciunt, ne nomen blaſphemetur. Porro blaſphemia, quae nobis omnino devitanda eſt, haec opinor eſt. Si quis noſtrum ad iuſtam blaſphemiam ethnicum deducat, aut fraude, aut iniuria, aut contumelia, aliave materia dignae querelae, in qua nomen merito percutitur, ut merito iraſcatur et dominus. Ceterum ſi de omni blaſphemia dictum eſt: veſtri [68]) cauſa nomen meum blaſphematur, perimus univerſi; cum totus

*). Matth. 10. Luc. 12.

65) compenſatur *Pariſ.* 66) formam qua *Rigalt.* 66) et diſſimulaberis *Pariſ. Rig.* 67) quandoque his *Fran. Rig.* 68) eſt vae, cuius cauſa *Pariſ. Iun. Pamel.*

totus Circus scelestis suffragiis nullo merito nomen lacessit. Desinamus, et non blasphemabitur. Imo blasphemetur, dum sumus in observatione non in exorbitatione disciplinae, dum probamur, non dum reprobamur. O blasphemiam [69]) martyrii affinem, quae tunc me testatur Christianum, cum propter eam detestatur, benedictio est nominis, maledictio custoditae disciplinae. *) *Si hominibus*, inquit, *vellem placere, servus Christi non essem.* Sed idem alibi **) iubet, omnibus placere curemus. *Quemadmodum ego*, inquit, *omnibus per omnia placeo.* Nimirum Saturnalia et Kalen-
P. 167. das Ianuarias celebrans hominibus placebat? an modestia et patientia, an gravitate, an humanitate, an integritate? Proinde eum dicit, *Omnia omnibus factus sum, ut omnes lucrifaciam*, numquid idololatris idololatres, numquid ethnicis ethnicus, numquid secularibus secularis? Sed etsi non prohibet nos conversari cum idololatris et adulteris et ceteris criminosis, dicens, ***) *Ceterum de mundo exissetis* [70]). non utique eas habenas conversationis immutat, ut quoniam necesse sit et convivere nos et commiscere [71]) cum peccatoribus; ideo et cum eis peccare [72]) possimus. Ibi est commercium vitae, quod Apostolus concedit: hic peccare, quod nemo permittit. Licet convivere cum ethnicis, commori non licet. Convivamus cum omnibus: conlaetemur ex communione naturae, non superstitionis. Pares anima sumus, non disciplina: compossessores mundi, non erroris. Quod si nobis nullum ius est communionis in eiusmodi cum extraneis, quanto scelestius est, haec inter

*) Gal. 1. **) 1 Cor. 10. ***) 1 Cor. 5.

69) Ob blasphemiam *Fran.* 70) exiretis *Paris. Pet. Ciacon.* 71) commisceri *Paris.* 72) ideo et compeccare *Rig.*

inter fratres frequentare [73]). Quis hoc sustinere aut defendere potest? Iudaeis dies suos fastos [74]) exprobrat spiritus sanctus. Sabbata, inquit, vestra et neomenias et ceremonias odit anima mea *). Nobis quibus sabbata extranea sunt, et neomeniae et feriae a deo aliquando dilectae, Saturnalia, et Ianuariae, et Brumae, et Matronales frequentantur, munera commeant, strenae consonant, lusus, convivia constrepunt [75]). O melior fides nationum in suam sectam: quae nullam solennitatem Christianorum sibi vindicat, non dominicum diem, non Pentecosten, etiam si nossent, nobiscum communicassent; timerent enim ne Christiani viderentur. Nos ne ethnici pronuntiemur, non veremur. Si quid et carni indulgendum est, habes, non dicam tuos [76]) dies [77]) tantum, sed et plures. Nam ethnicis semel annuus dies quisque festus est: tibi octavus quisque dies. [78]) Excerpe singulas solennitates nationum, et in ordinem texe [79]), Pentecosten implere non poterunt. P. 168.

CAP. XV. Sed **) *luceant*, inquit, *opera vestra*. At nunc lucent tabernae et ianuae nostrae: plures iam invenies ethnicorum fores sine lucernis et laureis quam Christianorum. De ista quoque specie quid videtur? Si idoli honor est, sine dubio idoli honor idololatria est. Si hominis caussa est, recogitemus omnem idololatriam in hominis caussam esse. Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro

*) Es. 1. **) Matth. 5.

73) frequentari *Iun.* 74) festos *Paris.* 75) commeant et strenae, consonant lusus, conv. constr. *Iun.* 76) suos *Ciacc. Iun.* duos *Latin.* 77) non tamen dies *Rigalt.* 78) octavo quoque die *Fran.* 79) exsere *Fran.*

retro fuisse, etiam apud suos constet. Itaque nihil interest, superioris, an huius seculi viris
P.169. superstitio ista praestetur. Idololatria non propter personas quae opponuntur 80), sed propter officia ista damnata est, quae ad daemones pertinent. Reddenda sunt *) *Caesari quae sunt Caesaris*, bene quod opposuit, et *quae sunt dei deo*. Quae ergo sunt Caesaris? scilicet de quibus tunc consultatio movebatur, praestandusne esset census Caesari, an non. Ideo et monetam ostendi sibi dominus postulavit, et de imagine, cuius esset, requisivit. Et cum audisset, Caesaris, *Reddite*, ait, *quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt dei deo*, id est imaginem Caesaris Caesari, quae in nummo est, et imaginem dei deo, quae in homine est: ut Caesari quidem pecuniam reddas, deo temet ipsum. Alioquin, quid erit dei, si omnia Caesaris? Ergo, inquis, honor dei est, lucernae pro foribus, et laurus in postibus? non utique quod dei honor est, sed quod eius qui pro deo huiusmodi officiis honoratur, quantum in manifesto est, salva operatione quae est in occulto, ad daemonia perveniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorantiam litteraturae secularis, etiam ostiorum deos apud Romanos, Cardeam a cardinibus appellatam, et Forculum a foribus, et Limentinum a limine, et ipsum Ianum a ianua: et utique scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se daemonia, et omnem spiritum immundum per consecrationis obligamentum. Alioquin daemonia nullum habent nomen singulatim, sed ibi nomen
P.170. inveniunt, ubi et pignus. Etiam apud Graecos

cos

*) Matth. 22. Luc. 20.

80) apponuntur *Latin.* *Rig.*

eos Apollinem θυρaῖον, et Antelios daemonas ostiorum praesides legimus. Haec igitur ab initio praevidens spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura praececinit per antiquissimum propheten Enoch. Nam et alia ostia in balneis adorari videmus. Si autem eorum sunt quae in ostiis adorentur [81]), ad eos et lucernae et laureae pertinebunt. Idolo feceris quicquid ostio feceris. Hoc in loco ex auctoritate quoque dei contestor, quia nec tutum est subtrahere quodcunque uni fuerit ostensum, utique omnium causa. Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum graviter, quod ianuam eius subito annuntiatis gaudiis publicis servi coronassent. Et tamen non ipse coronaverat, aut praeceperat, nam ante processerat, et regressus reprehenderat [82]) factum: adeo apud dominum in huiusmodi etiam disciplina familiae nostrae aestimatur [83]). Igitur quod attineat ad honores regum vel imperatorum *), satis praescriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secundum Apostoli praeceptum, subditos magistratibus et principibus et potestatibus. Sed intra limites disciplinae, quousque ab idololatria separamur. Propterea enim et illud exemplum trium fratrum praecucurrit, qui alias obsequentes erga regem Nabuchodonosor **), honorem imaginis eius P. 171.
constantissime respuerunt, probantes idololatriam esse, quicquid ultra humani honoris modum ad instar divinae sublimitatis extollitur [84]). ***) Sic et Daniel cetera Dario subnixus,

*) Rom. 13. **) Dan. 3. ***) Dan. 6.

81) adornentur, *Iun.* 82) coronaverat, a. p. (nam ante processerat) et regressus deprehenderat *Iun. Latin.* 83) apud deum — aestimamur *Rigalt.* 84) extollit *Rigalt.*

nixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu a periculo disciplinae [85]) vacaret. Nam id ne ſubiret, non magis leones regios timuit, quam illi regios ignes. Accendant igitur quotidie lucernas, quibus lux nulla eſt, adfigant poſtibus lauros poſtmodum arſuras, quibus ignes imminent; illis competunt et teſtimonia tenebrarum, et auſpicia poenarum. *) Tu lumen es mundi, et arbor virens ſemper **). Si templis renuntiaſti, ne feceris templum ianuam tuam. Minus dixi: ſi lupanaribus renuntiaſti, ne indueris domi [86]) tuae faciem novi lupanaris.

Cap. XVI. Circa officia vero privatarum et communium ſolemnitatum, ut togae purae, ut ſponſalium, ut nuptialium, ut nominalium, nullum putem periculum obſervari de flatu idololatriae quae intervenit: cauſae enim ſunt conſiderandae, quibus praeſtatur officium. Eas mundas eſſe opinor per ſemet ipſas, quia neque veſtitus virilis, neque annulus aut coniunctio maritalis, de alicuius idoli honore deſcendit. Nullum denique cultum a deo maledictum invenio, niſi muliebrem in viro. ***) *Maledictus* enim, inquit, *omnis qui mulieribus induitur*. Toga vero etiam appellatione
P.172. virilis eſt. Nuptias quoque celebrari non magis deus prohibet quam nomen imponi. Sed his accommodantur ſacrificia. Sim vocatus nec adſacrificii ſit titulus [87]) officii et operae meae expunctio, quid tum [88])? ſi libet. Utinam quidem nec videre poſſimus quae facere nobis nefas eſt. Sed quoniam ita malus

cir-

*) Matth. 5. **) Pſ. 1. ***) Deut. 22.

85) disciplina *Iun.* 86) domui *Iun.* 87) *Ita Rigaltius emendavit; in ceteris editionibus* μηδὲν ὑγιές. 88) quantum ſibi libet. Utinam quantum ſibi quidem *Rigalt.*

circumdedit seculum idololatria, licebit adesse in quibusdam, quae nos homini non idolo officiosos habent. Plane ad sacerdotium et sacrificium vocatus non ibo (proprium enim idoli officium est) sed neque consilio neque sumptu, aliave opera in eiusmodi fungar. Si propter sacrificium vocatus adsistam, ero particeps idololatriae: si me alia causa coniungit sacrificanti, ero tantum spectator sacrificii.

CAP. XVII. Ceterum quid facient servi vel liberi fideles, item officinales sacrificantibus dominis vel patronis vel praesidibus suis adhaerentes? Sed si merum quis sacrificanti tradiderit, imo si verbo quoque aliquo sacrificio necessario adiuverit, minister habebitur idololatriae. Huius regulae memores etiam magistratibus et potestatibus officium possumus reddere secundum patriarchas et ceteros maiores, qui regibus idololatris usque ad finem idololatriae apparuerunt. Hinc proxime disputatio suborta [89]) est, an servus dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab omni specie idolola- P. 173. triae intactum se aut gratia aliqua, aut astutia etiam praestare possit: *) secundum quod et Ioseph, et Daniel **) mundi ab idololatria, et dignitatem et potestatem administraverunt, in ornamento et purpura exstitere totius [90]) Aegypti sive Babyloniae. Credamus itaque succedere alicui posse, ut in quoquo honore, ut [91]) in solo honoris nomine incedat, neque sacrificet, neque sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas

*) Gen. 41. **) Dan. 2. et 7.

89) oborta *Rig.* 90) in ornamento praefecturae totius *Rig.* 91) ut *abest Rig.*

templorum deleget, non vectigalia eorum procuret, non spectacula edat de suo aut de publico, aut edendis praesit: nihil solemne pronuntiet vel edicat; ne iuret quidem: iam vero quae sunt potestatis, neque iudicet de capite alicuius vel pudore (feras enim de pecunia) neque damnet neque praedamnet, neminem vinciat, neminem recludat, aut torqueat; si haec credibile est fieri posse.

Cap. XVIII. Iam vero de solo suggestu et apparatu honoris retractandum; proprius habitus uniuscuiusque est, tam ad usum quotidianum, quam ad honorem et dignitatem. Igitur purpura illa et aurum cervicis ornamentum eodem more apud Aegyptios et Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc praetextae, vel trabeae, vel palmatae, et coronae aureae sacerdotum provincialium, sed non eadem conditione. Tantum enim honoris nomine conferebantur his qui familiaritatem regum merebantur. Unde et pur-
P.174. purati regum vocabantur a purpura, sicut apud nos a toga candida candidati: sed non ut suggestus ille sacerdotiis quoque aut aliquibus idolorum officiis adstringeretur. Nam si ita esset, utique tantae sanctitatis et constantiae viri statim habitus inquinatos recusassent, statimque apparuisset Danielem *) idolis non deservisse, nec Belem nec draconem colere, quod multo postea apparuit. Simplex igitur purpura illa, nec iam dignitatis erat, sed ingenuitatis apud Barbaros insigne. Quemadmodum enim et Ioseph **) qui servus fuerat, et Daniel ***) qui per captivitatem statum verterat, civitatem Babyloniam et Aegyptiam 92) sunt consecuti per habitum barbaricae

*) Dan. 12. **) Gen. 41. ***) Dan. 7.
92) Aegyptum *Fran.*

ricae ingenuitatis: sic penes nos quoque fideles [93]) si necesse fuerit, poterit et pueris praetexta concedi, et puellis [94]) stola, nativitatis insignia, non potestatis: generis, non honoris: ordinis, non superstitionis. Ceterum purpura vel cetera insignia dignitatum et potestatum, insertae dignitati et potestatibus idololatriae ab initio dicata, habent profanationis suae maculam: cum praeterea ipsis etiam idolis induantur [95]) praetextae, et trabeae et laticlavi, fasces quoque et virgae praeferantur, et merito. Nam daemonia magistratus sunt seculi, huius collegii insignia fasces et purpuras gestant. Quid ergo proficies, si suggestu quidem utaris, opera vero eius non administres? Nemo in immundis mundus videri potest. Tunicam si induas inquinatam per se, poterit forsitan illa non inquinari per te, sed tu per illam mundus esse non poteris. Iam nunc qui de Ioseph *) et Daniel **) argumentaris, scito non semper comparanda esse vetera et nova, rudia et polita, coepta et explicita, servilia et liberalia. Nam illi etiam servi conditione erant: tu vero nullius servus, in quantum solius Christi, qui te etiam captivitate seculi liberavit, [96]) ex forma dominica agere debebis. Ille dominus in humilitate et ignobilitate incessit domicilio [97]) incertus; ***) *Nam filius*, inquit, *hominis non habet ubi caput suum collocet*, vestitu incultus, neque enim dixisset, †) *Ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt.* ††) *Vultu* denique *et aspectu inglorius*, sicut et Esaias pronuntiaverat. Si potestatem quoque nullam

P.175.

*) Gen. 41. **) Dan. 7. ***) Luc. 9. †) Matth. 11. ††) Es. 53.

93) fideli *Rig.* 94) puerilis — puerilis *Rig.* 95) idolis induantur praetextae *Latin. Iun.* 96) Et *Fran.* 97) domicilii *Ciacon.*

lam ne in suos quidem exercuit, quibus sordido ministerio functus est *): si regem se denique fieri, conscius sui regni, refugit **), plenissime dedit formam suis dirigendo [98]) omni fastigio et suggestu tam [99]) dignitatis quam potestatis. Quis enim magis his usus fuisset quam dei filius, quales et quanti eum fasces producerent, qualis purpura de humeris eius floreret, quale aurum de capite radiaret, nisi gloriam seculi alienam et sibi et
P. 176. suis iudicasset? Igitur quae [100]) noluit reiecit, quae [100]) reiecit damnavit, quae [100]) damnavit in pompa diaboli deputavit. Non enim damnasset, nisi non sua: alterius autem esse non possent, nisi diaboli, quae dei non sunt. Tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris, id scias esse idololatriam; vel hoc te commonefaciat: omnes huius seculi potestates et dignitates non solum alienas, verum et inimicas dei esse, quod per illas adversus dei servos supplicia consulta sunt, per illas et poenae ad impios paratae irrogantur [101]). Sed et nativitas et substantia tua molestae tibi sunt adversus idololatriam. Ad evitandum remedia deesse non possunt; cum etsi defuerint, supersit unicum illud quo [102]) felicior factus non in terris magistratus, sed in coelis.

Cap. XIX. Posset in isto capitulo etiam de militia definitum videri, quae inter dignitatem et potestatem est. At nunc de isto quaeritur, an fidelis ad militiam converti possit, et an militia ad fidem admitti etiam caligata, vel inferior quaeque [103]) cui non sit ne-

*) Ioan. 13. **) Ioan. 6.

98) derigendo *Iun.* 99) quam *Rig.* 100) quam — quam — quam *Rigalt.* 101) ignorantur *Franeq.* 102) quod *Rigalt.* 103) quoque *Wouw. M. S.*

neceſſitas immolationum vel capitalium iudiciorum. *) Non convenit ſacramento divino et humano, ſigno Chriſti et ſigno diaboli, caſtris lucis et caſtris tenebrarum: non poteſt una anima duobus deberi, deo et Caeſari. Et virgam portavit Moyſes; fibulam et Aaron; cingitur loro et Ioannes; agmen agit P.177.
et Ieſus Nave; bellavit et populus, ſi placet ludere. Quomodo autem bellabit, imo,[104] quomodo etiam in pace militabit, ſine gladio; quem dominus abſtulit? Nam etſi adierant milites ad Ioannem, et formam obſervationis acceperant; ſi etiam centurio crediderat; omnem poſtea militem dominus in Petro exarmando diſcinxit. Nullus habitus licitus eſt apud nos illicito actui adſcriptus.

CAP. XX. Sed enim cum converſatio divinae diſciplinae non factis tantum, verum etiam verbis periclitetur, (nam ſicut ſcriptum eſt, **) *Ecce homo et facta eius*, ita; *Ex ore tuo iuſtificaberis*) meminiſſe debemus etiam in verbis[105]) quoque idololatriae incurſum praecavendum, aut de conſuetudinis vitio, aut timiditatis. Deos nationum nominari lex prohibet ***), non utique ne nomina eorum pronuntiemus, quae nobis ut dicamus converſatio extorquet. Nam id plerumque dicendum eſt. In templo Aeſculapii illum habes, et vico Iſidis habito, et ſacerdos Iovis factus eſt, et multa alia in hunc modum, quando et hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neque enim Saturnum honoro, ſi ita vocavero eum

*) Matth. 22. Exod. 3. Exod. 28. Matth. 3. Exod. 17. Luc. 3. Matth. 8. Matth. 26.
) Matth. 12. *) Exod. 23.

104) iam? *Iam.* 105) debemus eſſe in verbis *Wouw. M. S.*

eum suo nomine [106]), tam non honoro quam
P.178. Marcum, si vocavero Marcum, sed ait: *Nomen aliorum deorum ne commemoremini* [107]), *neque audiatur de ore tuo.* Hoc praecepit, ne deos vocemus illos. Nam et in prima parte legis, *) *Non sumes*, inquit, *nomen domini dei tui in vano*, id est, idolo. Cecidit igitur in idololatriam, qui idolum nomine dei honoraverit. Quod si deos dicendum erit, adiiciendum est aliquid, quo appareat, quia non ego illos deos dico. Nam et scriptura deos nominat; sed adiicit *suos*, vel *nationum.* Sicut David cum deos nominasset, ubi ait: **) *Dei autem nationum daemonia.* Sed hoc mihi ad sequentia magis praestructum est: ceterum consuetudinis vitium est me Hercule dicere, me Dius fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iusiurandum esse per Herculem. Porro quid erat [108]) deieratio [109]) per eos quos eierasti, quam praevaricatio fidei cum idololatria? quis enim per quos deierat, non honorat,

Cap. XXI. Timiditatis est autem, cum te alius per deos suos obligat iuratione vel aliqua testificatione, et tu ne intelligaris quiescis. Nam aeque quiescendo confirmas maiestatem eorum, cuius causa videberis obligatus. Quid refert deos nationum dicendo deos, an audiendo confirmes? iures [110]) per idola, an
P.179. ab alio adiuratus acquiescas? Cur non agnoscamus versutias satanae, qui quod ore nostro perficere non potest, id agit, ut suorum ore perficiat, per aures inferens nobis idololatriam?

*) Exod. 20. **) Ps. 113.

106) si ita quem vocavere suo nomine *Wouw. M. S.* 107) commemorabitur *Wouw. M. S.* 108) erit *Wouw. M. S. Latin. Iun.* 109) sit *add. Paris.* 110) iuret *Paris.*

triam? Certe quisquis ille est, aut amica aut inimica congressione [111]) adstringit. Si inimica, iam ad pugnam vocaris, et scis tibi dimicandum esse. Si amica, quanto securius in dominum transferes responsionem tuam, ut dissolvas obligationem eius, per quem te Malus honori idolorum, id est, idololatriae quaerebat annectere. Omnis patientia eiusmodi idololatria. Honoras eos, quibus impositis obsequium praestitisti. Scio quendam cui dominus ignoscat, quum illi in publico per litem dictum esset, Iupiter tibi sit iratus, respondisse, Immo tibi. Quid aliter [112]) fecisset ethnicus, qui Iovem deum credidit? etiam si non per eundem retorsisset maledictum, nec per ullum Iovis similem, confirmaverat Iovem deum, per quem se maledictum indigne tulisse demonstraverat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum quem scis nihil esse [113])? Nam si insanis, iam esse confirmas, et erit idololatriae [114]) professio timoris tui: quanto magis cum per ipsum remaledicis, eodem Iovis [115]) honorem facis, quo et ille, qui te provocavit? fidelis autem in eiusmodi ridere debet, non isanire. Imo secundum praeceptum, ne per deum quidem remaledicere, sed plane benedicere per deum, ut et idola destruas, et deum praedices, et adimpleas disciplinam. P. 180.

CAP. XXII. Aeque benedici per deos nationum Christo initiatus non sustinebit, ut semper reiiciat immundam benedictionem, et eam sibi in deum convertens emundet. Benedici per deos nationum, maledici est per de-

111) te *add. Latin.* 112) aliud *Latin.* 113) per eum maledictus, quem scis nihil esse *Wouwer. M. S.* 114) idololatria *Lat.* 115) Iovi *Wouwer. M. S.*

deum. Si [116]) dedero eleemosynam, vel aliquid praestitero beneficii, et ille mihi deos suos, vel coloniae genium, propitios imprecetur, iam oblatio mea vel operatio idolorum honor erit, per quae benedictionis gratiam compensant [117]). Cur autem non sciat me dei causa fecisse, ut et deus potius glorificetur, et daemonia non honorentur in eo quod propter deum feci. Deus videt [118]) quoniam propter ipsum feci: pariter videt quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, et praeceptum eius idolothytum quodammodo feci. Multi dicunt, Nemo se debet promulgare; puto autem nec negare: negat enim quicunque dissimulat, in quacunque causa pro ethnico habitus. Et utique omnis negatio idololatria est, sicut omnis idololatria negatio, sive in factis, sive in verbis.

P.181. Cap. XXIII. Sed est quaedam eiusmodi species in facto et in verbo, bis [119]) acuta et infesta utrinque, licet tibi blandiatur, quasi vacet in utroque dum factum non videtur, quia dictum non tenetur. Pecuniam de ethnicis mutuantes sub pignoribus fiduciati, iurati cavent, et sic negant. Scire volunt scilicet tempus persecutionis, et locum tribunalis, et personam praesidis. Praescribit Christus, non esse iurandum. Scripsi, inquit; sed nihil dixi: lingua, non littera occidit. Hic ergo [120]) naturam et conscientiam advoco: naturam, quia nihil potest manus scribere, etiamsi lingua in dictitando cessat immobilis et quieta, quod non anima dictaverit, quanquam et ipsi linguae anima dictaverit, aut a se conceptum, aut ab alio traditum. Iam ne di-

116) Si cui *Wouw. MS.* 117) compensat *Wouw. MS.* 118) feci. Sed deus videt *Wouw. MS.* 119) bis *abest Rigalt.* 120) Hic ego *Wouw. MS.*

dicatur, alius dictavit, hic conscientiam appello, an quod alius dictavit anima suscipiat, et sive comitante sive residente lingua ad manum transmittat. Et bene quod in animo et conscientia delinqui dominus dixit? Si, inquit, *) concupiscentia vel malitia in cor hominis ascenderit, pro facto teneris [121]). Cavisti igitur quod in cor tuum plane ascendit, quod neque ignorasse te contendere potest [122]), neque noluisse. Nam cum caveres, scisti: cum scires, utique voluisti, et es [123]) tam in facto quam cogitatu, nec potes leviore crimine manus [124]) excludere, ut dicas P.182. falsum plane effici cavendo quod non facis. Tamen non negavi, quia non iuravi. Imo etsi nihil tale fecisses, tamen diceretis deierare si consenseris. Non valet tacita vox in stylo, et mutus in litteris sonus. At enim **) Zacharias temporali vocis orbatione mulctatus, cum animo collocutus linguam irritam transit, manibus suis a corde dictat, et nomen filii sine ore pronuntiat, loquitur in stylo, auditur in cera manus omni sono clarior, littera omni ore vocalior. Quaere an dixerit, qui dixisse compertus est. Dominum oremus ne qua nos eiusmodi contractus necessitas circumsistat. Et si ita evenerit, det fratribus operandi copiam, vel nobis abrumpendae omnis necessitatis constantiam, ne illae litterae negatrices vicariae oris nostri in die iudicii adversus nos proferantur signatae signis, non iam advocatorum, sed angelorum.

Cap. XXIV. Inter hos scopulos et sinus, inter haec vada et freta idololatriae velificata spiritu dei fides navigat, tuta si cauta, secura si

*) Matth. 5. **) Luc. 1.

121) teneri *Wouw. MS.* 122) potes *Fran.* 123) et haeres *Latin.* 124) maius *Lat. Iun.*

si attonita. Ceterum inenatabile excussis profundum est, inextricabile impactis naufragium est, irrespirabile devoratis hypobrychium in idololatria; quicunque fluctus eius offocant; omnis vertex eius ad inferos desorbet. Nemo dicat, quis tam [125]) tuto praecavebit? exeundum de seculo erit, quasi non tanti sit exire, quam idololatren in seculo stare. Nihil
P. 183. esse facilius potest, quam cautio idololatriae, si timor eius in capite sit. Quaecunque necessitas minor est periculo, tanto comparata. Propterea spiritus sanctus consultantibus tunc Apostolis vinculum et iugum nobis relaxavit, ut idololatriae devitandae vacaremus. Haec erit lex nostra quo expedita, hoc plenius administranda, propria Christianorum, per quam ab ethnicis agnoscimur et examinamur: haec accedentibus ad fidem proponenda*), et ingredientibus in fidem inculcanda est, ut accedentes deliberent, observantes perseverent, non observantes [126]) renuntient sibi. **) Viderimus enim si secundum arcae typum [127]) et corvus et milvus et lupus et canis et serpens in ecclesia erit, certe idololatres in arcae typo [128]) non habetur. Nullum animal in idololatren figuratum est: quod in arca non fuit, in ecclesia non sit.

*) Es. 33. Matth. 7. Phil. 3. Luc. 10.
**) Gen. 7.

125) iam *Iun.* 126) perseverent, non observantes *abest Rig.* 127) archetypum *Fran.* 128) archetypo *Fran.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

BAPTISMO

ADVERSUS QUINTILLAM

LIBER.

Cap. I. Felix sacramentum aquae nostrae, P. 184.
qua abluti [1]) delictis pristinae caecitatis, in vitam aeternam liberamur. Non erit otiosum digestum istud, instruens tam eos, qui cum maxime formantur, quam et illos, qui simpliciter credidisse contenti, non exploratis rationibus traditionum intentatam probabilem fidem per imperitiam portant: atque adeo nuper conversata istic quaedam de Caiana haeresi vipera venenatissima doctrina sua plerosque rapuit, imprimis baptismum destruens. Plane secundum naturam: nam fere [2]) viperae, et aspides, ipsique reguli serpentes arida et inaquosa sectantur. Sed nos pisciculi secundum ἰχθὺν nostrum Iesum Christum in aqua nascimur [3]). Nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus. Ita Quintilla monstrosissima, cui nec integre [4]) quidem docendi ius erat, optime norat pisciculos necare, P. 185.
de aqua auferens.

Cap. II. Sed enim quanta vis est perversitatis ad fidem labefactandam, vel in totum

non

1) quia ablutis *Fran.* 2) ferae *alii.* 3) nascamur *Paris.* 4) integrae *Iun.*

venit, non tamen habilis nisi humecta et succida, quam scilicet ante quartum diem segregatae aquae in stationem suam superstite humore limo temperarant [13]). Si exinde universa vel plura prosequar, quae elementi istius auctoritate commemorem, quanta vis eius aut gratia, quot ingenia, quot officia, quantum instrumentum mundo ferat: vereor ne laudes aquae potius quam baptismi rationes videar congregasse. Licet eo plenius docerem non esse dubitandum, si materiam, quam in omnibus rebus et operibus suis deus disposuit, etiam in sacramentis propriis parere fecit; si quae vitam terrenam [14]) gubernat, et in coelesti procurat.

P. 188. Cap. IV. Sed ea satis erit praecerpsisse, in quibus et ratio baptismi recognoscitur prima illa, qua iam tunc etiam ipso habitu praenotabatur ad baptismi figuram, dei spiritum, qui ab initio supervectabatur super aquas, intinctorem moraturum [15]). Sanctum autem utique super sanctum ferebatur, aut ab eo quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem mutuabatur. Quoniam subiecta quaeque materia eius quae desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est, maxime corporalis spiritalem, et penetrare et insidere facilem per substantiae suae subtilitatem. Ita de sancto sanctificata natura aquarum, et ipsa sanctificare concepit. Nemo dicat, Numquid ipsis enim aquis tinguimur quae tunc [16]) in primordio fuerunt? non utique ipsis nisi ex ea parte, qua genus quidem unum, species vero complures. Quod autem generi adtributum est, etiam in specie redundat. Ideo-

que

13) temperant *alii.* 14) aeternam *Fran.* 15) quae iam tunc — — super aquas intinctos reformaturum *Fran.* 16) nunc *Franeq.* ipsi *Rigalt.*

que nulla distinctio est, mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alveo diluatur; nec quicquam refert inter eos, quos Ioannes in Iordane, et quos Petrus in Tiberi tinxit. Nisi et ille spado quem Philippus inter vias fortuita aqua tinxit, plus salutis aut minus retulit. Igitur omnes aquae de pristina originis praerogativa sacramentum sanctificationis consequuntur, invocato deo. Supervenit enim statim spiritus de coelis, et aquis superest, sanctificans eas de semet ipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi combibunt [17]). Quanquam ad simplicem actum competat similitudo, ut quoniam vice fordium delictis inquinamur, aquis abluamur. Sed delicta sicut non in carne comparent, quia nemo super cutem portat maculam idololatriae, aut stupri, aut fraudis: ita eiusmodi in spiritu sordent, qui est auctor delicti. Spiritus enim dominatur, caro famulatur: tamen utramque inter se communicant reatum, spiritus ob imperium, caro ob ministerium. Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum, et spiritus in aquis corporaliter diluitur, et caro in eisdem spiritaliter mundatur. P. 189.

CAP. V. Sed enim nationes extraneae ab omni intellectu spiritalium potestatem eadem efficacia idolis suis subministrant, sed viduis aquis sibi mentiuntur. Nam et sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isidis alicuius, aut Mithrae, ipsos etiam deos suos lavationibus efferunt. Ceterum villas, domos, templa, totasque urbes aspergine circumlatae aquae

17) *Vet. Cod. Wouwer. his verbis subnectit*, vice fordium aquis abluantur *Wouwer. putat legendum* combibunt, ut et delicta vice fordium aquis abluantur.

aquae expiant passim, certe ludis Apollinaribus et Eleusiniis [18]) tinguuntur. Idque se in regenerationem et impunitatem periuriorum suorum agere praesumunt. Item penes vete-
P.190. res quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat. Igitur si de sola natura aquis [19]), quod propria materia sit abluendi in auspicia emundationis, blandiuntur, quanto id verius aquae praestabunt per dei auctoritatem, a quo omnis natura earum constituta est? Si religione aquam medicari putant, quae potior religio, quam dei vivi? quo agnito, hic quoque studium diaboli recognoscimus [20]) res dei aemulantis, cum et ipse baptismum in suis exercet. Quid simile? Immundus emundat, perditor liberat, damnatus absolvit. Suam videlicet operam destruet diluens [21]) delicta, quae inspirat ipse. Haec quidem in testimonium posita sunt repellentibus fidem, si minime credant rebus dei, quarum adfectationibus apud aemulum dei credunt. An non et alias sine ullo sacramento immundi spiritus aquis incubant, adfectantes illam in primordio divini spiritus gestationem *)? Sciunt [22]) opaci quique fontes, et avii quique rivi, et in balneis piscinae et euripi in domibus vel cisternae et putei, qui rapere dicuntur, scilicet per vim spiritus nocentis. Nam et enectos [23]) et lymphatos et hydrophobos vocant, quos aquae necaverunt, aut amentia vel formidine exercuerunt. Quorsum ista retulimus? ne quis durius credat angelum dei sanctum aquis in salutem hominis temperan-
P.191. dis adesse, cum angelus malus profanum commercium eiusdem elementi in perniciem homi-

*) Genes. 1.

18) Pelusiis *Fran.* 19) naturae aqua *Fran.* 20) cognoscimus *Rig.* 21) deluens *Iun.* 22) Sunt *Iun.* 23) apopnictos *Wittw.*

hominis frequentet [24]. Angelum aquis intervenire, si novum videtur, exemplum futuri praecucurrit. Piscinam Bethsaidam angelus *) interveniens commovebat, observabant qui valetudinem querebantur. Nam si quis praevenerat descendere illuc, queri post lavacrum desinebat. Figura ista medicinae corporalis spiritalem medicinam canebat, ea forma, qua semper carnalia in figura spiritalium antecedunt. Proficiente itaque in hominibus gratia dei, plus aquis et angelo accessit: qui vitia corporis remediabant, nunc spiritum [25] medentur: qui temporalem operabantur salutem, nunc aeternam reformant: qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos conservant, deleta morte per ablutionem delictorum. Exempto scilicet reatu, eximitur et poena. Ita restituitur [26] homo deo ad similitudinem eius, **) qui retro ad imaginem dei fuerat; imago in effigie, similitudo in aeternitate censetur. Recipit enim illum dei spiritum, quem tunc de afflatu eius acceperat, sed post amiserat per delictum.

CAP. VI. Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritui sancto praeparamur. Hic quoque figura praecessit. ***) Sic enim Ioannes ante praecursor domini fuit, praeparans vias eius: ita et angelus baptismi arbiter, superventuro spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum, quam fides impetrat obsignata †) in patre et filio et spiritu sancto. ††) Nam si in tribus testibus stabit omne verbum R. 192.

*) Ioan. 5. **) Gen. 1. ***) Matth. 3. †) Matth. 28. ††) Ibidem. 18.

24) profanus — — frequentat *Fran.* 25) aquis accessit q. v. c. r. n. spiritu etc. *Wouw.* 26) restituetur *Fran.*

bum; quanto magis dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei, quos et sponsores salutis, sufficit ad fiduciam spei nostrae etiam numerus nominum divinorum. Quum autem sub tribus et testatio fidei et sponsio salutis pignerentur, necessario adiicitur ecclesiae mentio: quoniam ubi tres, id est pater et filius et spiritus sanctus, ibi ecclesia quae trium corpus est.

Cap. VII. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse *) unctus est, unde Christus dicitur a chrismate quod est unctio, **) quae domino nomen accommodavit, facta spiritalis quia spiritu unctus est a deo patre, sicut in Actis: ***) *Collecti sunt enim vere in ista civitate adversus sanctum filium tuum, quem unxisti.* Sic et in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit: quomodo et ipsius baptismi carnalis actus, quod in aqua mergimur, spiritalis effectus, quod delictis liberamur.

Cap. VIII. Dehinc manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans spiritum sanctum. Sane humano ingenio licebit spiritum in aquam arcessere, et concorporationem
R. 295. eorum accommodatis desuper manibus alio spiritu tantae claritatis animare, deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? Sed est hoc quoque de veteri sacramento, quo nepotes suos ex Ioseph Ephraim [27]) et Manassem Iacob †) capitibus impositis et intermutatis manibus benedixerit, et quidem ita transversim

*) Levit. 18. **) 1 Reg. 15. ***) Act. 4. †) Gen. 48. 14.
27) Efrem *Fran.*

versim obliquatis in se, ut Christum designantes iam tunc portenderent benedictionem in Christum futuram. Tunc ille sanctissimus spiritus super emundata et benedicta corpora libens a patre descendit *), super [28] baptismi aquas tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbae figura delapsus in dominum, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis et innocentiae: quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. Ideoque, **) *Estote* (inquit) *simplices sicut columbae*, ne hoc quidem sine argumento praecedentis figurae. Quemadmodum enim post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum (ut ita dixerim) mundi pacem coelestis irae praeco columba terris adnuntiavit dimissa ex arca, et cum olea reversa ***): quod signum etiam apud nationes paci praetenditur. Eadem dispositione spiritalis effectus terrae, id est carni nostrae emergenti de lavacro post vetera delicta columba sancti spiritus advolat †), pacem dei adferens, emissa de coelis, ubi ecclesia est arca figurata. Sed mundus rursus delinquit [29], quo male comparetur baptismus diluvio. Itaque igni destinatur, sicut et homo qui post baptismum delicta restaurat, ut hoc quoque in signum admonitionis nostrae debeat accipi. P. 194.

CAP. IX. Quot igitur patrocinia naturae, quot privilegia gratiae, quot solemnia disciplinae, figurae, praestructiones, precationes religionem aquae ordinaverunt? Primo quidem quum populus de Aegypto ††) libere [30] ex-

*) Matth. 3, 16. **) Matth. 10. ***) Gen. 8, 11. †) Luc. 3. ††) Exod. 14.

28) et super *Iun.* 29) deliquit *Fran.* 30) libere *abest Fran.*

expeditus, vim [31]) regis Aegypti per aquam transgressus evadit, ipsum regem cum totis copiis aqua exstinxit. Quae figura manifestior in baptismi sacramento? Liberantur de saeculo nationes per aquam scilicet, et diabolum dominatorem pristinum, in aqua oppressum derelinquunt. Item aqua de amaritudinis vitio in suum [32]) commodum suavitatis Mosei ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatae et amarae retro naturae venas insaluberrimas, aquas baptismi [33]), scilicet ex sese remedians. *) Haec est aqua, quae de comite petra populo defluebat. Si enim petra Christus, sine dubio aqua [34]) in Christo baptismum videmus benedici. Quanta aquae gratia penes deum et Christum eius est ad baptismi confirmationem. Nun-
P.195. quam sine aqua Christus; siquidem et ipse aqua tinguitur. **) Prima rudimenta potestatis suae, vocatus ad nuptias, aqua auspicatur. Cum sermonem facit, sitientes ad aquam suam invitat sempiternam. Cum de agape docet, aquae calicem fratri [35]) oblatum inter opera dilectionis probat. Apud puteum vires resumit; super aquam incedit libenter, transfretat; aquam discentibus ministrat; perseverat testimonium baptismi usque ad passionem, quum deditur in crucem, aqua intervenit; sciunt Pilati manus: quum vulneratur, aqua de latere prorumpit; scit lancea militis.

CAP.

*) Exod. 7. Num. 20. 1 Cor. 10. **) Matth. 3. 10. 14. 27. Ioan. 3. 4. 7. 13. 19.

31) de Aegypto liber, vim etc. *V. Cod. Wouwer.* 32) usum *Iun. Lat.* 33) venas, insaluberrimas aquas baptismi *Wouw. distinguit.* 34) aquae *Cod. Wouwer.* aqua *Iun.* 35) patri *Paris. alii* pauperi *V. C. Wouw.*

CAP. X. Diximus quantum mediocritati nostrae licuit de universis, quae baptismi religionem struunt, nunc ad reliquum statum eius, aeque ut potero, progrediar de quaestiunculis quibusdam. Baptismus ab Ioanne denunciatus iam tunc habuit quaestionem, ab ipso quidem domino propositam Pharisaeis, coelestisne is baptismus esset, an vero terrenus *)? De quo illi non valuerunt constanter respondere, utpote non intelligentes, quia nec credentes **). Nos porro quantula fide sumus, tantulo et intellectu possumus aestimare, divinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu tamen non et potestate, quod et Ioannem a domino missum legimus in hoc munus, ceterum humanum conditione. Nihil enim coeleste praestabat, sed coelestibus praeministrabat, poenitentiae scilicet praepositus, quae est in hominis potestate. Denique legis doctores et Pharisaei, qui credere noluerunt, nec poenitentiam egere 36). Quod si P. 196. poenitentia humanum est, et baptismus ipsius eiusdem conditionis fuerit necesse est, aut daret et spiritum sanctum et remissionem delictorum, si coelestis fuisset. Sed neque peccatum dimittit, neque spiritum indulget, nisi deus solus ***). Etiam ipse dominus, nisi ipse prius ascenderet ad patrem, aliter negavit †) spiritum descensurum. Id quod dominus nondum conferebat, servus utique praestare non posset. Adeo postea in Actis Apostolorum invenimus ††), quoniam qui Ioannis baptismum habebant, non accepissent spiritum sanctum, quem ne auditu quidem noverant: ergo non erat coeleste, quod coelestia non exhibebat: quum

*) Matth. 21. **) Es. 7. ***) Marc. 5.
†) Ioan. 16. ††) Act. 19.

36) agere *alii*.

*) quum ipsum, quod coeleste in Ioanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in dominum translationem usque adeo defecerit, ut quem praedicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset, miserit sciscitatum**). Agebatur itaque baptismus poenitentiae quasi candidatus remissionis et sanctificationis in Christo subsecuturae. Nam quod praedicabat baptismum poenitentiae in remissionem delictorum, in futuram remissionem enuntiatum est. Siquidem poenitentia antecedit, remissio subsequitur, et hoc est viam praeparare; qui autem praeparat, non idem ipse perficit, sed alii perficiendum procurat. Ipse profitetur sua non esse coelestia, sed Christi, dicendo, ***) *Qui de terra est, de terra loquitur: qui de supernis venit,*
P.197. *super omnes est.* Item in sola poenitentia [37]) tinguere, venturum mox, qui tingueret in spiritu et igni. Scilicet, quia vera et stabilis aquae fides, qua tinguitur in salutem, simulata autem et infirma igni tinguitur in iudicium.

Cap. XI. Sed ecce (inquit [38])) venit dominus, et non tinxit. Legimus enim: †) *Et tamen is non tinguebat, verum discipuli* eius: ††) quia [39]) revera ipsum suis manibus tincturum Ioannes praedicasset. Non utique sic intelligendum est, sed simpliciter dictum more communi. Sicut est (verbi gratia), Imperator proposuit edictum, aut praefectus fustibus caecidit: numquid ipse proponit, aut numquid ipse caedit? semper is dicitur facere, cui praeministratur. Ita erit accipiendum, Ipse

*) Ioan. 1. **) Matth. 11. ***) Ioan. 3. Luc. 3. †) Ioan. 4. ††) Luc. 3.

37) Item sola se poenit. *Fran.* 38) inquiunt *Paris.* 39) quasi *Paris. Iun.*

Ipse vos tinguet, pro eo quod est, per ipsum tinguemini, vel in ipsum. Sed ne moveat quosdam, quod non ipse tinguebat. In quem enim tingueret? in poenitentiam? quo ergo illi praecursorem? in peccatorum remissionem, quam verbo dabat? in semet ipsum, quem humilitate celabat? in spiritum sanctum, qui nondum a patre descenderat? in ecclesiam, quam nondum Apostoli struxerant? Itaque tinguebant discipuli eius, ut ministri, ut Ioannes ante praecursor, eodem baptismo Ioannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius nisi postea Christi, qui tunc utique a discentibus dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem et resurrectionem: quia nec mors nostra dissolvi posset nisi domini passione, *) nec vita restitui sine resurrectione ipsius [40]. P.198.

CAP. XII. Quum vero praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione domini, qui ait: **) *Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam*, suboriuntur scrupulosi, immo temerarii retractatus quorundam, quomodo ex ista praescriptione Apostolis salus competat, quos tinctos non invenimus in domino, praeter Paulum. Immo quum Paulus solus ex illis baptismum Christi induerit, aut praeiudicatum esse de ceterorum periculo, qui careant aqua Christi, ut praescriptio salva sit, aut rescindi praescriptionem, si etiam non tinctis salus statuta est. Audivi, domino teste, eiusmodi, ne quis me tam perditum existimet, ut ultro exagitem libidine [41]) styli, quae aliis scrupulum

*) Rom. 6. **) Ioan. 3.

40) surrectione ipsius *Paris.* 41) libidinem *Rigalt. Fran.*

lum incutiant [42]). Et nunc illis, ut potero, respondebo, qui negant Apostolos tinctos. Nam si humanum Ioannis baptismum inierant, et dominicum desiderabant, quatenus unum baptismum definierat [43]) ipse dominus, dicens Petro perfundi nolenti [44]): *) *Qui semel lavit, non habet necesse rursum*: quod utique non tincto non omnino dixisset: et haec est
P. 199. probatio exserta adversus illos, qui adimunt Apostolis etiam Ioannis baptismum, ut destruant aquae sacramentum. An credibile videri potest, in his personis viam tunc domini non praeparatam, id est baptismum Ioannis, quae ad viam domini per totum orbem aperiendam destinabantur? Ipse dominus nullius poenitentiae debitor tinctus est, peccatoribus non fuit necesse? Quid ergo? alii tincti non sunt? [45]) non tamen comites Christi, sed aemuli fidei, legis doctores et Pharisaei. Unde et suggeritur, quum adversantes domino tingui noluerint, eos qui dominum sequebantur, tinctos fuisse, nec cum aemulis suis sapuisse, maxime quando dominus cui adhaerebant, testimonio Ioannem extulisset, *Nemo*, dicens **), *maior inter natos feminarum Ioanne baptizatore*. Alii plane satis coacte iniiciunt tunc Apostolos baptismi vicem implesse, †) quum in navicula fluctibus adspersi operti sunt; ††) ipsum quoque Petrum per mare ingredientem satis mersum. Ut opinor autem, aliud adspergi vel intercipi violentia maris, aliud tingui disciplina religionis. Ceterum navicula illa figuram ecclesiae praeferebat, quod in mari, id est seculo, fluctibus, id est, per-

*) Ioan. 13. **) Matth. 11. †) Matth. 8.
††) Matth. 14.

42) incutiat *Fran.* 43) definiebat *V. C. Wouw.*
44) volenti *Iun.* 45) Quod ergo *Iun.* alii tincti, non sint *V. C. Wouw.*

perſecutionibus et tentationibus inquietatur, *) domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus ſanctorum in ultimis ſuſcitatus compeſcat ſeculum, et tranquillitatem ſuis reddat. Nunc ſive tincti quoquo modo fuerunt, ſive inloti perſeveraverunt, ut et illud dictum domini **) de uno lavacro ſub P. 260.
Petri perſona ad nos tantummodo ſpectet, de ſalute tamen Apoſtolorum ſatis temerarium eſt aeſtimare, quia [46]) illis vel primae adlectionis, et exinde individuae familiaritatis praerogativa compendium baptismi conferre poſſet. Cum illo, opinor, ſequebantur illum, qui credenti cuique ſalutem pollicebatur. ***) *Fides tua te* (aiebat) *ſalvum fecit, et remittuntur tibi peccata*, credenti utique, nec tamen tincto. Id ſi Apoſtolis defuit, neſcio quorum fides: †) uno verbo domini ſuſcitatus [47]) teloneum dereliquit; patrem, et navem, et artem qua vitam ſuſtentabat, deſeruit; [48]) patris exequias deſpexit: ſummum illud [49]) domini praeceptum: *Qui patrem aut matrem mihi praetulerit, non eſt me dignus*, ante perfecit quam audivit.

CAP. XIII. Hic ergo ſceleſtiſſimi illi provocant quaeſtiones. Adeo dicunt, baptismus non eſt neceſſarius, quibus fides ſatis eſt: ††) nam et Abraham nullius aquae niſi fidei ſacramento deo placuit. Sed in omnibus poſteriora concludunt, et ſequentia antecedentibus praevalent. Fuerit ſalus retro per fidem nudam ante domini paſſionem et reſurrectionem. At ubi fides aucta eſt credendi in nativitatem, paſſionem, reſurrectionemque eius, ad-

*) Matth. 8. **) Ioan. 13. ***) Marc. 10. †) Matth. 9. 4. 8. 10. ††) Gen. 15.

46) quia non illis *V. C. Wouw.* 47) ſuſcitata *Wouw.* 48) qui *add. Fran.* 49) illius *Fran.*

addita est ampliatio sacramento, obsignatio
P. 201. baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quae retro erat nuda, nec potentiam habuit sine sua lege. Lex enim tinguendi imposita est, et forma praescripta. *) *Ite* (inquit) *docete nationes, tinguentes eas in nomen patris et filii et spiritus sancti.* Huic legi collata definitio illa: **) *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum coelorum*, obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. Itaque omnes exinde credentes tinguebantur. Tunc et Paulus ubi credidit, tinctus est ***). Et hoc est quod dominus in illa plaga orbationis praeceperat, *Exsurge*, dicens, *et introi Damascum* †), *illic tibi demonstrabitur quid debeas agere*, scilicet tingui, quod solum ei deerat. Alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse dominum dei filium.

CAP. XIV. Sed de ipso Apostolo revolvunt, quod dixerit, ††) *Non enim me ad tinguendum Christus misit*, quasi hoc argumento baptismus adimatur. †††) Cur enim tinxit Gaium et Crispum et Stephanae domum? quamquam etsi non eum miserat Christus ad tinguendum, tamen aliis Apostolis praeceperat tinguere. Verum haec pro conditione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt ††††), quoniam schismata et dissensiones inter illos movebantur, dum alius Paulo deputat, alius Apollo. Propter quod pacificus Apostolus, ne sibi omnia defendere videretur, non ad tinguendum ait se missum, sed ad praedicandum. Nam et prius est praedicare, posterius
P. 202. tinguere. Si prius praedicatum: puto 30) autem

*) Matth. 28. **) Ioan. 3. ***) Act. 9. †) Ibidem. ††) 1 Cor. 1. †††) Ibidem. ††††) Ibid.

30) tingere. Sed sit prius praedicatum. Puto etc. *Cod. Wouw.*

autem licuit et tinguere, cui licuit praedicare.

CAP. XV. Nescio si quid amplius ad controversiam baptismi ventilatur. Sane referam, quod supra omisi, ne imminentes sensus videar intercidere. Unus omnino baptismus est nobis, tam ex domini evangelio *), quam ex Apostoli litteris **); quoniam unus dominus et unum baptismum et una ecclesia in coelis. Sed circa haereticos sane quid custodiendum sit, digne quis retractet; ad nos enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in illis agnoscere [51]) quod mihi est praeceptum, quia non idem deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem. Ideoque nec baptismus unus, quia non idem. Quem cum rite non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari, quod non habetur; ita nec possunt accipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in Graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet. Ceterum Israël ***) Iudaeus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur †). Quod ne in nobis quoque factitaretur, propterea de uno lavacro definitum est. Felix aqua quae semel abluit, quae ludibrio peccatoribus non est, quae non assiduitate sordium infecta, rursus, quos diluit, inquinat.

CAP. XVI. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum et ipsum, sanguinis scili- P. 203.

*) Ioan. 3. **) Eph. 4. ***) Marc. 7. †) Hebr. 6.

51) cognoscere *Rig.*

scilicet: de quo dominus, *) *Habeo*, inquit, *baptismo tingui*, quum iam tinctus fuisset. Venerat enim per **) *aquam et sanguinem*, sicut Ioannes scripsit, ut aqua tingueretur, sanguine glorificaretur. Proinde ut nos faceret aqua vocatos ***), sanguine electos, hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit [52]. Quia qui in sanguinem eius crederent, aqua lavarentur: qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum et non acceptum repraesentat, et perditum reddit.

Cap. XVII. Superest ad concludendam materiolam de observatione quoque dandi et accipiendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est Episcopus. Dehinc Presbyteri et Diaconi, non tamen sine Episcopi auctoritate, propter ecclesiae honorem. Quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis ius est. Quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest, nisi Episcopi iam aut Presbyteri, aut Diaconi vocantur, discentes [53]), domini sermo non debet abscondi ab ullo.
P.204. Proinde et baptismus aeque dei census ab omnibus exerceri potest: sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, quum ea maioribus competat, ne sibi adsumant dicatum Episcopi [54]) officium Episcopatus. Aemulatio schismatum

*) Luc. 12. **) 1 Ioan. 5. ***) Ioan. 19.

52) Proinde nos facere *Paris. et MS. Iun.* Proinde, ut n. faceret, inquit, a. v. s. e. d. b. d. v. p. l. emisit. Quatenus qui in sanguinem eius crederent, a. l. q. a. l. e. s. potarent. Hic est baptismus, nempe sanguinis, sive martyrium, qui l. et non acc. r. et p. reddit *Wouw.* sanguine electos. Hos duos baptismos omisit; quia qui etc. *Latin.* 53) vocarentur discentes *Latin.* vocantur dicentes *Fran. Paris.* 54) Episcopis *V. C. Wouw.*

maturi mater est. *) *Omnia licere* dixit sanctissimus Apostolus, *sed non omnia expedire.* Sufficiat scilicet in necessitatibus ut [55]) utaris, sicubi aut loci, aut temporis, aut personae conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, quum urget circumstantia periclitantis. Quoniam reus erit perditi hominis, si supersederit praestare, quod libere potuit. Petulantia autem mulieris [56]), quae usurpavit docere, utique non etiam tinguendi ius sibi pariet; nisi si quae nova bestia evenerit similis pristinae: ut quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quod si quae Paulo perperam adscripta sunt, ad [57]) licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant in Asia Presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, convictum atque confessum id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, ut is docendi et tinguendi daret feminae potestatem, qui ne discere [58]) quidem constanter mulieri permisit. **) *Taceant, et domi maritos suos consulant.* P. 205.

CAP. XVIII. Ceterum baptismum non temere credendum esse sciunt, quorum officium est. Omni petenti te dato, suum habet titulum perinde [59]) ad eleemosynam pertinentem. Immo illud potius perspiciendum, ***) *Nolite dare sanctum canibus,* †) *et porcis proiicere margaritas vestras* [60]), *et* ††) *manus ne facile imposueris,*

*) 1 Cor. 6. et 10. **) 2 Cor. 14. ***) Luc. 6. †) Matth. 7. ††) 1 Tim. 5. †††) Act. 8.

55) ut *abest Rig.* 56) mulierum *Fran.* 57) Quod si quae Paulo perperam adscripta sunt, scriptum Teclae etc. *C. Wouw.* quod si quae Pauli p. scripta legunt, exemplum Teclae *Fran.* 58) docere *alii.* 59) proinde *V. C. Wouw.* 60) margaritam vestram *Paris.* et porcis proiicere margarita vestra *V. C. Wouw.*

fueris, ne participes aliena delicta. Si Philippus tam facile tinxit eunuchum, recogitemus manifestam et exsertam dignationem domini intercessisse. Spiritus Philippo praeceperat in eam viam praetendere [61]; spado et ipse inventus est non otiosus, nec qui subito tingui concupisceret: sed ad templum orandi gratia profectus scripturae divinae impressus. Sic oportebat deprendi, cui ultro deus Apostolum miserat, ad quem rursus spiritus, ut se curriculo eunuchi adiungeret, iussit, scriptura ipsius fidei occurrit in tempore, exhortatus adsumitur, dominus ostenditur, fides non moratur, aqua non exspectatur, Apostolus perfecto negotio eripitur. *) Sed et Paulus revera cito tinctus est. Cito enim cognoverat Simon [62] hospes vas eum esse electionis constitutum. Dei dignatio suas praemittit praerogativas; omnis petitio et decipere et decipi potest. Itaque pro cuiusque personae
P. 206. conditione ac dispositione, etiam aetate cunctatio baptismi utilior est: praecipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est [63], sponsores etiam periculo ingeri? quia et ipsi [64] per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malae indolis falli. Ait quidem dominus, **) *Nolite illos prohibere ad me venire.* Veniant ergo dum adolescunt, veniant dum discunt, dum quo veniant, docentur; fiant Christiani, quum Christum nosse potuerint. Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum? cautius agetur in secularibus, ut cui substantia terre-

*) Act. 9. **) Matth. 19.

61) pertendere *V. C. Wouw.* 62) Iudas *Franeq.* Ananias *Latin.* 63) si non tam necesse *add. Franeq.* si non tam necesse est *V. C. Wouw.* 64) qui et ipsi *Fran.*

terrena non creditur, divina credatur [65]), norint petere salutem; ut petenti dedisse videaris. Non minore de causa innupti quoque procrastinandi, in quibus tentatio praeparata est tam virginibus per maturitatem, quam viduis per vagationem [66]), donec aut nubant, aut continentiae corroborentur. Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem quam dilationem: fides integra secura est de salute.

CAP. XIX. Diem baptismo solenniorem Pascha praestat, cum et passio domini in qua [67]) tinguimur, adimpleta est, nec incongruenter [68]) ad figuram interpretabitur, quod cum ultimum Pascha dominus esset acturus, missis discipulis ad praeparandum, *) *Invenietis* [69]), inquit, *hominem aquam baiulantem*; P. 207.
Paschae celebrandae locum de signo aquae ostendit. Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est, **) quo et domini resurrectio inter discipulos frequentata est, et gratia spiritus sancti dedicata, et spes adventus domini subostensa, quod tunc in coelos recuperato eo, ***) angeli ad Apostolos dixerunt, sic venturum quemadmodum et in coelos conscendit, utique in Pentecoste. Sed enim Hieremias cum dicit: †) *Et congregabo illos ab extremis terrae in die festo*, Paschae diem significat et Pentecostes, qui est proprie dies festus. Ceterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de solennitate interest, de gratia nihil refert.

CAP.

*) Marc. 14. **) Act. 2. ***) Act. 1. †) Ier. 21.

65) credatur? Norint *Latin.* 66) vacationem *Wouw.* 67) quam *Cod. Wouw.* 68) quis *add. Cod. Wouw.* 69) Convenietis *Paris.*

Cap. XX. Ingressuros baptismum, orationibus crebris, ieiuniis et geniculationibus, et pervigiliis orare oportet, et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Ioannis, *) *Tinguebantur*, inquit, *confitentes delicta sua*. Nobis gratulandum est, si non publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras. Simul enim et de pristinis satisfacimus conflictatione [70] carnis et spiritus, et subsecuturis tentationibus munimenta praestruimus. **) *Vigilate et orate*, inquit, *ne incidatis in tentationem*. Et ideo credo tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum dominum destituerint, et qui cum eo perstiterit, et gladio sit usus, ter
P.208. etiam negaverit: nam et praecesserat dictum: ***) *Neminem intentatum regna coelestia consecuturum*. Ipsum dominum post lavacrum statim tentationes circumsteterunt quadraginta diebus ieiuniis functum. Ergo et nos, dicet aliquis, a lavacro potius ieiunare oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudii et gratulatio salutis? Sed dominus, quantum existimo [71], de figura Israelis exprobrationem in ipsum retorsit. Namque populus mare transgressus, et in solitudine translatus per quadraginta annos, illic cum divinis aleretur, nihilominus ventris et gulae meminerat, quam dei. Deinde [72] dominus post aquam segregatus in deserta [73] quadraginta dierum ieiunia emensus, ostendit non pane vivere hominem dei, sed dei verbo: tentationesque plenitudini et immoderantiae ventris adpositas abstinentia elidi. Igitur benedicti

*) Matth. 3. **) Matth. 26. ***) Luc. 22. Matth. 4.

70) conflatione *Rigalt*. 71) quantulum aestimo *Fran*. 72) deserto *V. C. Wouw*. 73) Proinde *Latin*.

dicti quos gratia dei exſpectat, cum de illo ſanctiſſimo lavacro novi natalis aſcenditis, et primas manus apud matrem cum fratribus aperitis, petite de patre, petite de domino, peculia, gratias, distributiones charismatum ſubiiciente [74]), *) *Petite*, *et accipietis*, inquit. Quaeſiſtis enim, et inveniſtis; pulſaſtis, et apertum eſt vobis. Tantum oro, ut cum petitis etiam Tertulliani peccatoris memineritis.

*) Matth. 7.

74) ſubiacente *Parif.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE ANIMA, LIBER.

P. 209. CAP. I. De ſolo cenſu animae congreſſus Hermogeni, quatenus et iſtum ex materiae potius ſuggeſtu, quam ex dei flatu conſtitiſſe praeſumpſit, nunc ad reliquas converſus quaeſtiones, [1]) plurimum videbor cum philoſophis dimicaturus. Etiam in carcere Socratis de animae ſtatu velitatum eſt: neſcio iam hoc primum, an opportuno in tempore magiſtri, etſi nihil de loco intereſt. Quid enim liquido ſaperet anima tunc Socratis, iam ſacro navigio regreſſo, iam cicutis damnationis exhauſtis, iam morte praeſente utique conſternata ad aliquem motum [2]) ſecundum naturam, aut exſternata [3]), ſi non ſecundum naturam. Quamvis enim placida atque tranquilla, quam nec coniugis fletus ſtatim viduae, nec liberorum conſpectus exinde pupillorum, lege pietatis inflexerat, vel in hoc tamen mota, ne moveretur, ipſa conſtantia concuſſa eſt adverſus inconſtantiae concuſſionem.
P. 210. Quid autem aliud ſaperet vir quilibet iniuria damnatus, praeter iniuriae ſolamen, nedum philoſophus gloriae animal, cui nec conſolanda eſt iniuria, ſed potius inſultanda. Denique

1) et *add. Pariſ.* 2) modum *Pariſ.* non modum *Iun. Latin.* 3) externum *Fran.*

que post sententiam obviae coniugi et muliebriter inclamanti: Iniuste damnatus es Socrates; iam et de gratulatione responderat: Volebas autem iuste? Nihil mirandum, si et in carcere lemniscatas 4) Anyti et Meliti palmas gestiens infringere, ipsa morte coram, immortalitatem vindicat 5) animae necessaria praesumptione ad iniuriae frustrationem. Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consultae aequanimitatis, non de fiducia compertae veritatis. Cui enim veritas comperta sine deo? cui deus cognitus sine Christo? cui Christus exploratus sine spiritu sancto? cui spiritus sanctus accommodatus sine fidei sacramento? Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur. Si quidem aiunt daemonium illi a puero adhaesisse, pessimum revera paedagogum, etsi post deos et cum deis daemonia deputantur penes poëtas et philosophos. Nondum enim Christianae potestatis documenta processerant, quae vim istam perniciosissimam, nec unquam bonam, antiqui 6) erroris artificem, omnis veritatis avocatricem sola traducit. Quod si idcirco sapientissimus Socrates secundum Pythii quoque daemonis suffragium, scilicet negotium navantis socio suo, quanto dignior atque constantior Christianae sapientiae assertio, cuius adflatui tota vis daemonum cedit? Haec sapientia de schola coeli deos quidem saeculi negare liberior, quae nullum Aesculapio gallinaceum reddi iubens praevaricetur, nec nova inferens daemonia, sed vetera depellens: nec adolescentiam vitians, sed omni bono

p. 11. (margin, partly illegible)
P. 211.

4) inviscatas *Paris.* et lemniscatas *Latin.* miniclatas, *vel* miniculatas *Iun.* 5) vindicans *Paris.* immortalem vindicans animam *alii. Latin. reposuit,* vindicat. 6) antiqui hominis *add. Paris.* bonam homini, antiqui erroris etc. *Iun.*

bono pudoris informans, ideoque non unius urbis, ſed univerſi orbis iniquam ſententiam ſuſtinens pro nomine veritatis, tanto ſcilicet peroſioris quanto plenioris, ut et mortem non de poculo per habitum iucunditatis abſorbeat, ſed de patibulo et vivicomburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat, interea in iſto tenebroſiore carcere ſeculi inter ſuos Cebetas et ſuos Phaedonas, ſi quid de anima examinandum eſt, ad dei regulas dirigat. Certe nullum alium potiorem animae demonſtratorem quam auctorem a deo diſcat; quod a deo habeas [7]), nec ab alio, ſi nec a deo. Quis enim revelabit quod deus texit? Unde ſciſcitandum eſt? Unde et ignorare tutiſſimum eſt, praeſtat per deum neſcire quia non revelaverit, quam per hominem ſcire, quia ipſe praeſumpſerit.

Cap. II. Plane non negabimus aliquando philoſophos iuxta noſtra ſenſiſſe; teſtimonium eſt veritatis inventus [8]) ipſius. Nonnunquam et in procella confuſis veſtigiis coeli et freti
P.212. aliqui portus offenditur prospero errore, nonnunquam et in tenebris aditus quidam et exi-
.112. tus deprehenduntur caeca felicitate, ſed et natura pleraque ſuggeruntur quaſi de publico ſenſu, quo animam deus dotare dignatus eſt. Hunc nacta philoſophia ad gloriam propriae artis inflavit prae ſtudio (non mirum ſi iſtud ita dixerim) eloquii quidvis ſtruere atque deſtruere eruditi, magisque dicendo perſuadentis, quam docendo. Formas rebus imponit, eas nunc peraequat, nunc privat, de certis incerta praeiudicat, provocat ad exempla, quaſi comparanda ſint omnia, omnia praeſcribit,

7) auctorem reperiet, a deo diſcat, quod a deo, diſcat *Ven. Cod. Wouw.* 8) eventus *Wouw.* inventus *Iun.*

bit, proprietatibus *) etiam inter similia diversis, nihil divinae licentiae servat, leges naturae opiniones suas facit; ferrem si naturalis ipsa, ut compos naturae de conditionis consortio probaretur. Visa est quidem sibi et ex sacris (quas putant) litteris hausisse, quia plerosque auctores etiam deos existimavit antiquitas, nedum divos: ut Mercurium Aegyptium, cui praecipue Plato adsuevit: ut Silenum Phrygem, cui a pastoribus perducto ingentes aures suas Midas tradidit, ut Hermotimum 10), cui Clazomenii mortuo templum contulerunt, ut Orpheum, ut Musaeum, ut Pherecydem Pythagorae magistrum. Quid autem si philosophi etiam illa incursaverunt quae penes nos apocryphorum confessione damnantur, certos nihil recipiendum, quod non conspiret germanae, et ipso iam aevo pronatae propheticae paraturae, quando et pseudoprophetarum meminerimus *), et multo prius apostatarum spirituum **), qui huiusmodi quoque ingeniorum calliditate omnem faciem seculi instruxerint. Postremo si etiam ad ipsos prophetas adisse credibile est indagatorem quemque sapientiae ex negotio curiositatis, tamen plus diversitatis invenias inter philosophos quam societatis, cum et in ipsa societate diversitas eorum deprehendatur. Siquidem vera quaeque et consonantia prophetis aut aliunde commendant, aut aliorsum subornant, cum maxima iniuria veritatis, quam efficiunt aut adiuvari falsis, aut patrocinari. Hoc itaque commiserit nos et philosophos in ista praesertim materia, quod interdum communes sententias propriis argumentationibus vestiant, contrariis alicubi regulae P. 212.

*) Matth. 24. **) Gen. 6.

9) quasi comparanda, omnia praescribit, propriis aetatibus *Fran.* 10) Hermippum *Paris.*

gulae nostrae: interdum sententias proprias communibus argumentationibus muniant, consentaneis alicubi regulae illorum, ut prope exclusa sit veritas a philosophia per veneficia in illam sua, et ideo utroque titulo societatis adversario veritatis urgemur, et communes sententias ab argumentationibus philosophorum liberare, et communes argumentationes a sententiis eorum separare, revocando quaestionis [11]) ad dei litteras, exceptis plane quae sine laqueo alicuius praeiudicii ad simplex testimonium licebit adsumere: quia et ex aemulis nonnunquam testimonium necessarium, si non aemulis prosit. Nec ignoro quanta sit silva materiae istius apud philosophos pro numero etiam ipsorum commentatorum,
P. 214. quot varietates sententiarum, quot palaestrae opinionum, quot propagines quaestionum, quot implicationes expeditionum; sed et medicinam inspexi, sororem (ut aiunt) philosophiae, sibi quoque hoc negotium vindicantem, ut ad quam magis animae ratio pertinere videatur per corporis curam. Unde et plurimum sorori refragatur, quod animam quasi coram in domicilio suo tractando magis norit. Sed viderit utriusque praestantiae ambitio. Habuit et philosophia libertatem ingenii, et medicina necessitatem artificii ad extendendos de anima retractatus; late quaeruntur incerta, latius disputantur praesumpta. Quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi; ut merito Heraclitus ille tenebrosus vastiores caligines animadvertens apud examinatores animae, taedio quaestionum pronuntiarit, terminos animae nequaquam invenisse omnem viam ingrediendo. Christiano autem paucis ad scientiam huius rei opus est: nam et certa semper in paucis, et amplius illi quae-

11) quaestiones *Paris.*

quaerere non liqet, quam quod inveniri licet. Infinitas [12]) enim quaestiones Apostolus prohibet. Porro non amplius inveniri licet, quam quod a deo discitur. Quod autem a deo discitur, totum est.

CAP. III. Atque utinam nullas haereses oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent *). Nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, Patriarchis (ut ita dixerim) haereticorum. **) Siquidem et ab Apostolo iam tunc philosophia concussio veritatis providebatur [13]). Athenis enim expertus linguatam civitatem, cum omnes illic [14]) sapientiae atque facundiae caupones degustasset, inde concepit praemonitorium illud edictum ***). Proinde enim et animae ratio per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino, alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem adfirmant, alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant; hi statum eius aliunde ducunt, hi exitum aliorsum abducunt; prout aut Platonis honor, aut Zenonis vigor [15]); aut Aristotelis tenor, aut Epicuri stupor, aut Heracliti moeror, aut Empedoclis furor persuaserunt. †) Deliquit, opinor, divina doctrina ex Iudaea potius quam ex Graecia oriens. ††) Erravit et Christus piscatores citius quam sophistam [16]) ad praeconium mittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiae candidum et purum aërem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilunda, et percutientibus argumentationes originales, id est philosophicas, et opponentibus P. 215.

*) 1 Cor. 11. **) Coloss. 2. ***) Es. 1. †) Es. 2. ††) Matth. 4.

12) indefinitas *Pamel*. 13) praevidebatur *alii*. 14) illis *Fran*. 15) rigor *Iun*. 16) sophistas *Wouwer*.

tibus definitiones coelestes, id est dominicas: ut et illa, quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, et haec, quibus fideles ab haeresi concutiuntur, retundantur, una iam congressione decisa adversus Hermogenem, ut praefati sumus: quia animam ex dei flatu, non ex materia vindicamus [17]) muniti et illic divinae determinationis inobscurabili regula, *Et flavit*, inquit, *deus flatum vitae in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam*, utique ex dei flatu. De isto nihil amplius revolvendum; habet suum titulum, et suum haereticum. Ceteris hinc exordium inducam.

P.216.

Cap. IV. Post definitionem census, quaestionem status patitur. Consequens enim est, ut ex dei flatu animam professi, initium ei deputaremus [18]). Hoc Plato excludit, innatam et infectam animam volens: et natam autem docemus et factam ex initii constitutione. Nec statim erravimus utrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natum, aliud factum, utpote illud animalibus competens. Differentiae autem sua habendo loca et tempora, habent aliquando et passivitatis commercia. Capit itaque et facturam dici generari, pro in esse poni, siquidem omne quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam et factor ipse parens facti potest dici; sic et Plato utitur. Igitur quantum ad fidem nostram factae natave animae depulsa est philosophi opinio, auctoritate prophetiae quoque.

Cap. V. Accerserit Eubulum aliquem et Critolaum et Xenocratem, et isto in loco amicum Platonis Aristotelem. Fortassean exstruentur magis ad auferendam animae corpulentiam?

17) vindicavimus *Iun.* 18) deputemus *Wouw.*

tiam? si nos alios e contrario inspexerint et quidem plures corpus animae vindicantes, nec illos dico solos qui eam de manifestis corporalibus effingunt, ut Hipparchus et Heraclitus P.217. ex igni, ut Hippon et Thales ex aqua, ut Empedocles et Critias ex sanguine, ut Epicurus ex atomis, si et atomi corpulentias de coitu suo cogunt: ut Critolaus et Peripatetici eius, ex quinta nescio qua substantia, si et illa corpus, quia corpora includit. Sed etiam Stoicos allego, qui spiritum praedicantes animam pene nobiscum qua proxima inter se flatus et spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt. Denique Zeno consitum spiritum definiens animam, hoc modo instruit. Quo, inquit, digresso animal emoritur, corpus est: consito autem spiritu digresso animal emoritur: ergo consitus spiritus corpus est; consitus autem spiritus anima est, ergo corpus est anima. Vult et Cleanthes non solum corporis lineamentis, sed et animae notis similitudinem parentibus in filios respondere, de speculo scilicet morum et ingeniorum et adfectuum; corporis autem similitudinem et dissimilitudinem capere et animam. Itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxium. Item corporalium et incorporalium passiones inter se non communicare. Porro et animam compati corpori, cui laeso ictibus, vulneribus, ulceribus condolescit: et corpus animae, cui afflictae cura, angore, amore cohaerescit[19]: per detrimentum socii vigoris, cuius pudorem et pavorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus ex corporalium passionum communione. Sed et Chrysippus manum ei porrigit, constituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec contingantur ab eis. Unde et Lucretius: P.218.

Tange-

19) coaegrescit *Latin.*

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.

derelicto autem corpore ab anima affici morte. Igitur corpus anima, quae nisi corporalis corpus non derelinqueret.

Cap. VI. Haec Platonici subtilitate potius quam veritate conturbant. Omne inquiunt corpus, aut animale sit necesse est, aut inanimale. Et siquidem inanimale est, extrinsecus movebitur; si vero animale, intrinsecus. Anima autem nec extrinsecus movebitur, ut quae non sit inanimalis, nec intrinsecus, ut quae ipsa potius moveat corpus. Itaque non videri eam corpus, quae non corporalium forma ex aliqua regione moveatur. Ad hoc nos mirabimur incongruentiam primo definitionis provocantis ad ea quae in animam non conveniunt. Non enim potest anima animale corpus dici, aut inanimale: cum ipsa sit quae aut faciat corpus animale, si adsit, aut inanimale, si absit ab illo. Itaque quod facit, non potest esse ipsa, ut dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiae suae nomine. Quod si non capit animale corpus dici aut inanimale quod est anima, quomodo provocabitur ad animalium et inanimalium corporum formam? Dehinc si corporis est moveri extrinsecus ab aliquo, ostendimus autem supra moveri animam et ab alio cum vaticinatur,
P.219. cum furit, utique extrinsecus, cum ab alio[20]: merito quod movebitur extrinsecus ab alio, secundum exempli propositionem corpus agnoscam. Enimvero si ab alio moveri corporis est, quanto magis movere aliud? Anima autem movet corpus, et conatus eius extrinsecus foris parent. Ab illa est enim impingi et pe-

20) moveri animam et ab alio; quum vaticinatur, quum furit, utique extrinsecus ab alio etc. *Inn.*

pedes in incessum, et manus in contactum, et oculos in conspectum, et linguam in effatum, velut sigillario motu superficiem intus agitante. Unde haec visio [21] incorporali animae, unde vacuae rei solida propellere. Sed quomodo divisi videntur in homine sensus corporales et intellectuales? Corporalium aiunt rerum qualitates, ut terrae [22], ut ignis, corporalibus sensibus renuntiari, ut tactui, ut visui [23]. Incorporalium vero intellectualibus conveniri, ut benignitatis, ut malignitatis. Itaque incorporalem esse animam constat, cuius qualitates non corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehendantur. Plane, si non huius definitionis gradum exclusero. Ecce enim incorporalia ostendo corporalibus sensibus subiici, sonum auditui, colorem conspectui, odorem odoratui, quorum exemplo etiam anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corporales renuntiari sensus [24], quia corporalibus accedant. Igitur si constat in- P.220. corporalia quoque a corporalibus comprehendi, cur non et anima quae corporalis, ab incorporalibus renuntietur? Certe definitio exclusa sit. De insignioribus argumentationibus erit etiam illa, quod omne corpus corporalibus ali iudicant. Animam vero ut incorporalem, incorporalibus, sapientiae scilicet studiis. Sed nec hic gradus stabit, etiam Sorano methodicae medicinae instructissimo auctore respondente animam corporalibus quoque ali: denique deficientem a cibo plerumque fulciri. Quidni? quo adempto in totum dilabitur ex corpore. Ita etiam ipse Soranus plenissime super anima commentatus quatuor voluminibus, et cum omnibus philosophorum sententiis expertus, corporalem animae substantiam vin-

21) vis *Latin.* 22) terra *Paris.* 23) ut tactu, ut visu *Reg.* 24) census *Paris.*

vindicat, etsi illam immortalitate fraudavit. Non enim omnium est credere, quod Christianorum est. Sicut ergo Soranus ipse rebus ostendit animam corporalibus ali, proinde et philosophus exhibeat illam incorporalibus pasci. Sed nemo unquam cunctanti de exitu animae mulsam aquam de eloquio Platonis infudit, aut micas de minutiloquio Aristotelis infersit. Quid autem facient tot ac tantae animae Rupicum et barbarorum [25], quibus alimenta sapientiae desunt, tamen indocta [26] prudentia pollent, et sine academiis et porticibus Atticis et carceribus Socratis, denique ieiunantes a [27] philosophia nihilominus vivunt. P. 221. Non enim substantiae ipsi alimenta proficiunt studiorum, sed disciplinae, quia nec opimiorem animam efficiunt, sed ornatiorem. Bene autem quod et artes Stoici corporales adfirmant. Adeo sic quoque anima corporalis, si et artibus ali creditur. Sed enormis intentio philosophiae solet plerumque nec prospicere pro pedibus. Sic Thales in puteum. Solet et sententias suas non intelligendo, valetudinis corruptelam suspicari. Sic Chrysippus ad elleborum. Tale aliquid opinor ei accidit, quum duo in unum [28] corpora negavit, alienata [29] a prospectu et recogitatu praegnantum, quae non singula quotidie corpora, sed et bina et terna [30] in unius uteri ambitu perferunt [31]. Invenitur etiam in iure civili Graeca quaedam quinionem enixa filiorum, semel omnium mater, unici foetus parens multiplex, unici uteri puerpera numerosa, quae tot stipata corporibus, pene dixerim populo, sextum ipsa corpus fuit. Universa conditio testabitur corpora de corporibus

25) baronum *Rig.* 26) indoctae *Rig.* 27) a *abest Rig.* 28) duo unum *Rig.* 29) alienato *Iun.* 30) terrena *Paris.* 31) praeferunt *Paris.*

bus processura iam illic esse unde procedunt; secundum sit necesse est quod ex alio sit. Nihil porro ex alio est, nisi dum gignitur, sed tunc [32]) duo sunt.

CAP. VII. Quantum ad philosophos satis haec, quia quantum ad nostros ex abundanti, quibus corporalitas animae in ipso Evangelio *) relucebit. Dolet apud inferos anima P.222. cuiusdam, et punitur in flamma; et cruciatur in lingua, et de digito animae felicioris implorat solatium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis, et divitis moerentis? et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? Sed etsi imago credenda est, testimonium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus, non caperet imago animae imaginem corporis: nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant. Quid est autem illud quod ad inferna transfertur post divortium corporis, quod detinetur illic, quod in diem iudicii reservatur, ad quod et Christus moriendo descendit, puto, ad animas Patriarcharum. Sed quamobrem? si nihil anima detinet sub terris. Nihil enim si non corpus: incorporalitas enim ab omni genere custodiae libera est, immunis a poena et a fovela. Per quod enim punitur aut fovetur, hoc erit corpus; reddam de isto plenius et opportunius. Igitur si quid tormenti sive solatii anima praecerpit in carcere seu diversorio inferum; in igni, vel in sinu Abrahae, probata erit corporalitas animae. Incorporalitas enim nihil patitur, non habens per quod [33]) pati possit: aut si habet, hoc erit corpus. Inquantum enim omne corporale passibile est, intantum quod passibile est, corporale est.

CAP.

*) Luc. 16.

32) sed tunc *abest Rigalt.* 33) non habens quod Rig.

Cap. VIII. Abruptum alioquin et absurdum idcirco quid de corporalium eximere censu, quia ceteris corporalibus exemplis non
P. 223. adaequet: ubi proprietatum privata discrimina, per quae magnificentia auctoris ex operum eorundem diversitate signatur, ut sint tam discreta quam paria, tam amica quam et aemula. Siquidem et ipsi philosophi ex contrariis universa constare condicunt secundum amicitiam et inimicitiam Empedoclis. Sic igitur etsi corporalia incorporalibus obiacent, ipsa quoque ita inter se differunt, ut differentia species eorum ampliet, non genus mutet: ut sint corporalia, sic multa in dei gloria [34], dum varia: sic varia, dum diversa: sic diversa, dum his alii qualitatum sensus, alii illis: dum his alia alimenta, alia illis: dum haec invisibilia, illa visibilia: dum haec gravia, illa levia. Aiunt enim et idcirco animam incorporalem renuntiandam, quia digressa ea, graviora efficiuntur corpora defunctorum, cum leviora esse deberent, unius corporis pondere exempto, si anima corpus. Quid enim, inquit Soranus, si mare negent corpus, quia extra mare immobilis et gravis navis efficitur: Quanto ergo validius corpus animae, quod tanti postea ponderis corpus levissima mobilitate circumfert? Ceterum etsi invisibilis [35] anima, et pro conditione corporis sui, et pro proprietate substantiae, et pro natura etiam eorum quibus invisibilis esse sortita est. Solem noctuae nesciunt oculis: aquilae ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia iudicent: alioqui non educabunt,
P. 224. ut degenerem, quem solis radius averterit: est ideo alteri quid invisibile, alteri non, quod non

34) gloriam *Wouw. Iun.* 35) caeterum est invisibilis *Latin. Iun. mavult* caeterum etsi invisibilis anima; at pro conditione etc.

non ideo incorporale sit, quia non ex aequo vis [36]) valet. Sol enim corpus, siquidem ignis: sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen praeiudicans aquilae: tantundem et animae corpus invisibile carni si forte, spiritui vero visibile: sic Ioannes in spiritu dei factus *), animas martyrum conspicit.

CAP. IX. Quum animae corpus adserimus propriae qualitatis et sui generis: iam haec conditio proprietatis de ceteris accidentibus corpulentiae praeiudicavit, ut haec adesse, qua [37]) corpus ostendamus, sed et ipsa sui generis pro corporis proprietate, aut etsi non adsint, hoc esse proprietatis non adesse corpori animae, quae corporibus et ceteris adsint. Et tamen non inconstanter profitebimur solenniora quaeque, et omnimodo debita corpulentiae, adesse animae quoque, ut habitum, ut terminum, ut illud trifariam distantivum [38]), longitudinem dico, et latitudinem, et sublimitatem, quibus metantur corpora philosophi. Quid nunc quod et effigiem animae damus, Platone nolente, quasi periclitetur de animae immortalitate? Omne enim effigiatum compositum et structile adfirmat. Dissolubile autem omne compositivum et structile: sed animam immortalem. Igitur indissolubilem quam P.225. immortalem, et ineffigiatam quam indissolubilem. Ceterum compositiam et structilem, si effigiatam, tamquam alio eam modo effigians intellectualibus formis: pulchram iustitia et disciplinis philosophiae, deformem vero con-

*) Apoc. 6, 20.

non

36) visus *Iun.* 37) quam *Paris.* aut haec adesse ei, quam corpus ostendimus *V. C. Wouw.* 38) trifariam distentivum *V. C. Wouw.* distantivum, *vel* distinctivum *Latin.* distantivum *Iun.*

contrariis artibus. Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non tantum ex fiducia corporalitatis per aestimationem, verum et ex constantia gratiae per revelationem. Nam quia spiritalia charismata agnoscimus, post Ioannem *) quoque prophetiam meruimus et consequi. Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in ecclesia inter dominica solennia per ecstasin in spiritu patitur, conversatur cum angelis, aliquando etiam cum domino, et videt et audit sacramenta, et quorundam corda dinoscit, et medicinas desiderantibus submittit [39]. Iam vero prout scripturae leguntur, aut Psalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur: ita inde materiae visionibus subministrantur. Forte nescio quid de anima disserueramus, cum ea soror in spiritu esset. Post transacta solennia dimissa plebe, quo usu solet nobis renuntiare quae viderit (nam et diligentissime digeruntur, ut etiam probentur) inter cetera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuae qualitatis, immo
P.226. quae etiam teneri repromitteret tenera et lucida et aërei [40] coloris, et forma per omnia humana, haec visio est. Deus testis [41], et **) Apostolus charismatum in ecclesia futurorum idoneus sponsor; tu nisi res ipsa de singulis persuaserit, ne credas. Si enim corpus anima, sine dubio inter illa quae supra sumus professi. Proinde et coloris proprietas omni corpori adhaeret; quem igitur alium animae aestimabis colorem, quam aëreum ac lucidum? non ut aër sit ipsa substantia eius, etsi hoc Aenesidemo visum est et Anaximeni, puto secun-

*) Apocal. 1. **) 2 Cor. 19.

39) sumit *Paris.* 40) aetherii *Paris.* et aërii *Iun.* *mavult.* 41) Hoc visio deus testis *Rig.*

cundum quosdam et Heraclito: nec ut lumen, etsi hoc placuit Pontico Heraclidi. Nam et ceraunëis gemmis non ideo substantia ignita est, quod coruscent rutilato rubore; nec beryllis ideo aquosa materia est, quod fluctuent colato nitore. Quanta enim et alia color sociat, natura dissociat? Sed quoniam omne tenue atque perlucidum aëris aemulum est, hoc erit anima qua flatus est et spiritus tradux. Siquidem prae ipsa tenuitatis subtilitate de fide corporalitatis periclitatur. Sic et effigiem de sensu iam tuo concipe, non aliam animae humanae deputandam praeter humanam, et quidem eius corporis quod una quaeque circumtulit. Hoc nos sapere interim primordii contemplatio inducat. Recogita enim, cum deus flasset in faciem hominis flatum vitae, et factus esset homo in animam vivam, totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum, et per universa corporis spatia diffusum, simulque divina aspiratione densatum, omni intus linea expressum esse, quam densatum impleverat, et velut in forma gelasse. Inde igitur et corpulentia animae ex densatione solidata est, et effigies expressione formata. Hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus: habens et ille oculos et aures suas, quibus populus [42]) dominum audire et videre debuerat, habens et ceteros artus, per quos et in cogitatibus utitur, et in somnis [43]) fungitur. Sic et diviti apud inferos lingua est, et pauperi digitus, et sinus Abrahae *). Per has lineas et animae martyrum sub altari intelliguntur **). A primordio enim in Adam concreta et configurata corpori anima ***), ut totius substantiae, ita et conditionis istius semen efficit. P. 227.

N 2 CAP.

*) Luc. 11. **) Apoc. 6. ***) Genes. 1.

42) Paulus *V. C. Wouw.* 43) somniis Paris.

CAP. X. Pertinet ad statum fidei, simplicem animam determinare secundum Platonem, id est, uniformem duntaxat substantiae nomine. Viderint artes et disciplinae, viderint et effigies. Quidam enim volunt aliam illi substantiam naturalem inesse spiritum; quasi aliud sit vivere, quod venit ab anima; aliud spirare, quod fiat a spiritu. Nam et animalibus non omnibus utrumque adesse. Pleraque enim vivere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant organa spiritus, pulmones et arterias. Quale est autem in examinatione humanae animae culicis atque formicae argumenta respicere, quando et vitalia pro cuiusque generis dispositione, omnibus propria animalibus temperaverit artifex deus, ut nulla inde coniectura captanda sit. Nam neque homo si pulmonibus et arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde vivet: neque formica, si membris huiusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo vivens. Qui vero tantum patuit in dei opera, ut alicui haec deesse praesumpserit? Herophilus ille medicus, aut lanius, qui sexcentos exsecuit ut naturam scrutaretur, qui hominem odit ut nosset, nescio an omnia interna eius liquido explorarit, ipsa morte mutante quae vixerant, et morte non simplici: sed ipsa inter artificia exsectionis errantes philosophi pro certo renuntiaverunt culicibus et formicis et tineis deesse pulmones et arterias. Dic mihi inspector curiosissime, oculos habent ad videndum? Atquin et pergunt quo volunt, et vitant et adpetunt quae videndo sciunt; designa oculos, denota pupillas. Sed et exedunt tineae; demonstra mandibula 44), deprome genuinos. Sed et personant culices, ne in tenebris quidem aurium caeci; tubam pari-

44) mandibulas. Frob.

pariter et lanceam 45) oris illius ostendo. Quodvis animal unius licet puncti; aliquo alatur necesse est; exhibeas pabuli transmittendi, decoquendi, defaecandique membra. Quid ergo dicemus? Si per haec vivitur, erunt haec in omnibus utique quae vivent, etsi non videntur, etsi non adprehenduntur pro mediocritate: hoc magis credas, si deum recogites P.229. tantum artificem in modicis, quantum et in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuscula dei ingenium, sic quoque magnificentiam eius agnoscas, quod modicis animalibus, sine necessariis membris nihilominus vivere instruxerit, salvo etiam visu sine oculis, et esu sine denticulis, et digestu sine alveis, quemadmodum et incedunt quaedam sine pedibus manante impetu, quod angues: et insurgente conatu, quod vermes: et spumante reptatu, quod limaces. Ita et spirari cur non putes sine pulmonum follibus, et sine fistulis arteriarum? ut pro magno amplectaris argumento, idcirco animae humanae spiritum accedere, quia sint quae spiritu careant; et idcirco ea spiritu carere, quia non naturalibus artubus structa non sint. Vivere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulmonibus non putas? Quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, ex semetipso agere. Quid est non vivere? flatum, opinor, ex semetipso non agere. Hoc enim respondere debebo, si non idem est spirare quod vivere. Sed mortui erit non agere flatum: ergo viventis est agere flatum. Sed et spirantis est agere flatum; ergo et spirare viventis est. Utrumque si sine anima decurrere potuisset, non fuisset animae spirare, sed solummodo vivere. At enim vivere spirare est, si et spirare vivere. Sic ergo totum hoc et spirare et vivere, eius est cuius

45) hiantiam *Fran. Paris.*

cuius et vivere, id est, animae. Denique si separas spiritum, naturam separa, et opera [46]). Agant in discreto aliquid ambo, seorsum anima, seorsum spiritus: anima sine spiritu vivat, spiritus sine anima spiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat; mors et vita conveniant. Si enim duo sunt anima et spiritus, dividi possunt, ut divisione eorum alterius discedentis, alterius manentis, mortis et vitae concursus eveniat. Sed nullo modo eveniet: ergo duo non erunt, quae dividi non possunt; quae dividi possent si fuissent. Sed licet et duo esse concreta. Sed non erunt concreta si aliud est vivere [47]), aliud spirare. Distinguunt substantias opera: et quanto nunc firmius est, ut unum credas, cum distantiam non das, ut ipsa sit anima spiritus, dum ipsius est spirare, cuius et vivere. Quid enim si diem aliud haberi velis, aliud lucem quae accidat diei, cum dies ipsa lux sit? Plane erunt et alia genera lucis, ut ex ignium ministerio: erunt enim [48]) et aliae spiritus species, ut ex deo, ut ex diabolo. Ita cum de anima et spiritu agitur, ipsa erit anima spiritus, sicut ipsa dies lux. Ipsum est enim quid, per quod est quid.

P. 230.

CAP. XI. Sed ut animam spiritum dicam, praesentis quaestionis ratio compellit, quia spirare alii substantiae adscribitur: hoc dum animae vindicamus, quam uniformem et simplicem agnoscimus, spiritum necesse est certa conditione dicamus: non status nomine, sed actus, nec substantiae titulo, sed operae, quia spi-

P. 231.

46) Denique si separas spiritum et animam; separa, et opera *MS. Wouw.* 47) Ergo duo non erunt, quae dividi non possunt. Concretas, si aliud est vivere, *Iun.* Ergo duo non erunt, quae dividi non possunt concreta. Si aliud est vivere etc. *Fran.* 48) etiam *Iun.*

spirat, non quia spiritus proprie est. Nam et flare, spirare est. Ita et animam, quam flatum ex proprietate defendimus, spiritum nunc ex necessitate pronuntiamus. Ceterum adversus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim adversus ipsius scripturae fidem flatum in spiritum vertit: ut dum incredibile est, spiritum dei in delictum, et mox in judicium devenire, ex materia potius anima credatur quam ex dei spiritu. Idcirco nos et illic flatum eam defendimus, non spiritum, secundum scripturam, et secundum spiritus distinctionem: et hic spiritum ingratis pronuntiamus, secundum spirandi et flandi conditionem. Illic de substantia quaestio est; spirare enim substantiae actus est. Nec diutius de isto, nisi propter haereticos, qui nescio quod spiritale semen infulciunt animae de Sophiae matris occulta liberalitate conlatum, ignorante factore; quum scriptura factoris magis dei sui conscia, nihil amplius promulgaverit, quam deum flantem in faciem hominis flatum vitae, et hominem factum in animam vivam. Per quam exinde et vivat et spiret: satis declarans differentias spiritus et animae in sequentibus instrumentis, ipso deo pronuntiante: *) *Spiritus ex me prodivit, et flatum omnem ego feci.* Et anima enim flatus factus ex spiritu. Et rursus, **) *Qui dedit flatum populo super terram, et spiritum calcantibus eam.* Primo enim anima, id est flatus populo in terra incedenti, id est in carne carnaliter agenti. Postea spiritus eis qui terram calcant, id est opera carnis subigunt: quia et Apostolus non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale. Nam, etsi Adam statim prophetavit magnum illud sacramen- P. 232.

*) Es. 57. **) Ibidem. 42.

tum in Chriſtum et eccleſiam: *) *Hoc nunc os ex oſſibus meis, et caro ex carne mea: propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adglutinabit ſe uxori ſuae; et erunt duo in unam carnem:* accidentiam ſpiritus paſſus eſt. Cecidit enim ecſtaſis ſuper illum, ſancti ſpiritus vis operatrix prophetiae. Nam et malus ſpiritus accidens res eſt. Denique Saulem tam dei ſpiritus poſtea vertit in alium virum, id eſt in propheten, cum dictum eſt; **) *Quid hoc filio Cis? an et Saul in prophetis?* quam et malus ſpiritus poſtea evertit in alium virum, in apoſtatam ſcilicet. Iudam quoque aliquamdiu cum electis deputatum usque ad loculorum officium, etſi iam fraudatorem, traditorem tandem nondum [49]), poſtea diabolus intravit. Igitur ſi neque dei, neque diaboli ſpiritus ex nativitate conſeritur animae, ſolam eam conſtat ante eventum ſpiritus utriusque, ſi ſolam et ſimplicem et uniformem ſubſtantiae nomine, atque ita non aliunde ſpirantem quam ex ſubſtantiae ſuae ſorte.

Cap. XII. Proinde et animum, ſive mens eſt, νοῦς apud Graecos, non aliud quid intelligimus, quam ſuggeſtum animae ingenitum
P. 233. et inſitum et nativitus, proprium, quo agit, quo ſapit, quem ſecum habens ex ſemetipſa, ſe commoveat in ſemetipſa, atque ita moveri videatur ab illo tanquam ſubſtantia alia, ut volunt qui etiam univerſitatis motatorem animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini Monogenem ex patre *βύθῳ*, et matre *σιγῇ* [50]), quamvis [51]) Anaxagorae turbata ſententia eſt. Initium enim omnium commentatus animum, ut univerſitatis oscillum de illius

*) Eph. 5. Gen. 2. **) 1 Reg. 10.

49) tamen nondum *Iun. Latin.* 50) et matre ἐννοίᾳ *Fran.* εἰρήνῃ *Pariſ.* *alii* ἠρεμίᾳ *Iun.* 51) Quam *Rigalt.*

lius axe suspendens, purumque eum adfirmans, et simplicem et incommiscibilem, hoc vel maxime titulo segregat ab animae commistione, et tamen eundem alibi animam edicit. Hoc etiam Aristoteles denotavit, nescio an sua paratior implere, quam aliena inanire [52]). Denique et ipse definitionem animi quum differret, interim alterum animi genus pronuntiavit, illum divinum, quem rursus et impassibilem subostendens, abstulit et ipse eum a consortio animae. Cum enim animam passibilem constet eorum quae sortita est pati, aut per animum, et cum animo patietur: si concreta est animo, non potest animus impassibilis induci: aut si non per animum, nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi cum quo nihil, et qui nihil patitur [53]). Porro si nihil per illum, et cum illo anima patietur, jam nec sentiet, nec sapiet, nec movebitur per illum, ut volunt. Nam et sensus passiones facit Aristoteles. Quidni? et sentire enim pati est, quia pati sentire est. Proinde et sapere sentire est, et moveri sentire est: ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri, ut non et animo deputetur, quia per illum et cum illo transigitur. Jam ergo et commiscibilis est animus adversus Anaxagoram, et passibilis adversus Aristotelem. Ceterum si discretio admittitur, ut substantia duae res sint, animus atque anima, alterius erit et passio, et sensus, et sapor omnis, et actus, et motus: alterius autem otium, et quies, et stupor, et nulla iam causa, et aut animus vacabit, aut anima. Quod si constat ambobus haec omnia reputari, ergo unum erunt utrumque, et Democritus obtinebit, diffe- P.234.

52) damnare *alii*. 53) cum qua nihil, et cui nihil patitur *Fran.* cum quo nihil, et per quem nihil patitur *Iun.*

differentiam tollens, et quaeretur quomodo unum utrumque ex duarum substantiarum confusione, an ex unius dispositione. Nos autem animum ita dicimus animae concretum, non ut substantia[54]) alium, sed ut substantiae officium.

Cap. XIII. Ad hoc dispicere superest, principalitas ubi sit, id est qui[55]) cui praeest, ut cuius principalitas apparuerit, illa sit substantiae massa. Id autem cui massa substantiae praeerit, in officium naturale substantiae deputetur. Enimvero quis non animae dabit summam omnem, cuius nomine totius hominis mentio titulata est. Quantas animas pasco
P.235. (ait dives) non animos: Et animas salvas optat gubernator, non animos: Et rusticus in opere, et in praelio miles, animam se, non animum ponere adfirmat. Cuius nominatiora pericula aut vota sunt, animi an animae? Quid autem agere dicuntur moribundi, animum an animam? Ipsi postremo philosophi ipsique medici quamvis de animo quoque disputarent, faciem tamen operis frontemque materiae de anima unusquisque proscripsit. Ut autem et a deo discas, animam deus semper adloquitur, animam compellat atque advocat, ut animum sibi advertat. Illam salvam venit facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur, illam pluris fieri vetat, illam et ipse bonus pastor pro pecudibus suis ponit. Habes animae principalitatem, habes in illa et substantiae unionem, cuius intelligam instrumentum esse animum, non patrocinium.

Cap. XIV. Singularis alioquin et simplex, et de suo tota est non magis instructilis aliunde quam divisibilis ex se, quia nec dissolubilis. Si

54) substantiae *Fran.* 55) quid *Rigalt.*

Si enim structilis, et dissolubilis, iam non immortalis. Itaque quia iam non mortalis, neque dissolubilis neque divisibilis. Nam et dividi dissolvi est, et dissolvi mori est. Dividitur autem in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque et in sex a Panaetio [56]), et in septem a Sorano, etiam in octo penes Chrysippum, etiam in novem penes Apollophanem, sed et in decem apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Posidonium, qui a duobus exorsus titulis, principali quod aiunt ἡγεμονικὸν, et a rationali, quod aiunt λογικὸν, in duodecim exinde prosecuit [57]): ita in alias ex aliis species dividunt animam. Huiusmodi autem non tam partes animae habebuntur, quam vires et efficaciae et operae, sicut de quibusdam et Aristoteles iudicavit. Non enim membra sunt substantiae animalis, sed ingenia; ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium, et si qua in hunc modum distinguunt, ut et ipsi illi quinque notissimi sensus [58]), visus, auditus, gustus, tactus, odoratus. Quibus omnibus etsi certa singulis domicilia in corpore determinaverunt, non idcirco haec quoque distributio animae ad animae sectiones pertinebit, quando ne ipsum quidem corpus ita dividatur in membra, ut isti volunt animam. Atquin ex multitudine membrorum unum corpus efficitur, ut concretio sit potius ipsa divisio. Specta portentosissimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia sonorum, tot com- P. 236.

56) nunc in d. a Platone, nunc in treis a filio Nicomachi; in quinque et in sex, a Panaetio etc. *Iun.* 57) in decem et septem exinde prosecuit *Paris.* in decem exinde prosecuit *Iun.* 58) distinguuntur et ipsi illi in quinque notissimi sensus, etc. *Iun.*

commercia modorum, tot acies tibiarum, et una moles erunt omnia. Sic et spiritus qui illic de tormento aquas anhelat, non ideo separabitur in partes, quia per partes administratur, substantia quidem solidus, opera vero divisus. Non longe hoc exemplum est a Stratone et Aenesidemo et Heraclito: nam et ipsi unitatem animae tuentur, quae in totum corpus diffusa, et ubique ipsa velut flatus in calamo per cavernas, ita per sensualia variis modis emicet, non tam concisa quam dispensata. Haec omnia quibus titulis nuncupentur, et quibus ex se divisionibus deriventur, et quibus in corpore metationibus sequestrentur, medici potius tum philosophi considerabunt, nobis pauca convenient.

P.237.

CAP. XV. In primis an sit aliquis summus in anima gradus vitalis et sapientialis, quod ἡγεμονικὸν appellant, id est principale, quia[59]) si negatur, totus animae status periclitatur. Denique qui negant principale, ipsam prius animam nihil censuerunt. Messenius aliquis Dicaearchus[60]), ex medicis autem Andreas et Asclepiades, ita abstulerunt principale, dum in animo ipso volunt esse sensus, quorum vindicatur principale. Asclepiades etiam illa argumentatione vectatur, quod pleraque animalia ademptis eis partibus corporis, in quibus plurimum existimatur principale consistere, et insuper vivant aliquatenus, et sapiant nihilominus: ut muscae et vespae et locustae, si capita decideris: ut caprae, et testudines, et anguillae, si corda detraxeris: itaque principale non esse. Quod, si fuisset amisso cum suis[61]) vigor animae, non perseve-

59) quia *abest Rigalt.* 60) censuerunt. Messenius aliqui Dicaearchus, etc. *Iun. distinguit.* 61) amissus cum suis sedibus *Rig.*

severaret. Sed plures et philosophi adversus P.238. Dicaearchum Plato, Strato, Epicurus, Democritus, Empedocles, Socrates, Aristoteles: et medici adversus Andream et Asclepiadem Herophilus, Erasistratus, Diocles, Hippocrates, et ipse Soranus: iamque omnibus plures Christiani, qui apud deum de utroque deducimur [62]), et esse principale in anima, et certo in corporis recessu consecratum. *) Si enim scrutatorem et dispectorem cordis deum legimus: **) si etiam prophetes eius occulta cordis traducendo probatur; si deus ipse recogitatus cordis in populo praevenit, †) *Quid cogitatis in cordibus vestris nequam?* Si [63]) et David: ††) *Cor mundum conde in me deus.* Et Paulus, †††) *Corde*, ait, *credi in iustitiam.* Et Ioannes, ††††) *Corde*, ait, *suo unumquemque reprehendi.* Si postremo, †††††) *Qui viderit feminam ad concupiscendum, iam adulteravit in corde.* Simul utrumque dilucet, et esse principale in anima, quod [64]) intentio divina conveniat, id est vim sapientialem atque vitalem: quod enim sapit, vividum est: et in eo thesauro corporis haberi, ad quem deus respicit: ut neque extrinsecus agitari putes principale istud secundum Heraclitum, neque per totum corpus ventilari secundum Moschionem neque in capite concludi secundum Platonem, neque in vertice potius praesidere secundum Xenocratem, neque in cerebro cubare secundum Hippocratem, sed nec circa cerebri fundamentum ut Herophilus, nec in membranulis [65]), ut Strato et Erasistratus, nec in superciliorum meditullio ut Strato physicus, nec in P.239.

*) Sap. 1. Prov. 24. **) Ps. 138. †) Matth. 9. ††) Ps. 50. †††) Rom. 10. ††††) 1 Ioan. 3. †††††) Matth. 5.

62) deducimus *Iun.* ducimus *Rigalt.* 63) Sic Paris. 64) quo *Rigalt.* 65) membranula eius *Iun.*

in tota lorica pectoris ut Epicurus, sed et quod [66]) Aegyptii renuntiaverunt ei qui [67]) divinarum commentatores videbantur, et ille versus Orphei vel Empedoclis: namque hominis sanguis circumcordialis est, sensus, etiam Protagoras, etiam Apollodorus et Chrysippus haec sapiunt, ut vel ab istis retusus Asclepiades capras suas quaerat sine corde balantes, et muscas suas abigat sine capite volitantes: et omnes iam sciant se potius sine corde et cerebro vivere, qui dispositionem animae humanae de conditione bestiarum praeiudicarint.

Cap. XVI. Est et illud ad fidem pertinens, quod Plato bifariam partitur animam, per rationalem et irrationalem. Cui definitioni et nos quidem adplaudimus, sed non ut naturae deputetur utrumque. Naturale enim rationale credendum est, quod animae a primordio sit ingenitum, a rationali videlicet auctore. *) Quid enim non rationale, quod deus iussu quoque ediderit, nedum id quod proprie adflatu suo emiserit? Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsum [68]) illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit et coadoleverit in anima adinstar iam naturali-
P.240. tatis, quia statim in naturae primordio accidit. **) Ceterum quum idem Plato solum rationale dicat, ut in anima dei ipsius, si nos etiam irrationale naturae adscripserimus [69]), quam a deo anima nostra sortita est, aeque irrationale de deo erit: utpote naturale, quia naturae deus auctor est. Sed enim a diabolo immissio delicti: irrationale autem omne delictum:

*) Gen. 1. **) Gen. 2.

66) quod et *Paris.* 67) ii, qui *V. C. Wouwer.*
68) *ipsorum Rigalt.* 69) adscribimus *Rigalt.*

ctum: igitur a diabolo irrationale, a quo et delictum, extraneum a deo a quo est irrationale alienum. Proinde diversitas horum ex distantia auctorum. Proinde cum Plato soli deo segregans rationale, duo genera subdividit ex irrationali: indignativum quod appellant θυμικὸν, et concupiscentivum quod vocant ἐπιθυμητικὸν: ut illud quidem commune sit nobis et leonibus, istud vero cum muscis, rationale porro cum deo: video et de hoc mihi esse retractandum, propter ea quae in Christo deprehenduntur. Ecce enim tota haec trinitas et in domino, et rationale, quo docet, quo disserit [70]), quo salutis vias sternit: et indignativum, quo invehitur in Scribas et Pharisaeos: et concupiscentivum, quo Pascha cum discipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non semper ex irrationali censenda sunt indignativum et concupiscentivum, quae certi sumus in domino [71]) rationaliter decucurrisse. Indignabitur deus rationaliter, quibus scilicet debet, et concupiscet deus rationaliter, quae digna sunt ipso. Nam et malo indignabitur, et bono concupiscet salutem. P.241.
Dat et Apostolus nobis concupiscentiam. *) *Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit.* Sed bonum opus dicens, rationalem concupiscentiam ostendit. Concedit et indignationem. Quidni, quam et ipse suscepit? **) *Utinam et praecidantur*, inquit, *qui vos subvertunt.* Rationalis est indignatio, quae ex affectu disciplinae est. At quum dicit: ***) *Fuimus aliquando natura filii irae*, irrationale indignativum suggillat, quod non sit ex ea natura quae a deo est, sed ex illa quam diabolus induxit, dominus et ipse dictus sui ordi-

*) 1 Tim. 3. **) Gal. 5. ***) Eph. 2.

70) quae differit *Fran.* 71) dominum Rig.

ordinis, *) *Non potestis duobus dominis servire*: pater et ipse cognominatus, **) *Vos ex diabolo patre estis*: ne timeas et illi proprietatem naturae alterius adscribere posterioris et adulterae, ***) quem legis avenarum superseminatorem, et frumentariae segetis nocturnum interpolatorem.

CAP. XVII. Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quaestio, quos in primis litteris discimus, quoniam et hinc aliquid haereticis procuratur. Visus est, et auditus, et odoratus, et gustus, et tactus. Horum fidem Academici durius damnant; secundum quosdam, et Heraclitus et Diocles et Empedocles. Certe Plato in Timaeo irrationalem pronuntiat [72]) sensualitatem, et opinioni compliċitam. Itaque mendacium visui obiicitur, quod remos in aqua inflexos vel infractos adseverat adversus conscientiam integritatis, quod turrem
P.242. quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod aequalissimam porticum angustiorem in ultimo infamet, quod coelum tanta sublimitate suspensum mari iungat. Perinde auditus fallaciae reus. Ut cum coeleste murmur putamus, et plaustrum est: vel tonitru meditante, pro certo de plaustro credimus sonitum. Sic et odoratus et gustus arguuntur; siquidem eadem unguenta, eademque vina posteriore quoque usu depretiantur. Sic et tactus reprehenditur; siquidem eadem pavimenta manibus asperiora, pedibus leviora creduntur, et in lavacris idem calidus lacus ferventissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiatur. Adeo inquiunt, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias vertimus. Moderantius Stoici non omnem sensum, nec sem-

*) Matth. 6. **) Ioan. 8. ***) Matth. 13.

72) pronuntians. Rigalt.

ſemper, de mendacio onerant. Epicurei conſtantius parem omnibus atque perpetuam defendunt veritatem, ſed alia via. Non enim ſenſum mentiri, ſed opinionem. Senſum enim pati, non opinari; animam enim [73] opinari. Abſciderunt et opinionem a ſenſu, et ſenſum ab anima. Et unde opinio, ſi non a ſenſu? Denique niſi viſus rotundam ſenſerit turrem, nulla opinio rotunditatis. Et unde ſenſus, ſi non ab anima? Denique carens anima corpus carebit et ſenſu. Ita et ſenſus ex anima eſt, et opinio ex ſenſu, et anima totum. Ceterum optime proponetur eſſe utique aliquid, quod efficiat aliter quid a ſenſibus renuntiari, quam ſit in rebus. Porro ſi poteſt id renuntiari quod non ſit in rebus, cur non P. 243. perinde poſſit per id renuntiari quod non ſit in ſenſibus, ſed in his rationibus quae interveniant ſuo nomine? Atque adeo licebit eas recognoſci. Nam ut in aqua remus inflexus vel infractus appareat, aqua in cauſa eſt. Denique extra aquam integer viſui remus. Teneritas autem ſubſtantiae illius, qua ſpeculum ex lumine efficitur, prout icta ſeu mota eſt, ita et imaginem vibrans evertit lineam recti. Item ut turris habitus eludat, intervalli conditio compellit in aperto; aequalitas enim circumfuſi aëris pari luce veſtiens angulos, oblitterat lineas. Sic et uniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluſo ſtipata illic tenuatur quo et extenditur. Sic et coelum mari unitur, ubi viſio abſumitur; quae quamdiu viget, tamdiu dividit. Auditum vero quid aliud decipiet, quam ſonorum ſimilitudo? Et, ſi poſtea minus ſpirat unguentum, et minus ſapit vinum, et minus lacus fervet, in omnibus ferme prima vis tota [74] eſt. Ceterum

73) enim *Iun. delet.* 74) totum *Iun.*

terum de ſcabro ac laevi merito manus ac pedes tenera ſcilicet et calloſa membra diſſentiunt. Igitur hoc modo nulla ſenſuum fruſtratio cauſa carebit. Quod ſi cauſae fallunt ſenſus, et per ſenſus opiniones: iam nec in ſenſibus conſtituenda fallacia eſt, qui cauſas ſequuntur, nec in opinionibus, quae a ſenſibus diriguntur, ſequentibus cauſas. Qui inſaniunt, alios in aliis vident, ut Oreſtes matrem in ſorore, et Aiax Ulyſſem in armento, ut Athamas et Agave in filiis beſtias. Oculisne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? P.244. Qui redundantia fellis auruginant, amara ſunt omnia. Num ergo guſtui praevaricationem exprobrabis, an valetudinem? Omnes itaque ſenſus evertuntur, vel circumveniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciae careant. Immo iam ne ipſis quidem cauſis adſcribendum eſt fallaciae elogium [75]). Si enim ratione haec accidunt, ratio fallacia perhiberi non meretur. Quod ſic fieri oportet, mendacium non eſt. Itaque ſi et ipſae cauſae infamia liberantur, quanto magis ſenſus, quibus iam et cauſae libere praeeunt [76]): cum hinc potiſſimum et veritas et fides et integritas ſenſibus vindicanda ſit, quod non aliter renuntient, quam quod illa ratio mandavit, quae efficiat aliter quid a ſenſibus renuntiari, quam ſit in rebus. Quid agis Academice procaciſſime [77])? totum vitae ſtatum evertis, omnem naturae ordinem turbas, ipſius dei providentiam excaecas, qui cunctis operibus ſuis intelligendis, incolendis, diſpenſandis, fruendisque fallaces, et mendaces dominos praefecerit ſenſus. An non iſtis univerſa conditio ſubminiſtratur? An non per iſtos ſecunda quoque mundo inſtructio acceſſit, tot artes, tot

75) ellogium *Iun.* 76) praeeunt? *Iun.* 77) Academia procaciſſima *Rig.*

tot ingenia, tot ſtudia, negotia, officia, commercia, remedia, conſilia, ſolatia, victus, cultus, ornatusque: omnia [78]) totum vitae ſaporem condierunt, dum per hos ſenſus ſolus omnium homo animal rationale dignoſcitur intelligentiae et ſcientiae capax, et ipſius Academiae. P. 245. Sed enim Plato ne quod teſtimonium ſenſibus ſignet, propterea et in Phaedro ex Socratis perſona negat ſe cognoſcere poſſe ſemetipſum, ut monet Delphica inſcriptio. Et in Theaeteto adimit ſibi ſcire, atque ſentire. Et in Phaedro poſt mortem differt ſententiam veritatis, poſtumam ſcilicet: et tamen nondum mortuus philoſophabatur. Non licet [79]) nobis in dubium ſenſus iſtos revocare, *) ne et in Chriſto de fide eorum deliberetur [80]): **) ne forte dicatur, quod falſo Satanam proſpectarit de coelo praecipitatum: ***) aut falſo vocem patris audierit de ipſo teſtificatam: †) aut deceptus ſit cum Petri ſocrum tetigit: aut alium poſtea unguenti ſenſerit ſpiritum, quod in ſepulturam ſuam acceptavit: alium poſtea vini ſaporem, quod in ſanguinis ſui memoriam conſecravit. Sic enim et Marcion phantasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem. Atquin ne in Apoſtolis quidem eius ludificata natura eſt. Fidelis fuit et viſus et auditus in monte ††): fidelis et guſtus vini illius, licet aquae ante, in nuptiis Galilaeae †††): fidelis et tactus, exinde creduli Thomae ††††). Recita Ioannis teſtationem: †††††) *Quod vidimus*, inquit, *quod audivimus, oculis noſtris vidimus, et manus noſtrae contre-*

 cta-

*) Luc. 10. **) Matth. 3. ***) Matth. 8. †) Matth. 26. ††) Matth. 17. †††) Ioan. 2. ††††) Ioan. 20. †††††) 1 Ioan. 1.

78) ornatusque omnia? *Rigalt.* 79) Non licet, non licet *Rigalt.* 80) delibretur Iun.

ctaverunt, de sermone vitae. Falsa utique testatio, si oculorum et aurium et manuum sensus natura mentitur.

P. 246. CAP. XVIII. Convertor ad intellectualium partem, quemadmodum illam Plato a corporalibus separatam haereticis commendaverit, agnitionem ante mortem consecutus. Ait enim in Phaedone [81]: quid tum erga ipsam prudentiae possessionem? Utrumne impedimentum erit corpus, an non, si quis illud socium adsumpserit in quaestionem? Tale quid dico, habetne veritatem aliquam visio et auditio hominibus, an non? An non etiam poëtae haec nobis semper obmussant, quod neque audiamus certum, neque videamus? Meminerat scilicet et Epicharmi Comici: animus cernit, animus audit, reliqua surda et caeca sunt. Itaque rursus: illum ergo ait supersapere, qui mente maxime sapiat, neque visionem proponens, neque ullum eiusmodi sensum attrahens animo, sed ipsa mente sincera utens in recogitando ad capiendum sincerum quodque rerum, si egressus [82] potissimum ab oculis et auribus, et quod dicendum sit a toto corpore, ut turbante, et non permittente animae possidere veritatem, atque prudentiam quando communicat. Videmus igitur adversus sensus corporales aliam portendi paraturam, ut multo idoniorem, vires scilicet animae, intellectum operantes eius veritatis, cuius res non sint coram, nec subiaceant corporalibus sensibus, sed absint longe a communi conscientia in arcano, et in superioribus, et apud ipsum deum. Vult enim Plato esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, P. 247. supermundiales, divinas, et aeternas: quas appellat Ideas, id est formas exemplares, et causas

81) Phaedro *Paris.* alii. 82) segressus *Rig.*

causas naturalium istorum manifestorum, et subiacentium corporalibus sensibus, et illas quidem esse veritates, haec autem imagines earum. Relucentne iam haeretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum, et intellectualium virium, quam etiam parabolae decem virginum adtemperant: *) ut quinque stultae sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles: sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium scilicet, quia contingentium veritatem, illam arcanam et supernam, et apud pleroma constitutam haereticarum Idearum sacramenta: hoc enim sunt αἰῶνες, et genealogiae illorum. Itaque et sensum dividunt: et intellectualibus quidem a spiritali suo semine: sensualibus vero ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat. Et illius quidem esse invisibilia, huius vero visibilia, et humilia, et temporalia, quae sensu conveniantur, in imaginibus constituta. Ob haec ergo praestruximus neque animum aliud quid esse, quam animae suggestum et structum: neque spiritum extraneum quid, quam quod et ipsa per flatum. Ceterum accessioni deputandum, quod aut deus postea, aut diabolus adspiraret. Et nunc ad differentiam sensualium et intellectualium non aliud admittimus, quam rerum diversitates: corporalium et spiritalium, visibilium, et invisibilium, publicatarum et arcanarum, quod illae sensui, istae intellectui attribuantur: apud P. 248. animam tamen et istis et illis obsequio deputatis, quae perinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intelligat, salvo eo, ut etiam sentiat dum intelligit. Non enim et sentire intelligere est,

*) Matth. 24.

eſt, et intelligere ſentire eſt [83]). At [84]) quid erit ſenſus, niſi eius rei quae ſentitur intellectus? quid erit intellectus, niſi eius rei quae intelligitur ſenſus? Unde iſta tormenta cruciandae ſimplicitatis, et ſuspendendae veritatis? Quis mihi exhibebit ſenſum non intelligentem quod ſentit? aut intellectum non ſentientem quod intelligit, ut probet alterum ſine altero poſſe? Si corporalia quidem ſentiuntur, incorporalia vero intelliguntur: rerum genera diverſa ſunt, non domicilia ſenſus et intellectus, id eſt, non anima et animus. Denique a quo ſentiuntur corporalia? Si ab anima, ergo iam et ſenſualis eſt animus, non tantum intellectualis. Nam dum intelligit, ſentit: quia ſi non ſentit, nec intelligit. Si vero ab anima corporalia ſentiuntur, iam ergo et intellectus eſt vis animae, non tantum ſenſualis. Nam dum ſentit, intelligit: quia ſi non intelligit, nec ſentit. Proinde a quo intelliguntur incorporalia? ſi ab animo, ubi erit anima? ſi ab anima, ubi erit animus? Quae enim diſtant, abeſſe invicem debent, cum ſuis muneribus operantur. Putabis quidem abeſſe animum ab anima, ſi quando animo ita afficimur, ut neſciamus nos vidiſſe quid, vel audiſſe: quia
P.249. alibi fuerit animus: adeo contendam, immo ipſam animam nec vidiſſe, nec audiſſe, quia alibi fuerit cum ſua vi, id eſt animo. Nam et quum dementit homo, dementit anima, non peregrinante, ſed compatiente tunc animo. Ceterum animae principaliter caſus eſt. Hoc unde firmatur? quod anima digreſſa, nec animus in homine inveniatur. Ita illam ubique ſequitur, a qua nec in fine ſubremanet. Quum vero ſequitur et addicitur, perinde intellectus animae addicitur, quam ſequitur animus.

83) intelligere non ſentire eſt *V. C. Wouw.* 84) Aut *Rigalt.*

mus cui addicitur intellectus. Sit nunc et potior sensu intellectus, et potior cognitor sacramentorum, dummodo et ipse propria vis animae quod et sensus. Nihil mea interest, nisi cum idcirco praefertur sensui intellectus, ut ex hoc quoque separatior habeatur, quo potior adfirmatur. Tunc mihi post differentiam etiam praelatio retundenda est, perventura quoque usque ad 85) potioris dei persuasionem. Sed de deo suo quoque campo experiemur cum haereticis. Nunc de anima titulus, et intellectu non insidiose praeferendo locus. Nam etsi potiora sunt quae intellectu attinguntur ut spiritalia, quam quae sensu, ut corporalia, rerum erit praelatio, sublimiorum scilicet adversus humiliores, non intellectus adversus sensum. Quomodo enim praeferatur sensui intellectus, a quo informatur ad cognitionem veritatum? Si enim veritates per imagines apprehenduntur, id est invisibilia per visibilia noscuntur, quia et Apostolus nobis scribit: *) *Invisibilia enim eius a conditione mundi de factitamentis intellecta visuntur*: P. 250. et Plato haereticis: facies occultorum ea quae apparent, et necesse esse omnino hunc mundum imaginem quandam esse alterius alicuius. Videtur 86) intellectus duce uti sensu et auctore et principali fundamento, nec sine illo veritates posse contingi: quomodo ergo potior erit eo per quem est, quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita utrumque concluditur: neque praeferendum sensui intellectum; per quem enim quid constat, inferius ipso est: neque separandum a sensu; per quod enim quid est, cum ipso est.

CAP.

*) Rom. 1.

85) perventuris usque ad *Rig.* 86) alicuius, et quod sibi videtur etc. *Fran.*

Cap. XIX. Sed ne illi quidem praetereundi, qui vel modico temporis viduant animam intellectu. Proinde enim viam sternunt postea inducendi eius, sicut et[87]) animi a quo scilicet proveniat intellectus[88]). Volunt infantiam sola anima contineri: qua tantummodo vivat, non ut pariter sapiat, quia nec omnia sapiant quae vivant. Denique arbores vivere, nec tamen sapere, secundum Aristotelem, et si quis alius substantiam animalem in universa communicat, quae apud nos in homine privata res est, non modo ut dei opus, quod et cetera, sed ut dei flatus, quod haec sola. Quam dicimus cum omni instructu suo nasci. Et si ad arbores provocamur, amplectemur exemplum. Siquidem et illis necdum arbusculis, sed stipitibus adhuc, et surculis etiam
P.251. nunc simul de scrobibus oriuntur, inest propria vis animae. Verum pro temporis ratione remoratur coalescens robori suo, donec aetas adimpleat[89]) habitum quo natura fungatur. Aut unde mox illis et frutices inoculantur, et folia formantur, et germina inflantur, et flosculi inornantur, et succi condiuntur: si non in ipsis omnis paratura generis quiescit, et partibus promota grandescit? Inde igitur et sapiunt unde vivunt, tam vivendi quam sapiendi proprietate, et quidem ab infantia et ipsae sua. Video enim et vitem adhuc teneram et impuberem, intelligentem tamen iam opera sua, et volentem alicubi adhaerere, cum innixa[90]) et innexa proficiat. Denique non exspectata rustica disciplina, sine arundine, sine cervo[90 a]), siquid attigerit, ultro ama-

87) sicut *Iun.* 88) sic ut anima scil. proveniat intellectus *Fran.* 89) impleat *Rigalt.* 90) cui innixa etc. *V. C. Wouw.* volentem alicui adhaerere, cui innisa et etc. *Latin. Iun. probat.* 90 a) cormo *Fran.* orno *alii.* sine cervo — ambibit *Latin.*

amabit, et quidem viriosius amplexabitur de suo ingenio quam de tuo arbitrio properat esse secura. Video et hederas, quantum velis premas, statim ad superna conari, et nullo praeeunte suspendi, quod malint parietibus invehi textili silva, quam humi teri voluntaria iniuria. Contra quibus de aedificio male est, ut crescendo recedunt, ut refugium [91]) sentias ramos aliorsum destinatos [92]), et animationem arboris de divortio parietis intelligas, contentae sua [93]) parvitate, quam ex primordio providentissimi fruticis edidicit, P.252. timentis [94]) etiam ruinam. Has ego sapientias et scientias arborum cur non contendam? Vivant ut philosophi volunt, sapiant ut philosophi nolunt: intelligant et infantiam ligni [95]), quo magis hominis, cuius anima velut surculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta, et genitalibus feminae foveis commendata cum omni sua paratura, pullulabit tam intellectu quam et sensu. Mentior, si non statim infans ut vitam vagitu salutavit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, et luce visum, et sono auditum, et humore gustum, et aëre odoratum, et terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum vocibus, et de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est quod de prospectu lacrymabilis vitae quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur, quod etiam praesciens habenda sit ab ingressu nativitatis, nedum intelligens. Non enim [96]) exinde et matrem spiritu probat, et nutricem spiritu examinat, et gerulam spiritu agno-

91) refugiunt *e script. Wouw.* 92) ramis aliorsum destinatis *Iun.* destinatum *Paris.* 93) contenta est sua *Rig.* 94) timens *Paris.* 95) intelligat et infantia ligni *V. C. Wouw.* 96) Non enim *abest Paris.*

agnoscit, fugiens extranea ubera, et recusans ignota cubilia, et neminem appetens nisi ex usu? Unde illi iudicium novitatis, et moris, si non sapit? unde illi et offendi et demulceri, si non intelligit? Mirum satis, ut infantia naturaliter animosa sit, non habens animum: et naturaliter adfectiosa sit, non habens intelle-
P. 253. ctum. At enim Christus ex ore lactentium et parvulorum expediendo laudem, nec pueritiam, nec infantiam hebetes pronuntiavit: quarum altera cum suffragio occurrens, testimonium ei potuit offerre, altera pro ipso trucidata utique vim sensit.

Cap. XX. Et hic itaque concludimus, omnia naturalia animae ut substantiva eius ipsi inesse, et cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. Sicut et Seneca saepe noster; insita sunt nobis omnium artium et aetatum semina: magisterque ex occulto deus producit ingenia, ex seminibus scilicet insitis, et occultis per infantiam, quae sunt et intellectus. Ex his enim producuntur ingenia. Porro ut frugum 97) seminibus una generis cuiusque forma est, processus tamen varii. Alia integro statu evadunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro conditione coeli et soli, pro ratione operis et curae, pro temporum eventu, pro licentia casuum: ita et animam licebit semine uniformem, foetu multiformem: nam et hic etiam de locis interest. Thebis hebetes et brutos nasci relatum est: Athenis sapiendi dicendique acutissimos, ubi penes Colytum pueri mense citius eloquuntur praecoce lingua. Siquidem et Plato in Timaeo Minervam adfirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse, talia ingenia pollicitam. Unde

97) et frugum *Pamel. alii.*

Unde et ipse in Legibus Megillo et Cliniae praecipit, condendae civitati locum procurarent. Sed Empedocles caussam argutae indolis et obtusae in sanguinis qualitate constituit, perfectum ac profectum de doctrina disciplinaque deducit. Tamen vulgata iam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt, Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat, mendaces Cretas etiam Apostolus inurit *). Fortassean et de corpore et de valetudine aliquid accedat. Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit, paralysis mentem prodigit, phthisis servat. Quanto magis de accidentibus habebuntur, quae circa corpulentiam et valentiam vel acuunt, vel obtundunt. Acuunt doctrinae, disciplinae, artes, et experientia, negotia, studia: obtundunt inscitiae, ignavia, desidiae, libidines, inexperientiae, otia, vitia. Super haec si et alia quae praesunt potestates: enimvero praesunt. Secundum nos quidem dominus deus, et diabolus aemulus, secundum communem autem opinionem et providentia et fatum et necessitas et fortuna et arbitrii libertas. Nam haec et philosophi distinguunt, et nos secundum fidem differenda suo iam nonuimus titulo. Apparet quanta sint, quae unam animae naturam varie collocarint, ut vulgo naturae deputentur, quando non species sint, sed sortes naturae, et substantiae unius, illius scilicet, quam deus in Adam contulit, et matricem omnium fecit: atque adeo sortes erunt, non species substantiae unius, id est varietas ista moralis quanta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis Adam. Debuerant enim fuisse haec omnia in illo, ut in fonte naturae: atque inde cum tota varietate manasse, si varietas naturae fuisset. P. 254.

CAP.

*) Tit. I.

P.255. CAP. XXI. Quod si uniformis natura animae ab initio in Adam ante tot ingenia: ergo non multiformis, quia uniformis 98) per tot ingenia; iam nec 99) triformis, ut adhuc trinitas Valentiniana caedatur, quae nec ipsa in Adam recognoscitur. Quid enim spiritale in illo? si quia prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam? *) *Hoc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea, vocabitur mulier: propterea relinquet homo patrem et matrem, et agglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in carnem unam:* hoc postea obvenit, quum in illum deus amentiam immisit, spiritalem vim qua constat prophetia. Si et malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est **). Tam non naturale, quam nec materiale, quia et materiae fidem iam exclusimus. Quod si nec spiritale, nec quod dicitur materiale, proprium in illo fuit. Et si 100) ex materia fuisset mali semen, superest 101) ut solum in illo et unicum fuerit naturale, quod censetur animale: quod statu simplex, et uniforme defendimus. De hoc plane relinquitur quaeri, an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. Iidem enim convertibilem negant naturam, ut trini-
P.256. tatem suam in singulis proprietatibus figant: quia arbor bona malos non ferat fructus, nec mala bonos, et nemo de spinis metat ficus, et de tribulis uvas. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahae suscitare poterit deus ***), nec genimina viperarum facere poenitentiae fru-

*) Gen. 2. **) Gen. 3. ***) Matth. 3.

98) quia uniformis abest *Rig.* 99) nec qua *Rig.* 100) nam si *Rig.* 101) fuit. (Nam si ex materia fuisset, mali semen superest) *V. C. Wouw Iun. ita distinguit:* materiale proprium in illo fuit, etsi ex materia *fuisset* mali semen; superest etc.

fructus. Et erravit Apostolus scribens; *) *Eratis et vos aliquando tenebrae*, et, **) *fuimus et nos aliquando natura filii irae*, et, ***) *in his vos quoque fuistis, sed abluti estis.* Sed nunquam discordabunt sententiae sanctae. †) Non dabit enim arbor mala bonos fructus, si non inseratur: et bona malos dabit, si non colatur. ††) Et lapides filii Abrahae fient, si in fidem Abrahae formentur. †††) Et genimina viperarum fructum poenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint. Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod αὐτεξούσιον dicitur. Quae cum sit et ipsa naturalis atque et [102]) mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur. Inesse autem nobis τὸ αὐτεξούσιον naturaliter, iam et Marcioni ostendimus et Hermogeni. Quid nunc si naturae [103]) conditio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum et innatorum, factorum et infectorum. Atque ita quod natum factumque constiterit, eius natura capiet demutationem; et renasci enim poterit et refici. Innatum autem et infectum immobile stabit. Quod cum soli deo competat, ut soli innato et infecto, et idcirco immortali et inconvertibili absolutum est, ceterorum omnium natorum atque factorum convertibilem et demutabilem esse naturam, ut et si trinitas animae adscribenda esset, ex mutatione accidentiae, non ex institutione naturae deputaretur. P. 257.

CAP. XXII. Cetera animae naturalia iam a nobis audiit Hermogenes, cum ipsorum defensione et probatione, per quae dei potius quam materiae propinqua cognoscitur. Hic solum-

*) Ephes. 5. **) Ephes. 2. ***) 1 Cor. 6. †) Luc. 6. ††) Matth. 3. †††) Ibidem.

102) et abest Paris. 103) et naturae Paris.

solummodo nominabuntur, ne praeterita videantur. Dedimus enim illi et libertatem arbitrii, ut supra scripsimus, et dominationem rerum, et divinationem interdum, seposita quae per dei gratiam obvenit ex prophetia. Itaque iam ab isto dispositionis retractatu recedam, ut ordinem eius expungam. Definimus animam, dei flatu natam, immortalem, corporalem, effigiatam, stubstantia simplicem, de suo patientem [104]), varie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam [105]), per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem, ex una redundantem. Sequitur nunc, ut quomodo ex una redundet consideremus, id est unde, et quando, et qua ratione sumatur.

Cap. XXIII. Quidam de coelis devenisse se credunt, tanta persuasione, quanta illuc indubitate regressuros repromittunt; ut Saturnius Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmans ab angelis factum, primoque opus futile et invalidum, et instabile, in terra vermis instar palpitasse, quod consistendi vires deessent. Dehinc ex misericordia summae potestatis, ad cuius effigiem, nec tamen plene perspectam temere structus fuisset, scintillulam vitae consecutum, quae illum exsuscitarit et erexerit, et constantius animarit, et post decessum vitae ad matricem relatura sit. Sed et Carpocrates tantundem sibi de superioribus vindicat, ut discipuli eius animas suas iam et Christo, nedum Apostolis et peraequent, et cum volunt praeferant: quas proinde de sublimi virtute conceperint despectrice mundi potentium principatuum. Apelles sollicitatas refert animas terrenis escis de supercoelestibus sedibus ab igneo angelo deo, Israë-

P. 258.

104) sapientem Rig. 105) accidentis obnoxiam Fran.

Israëlis et nostro, qui exinde illis peccatricem circumfinxerit carnem. Examen Valentini semen Sophiae insulsit animae, per quod historias atque Milesias [106]) aeonum suorum ex imaginibus visibilium recognoscunt. Doleo bona fide, Platonem omnium haereticorum condimentarium factum. Illius est enim et in Phaedone, quod animae hinc euntes sint illuc, et inde huc. Item in Timaeo, quod germina [107]) dei delegata sibi mortalium genitura, accepto initio animae immortali, mortale ei circumgelaverint corpus. Tum quod mundus hic imago sit alterius alicuius, quae omnia ut P. 259. fidei commendet [108]), et animam retro in superioribus cum deo egisse in commercio Idearum, et inde huc transvenire, et hic quae retro norit de exemplaribus recensere, novum elaboravit argumentum, μαθήσεις ἀναμνήσεις, id est discentias reminiscentias esse. Venientes enim huc inde animas oblivisci eorum in quibus prius fuerint, dehinc ex his visibilibus recordari edoctas. Cum igitur huiusmodi argumento illa insinuentur a Platone quae haeretici mutuantur, satis haereticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam.

CAP. XXIV. Primo quidem oblivionis capacem animam non cedam, quia tantam illi concessit divinitatem, ut deo adaequetur: innatam eam facit, quod et solum armare potuissem ad testimonium plenae divinitatis: adiicit immortalem, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc et deum credidit, invisibilem, ineffigiabilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proscriberet animam, si eam deum nuncuparet? Nos autem qui nihil deo appendimus,

106) historias aeque milesias *vel* easque milesias Lat.
107) genimina *Rig.* 108) commendat Paris.

mus, hoc ipso animam longe infra deum expendimus, quod natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris divinitatis, exilioris felicitatis, ut flatum, non ut spiritum. Et si immortalem, ut hoc sit divinitatis, tamen passibilem, ut hoc sit nativitatis: ideoque et a primordio exorbitationis capacem, et inde etiam oblivionis affinem. Satis de isto cum Hermogene.
P. 260. Ceterum quae ut haberi merito possit ex peraequatione omnium proprietatum deus, nulli passioni [109] subiacebit. Ita nec oblivioni, quum tanta sit iniuria oblivio, quanta est gloria eius cuius iniuria est, memoria scilicet [110]), quam et ipse Plato sensuum et intellectuum salutem, et Cicero thesaurum omnium studiorum praedicavit. Nec hoc iam in dubium deducetur, an tam divina anima memoriam potuerit amittere, sed an quam amiserit, recuperare denuo possit. Quae enim non debuit oblivisci, si oblita sit, nescio an valeat recordari: ita utrumque meae animae non Platonicae congruet. Secundo gradu opponam: natura compotem animam facis Idearum illarum, an non? immo natura, inquis. Nemo ergo concedet naturalem scientiam naturalium excidere artium, excidet studiorum, excidet doctrinarum, disciplinarum, excident fortasse et ingeniorum [111]) et affectuum, quae naturae videntur, non tamen sunt, quia, ut praemisimus, et pro locis, et pro institutionibus, et pro corpulentiis, ac valetudinibus, et pro potestatibus dominatricibus, et pro libertatibus arbitrii, ex accidentibus constant. Naturalium

109) Caeterum quae ut deus — possit, ex — deus nulli passioni etc. *Fran.* 110) memoriae scilicet: *Iun.* 111) scientiam naturalium excidere: artium excidet, studiorum excidet, doctrinarum, disciplinarum excident, *fortasse* et ing. etc. *Iun. distinguit.*

lium vero scientia ne in bestiis quidem deficit. Plane obliviscetur feritatis leo, mansuetudinis eruditione praeventus, et cum toto suggestu iubarum [112]), delicium fiet Berenices alicuius P.261. reginae, lingua genas eius emaculans: mores bestiam relinquent; scientia naturalium permanebit. Non obliviscetur idem naturalium pabulorum, naturalium remediorum; naturalium terrorum; et si de piscibus, et si de placentis regina ei obtulerit, carnem desiderabit; et si languenti theriacam composuerit, simiam leo requiret; et si nullum illi venabulum obfirmabit, gallum tamen formidabit. Perinde et homini omnium forsitan oblivioso simo inoblitterata perseverabit sola scientia naturalium, ut sola scilicet naturalis, memor semper manducandi in esurie, et bibendi in siti, et oculis videndum, et auribus audiendum, et naribus odorandum; et ore gustandum, et manu contrectandum. Hi sunt certe sensus, quos philosophia depreciat intellectualium praelatione. Igitur si naturalis scientia sensualium permanet, quomodo intellectualium, quae potior habetur, intercidit? Unde nunc ipsa vis oblivionis antecedentis recordationem? ex multitudine (ait) temporis. Satis improspecte. Quantitas enim temporis non pertinebit ad eam rem quae innata dicatur, ac per hoc potissimum aeterna credatur. Quod enim aeternum est, eo quia et innatum est, neque initium, neque finem temporis admittendo, nullum modum temporis patitur: cui temporis modus nullus est, nec ulla demutatione temporis [113]) subest, nec eadem P.262. multitudine [114]) temporis vis est. Si tempus in

112) tubarum *Fran.* 113) tempori *Latin. Rigalt.* 114) nec ea de multitudine tempori vis est *Rig.* in multitudine *Latin.* nec eadem multitudine temporis visa est *Iun.*

in causa est oblivionis, cur ex quo anima corpori inducitur, memoria delabitur, quasi exinde tempus anima sustineat, quae sine dubio prior corpore, non fuit utique sine tempore? Ingressa vero corpus, statimne obliviscitur, an aliquanto post? Si statim, et quae erit temporis nondum supputandi multitudo; infantia scilicet. Si aliquanto post, ergo illo in spatio ante tempora oblivionis memor adhuc aget anima. Et quale est ut postea obliviscatur, et rursus postea recordetur? Quoquo autem tempore illam oblivio inruerit, quantus hic etiam habebitur modus temporis, tota opinor vitae decursio satis non erit ad vertendam [115]) memoriam tanti ante corpus aevi. Sed rursus Plato causam demutat in corpus, quasi et hoc fide dignum, ut nata substantia innatae vim exstinguat. Magnae autem et multae differentiae corporum pro gentilitate, pro magnitudine, pro habitudine, pro aetate [116]), pro valetudine. Num ergo et oblivionum differentiae aestimabuntur? Sed uniformis oblivio est; ergo non erit corporalitas multiformis in causa exitus uniformis. Multa item documenta, teste ipso Platone, divinationem animae probaverunt, quae proposuimus iam Hermogeni. Sed nec quisquam hominum non et ipse aliquando praesagam ani-
P. 263. mam suam sentit, aut ominis, aut periculi, aut gaudii augurem. Si divinationi non obstrepit corpus, nec memoriae opinor officiet. In eodem certe corpore et obliviscuntur animae, et recordantur. Si qua corporis ratio incutit oblivionem, quomodo contrariam eius admittet recordationem? quia et ipsa post oblivionem recordatio, memoria recidiva est. Quod primae memoriae adversatur, cur

115) evertendam *Latin.* 116) aetate *Fran.*

cur non et secundae refragetur [117])? Postremo, qui magis reminiscerentur quam pueruli, ut recentiores animae, ut nondum immersae domesticis ac publicis curis, ut ipsis solis deditae studiis, quorum discentiae reminiscentiae fiunt? Immo cur non ex aequo omnes recordamur, cum ex aequo omnes obliviscamur? Sed tantummodo philosophi, ne hi quidem [118]) omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium silva, in tanto sapientium prato, idearum et oblitus et recordatus est. Igitur si nullo modo consistit argumentatio ista praecipua, totum illud pariter eversum est, cui accommodata est, ut animae et innatae, et in coelestibus conversatae, et consciae divinorum illic, et inde delatae, et hic recordatae crederentur, ad occasiones plane haereticis subministrandas.

Cap. XXV. Iam nunc regrediar ad caussam huius excessus, ut reddam, quomodo animae ex una redundent, quando, et ubi, et ex qua ratione sumantur, de qua specie nihil refert, a philosopho, an ab haeretico, an a vulgo quaestio occurrat. Nulla interest P.264. professoribus veritatis de adversariis eius, maxime tam audacibus, quam sunt primo isti qui praesumunt, non in utero concipi animam, nec cum carnis figulatione compingi atque produci, sed et [119]) effuso iam partu nondum vivo infanti extrinsecus inprimi. Ceterum semen ex concubitu muliebribus locis sequestratum, motuque naturali vegetatum compinguescere in solam substantiam carnis: eam editam, et de uteri fornace fumantem, et calore solutam ut ferrum ignitum, et ibidem frigidae immersum, ita aëris rigore per-

 cus-

117) refragatur *Rigalt.* 118) nec ii quidem *Latin.* 119) et *Latin. delet.*

cussam, et vim animalem rapere, et vocalem sonum reddere. Hoc Stoici cum Aenesidemo, et ipse interdum Plato, quum dicit: perinde animam extraneam alias et extorrem uteri prima adspiratione nascentis infantis adduci, sicut ex spiratione novissima educi [120]). Videbimus an sententiam finxerit, ne ex medicis quidem defuit Hicesius, et naturae et artis suae praevaricator. Puduit, opinor, illos hoc statuere, quod feminae agnoscerent. At quanto roboratior [121]) exitus a feminis revinci, quam probari? In ista namque specie nemo tam idoneus magister, arbiter, testis, quam sexus ipsius. Respondete matres, vosque praegnantes, vosque puerperae, steriles et masculi taceant, vestrae naturae veritas quaeritur, vestrae passionis fides convenitur, an aliquam in foetu sentiatis vivacitatem alie-
P. 265. nam de vestro? de quo palpitent ilia, micent latera, tota ventris ambitio pulsetur, ubique ponderis regio mutetur: an hi motus gaudia vestra sint, et certa securitas, quod ita infantem et vivere confidatis et ludere? an si desierit inquies eius, illi prius pertimescatis? an et audiat [122]) iam in vobis, quum ad novum sonum excutitur: an et ciborum vanitates [123]) illi desideretis, illi etiam fastidiatis; an et valetudinibus invicem communicetis, ille quidem usque [124]) contusionibus [125]) vestris, quibus et ipse intus per eadem membra signatur, rapiens sibi iniurias matris. Si livor ac rubor sanguinis passio est, sine anima non erit sanguis: si valetudo animae [126]) accessio

120) duci *Fran.* *Post Rigaltius legendum putat:* an ex sententia fixerit. 121) ruboratior *Lat.* 122) an audiat *alii.* 123) varietates *Iun.* 124) eo *add. Rigalt.* 125) ille quidem de contus. *Latin.* ille quidem usque contusionibus vestris, quibus et ipsae, intus per eadem membra signatur *Iun.* 126) omnis *Fran.*

ſio eſt, ſine anima non erit valetudo: ſi alimonia, inedia, crementa, decrementa, pavor, motus, tractatio eſt animae, his qui fungitur, vivet. Denique deſinit vivere, qui deſinit fungi. Denique et mortui eduntur, quomodo niſi et vivi: qui autem et mortui, niſi qui prius vivi? Atquin et in ipſo adhuc utero infans trucidatur neceſſaria crudelitate, quum in exitu obliquatus denegat partum, matricida ni moriturus. Itaque et inter arma medicorum et organon [127]) eſt, quo prius patefcere ſecreta coguntur tortili temperamento, cum anulo cultrato [128]) quo intus membra caeduntur anxio arbitrio, cum hebete unco quo totum facinus [128 a]) adtrahitur violento puerperio. Eſt etiam aeneum ſpiculum, quo iugulatio ipſa dirigitur caeco latrocinio: ἐμβρυοσφάκτην [129]) appellant de infanticidii officio, utique viventis infantis peremptorium. Hoc et Hippocrates habuit, et Aſclepiades, et Eraſiſtratus et maiorum quoque proſector Herophilus, et mitior ipſe Soranus, certi animal eſſe conceptum, atque ita miſerti infeliciſſimae huiusmodi infantiae, ut prius occidatur, ne viva lanietur. De qua ſceleris neceſſitate nec dubitabat credo Hiceſius, iam natis animam ſuperducens ex aëris frigidi pulſu, quia et ipſum vocabulum animae penes Graecos de refrigeratione reſpondens. Num ergo [130]) Barbarae Romanaeque gentes aliter animantur, quia animam aliud quid, quam ψυχὴν cognominaverunt? Quantae vero nationes ſub ferventiſſimo axe cenſentur, colorem quoque excoctae? Unde illis anima, quibus aëris

P. 266.

127) organa *Fran.* 128) anulocultro *Rig.* 128a) pecus *Fran.* 129) ἐμβρυονέκτην *Latin.* ἐμβρυορέκτην *Fran.* ἐμβρυοπάκτην *alii.* ἐμβρυοσέκτην *Cod. Agob.* 130) refrigeratione. Reſpondeat, num ergo etc. *V. C. Wouw.* refrigeratione reſpondeat *Rigalt.*

aëris rigor nullus? Taceo cubiculares aestus, et omnem illic caloris paraturam enitentibus necessariam, quae adflari vel maxime periculum est. In ipsis pene balneis foetus elabitur, et statim vagitus auditur. Ceterum si aëris rigor thesaurus est animae, extra Germanias,
P. 267. et Scythas, et Alpes, et Argaeos nemo debuit nasci. Atquin et populi frequentiores apud orientalem et meridialem temperaturam, et ingenia expeditiora omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus. Et animi enim de rigoribus scitiores provenirent, si animae de frigusculis evenirent. Cum substantia enim et vis. His ita praestructis, possumus illos quoque recogitare, qui exsecto matris utero vivi aërem hauserunt, Liberi aliqui et Scipiones. Quod si qui, ut Plato, perinde non putat duas animas in unum convenire, sicut nec corpora, ego illi non modo duas animas in unum congestas ostendissem, sicut et corpora in foetibus, verum et alia multa cum anima conserta, daemonis scilicet, nec unius, ut in Socrate ipso: verum et septenarii spiritus, ut in Magdalena *): et legionarii numeri, ut in Geraseno **): quo facilius anima cum anima censeretur [131]) ex societate substantiae, quam spiritus nequam ex diversitate naturae. At idem in sexto Legum, monens cavere ne vitiatio seminis ex aliqua vilitate concubitus labem corpori et animae supparet, nescio de pristina [132]) magis, an de ista sententia sibi exciderit. Ostendit enim animam de semine induci, quod curari monet, non de prima aspiratione nascentis. Unde oro te, similitudine animae quoque parentibus de ingeniis respondemus secundum Cleanthis testimonium, si

*) Marc. 16. **) Marc. 1.

131) conferetur *Fran.* conferetur *alii.* 132) pristinis *Rig.*

si non et ex animae semine educimur? Cur autem et veteres Astrologi genituram hominis ab initio conceptus digerebant, si non exinde P.268. et anima est ad quam aeque pertinet, si quid est flatus [133]).

CAP. XXVI. Sed omnis inaequalitas sententiae humanae usque ad dei terminos: in nostras iam lineas gradum colligam, ut quod philosophis medicisque respondi, Christiano probem. De tuo frater fundamento fidem aedificem [134]): aspice viventes uteros, sanctissimarum feminarum, nec modo spirantes iam illic infantes, verum etiam prophetantes. *) Ecce viscera Rebeccae inquietantur, et longe adhuc partus, et aëris nullus impulsus. Ecce duplex foetus in locis matris tumultuantur, et nusquam adhuc populi duo. Portentosa forsitan petulantia infantiae ante certantis quam viventis, ante animosae quam animatae, si tantummodo matrem subsultando turbasset. At cum partus aperitur, et numerus inspicitur, et auguratus recognoscitur, puto iam non animae solummodo probantur infantium, sed et pugnae. **) Detinebatur qui praevenerat nasci a praevento necdum plenius edito, tantum manu nato. Et si ipse animam de prima spiratione [135]) potabat Platonico more, aut de aëris rigore carpebat Stoica forma, quid ille qui exspectabatur, qui adhuc intus detinebatur, et foris iam detinebat? Nondum opinor spirans plantam fratris invaserat, etiam nunc calens matre se priorem prodisse cupiebat. O infantem et aemulum et validum et olim contentiosum, credo quia vivum. ***) Aspice etiam singulares conceptus, et P.269. qui-

*) Gen. 25. **) Ibidem. ***) Luc. 1.

133) si quid est flatus? *V. C. Woüw.* 134) aedifice *Paris.* 135) aspiratione *Rig.*

quidem monſtroſiores, ſterilis et virginis, quae vel hoc ipſo imperfectos edere potuiſſent pro everſione naturae, ut altera ſemini [136] ſtupida, altera intacta. Decebat, ſi forte, ſine anima naſci qui fuerant non rite concepti, ſed et illi vivunt, in ſuo quisque utero. Exſultat Elizabeth *), Ioannes intus impulerat: glorificat dominum Maria, Chriſtus intus inſtinxerat. Agnoſcunt matres ſuos invicem foetus, agnitae mutuo ab ipſis utique viventibus, qui non tantum animae erant, verum et ſpiritus. Sic et ad Hieremiam legis dei vocem: **) *Priusquam te in utero fingerem, novi te.* Si fingit deus in utero, et afflat ex primordii forma, et ***) *finxit deus hominem, et flavit in eum flatum vitae*: nec noſſet autem hominem deus in utero, niſi totum. †) *Et priusquam exires de vulva, ſanctificavi* te, et mortuum adhuc corpus? utique nequaquam [137]. Deus enim vivorum, non mortuorum ††).

CAP. XXVII. Quomodo igitur animal conceptum, ſimulne conflata utriusque ſubſtantia corporis animaeque, an altera earum praecedente? immo ſimul ambas et concipi, et confici, et perfici dicimus, ſicut et promi, nec ullum intervenire momentum in conceptu quo locus ordinetur. Recogita enim de noviſſimis prima: ſi mors non aliud determinatur, quam disiunctio corporis animaeque, contrarium
P. 270. morti vita non aliud definietur quam coniunctio corporis animaeque. Si disiunctio ſimul utrique ſubſtantiae accidit per mortem, hoc debet coniunctionis forma mandaſſe pariter obvenientis per vitam utrique ſubſtantiae. Porro

*) Luc. 1. **) Ier. 1. ***) Gen. 1. †) Ier. 1. ††) Matth. 22.

136) ſeminis *Fran.* 137) et mortuum adhuc corpus utique? nequaquam *Latin.*

Porro vitam a conceptu agnoſcimus, quia animam a conceptu vindicamus. Exinde enim vita quo anima: pariter ergo in vitam compinguntur, quae pariter in mortem ſeparantur. Tunc [138]) ſi alteri primatum damus, alteri ſecundatum, ſeminis quoque discernenda ſunt tempora pro ſtatu ordinis: et quando collocabitur corporis ſemen, quando animae? immo ſi tempora ſeminum dividentur, et materiae diverſae habebuntur, ex diſtantia temporum. Nam etſi duas ſpecies confitebimur ſeminis, corporalem et animalem, indiscretas tamen vindicamus, et hoc modo contemporales eiusdemque momenti. Ne itaque pudeat neceſſariae interpretationis. Natura veneranda eſt, non erubescenda. Concubitum libido, non conditio ſoedavit. Exceſſus, non ſtatus eſt impudicus. Siquidem benedictus ſtatus apud deum: *) *Creſcite, et in multitudinem proficite.* Exceſſus vero maledictus, adulteria, et ſtupra, et lupanaria. In hoc itaque ſolenni ſexuum officio, quod marem ac feminam miſcet, in concubitu dico communi, ſcimus et animam et carnem ſimul fungi, animam concupiſcentia, carnem opera, animam inſtinctu, carnem actu. Unico igitur impetu utriusque, toto homine concuſſo deſpumatur ſemen [139]) totius hominis, habens ex corporali ſubſtantia humorem, ex animali calorem. P. 271. Et ſi frigidum nomen eſt anima Graecorum, quare corpus exempta ea friget? Denique ut adhuc verecundia magis pericliter quam probatione, in illo ipſo voluptatis ultimae aeſtu quo genitale virus expellitur, nonne aliquid de anima quoque ſentimus exire? atque adeo marceſcimus et devigeſcimus cum lucis detrimento?

*) Gen. 2.

138) Tunc *abeſt Pariſ. Fran.* 139) deſpumat in ſemen,

mento? Hoc erit ſemen animale protinus ex animae deſtillatione, ſicut et virus illud corporale ſemen ex carnis defecatione. Fideliſſima primordii exempla: de limo caro in Adam. Quid aliud limus quam liquor opimus? Inde erit genitale virus, ex adflatu dei anima. Quid aliud adflatus dei, quam vapor ſpiritus? Inde erit quod per virus illud efflamus. Quum igitur in primordio duo diverſa atque diviſa, limus et flatus unum hominem coëgiſſent, confuſae ſubſtantiae ambae jam in uno ſemina quoque ſua miſcuerunt, atque exinde generi propagando formam tradiderunt, ut et nunc duo licet diverſa, etiam unita pariter effluant, pariterque inſinuata ſulco et arvo ſuo, pariter hominem ex utraque ſubſtantia effruticent, in quo rurſus ſemen ſuum inſit ſecundum genus, ſicut omni conditioni genitali praeſtitutum eſt. Igitur ex uno homine tota haec animarum redundantia agitur [140]), obſervante ſcilicet natura dei edictum: *Creſcite, et in multitudinem proficite*. Nam et in ipſa praefatione operis unius: *) *Faciamus hominem*, univerſa poſteritas pluraliter praedicata eſt: *et praeſint piſcibus mari*.
P.272. Nihil mirum, repromiſſio ſegetis in ſemine.

Cap. XXVIII. Quis ille, nunc vetus ſermo apud memoriam Platonis de animarum reciproco discurſu, quod hinc abeuntes eant illuc, et rurſus huc veniant et vivant, et dehinc e vita abeant: rurſus ex mortuis effici vivos? Pythagoricus ut volunt quidam divinus [141]), Albini ut exiſtimo, aut Mercurii forſitan Aegyptii. Sed nullus ſermo divinus niſi dei unius, quo Prophetae, quo Apoſtoli, quo ipſe Chriſtus intonuit: multo antiquior Moyſes etiam

*) Gen. 1.

140) agitur *abeſt Pariſ.* 141) volunt, quin et divinus *V. C. Wouw.*

iam Saturno nongentis circiter annis, nedum pronepotibus eius, certe divinior multo, qui decurſus generis humani ab exordio mundi quoque [142]) per ſingulas nativitates nominatim temporatimque digeſſit, ſatis probans divinitatem operis ex divinatione vocis. Si vero Samius Sophiſta Platoni auctor eſt animarum de recidivatu revolubili ſemper ex alterna mortuorum atque viventium ſuffectione, certe ille Pythagoras etſi bonus cetera, tamen ut hanc ſententiam exſtrueret, non turpi modo, verum etiam temerario mendacio incubuit. Cognoſce qui neſcis, et crede nobiscum: mortem ſimulat, ſubterraneo latitat, ſeptenni ſe illic patientia damnat, interea quae de poſteris defunctis ad fidem rerum eſſet relaturus, ab unica conſcia et miniſtra matre cognoſcit: ut ſatis ſibi viſus eſt corpulentiam interpolaſſe ad omnem mortui veteris horrorem, de adytis fallaciae emergit, ut ab inferis redditus. Quis non crederet revixiſſe P. 273.
quem crediderat obiſſe? audiens praeſertim ab eo quae de poſteris mortuis niſi apud inferos non videretur cognoſcere potuiſſe, ſic ex mortuis vivos effici ſenior ſermo eſt. Quid enim ſi et iunior? neque vanitas deſiderat vetuſtatem, neque mendacium devitat novellitatem. Teneo plane falſum antiquitate generoſum; quidni falſum, cuius teſtimonium quoque ex falſo eſt? Quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitur ut credam? quomodo mihi perſuadebit Aethalidem [143]), et Euphorbum, et Pyrrhum piſcatorem, et Hermotimum [144]), ſe retro ante Pythagoram fuiſſe, ut perſuadeat vivos ex mortuis effici, qui iterum ſe Pythagoram peieravit? Quanto enim credibilius ipſe ex ſemetipſo rediſſet [145]) in

142) quosque *Iun.* 143) Ephaelidem *Pariſ. alii.*
144) Hermippum *Pamel.* 145) ſemel rediſſet V. C. Wouw.

in vitam, quam totiens alius atque alius, tanto et in durioribus fefellit, qui molliora mentitus est. Sed clypeum Euphorbi olim Delphis consecratum recognovit, et suum dixit, et de signis vulgo ignotis probavit. Respice ad Hypogeum eius, et si capit, crede. Nam qui talem commentus est stropham, cum iniuria bonae valetudinis, cum fraude vitae septennio excruciatae infra terram inedia, ignavia, umbra, cui tanti fuit fastidium coeli, quam non accesserit temeritatem, quam non tentaverit curiositatem, ut ad notam clypei illius
P. 274. perveniret? Quid autem si in historiis aliquibus occultioribus reperit? Quid si defectae iam traditionis superstites aliquas famae aurulas hausit? Quid si ab aedituo redempta clam inspectione cognovit? Scimus etiam Magos elicere explorandis occultis per catabolicos et paredros, et pythonicos spiritus. Non enim et Pherecydes Pythagorae magister his forsan artibus divinabat, ne dicam somniabat. Quid si idem daemon in illo fuit, qui et in Euphorbo res sanguinis gessit? Denique qui se Euphorbum ex argumento clypei probarat, cur neminem Troianorum commilitonum aeque recognovit? Nam et illi iam revixissent, si vivi ex mortuis fierent.

Cap. XXIX. Mortuos quidem ex vivis effici constat, non ideo tamen et ex mortuis vivos. Ab initio enim vivi priores, unde ab initio aeque mortui posteriores; non aliunde quam ex vivis illi habuerant unde proficiscerentur, dum ne ex mortuis isti non habuerint unde magis deducerentur. Igitur si ab initio vivi non ex mortuis, cur postea ex mortuis? Defecerat ille quicunque est originis fons? An formae poenituit? et quomodo in mortuis salva est? Non quia ab initio mortui ex vivis, id-

idcirco ſemper ex vivis? Aut enim in utraque parte forma initii perſeveraſſet, aut in utraque mutaſſet: ut ſi vivos ex mortuis poſtea fieri oportuerat, perinde oporteret etiam non ex vivis effici mortuos. Si non peraequare deberet fides inſtitutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, viſualitatis et caecitatis, iuventae et P.275. ſenectae, ſapientiae et inſipientiae. Nec tamen ideo innatum de nato provenire, quia contrarium ex contrario fiat. Nec viſualitatem iterum ex caecitate, quia de viſualitate caecitas accidat: nec iuventam rurſus de ſenecta reviviſcere, quia ex iuventa ſenecta marceſcat: nec inſipientiam ex ſapientia denuo obtendi, quia ex inſipientia ſapientia acuatur. Haec et Albinus Platoni ſuo veritus ſubtiliter quaerit contrarietatum genera diſtinguere, quaſi non et haec tam abſolute in contrarietatibus poſita ſint; quam et illa quae ad ſententiam magiſtri ſui interpretantur, vitam dico et mortem. Nec tamen ex morte vita reddatur, quia ex vita mors deferatur.

CAP. XXX. Quid autem ad cetera reſpondebimus? Primo enim ſi ex mortuis vivi, ſicut mortui ex vivis, unus omnino et idem numerus ſemper haeſiſſet omnium hominum, ille ſcilicet numerus qui primus vitam introiſſet. Priores enim ex mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis, et rurſus ex mortuis vivi. Et dum hoc ſemper ex iisdem, ita totidem ſemper, qui ex iisdem. Nam neque plures aut pauciores exiſſent, quam redirent. Invenimus autem apud Commentarios etiam humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberaſſe, dum aborigines, vel vagi, vel extorres, vel glorioſi quique occupant ter-

ras, ut Scythae Parthicas, ut Menidae [146]) Peloponnesum, ut Athenienses Asiam, ut
P. 276. Phryges Italiam, ut Phoenices Africam, dum solennes etiam migrationes, quas μετοικίας [147]) appellant, consilio exonerandae popularitatis, in alios fines examina gentis eructant. Nam et origines [148]) nunc in suis sedibus permanent, et alibi amplius gentilitatem foeneraverunt. Certe quidem ipse orbis in promtu est cultior de die, et instructior pristino. Omnia iam pervia, omnia nota, omnia negotiosa, solitudines famosas retro fundi amoenissimi oblitteraverunt, silvas arva domuerunt, feras pecora fugaverunt, harenae seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur, tantae urbes [149]) quantae non casae quondam. Iam nec insulae horrent, nec scopuli terrent; ubique domus, ubique populus, ubique respublica, ubique vita. Summum testimonium frequentiae humanae. Onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt, et necessitates arctiores, et querelae apud omnes, dum iam nos natura non sustinet. Revera lues, et fames, et bella, et voragines civitatum pro remedio deputanda, tanquam tonsura insolescentis generis humani: et tamen quum eiusmodi secures maximam mortalium vim semel caedant, nunquam restitutionem eius vivos ex mortuis reducentem post mille annos semel orbis expavit. Et hoc enim sensibile fecisset aequa vis amissionis et restitutionis, si vivi ex mortuis fierent. Cur autem mille annis post,
P. 277. et non statim ex mortuis vivi, quum si non statim suppparetur quod erogatum in totum absumi [150]) periclitetur, praeveniente restitutio-

146) Parthicam, ut Amadae *script. Wouwer.* Semenidae *Iun.* 147) ἀποικίας *alii.* 148) Aborigines *Wouw.* 149) tantae iam urbes. *Wouw.* 150) ex mortuis vivi? *cum s. n. st. s.* quod erogatur; in totum absumi etc. *Wouw.*

tionem defectione: quia nec pariasset commeatus hic vitae milliario tempori longe scilicet brevior, et idcirco facilior ante extingui quam redaccendi. Igitur quae hoc modo intercidisset, si vivi ex mortuis fierent, quando non intercidit, non erit credendum vivos ex mortuis fieri.

CAP. XXXI. Iam vero si ex mortuis vivi, utique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum anima, ut singulas in singula corpora reverti oportuerat. Porro si et binae et trinae et quinae usque uno utero resumuntur, non erunt ex mortuis vivi, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo primordii forma signatur, quum et nunc plures animae de una proferuntur. Item quum varia aetate decedant animae, cur una revertuntur? Omnes enim ab infantia imbuuntur, qua infans revertatur [151]), quale est autem ut senex defunctus infans revertatur? si decrescit foris anima retrograda aetate, quanto magis erat ut progressior reverteretur mille post annis? Certe vel coaetanea suae mortis, ut aevum quod reliquisset, iterum recepisset. Sed et si eaedem semper revolverentur, licet non corporum quoque formas easdem, licet non flatorum; tamen quoque fortes casam vel ingeniorum et studiorum et adiectionum pristinas proprietates secum referre deberent, quo- P. 278.
niam temere eaedem haberentur, carentes his per quae eadem probarentur. Unde scias (inquis) an ita quidem fiat occulte, sed conditio milliarii aevi interimat facultatem recensendi: qua ignorata et ibi revertuntur. Atquin scio non ita fieri, quum Pythagoram, Euphorbum mihi opponis. Ecce enim Euphorbum mihi opponis. Ecce enim Euphorbum

151) revertatur? *Latin.* revertitur? *Iun.* mavult.

bum militarem et bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum consecratorum: Pythagoram vero tam residem et imbellem, ut praelia tunc Graeciae vitans, Italiae maluerit quietem Geometriae et Astrologiae et Musicae devotus, alienus studio et affectu Euphorbi. Sed et Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat, Pythagoras contra nec edendis, ut animalibus abstinens. Aethalides [152]) autem et Hermotimus fabam quoque in pabulis communibus irruerat: Pythagoras vero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit. Quomodo ergó eaedem animae recuperantur, quae nec ingeniis, nec institutis iam, nec victibus eaedem probabuntur. Iam nunc de tanto Graeciae censu quatuor solae animae recensentur. Sed et quid utique de solo Graeciae censu, ut non ex omni gente, ex omni aetate ac dignitate, ex omni denique sexu, et μετεμψύχωσις et μετενσωμάτωσις quotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non et ego? aut si privilegium philosophorum est, et utique Graecorum, quasi non et Scythae et Indi philosophentur, cur neminem et retro meminit
P. 279. Epicurus, neminem Chrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem cedidissemus ob mella facundiae.

Cap. XXXII. Sed enim Empedocles quia se deum delirarat, idcirco opinor dedignatus aliquem se heroum recordari, Thamnus et piscis fui, inquit. Cur non magis et pepo tam insulsus, et chamaeleon tam inflatus? Plane ut piscis, ne aliqua sepulturae conditio reputescereet [152a]), assum se maluit in Aetnam praecipitando. Atque exinde in illo finita sit met-

152) Ephalides *Paris.* 152a) ne aliqua sepultura conditiore patesceret *Wouw.*

metensomatosis, ut aestiva coena post assum. Perinde igitur et hic dimicemus necesse est adversus portentosiorem praesumptionem, bestias ex hominibus et homines ex bestiis revolventem. Viderint thamni, licebit, et lapathi [153]), ne plus ridere quam docere cogamur. Dicimus animam humanam nullo modo in bestias posse transferri, etiamsi secundum philosophos ex elementitiis substantiis censeretur. Sive enim ignis anima, sive aqua, sive sanguis, sive spiritus, sive aër, sive lumen, recogitare debemus contraria quaeque singulis speciebus animalia: igni quidem ea quae rigent; colubros, stelliones, salamandras, etiam quaecunque de aemulo producentur elemento, de aqua scilicet, perinde contraria, atque illa quae arida et exsuccida: denique siccitatibus [154]) gaudent locustae, papiliunculi, chamaeleontes. Item contraria sanguini, quae carent purpura eius, cochleas, vermiculos, et maiorem piscium censum. Spiritui vero contraria, quae spirare non videntur, carentia pulmonibus et arteriis, culices, formicas, tineas, et hoc genus minutalia. Item aëri contraria, quae semper subterraneum et subaquaneum viventia carent haustu eius. Res magis quam nomina noveris [155]). Item contraria lumini, quae caeca in totum, vel solis tenebris habent oculos, talpas, vespertiliones, noctuas. Haec ut ex apparentibus et manifestis substantiis doceam. Ceterum si et atomos Epicuri tenerem, et numeros Pythago- P.280.

153) lapti *Paris.* *alii* viderint thamni licet bis elati *Latin.* licebit et lappae *Iun.* *mavult.* — licebit et lapati etc. *V. C. W.* 154) perinde contraria aquae illa, quae arida et ex succida denique fiecit, *Iun.* perinde contraria, utique i. q. a. et exsuccida *V. C. Wouwer.* 155) noverim *Paris.* *Gelen.* *Iun.*

thagorae viderem, et Ideas Platonis offenderem, et entelechias Aristotelis occuparem, invenirem fors his quoque speciebus animalia, quae nomine contrarietatis opponerem. Contendo enim, ex quacunque substantia supra dicta constitisset humana anima, non potuisse eam in tam contraria unicuique substantiae animalia reformari, et censum eis de sua translatione conferre, a quibus excludi ac respui magis haberet, quam admitti et capi nomine huius primae contrarietatis, quae substantivi status diversitatem committit, tunc et reliquae per consequentem ordinem cuiusque naturae. Nam et sedes alias humana anima sortita est, et victus, et instructus, et sensus, et adfectus, et concubitus, et foetus. Item ingenia, tum opera, gaudia, taedia, vitia,
P.281. cupidines, voluptates, valetudines, medicinas, suos postremo et vitae modos, et exitus mortis. Quomodo igitur illa anima quae terris inhaerebat, nullius sublimitatis, nullius profunditatis intrepida, ascensu etiam scalarum fatigabilis, submersu etiam piscinarum strangulabilis, aëri postea insultabit in aquila, aut mari postea desultabit in anguilla? Quomodo item pabulis liberalibus et delicatis, atque[156] curatis educata, non dico paleas, sed spinas, et agrestes amaritudines frondium, et bestias sterquiliniorum, vermium etiam venena ruminabit, si in capram transierit, vel in coturnicem, immo et cadaverinam, immo et humanam, sui utique memor in urso et leone? Sic et cetera ad incongruentiam redige[157], ne singulis perorandis immoremur. Ipsius animae humanae quisquis modus, quaecunque mensura, quid faciet in amplioribus longe vel minutioribus animalibus? Necesse est enim et

156) aquae *Fran.* 157) rediges *Paris.*

et corpus omne anima compleri, et animam omnem corpore obduci. Quomodo ergo anima hominis complebit elephantum; quomodo item obducetur in culice? si tantum extenderetur aut contraheretur [158]), profecto periclitabitur. Et ideo adiicio, quod nulla ratione capax est huiusmodi translationis in animalia, nec modulis corporum, nec ceteris naturae suae legibus adaequantia. Nunquid ergo demutabitur secundum qualitates generum, et P.282. vitam eorum contrariam humanae vitae, facta et ipsa contraria humanae per demutationem? Enimvero si demutationem capit amittens quod fuit, non erit quae fuit; et si quae fuit, non erit, soluta est μετενσωμάτωσις, non adscribenda scilicet ei animae, quae si demutabitur, non erit. Illius enim μετενσωμάτωσις dicetur, quaecumque eam in suo statu permanendo pateretur. Igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere in statu, quia contraria non capit, quaero adhuc causam aliquam fide dignam huiusmodi translationis. Nam etsi quidam homines bestiis adaequantur, pro qualitatibus morum, et ingeniorum, et adfectuum, quia et deus, *) *Adsimilatus est*, inquit, *homo irrationabilibus iumentis:* non ideo milvi ex rapacibus fient, et canes ex spurcis, et pantherae ex acerbis, aut oves ex probis, et hirundines ex garrulis, et columbae ex pudicis, quasi eadem substantia animae ubique naturam suam in animalium proprietatibus repetat. Aliud est autem substantia, aliud natura substantiae. Siquidem substantia propria est rei cuiusque, natura vero potest esse communis. Suscipe exemplum. Substantia est lapis, ferrum: duritia lapidis et ferri, natura substantiae est. Duritia communicat,

*) Ps. 48.

158) si tantum extendetur, aut contrahetur. Wouw.

ſubſtantia discordat. Mollitia lanae, mollitia plumae, pariant naturalia earum, ſubſtantiva non pariant. Sic et ſi ſaeva beſtia vel proba vocetur homo, ſed non eadem anima. Nam et tunc naturae ſimilitudo notatur, cum ſub-
P.283. ſtantiae diſſimilitudo conſpicitur. Ipſum enim quod hominem ſimilem beſtiae iudicas, confiteris animam non eandem ſimilem [159]), ſimilem dicendo non ipſam. Sic et divina pronuntiatio ſapit, pecudibus adaequans hominem natura, non ſubſtantia. Ceterum nec deus hominem hoc modo notaſſet, ſi pecudem de ſubſtantia noſſet [160]).

CAP. XXXIII. Etiam quum iudicii nomine vindicatur hoc dogma, quod animae humanae pro vita et meritis genera animalium ſortiantur, iugulandae quaeque in occiſoriis, et ſubigendae quaeque in famulatoriis, et fatigandae in operariis, et foedandae in immundis, proinde honorandae, et diligendae, et curandae, et adpetendae in ſpecioſiſſimis, et probiſſimis, et utiliſſimis, et delicatiſſimis: et hic dicam: ſi demutantur, non ipſae diſpungentur quae merebuntur. Et evacuabitur ratio iudicii, ſi meritorum deerit ſenſus. Deerit autem ſenſus meritorum, ſi ſtatus verterit animarum. Vertit autem ſtatus animarum, ſi non eaedem perſeveraverint. Aeque ſi perſeveraverint [161]) in iudicium, quod et Mercurius Aegyptius novit, dicens animam digreſſam a corpore non refundi in animam univerſi, ſed manere determinatam, uti rationem (inquit) patri reddat eorum quae in corpore geſſerit. Volo iudicii utique divini iuſtitiam, gravitatem, maieſtatem, dignitatem

159) ſimilem *abeſt Latin.* 160) ſubſtantia noſſet, etiam cum etc. *Pariſ.* 161) Aeque ſi non perſeveraverint, *Ka.* [illegible]

tem recensere, si non sublimiore fastigio praesidet humana censura, plenior utriusque sententiae honore poenarum et gratiarum, severior in ulciscendo, et liberalior in largiendo. P. 284. Quid putas futuram animam homicidae? aliquod credo pecus lanienae et macello destinatum, ut perinde iuguletur, quia et ipsa iugulaverit; perinde decorietur, quia et ipsa despoliaverit; perinde in pabulum proponatur, quia et ipsa bestiis infecerit os [162]), quas in silvis et arvis trucidaverit. Si ita iudicabitur, nonne illa anima plus solatii quam supplicii relatura est? quod funus inter coccos [162a]) praetiosissimos invenit, quod condimentis Apicianis et lurconianis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis Syllanis effertur, quod exequias convivium patitur, quod a coaequalibus devoratur potius quam a milvis, et lupis, ut in hominis corpore tumulata, et in suum genus regressa resurrexisse videatur: exsultans adversus humana iudicia, si ea experta est. Namque illa sicarium variis et exquisitis, etiam praeter naturam eruditis feris dissipant, et quidem viventem, immo nec facile morientem, curata mora finis ad plenitudinem poenae. Sed etsi anima praefugerit, ultimo gladio, ne corpus quoque evaserit ferrum, nihilominus iugulo vtroque [163]) confossis costisque transfixis, compensatio proprii facinoris exigitur. Inde in ignem datur, ut et sepultura puniatur. Aliter denique non licet, nec tamen tanta est P. 285. rogi cura ut reliquias aliae bestiae inveniant: certe nec ossibus parcitur, nec cineribus indulgetur, nuditate plectendis. Tanta est apud homines homicidii vindicta, quanta ipsa quae vin-

162) quia et ipsa bestiis obiecerit eos, quos in silvis *Cod. Wouw.* 162 a) cocos *Paris. Rigalt.* 163) utroque confosso *V. C. Wouwer.* ventreque confossis *Latin.*

vindicatur natura. Quis non praeferat ſeculi iuſtitiam, quam et Apoſtolus *) non fruſtra gladio armatam conteſtatur, quae pro homine ſaeviendo religioſa eſt? Si ceterorum quoque ſcelerum mercedem cogitemus, patibula, vivicomburia, culleos, et uncos, et ſcopulos, cui non expediat apud Pythagoram et Empedoclem ſententiam pati? Nam et qui laboribus atque ſervitiis puniendi, in aſinos utique et mulos recorporabuntur, quantum ſibi de piſtrinis et aquilegis rotis gratulabuntur, ſi metallorum, et ergaſtulorum, et operum publicorum, ipſorumque carcerum licet otioſorum, recordentur. Perinde qui integre morati commendaverint iudici vitam, quaero praemia, ſed potius invenio ſupplicia. Nimirum magna merces bonis in animalia quaecunque reſtitui. Pavum ſe meminit Homerus Ennio ſomniante: ſed poëtis nec vigilantibus credam. Etſi pulcherrimus pavus, et quo velit colore cultiſſimus, ſed tacent pinnae [164], ſed diſplicet vox. Et poëtae nihil aliud quam cantare malunt. Damnatus eſt igitur Homerus in pavum, non honoratus. Plus de ſeculi remuneratione gaudebit, pater habitus liberalium diſciplinarum, ut malit famae ſuae ornamenta, quam gaudia [165]. Age nunc, ut
P.286. poëtae in pavos, vel in cycnos transeant, ſi vel cycnis decora vox eſt, quod animal indues viro iuſto Aeaco [166]? quam beſtiam integrae foeminae Didoni? quam volucrem patientia, quam pecudem ſanctimonia, quem piſcem innocentia ſortientur? Omnia famula ſunt hominis, omnia ſubiecta, omnia mancipata. Si quid horum futurus eſt, diminoratur [167] illic

*) Rom. 13.

164) pennae *alii*. 165) caudae *Pet. Giacon.* gaudeat *Fran.* 166) Deloco, *Pariſ.* Deioci *Latin.* Deiocae *Fran.* 167) deminoratur *Iun. Wouw.*

lic ille cui ob merita vitae imagines, (statuae, et tituli, honores publici, privilegia rependuntur, cui curia, cui populus suffragiis immolat. O iudicia divina post mortem humanis mendiciora [168]), contemptibilia de poenis, fastidibilia de gratiis, quae nec pessimi metuant, nec optimi cupiant: ad quae [169]) magis scelesti, quam sancti quique properabunt, illi, ut iustitiam seculi citius evadant, isti ut tardius eam capiant. Bene philosophi docetis, utiliter suadetis, leviora post mortem supplicia vel praemia. Cum si quod iudicium animas manet, gravius debeat credi in dispunctione vitae, quam in administratione: quis nihil plenius, quam quod extremius: nihil autem plenius, quam quod divinius. Deus itaque iudicabit plenius, quia extremius per sententiam aeternam tam supplicii quam refrigerii, nec in bestias, sed in sua corpora revertentibus animabus. Et hoc semel et in P.287. eum diem quem solus pater novit, ut pendula exspectatione sollicitudo fidei probetur, semper diem observans, dum semper ignorat; quotidie timens, quod quotidie sperat.

Cap. XXXIV. Nulla quidem ad [170]) hodiernum dementiae huiusmodi sententia erupit sub nomine haeretico, quae humanas animas refingat in bestias. Sed necessaria hanc quoque speciem intulimus et exclusimus, ut superioribus cohaerentem, quo perinde in parvo tunderetur Homerus, sicut in Pythagora Euphorbus: atque ita hac etiam metempsychosi sive metensomatosi repercussa, illa rursus caederetur quae aliquid haereticis subministravit. Nam et Simon Samarites in actis Apostolorum redemptor spiritus sancti, posteа-

168) mendaciora *Paris. Gelenius, Pamel.* 169) atque *Franeq.* 170) in *Rigalt.*

Itaquam damnatus ab ipso cum pecunia sua in [171]) interitum frustra flevit, conversus ad veritatis expugnationem, quasi pro solatio ultionis, fultus etiam artis suae viribus, ad praestigias virtutis alicuius Helenam quandam Tyriam de loco libidinis publicae eadem pecunia redemit, dignam sibi mercedem pro spiritu sancto: et se quidem fingit [172]) summum patrem, illam vero iniectionem suam primam, qua iniecerat angelos et archangelos condere: huius eam propositi compotem exsiliisse de patre, et in inferiora desultasse: atque illic praevento patris proposito, angelicas potestates genuisse ignaras patris artificis mundi
P. 288. huius, ab his [173]) perinde animo retentam [174]), ne digressa ea alterius genimina viderentur. Et idcirco omni contumeliae addictam, ut nusquam discedere depretiatam liberet, humanae quoque formae succidisse, velut vinculis carnis coërcendam, ita multis aevis per alios atque alios habitus femininos volutatam etiam illam Helenam fuisse exitiosissimam Priamo, et Stesichori postea oculis, quem et excaecasset ob convitium carminis, dehinc reluminasset ob satisfactionem laudis. Proinde migrantem eam de corporibus in corpora, postrema dedecoratione [175]) sub titulo prostitisse Helenam viliorem. Hanc igitur esse ovem perditam, ad quam descenderit [176]) pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea et revecta nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexerit salutem, quasi per vindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus, quibus fallendis et ipse configuratus aeque hominibus et hominem ementitus, in

171) in *abest Fran.* 172) finxit *Latin.* 173) non *add. Paris.* 174) ab iis per invidiam retentam *Latin.* 175) postremo de decoratione *V. C. Wouw.* 176) descendit *Rigalt.*

in Iudaea quidem filium, in Samaria vero patrem gesserit. O Helenam inter poëtas et haereticos laborantem, tunc adulterio, nunc stupro infamem, nisi quod de Troia gloriosius eruitur quam de lupanari, mille navibus de Troia, nec mille denariis forsitan de lupanari. Erubesce Simon tardior in requirendo, inconstantior in retrahendo. At Menelaus statim insequitur amissam, statim repetit ereptam, P. 289. decenni praelio extorquet, non latens, non fallens, non cavillabundus. Vereor ne ille magis pater fuerit, qui circa Helenae recuperationem et vigilantius et audentius et diutius laboraverit.

Cap. XXXV. Sed non tibi soli metempsychosis hanc fabulam instruxit, inde etiam Carpocrates utitur pariter Magus, pariter fornicarius, etsi Helena minus. Quidni? cum propter omnimodam divinae et humanae disciplinae eversionem constituendam recorporari animas adseveraverit. Nulli enim vitam istam rato fieri, nisi universis, quae arguunt eam, expunctis: qua non natura quid malum habeatur, sed opinione. Itaque metempsychosin necessarie imminere, si non in primo quoque vitae huius commeatu omnibus inlicitis satisfiat. Scilicet facinora tributa sunt vitae. *) Ceterum totiens animam revocari habere, quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum, donec exsolvat novissimum quadrantem, detrusa identidem in carcerem corporis. Huc enim temperat totam illam allegoriam domini certis interpretationibus relucentem, et primo quidem simpliciter intelligendam. Nam et ethnicus homo adversarius noster est, incedens in eadem via vitae communis. **) Ceterum oportebat nos

de

*) Matth. 5. **) 1 Cor. 5.

de mundo exire, si cum illis conversari non liceret. *) Huic ergo bonum animi praestes iubet. **) *Diligite enim inimicos vestros* (inquit) *et orate pro maledicentibus vos*, ne aliquo commercio negotiorum iniuria provocatus, abstrahat te ad suum iudicem, et in custodiam
P.290. delegatus ad exsolutionem totius debiti arcteris. Tum si in diabolum transfertur adversarii mentio ex observatione comitante, cum illo quoque moneris eam inire concordiam, quae deputetur ex fidei conventione: pactus es enim renuntiare ipsi, et pompae, et angelis eius. Convenit inter vos de isto. Haec erit amicitia observatio sponsionis, ne [177]) quid eius postea resumas, ex his quae ei eierasti, ***) quae illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem iudici deo obiiciat, (sicuti eum legimus alibi sanctorum criminatorem, et de ipso etiam nomine diaboli delatorem) †) et iudex te tradat angelo exsecutionis, et ille te in carcerem mandet infernum, unde non dimittaris, nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Ceterum, apud Carpocratem, si omnium facinorum debitrix anima est, quis erit inimicus et adversarius eius intelligendus? credo mens melior, quae illam in aliquid innocentiae impegerit, adigendam rursus, ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonae vitae. ††) Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi, id est, ex pessimis praeceptis doctrinam veritatis agnosci. Spero huiusmodi haereticos He-

*) Luc. 6. **) Matth. 5. ***) Apoc. 12. †) Matth. 5. ††) Matth. 7.

177) Haec erit amicitia, observatione sponsionis, *Gelenius. Rig.*

Heliae quoque invadere exemplum tanquam in Ioanne sic [178]) repraesentati, ut metempsychosi patrocinetur pronuntiatio domini: *) *Helias iam venit, et non cognoverunt eum.* Et alibi: **) *Et si vultis audire, hic est Helias qui venturus est.* Nunquid ergo et Iudaei ex opinione Pythagorica consulebant Ioannem, ***) *Tu es Helias*, et non ex praedicatione divina: †) *Et ecce mittam vobis Heliam Thesbiten?* Sed enim metempsychosis illorum revocatio est animae iam pridem morte functae, et in aliud corpus iteratae. ††) Helias autem non ex decessione vitae, sed ex translatione venturus est; nec corpori restituendus, de quo non est exemptus; sed mundo reddendus, de quo est translatus; non ex postliminio vitae, sed ex supplemento prophetiae; idem et ipse et sui nominis et sui hominis. Sed quomodo Helias Ioannes? habes angeli vocem: †††) *Et ipse* (inquit) *praecedet coram populo in virtute et in spiritu Heliae*, non in anima eius, nec in carne. Hae enim substantiae sui cuiusque sunt hominis. Spiritus vero et virtus extrinsecus conferuntur ex dei gratia, ita et transferri in alterum possunt ex dei voluntate, ut factum est retro de Mosis spiritu ††††). P. 291.

Cap. XXXVI. In has quaestiones inde opinor excessimus, quo nunc revertendum est. Constitueramus animam in ipso, et ex ipso seri homine, et unum esse a primordio semen, sicut et carnis in totum generis examen, propter aemulas scilicet opiniones philosophorum et haereticorum, et illum sermonem Platonis veternosum. Nunc ordinem sequentium ex-

*) Matth. 17. **) Matth. 11. ***) Ioan. 1. †) Malach. 4. ††) 4 Reg. 2. †††) Luc. 11. ††††) Num. 11.

178) sic *abest Rigalt. Post*: patrocinentur, praenuntio domini *Rig.*

exinde tractatum teximus. Anima in utero seminata pariter cum carne, pariter cum ipsa sortitur et sexum, ita pariter ut in causa se-
P.292. xus neutra substantia teneatur. Si enim in seminibus utriusque substantiae aliquam intercapedinem eorum conceptus admitteret, ut aut caro, aut anima prior seminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiae adscribere per temporalem intercapedinem seminum: ut aut caro animae, aut anima carni insculperet sexum: quoniam et Apelles, non pictor, sed haereticus, ante corpora constituens animas viriles ac muliebres, sicut a Philumena didicit, utique carnem, ut posteriorem ab anima facit accipere sexum? Et qui animam post partum carni superducunt, utique ante formatae marem aut feminam de carne sexum praeiudicant animae. Utriusque autem substantiae indiscreta semina et unita suffusio eorum, communem subeunt generis eventum, qua lineas duxerit quaecunque illa est ratio naturae. Certe et hic se primordiorum forma testatur, quum masculus temporius effingitur; prior enim Adam; femina aliquanto serius, posterior enim Eva *). Ita diu caro informis est, qualis ex Adae latere decerpta est, animal tamen et ipsa iam, quia et illam tunc Adae portionem animal agnoscam 179). Ceterum et ipsam dei adflatus animasset, si non ut carnis, ita et animae ex Adam tradux fuisset in femina.

Cap. XXXVII. Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinae voluntatis ministra modulatur, quamcunque illa rationem
P.293. agitare sortita. Haec aestimando, etiam superSti-

*) Gen. 1.

179) portionem animatam agnoscam *V. C. Wouwer.*

perstitio romana deam finxit Alemonam alendi in utero foetus. Et Nonam et Decimam a sollicitioribus mensibus, et Partulam, quae partum gubernet, et Lucinam, quae producat in lucem: nos officia divina angelos credimus. Ex eo igitur foetus in utero homo, a quo forma completa est. Nam et Moysis *) lex tunc aborsus [180]) reum talionibus iudicat, quum iam hominis est causa, quum iam illi vitae et mortis status deputatur, quum et fato iam inscribitur, etsi adhuc in matre [181]) vivendo, cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid et de temporibus animae nascentis, ut ordinem decurram. Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, et decurialem numerum, ut exinde reliquorum parentum [182]) colunt, denique perfectorem nativitatis humanae. **) Ego ad deum potius argumentabor hunc modum temporis, ut decem menses decalogo magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinae numero renascimur. ***) Sed et cum septimo mense nativitas plena est, facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut quo die dedicata dei conditio [182 a]) eo mense interdum producatur dei imago. Concessum est properare nativitati, et tamen idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia resurrectionis, et requietis, et regni: †) ideo ogdoas nos non creat. Tunc enim nuptiae non erunt. Societatem carnis atque animae iamdudum commendavimus a concretione seminum ipsorum usque ad figmenti perfectionem. P.294.

Pro-

*) Exod. 21. **) Exod. 20. ***) Gen. 2.
†) Matth. 21.

180) oborsus *Fran.* 181) et sic adhuc cum matre *Iun.* 182) parentem *Iun.* 182 a) quoto die — eo mense *Fran.*

Proinde nunc et a nativitate defendimus, imprimis quod ſimul creſcunt, ſed diverſa [182 b]) ratione pro generum conditione, caro modulo, anima ingenio, caro habitu, anima ſenſu: Ceterum animam ſubſtantia creſcere negandum eſt, ne etiam decreſcere ſubſtantia dicatur, atque ita et defectura credatur. Sed vis eius in qua naturalia peculia conſita retinentur, ſalvo ſubſtantiae modulo, quo a primordio inflata eſt, paulatim cum carne producitur. Conſtitue certum pondus auri vel argenti, rudem adhuc maſſam, collectus habitus eſt, illi, et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura eſt auri vel argenti. Dehinc cum in laminam maſſa laxatur, maior efficitur initio ſuo per dilatationem ponderis certi, non per adiectionem, dum extenditur, non dum augetur. Etſi ſic quoque augetur dum extenditur: licet enim habitu augeri, cum ſtatu non licet. Tunc et ſplendor ipſe provehitur [183]) auri vel argenti, qui fuerat quidem et in maſſa, ſed obſcurior, non tamen nullus. Tunc et alii atque alii habitus accedunt pro facilitate materiae, qua duxerit eam qui agit [184]), nihil conferens modulo, niſi effigiem. Ita et animae crementa reputanda, non ſubſtantiva, ſed provocativa [185]).

P.295. Cap. XXXVIII. Quamquam autem et retro praeſtruxerimus omnia naturalia animae ipſi ſubſtantiae ineſſe pertinentia ad ſenſum et intellectum, et ex ingenito animae cenſu, ſed paulatim per aetatis ſpatia procedere, et varie per accidentia evadere, pro artibus, pro inſtitutis, pro locis, pro dominatricibus pote-

182 b) diviſa *Rig.* 183) perhibetur *alii.* exſplendor ipſe provehitur *Rig.* 184) aget *Pariſ. alii.* auget *Iun.* 185) provectiva *Iun.*

potestatibus: quod tamen faciat ad carnis animaeque propositam nunc societatem, pubertatem quoque animalem cum carnali dicimus convenire, pariterque et illam suggestu sensuum, et istam processu membrorum exsurgere a quartodecimo fere anno: non quia Asclepiades inde sapientiam supputat, nec quia iura civilia abhinc agendis rebus adtemperant, sed quod et haec de primordio ratio est. *) Si enim Adam et Eva ex agnitione boni et mali pudenda tegere senserunt, ex quo id ipsum sentimus, agnitionem boni et mali profitemur. Ab his autem annis et suffusior et vestitior sexus est, et concupiscentia oculis arbitris utitur, et communicat placitum, et intelligit quae sint, et fines suos adinstar ficulneae contagionis prurigine accingit: et hominem de paradiso integritatis educit, exinde scabida etiam in ceteras culpas et delinquendi [186]) non naturales, cum iam non ex instituto naturae, sed ex vitio. Ceterum proprie naturalis concupiscentia unica est alimentorum solummodo, quam deus et in primordio contulit. **) *Ex omni ligno* (inquit) *edetis.* Et secuudae post diluvium geniturae supermensus est, ***) *Ecce dedi vobis omnia in escam tanquam olera foeni;* prospectum [187]) non tam animae quam carni, etsi propter animam. Auferenda est enim argumentatoris occasio, qui quod anima desiderare videatur alimenta, hinc quoque mortalem eam intelligi cupit, quae cibis sustineatur, denique derogatis eis evigescat, postremo subtractis intercidat. Porro non solum proponendum est quisnam ea desideret, sed et cui; et si propter se, sed et cur, et quando, et quonam usque? tum quod P.296.

aliud

*) Gen. 3. **) Gen. 2. ***) Genes. 9.

186) delinquenti *Iun.* 187) prospectans V. C. *Wouw.*

aliud natura desideret [188], aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in causam. Desiderabit igitur cibos anima, sibi quidem ex causa necessitatis, carni vero ex natura proprietatis. Certe enim domus animae caro est, et inquilinus carnis anima. Desiderabit itaque inquilinus ex causa, et necessitate huius nominis profutura domui, toto inquilinatus sui tempore, non ut ipse substruendus, nec ut ipse loricandus [189]), nec ut ipse tibicinandus, sed tantummodo continendus: quia non aliter contineri possit quam domo fulta. Alioquin licebit animae dilapsa domo ex destitutione propriorum subsidiorum incolumi abire, habenti sua firmamenta et propriae conditionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, sensualitatem, intellectualitatem, arbitrii libertatem.

P. 297. CAP. XXXIX. Quae omnia nativitus animae conlata, idem qui in primordio invidit, nunc quoque obumbrat atque depravat, quo minus aut ultro prospiciantur, aut qua oportet administrentur. Cui enim hominum non adhaerebit spiritus nequam, ab ipsa etiam ianua nativitatis animas [190]) aucupabundus, vel qua invitatus, tota illa puerperii superstitione? Ita omnes idololatria obstetrice nascuntur, dum ipsi adhuc uteri infulis apud idola confectis redimiti, genimina sua daemoniorum candidata profitentur, dum in partu Lucinae et Dianae eiulatur, dum per totam hebdomadam Iunoni mensa proponitur, dum ultima die fata scribunda [191]) advocantur, dum prima etiam constitutio [192]) infantis super terram Statinae deae sacrum est. Quis non

188) tum quod aliud est natura desiderare; *Franeq.* 189) gloriandus *Fran.* 190) animae *Iun.* 191) scribundo *Iun.* 192) constitutione *Iun.*

non exinde aut totum filii caput reatui vovet, aut aliquem excipit crinem, aut tota [193]) novacula prosecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, pro gentica, pro avita, pro publica, aut privata devotione. Sic igitur et Socratem puerum adhuc spiritus daemonicus invenit. Sic et omnibus Genii deputantur, quod daemonum nomen est. Adeo nulla ferme nativitas munda est, utique ethnicorum. Hinc enim et apostolus ex sanctificato alterutro sexu sanctos procreari ait, tam ex seminis praerogativa, quam ex institutionis disciplina. Ceterum (inquit) immundi nascerentur, quasi designatos [194]) tamen sanctitati, P. 298. ac per hoc etiam saluti, intelligi volens fidelium filios: ut huius spei pignora matrimoniis quae retinenda censuerat patrocinarentur [195]). Alioquin meminerat dominicae definitionis, *) *Nisi quis nascatur ex aqua et spiritu, non introibit in regnum dei, id est non erit sanctus.*

CAP. XXXX. Ita omnis anima eousque in Adam censetur, donec in Christo **) recenseatur, tamdiu immunda, quamdiu recenseatur. Peccatrix autem, quia immunda recipiens ignominiam ex carnis societate. Nam etsi caro peccatrix, secundum quam incedere prohibemur, cuius opera damnantur concupiscentis adversus spiritum, ob quam carnales notantur infamia [196]), non tamen suo nomine caro infamis. Neque enim de proprio sapit quid, aut sentit, ad suadendam vel imperandam peccatelam: quidni quae ministerium est? et ministerium, non quale servus vel minor amicus

*) Ioan. 3. **) Rom. 5.

193) totum *Iun.* 194) designatos — saluti — sanctitati *alii.* 195) pignore — patrocinatur *Rigalt.* 196) infamia *abest. Venet.*

qua animalis nomine [197]), ſed quale calix vel quid aliud eiusmodi corpus, non anima. Nam et calix miniſterium ſitientis eſt; niſi tamen qui ſitit, calicem ſibi accommodarit, nihil calix miniſtrabit. Adeo nulla proprietas hominis in choico, nec ita caro homo tanquam alia vis animae, et alia perſona, ſed res eſt alterius plane ſubſtantiae, et alterius conditionis, addicta tamen animae ut ſuppel-
P. 299. lex, ut inſtrumentum in officina [198]) vitae. Caro igitur increpatur in ſcripturis, quia nihil anima ſine carne in operatione libidinis, gulae, vinolentiae, ſaevitiae, idololatriae, ceterisque carnalibus non ſenſibus, ſed effectibus. Denique ſenſus delictorum, etiam ſine effectibus imputari ſolent animae. Qui viderit mulierem [199]) ad concupiſcentiam, iam adulteravit in corde. *) Ceterum quid caro ſine anima, perinde in operatione probitatis, iuſtitiae, tolerantiae, pudicitiae. Porro quale eſt, ut cui nec bona documenta propria ſubſcribas, ei crimina adpingas? ſed ea per quam delinquitur, convenitur, ut illa a qua delinquitur, oneretur, etiam in miniſterii accuſationem [200]). Gravior invidia eſt in praeſidem, cum officia pulſantur; plus caeditur qui iubet, quando nec qui obſequitur, excuſatur.

Cap. XXXXI. Malum igitur animae, praeter quod ex obventu ſpiritus nequam ſuperſtruitur, ex originis vitio antecedit, naturale quodammodo. Nam, ut diximus, naturae corruptio alia natura eſt, habens ſuum deum et patrem, ipſum ſcilicet corruptionis auctorem:

*) Matth. 5.

197) animalia nomina *Rigalt.* 198) officia *alii.* 199) mulierem *abeſt Pariſ.* qui viderit ad concupiſcendum, *alii.* 200) accuſatione *Iun.*

rem: ut tamen inſit et bonum animae, illud principale, illud divinum atque germanum, et proprie naturale. Quod enim a deo eſt, non tam exſtinguitur, quam obumbratur. Poteſt enim obumbrari quia non eſt deus; exſtingui non poteſt, quia a deo eſt. Itaque ſicut lumen aliquo obſtaculo impeditum, manet, ſed non comparet, ſi tanta denſitas obſtaculi fuerit: ita et bonum in anima a malo oppreſſum pro qualitate eius, aut in totum vacat occultata luce [201], aut qua datur radiat, inventa libertate. Sic peſſimi et optimi quidam, et nihilominus unum omnes animae genus: ſic et in peſſimis aliquid boni, et in optimis nonnihil peſſimi. Solus enim deus ſine peccato, et ſolus homo ſine peccato Chriſtus, quia et deus Chriſtus. Sic et divinitas animae in praeſagia [202] erumpit ex bono priore, et conſcientia dei in teſtimonium prodit. Deus bonus eſt, deus videt, et deo commendo: propterea nulla anima ſine crimine, quia nulla ſine boni ſemine. Proinde cum ad fidem pervenit reformata per ſecundam nativitatem ex aqua et ſuperna virtute, detracto [203] corruptionis priſtinae aulaeo; totam lucem ſuam conſpicit. Excipitur etiam a ſpiritu ſancto, ſicut in priſtina nativitate a ſpiritu profano [204]. Sequitur animam nubentem ſpiritui caro, ut dotale mancipium, et iam non animae famula, ſed ſpiritus. O beatum connubium, ſi non admiſerit adulterium.

P. 300.

Cap. XXXXII. De morte iam ſupereſt, ut illic materia ponat, ubi ipſa anima conſummat. Quamquam Epicurus vulgari ſatis opinione negarit mortem ad nos pertinere. Quod enim diſſolvitur (inquit) ſenſu caret, et

 quod

201) occulta luce *Fran.* 202) praeſentia *Rigalt.*
203) et detracto *Iun.* 204) profanae *Iun.*

P.301. quod sensu caret, nihil ad nos. Dissolvitur autem et caret sensu, non ipsa mors, sed homo, qui eam patitur. At ille ei dedit passionem, cuius est actio. Quod si hominis est pati mortem dissolutricem corporis, et peremptricem sensus, quam ineptum ut tanta vis ad hominem non pertinere dicatur. Multo coactius Seneca: post mortem (ait) omnia finiuntur, etiam ipsa. Hoc si ita est, iam et mors ad semetipsam pertinebit, si et ipsa finitur; eo magis ad hominem, in quo inter omnia finiendo, et ipsa finitur. Mors nihil ad nos, ergo et vita nihil ad nos. Si enim quo dissolvimur praeter nos, etiam quo compingimur extra nos. Si ademptio sensus nihil ad nos, nec adeptio sensus quicquam ad nos: sed mortem [205]) quoque interimat, qui et animam. A nobis ut de postuma vita et de [206]) alia provincia animae, ita de morte tractabitur, ad quam vel ipsi pertinemus, si ad nos illa non pertinet. Denique nec speculum eius somnus, aliena materia est.

Cap. XXXXIII. De somno prius disputemus; post, mortem qualiter anima decurrat. Non utique extranaturale est somnus, ut quibusdam philosophis placet, cum ex his eum deputant caussis, quae praeter naturam haberi videntur. Stoici somnum resolutionem sensualis vigoris affirmant, Epicurei diminutionem spiritus animalis, Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam, Empedocles et Parmenides refrigerationem, Strato segregationem consati
P.302. spiritus, Democritus indigentiam spiritus, Aristoteles marcorem circumcordialis caloris. Ego me nunquam ita dormisse praesumo, ut ex his

205) si et mortem *Iun.* 206) *Ita Rigaltius emendavit. In ceteris editionibus legebatur* interimat, quia et animam in nobis ut depositum habitat et ut de etc.

his aliquid agnoſcam. Neque enim credendum eſt, defetiſcentiam eſſe ſomnum, contrarium potius defetiſcentiae, quam ſcilicet tollit. Siquidem homo ſomno magis reficitur quam fatigatur. Porro nec ſemper ex fatigatione concipitur ſomnus, et tamen cum ex illa eſt, illa iam non eſt. Sed nec refrigeſcentiam admittam, aut marcorem aliquem caloris, cum adeo corpora ſomno concaleſcant: ut diſpenſatio ciborum per ſomnum non facile procederet calore properabili, et rigore tardabili, ſi ſomno refrigeraremur. Plus eſt, quod etiam ſudor [207]) digeſtionis aeſtuantis eſt index. Denique concoquere dicimur, quod caloris non frigoris operatio eſt. Proinde deminutionem animalis ſpiritus, aut indigentiam ſpiritus, aut ſegregationem conſati ſpiritus; immortalis anima non ſinit credi. Perit anima ſi minoratur. Supereſt ſi forte cum Stoicis reſolutionem ſenſualis vigoris ſomnum determinemus, quia corporis ſolius quietem procuret, non et animae. Animam enim ut ſemper mobilem et ſemper exercitam, nunquam ſuccedere [208]) quieti, alienae ſcilicet a ſtatu immortalitatis; nihil enim immortale finem operis ſui admittit. Somnus autem finis eſt operis. Denique corpori cui mortalitas competit, ei ſoli quies finem operis adulatur. Qui ergo de ſomni naturalitate dubitabit, habet quidem dialecticos in dubium deducentes totam naturalium et extranaturalium diſcretionem, ut quae putaverit citra naturam eſſe, naturae vindicari ſciat poſſe, a qua ita eſſe ſortita ſunt, ut citra eam haberi videantur, et utique aut natura omnia, aut nulla natura. Apud nos autem id poterit audiri, quod dei contemplatio ſuggerit auctoris omnium de quibus quaeritur. Credimus enim ſi quid eſt natura, rationale aliquod P. 303.

opus

207) plus eſt etiam. Sudor Rig. 208) ſuccidere Latin.

opus dei esse. Porro somnum ratio praeit, tam aptum, tam utilem, tam necessarium, ut absque illo nulla anima sufficiat, recreatorem corporum, redintegratorem virium, probatorem [209]) valetudinum, pacatorem operum, medicum laborum, cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum etiam colorem. Quod si vitale salutare, auxiliare somnus, nihil eiusmodi non rationale, nihil non naturale [210]). Sic et medici omne contrarium vitali, salutari, auxiliari extra naturae cardines relegant. Nam et aemulas somno valetudines, phreneticam atque cardiacam, praeter naturam iudicando, naturalem somnum praeiudicaverunt: etiam in lethargo non naturalem notantes, testimonio naturali respondent, cum in suo temperamento est. Omnis enim natura, aut defraudatione, aut enormitate rescinditur, proprietate mensurae conservatur. Ita naturale erit statu, quod non naturale effici potest decessu vel excessu. Quid si esum et potum de naturae sortibus
P. 304. eximas? nam et in his plurima somni paratura est [211]). *) Certe his a primordio naturae suae homo imbutus est: si apud deum discas, ille fons generis Adam ante ebibit soporem, quam sitiit quietem. Ante dormiit quam laboravit, immo quam et edit, immo quam et profatus est, ut videant naturalem indicem somnum omnibus naturalibus principaliorem. Inde deducimur etiam imaginem mortis iam tunc eum recensere. Si enim Adam de Christo **) figurabat [212]), somnus Adae mors erat Christi dormituri in mortem, ut de iniuria perinde lateris eius vera mater viventium figuraretur ecclesia. Ideo et somnus tam salutaris,

*) Gen. 2. **) Ioan. 19.

209) prolatorem *vel* prorogatorem *Latin.* 210) nihil non naturale *abest Paris. aliis.* 211) praeparatura est *Paris. alii.* 212) figuram dabat *Rigalt.*

ris, tam rationalis etiam in publicae et communis iam mortis effingitur exemplar. Voluit enim deus et alias nihil sine exemplaribus in sua dispositione molitus, paradigmate Platonico plenius humani vel maxime initii ac finis lineas quotidie agere nobiscum, manum porrigens fidei facilius adiuvandae per imagines et parabolas, sicut sermonum, ita et rerum. Proponit igitur tibi corpus amica vi soporis elisum, blanda quietis necessitate prostratum, immobile situ, quale ante vitam iacuit, et quale post vitam iacebit, ut testationem plasticae et sepulturae, exspectans animam quasi nondum conlatam, et quasi iam ereptam. Sed et illa sic patitur ut alibi agere videatur, dissimulatione praesentiae futuram absentiam ediscens: et tamen interim somniat, nec quiescit, nec ignavescit omnino, nec naturam immortalitatis servam soporis [213]) addicit. P. 305. Probat se mobilem semper; terra, mari, peregrinatur, negotiatur, agitatur, laborat, ludit, dolet, gaudet, licita atque inlicita persequitur, ostendit quod sine corpore etiam plurimum possit, quod et suis instructa sit membris, sed nihilominus necessitatem habeat rursus corporis agitandi. Ita cum evigilaverit corpus, reddi ditum officiis eius, resurrectionem mortuorum tibi adfirmat. Haec erit somni et ratio naturalis, et natura rationalis. Etiam per imaginem mortis fidem initiaris, spem meditaris, discis mori et vivere, discis vigilare dum dormis.

CAP. XXXXIV. Ceterum de Hermotimo, Anima (ut aiunt) in somno carebat, quasi per occasionem vagaturi hominis proficiscente de corpore, uxor hoc prodidit; inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Regressa

213) sopori *Iun. Wouw.*

greſſa anima, tardius credo, homicidium ſibi imputavit. Cives Clazomenii Hermotimum templo conſolantur. Mulier non adit, ob notam uxoris; quorſum iſtud? ut quia non facile eſt vulgo exiſtimare ſucceſſionem [214]) animae eſſe ſomnum [215]), hoc quoque Hermotimi argumento credulitas ſubornetur. Genus fuerat gravioris aliquanto ſoporis, ut de incubone praeſumptio eſt, vel de ea valetudinis labe quam Soranus opponit, excludens incubonem, aut tale quid vitii, quod etiam
P. 306. Epimenidem in fabulam impegit quinquaginta [216]) pene annos ſomniculoſum. Sed et Neronem Suetonius, et Traſimedem Theopompus, negant unquam ſomniaſſe: niſi vix Neronem in ultimo exitu poſt pavores ſuos. Quid ſi et Hermotimus ita fuit, ut otium animae nihil operantis in ſomnis divortium crederetur [217])? omnia magis coniectes quam iſtam licentiam animae ſine morte fugitivae, et quidem ex forma continuam [218]). Si enim tale quid ſemel accidere dicatur, ut deliquium ſolis [219]) aut lunae, ita et animae, ſane perſuaderer divinitus factum. Congruere enim hominem ſeu moneri, ſeu terreri, a deo velut fulgure [220]) rapido momentaneae mortis ictu: ſi non magis in proximo eſſet, ſomnium credi, quod vigilanti potius accidere deberet, ſi non ſomnium magis credi oporteret.

Cap. XXXXV. Tenemur hic de ſomniis quoque chriſtianam ſententiam expromere, ut de accentibus [221]) ſomni, ſed non modicis iactationibus animae, quam ediximus negotioſam, et exercitam ſemper ex perpetuitate mota-

214) ſeceſſionem *Pariſ.* 215) ſomnium *Pariſ. alii.* 216) ſexaginta *Iun.* 217) crederet, ut *Latin.* 218) continuae *Latin.* 219) ſoli, aut Lunae *Iun.* 220) velut fulgore *Latin.* 221) accidentibus *Pariſ.*

motationis, quod divinitatis et immortalitatis est ratio. Igitur cum quies corporibus evenit, quorum solatium proprium est, vacans illa a solatio alieno, non quiescit, et si caret opera membrorum corporalium, suis utitur. Concipe 222) gladiatorem sine armis, vel aurigam sine curriculis, gesticulantes omnem habitum artis suae atque conatum: pugnatur, certatur, sed vacua iactatio est, nihilominus tamen fieri videntur, quae fieri tamen non videntur. Actu enim fiunt, effectu 223) vero non fiunt. Hanc vim ecstasin dicimus, excessum sensus, et amentiae instar: sic et in primordio somnus cum exstasi dedicatus, *) *Et misit deus ecstasin in Adam, et obdormivit:* somnus enim corpori provenit in quietem, ecstasis animae accessit adversus quietem, et inde iam forma somnum ecstasi miscens, et natura de forma. Denique et oblectamur, et contristamur, et conterremur in somniis, quam adfecte et anxie et passibiliter: cum in nullo permoveremur a vacuis scilicet imaginibus, si compotes somniaremus. Denique et bona facta gratuita sunt in somnis, et delicta secura; non magis enim ob stupri visionem damnabimur, quam ob martyrii coronabimur. Et quomodo, inquis, memor est somniorum anima, scilicet quam compotem esse non licet? hoc erit proprietas amentiae huius: quia non fit ex corruptela bonae valetudinis, sed ex ratione naturae: nec enim exterminat, sed avocat mentem. Aliud est concutere, aliud movere, aliud evertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est: quod sanitas mentis, salva memoria stupet, amentiae genus est. Ideo non dicimur furere, sed somniare: ideo et prudentes, si quando sumus: sapere enim nostrum licet

P. 307.

P. 308.

*) Gen. 2.

222) Conspice *Fran.* 223) affectu *Iun.*

licet obumbretur, non tamen exstinguitur, nisi quod et ipsum potest videri vacare tunc: ecstasin autem hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis sapientiae imagines inferat, quemadmodum et erroris.

Cap. XXXXVI. Ecce rursus urgemur etiam de ipsorum somniorum retractatu, quibus anima iactatur, exprimere. Et quando perveniemus ad mortem: et hic dixerim, cum deus dederit: nullae longae morae eius quod eveniet. Vana in totum somnia Epicurus iudicavit, liberans a negotiis divinitatem, et dissolvens ordinem rerum, et in passivitate omnia spargens, ut eventui exposita, et fortuita. Porro si ita est, ergo erit aliquis et veritatis eventus, quia non capit solam eam eventui omnibus debito eximi. Homerus duas portas divisit somniis, corneam veritatis, fallaciae eburneam. Respicere est enim, inquiunt, per cornu, ebur autem caecum est. Aristoteles maiore sententiam mendacio recitans, agnoscit et verum [224]. Telmessenses nulla somnia evacuant, imbecillitatem coniectationis incusant. Quis autem tam extraneus humanitatis, ut non aliquam aliquando visionem fidelem senserit? pauca de insignioribus perstringens, Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator quod filiae Mandanae adhuc virginis vesicam in diluvionem Asiae fluxisse somnio viderit, Herodotus refert. Item anno post nuptias eius ex hisdem locis vitem exortam toti Asiae incubasse.
P. 309. Hoc etiam Charon Lampsacenus Herodoto prior tradit, qui filium eius tanto operi interpretati sunt, non fefellerunt. Siquidem Asiam Cyrus et mersit et pressit. Philippus Macedo nondum pater, Olympiadis uxoris naturam ob-

224) veram *Rigalt.*

obsignasse viderat anulo. Leo erat signum. Crediderat praeclusam genituram, opinor quia leo semel pater est. Aristodemus vel Aristophon coniectans, immo nihil vacuum obsignari, filium et quidem maximi impetus portendi. Alexandrum qui sciunt, leonem anuli recognoscunt. Ephorus scribit. Sed et Dionysii Siciliae tyrannidem Himeraea quaedam somniavit, Heraclides prodidit. Et Seleuco regnum Asiae Laodice mater nondum eum enixa praevidit, Euphorion provulgavit. Mithridatem quoque ex somnio Ponti potitum a Strabone cognosco. Et Balaridem [225] Illyricum a Molossis usque Macedoniam ex somnio dominatum de Callisthene disco. Noverunt et Romani veritatis huiusmodi somnia. Reformatorem imperii, puerulum adhuc et privatum loci, et Iulium Octavium tantum, et sibi ignotum Marcus Tullius iam et Augustum et civilium turbinum sepultorem de somnio norat. In Vitellii commentariis conditum est. Nec haec sola species erit summarum praedicatrix potestatum, sed et periculorum et exitiorum: ut quum Caesar in praelium [226] perduellium Bruti et Cassii Philippis aeger alias maiestatem, alias discrimen ab hostibus relaturus, Artorii visione destituto tabernaculo evadit: P.310. ut quum Polycrati Samio filia crucem prospicit de solis unguine et lavacro Iovis. Revelantur et honores et ingenia per quietem: praestantur et medelae, produntur et furta, conferuntur et thesauri. Ciceronis denique dignitatem, parvuli etiam nunc, gerula iam sua [227] inspexerat. Cycnus de sinu Socratis demulcens homines, discipulus Plato est. Cleonymus Pyctes ab Achille curatur in somniis. Coronam auream quum ex arce Athenae

225) Baralirem *Rig.* 226) praelio *Rig.* 227) suam *Paris. alii.*

nae perdidissent, Sophocles tragicus somniando redinuenit. Neoptolemus tragoedus, apud Rheteum 228), Troiae sepulchrum Aiacis, monitus in somnis, ab ipsa ruina liberatur; et quum lapidum senia deponit, dives inde auro redit. Quanti autem commentatores et adfirmatores in hanc rem? Artemon, Antiphon, Strato, Philochorus, Epicharmus, Serapion, Cratippus, et Dionysius Rhodius, Hermippus, tota saeculi litteratura. Solum, si forte, ridebo, qui se existimavit persuasurum quod prior omnibus Saturnus somniarit 229): nisi si et prior omnibus vixit Aristoteles, ignosce ridenti. Ceterum Epicharmus etiam summum apicem inter divinationes somniis extulit cum Philochoro Atheniensi. Nam et oraculis hoc genus stipatus est orbis, ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonii in Boeotia, Mopsi in Cili-
P. 311. cia, Hermoniae in Macedonia, Pasiphaae 230) in Laconica. Cetera cum suis et originibus et ritibus et relationibus cum omni deinceps historia somniorum Hermippus Beritensis 231) quinione voluminum satiatissime exhibebit. Sed et Stoici deum malunt providentissimum humanae institutioni inter cetera praesidia divinatricum artium et disciplinarum, somnia quoque nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi. Haec quantum ad fidem somniorum a nobis quoque consignandam, et taliter 232) interpretandam. Nam de oraculis etiam ceteris, apud quae nemo dormitat, quid aliud pronuntiabimus, quam daemoniacam esse rationem eorum spirituum, qui iam tunc in ipsis hominibus habitaverint, vel 233) memorias

228) Erithreum *Paris. alii.* Rhoeteum *Iun.* 229) somniavit *Iun.* 230) Pasipheae *Paris.* 231) Berytensis *Iun.* Beriensis *V. C. Wonw.* 232) aliter *Fran.* 233) ad add. *Fran.*

morias eorum affectaverint ad omnem malitiae suae scenam, in ista aeque specie divinitatem mentientes, eademque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum, et admonitionum, et pronuntiationum, quae magis laedant iuvando, dum per ea quae iuvant, ab inquisitione verae divinitatis abducunt ex insinuatione falsae. Et utique non clausa vis est, nec sacrariorum circumscribitur terminis: vaga et pervolatica, et interim libera est: quo nemo dubitaverit domus quoque daemoniis patere, nec tantum in adytis, sed in cubiculis homines imaginibus circumvenire.

CAP. XXXXVII. Definimus enim a daemoniis plurimum incuti somnia, etsi interdum vera et gratiosa, sed de qua industria diximus affectantia atque captantia; quanto magis vana et frustratoria et turbida et ludibriosa, et immunda. Nec mirum si eorum sunt imagines, quorum et res. A deo autem, pollicito scilicet et gratiam spiritus sancti in omnem carnem, et sicut prophetaturos, ita et somniaturos servos suos et ancillas suas, ea deputabuntur quae ipsi gratiae comparabuntur, si qua honesta, sancta, prophetica, revelatoria, aedificatoria, vocatoria: quorum liberalitas soleat et in profanos destillare, imbres etiam et soles suos peraequante deo iustis et iniustis, *) Siquidem et Nabuchodonosor divinitus somniat: et maior paene vis hominum ex visionibus deum discunt. Sicut ergo dignatio dei et in ethnicos, ita et tentatio mali in sanctos, a quibus nec interdiu absistit, ut vel dormientibus obrepat qua potest, si vigilantibus non potest. Tertia species erunt somnia, quae sibimet ipsa anima videtur inducere ex intentione circumstantiarum. Porro quum P.312.

*) Dan. 2.

quum [234]) non est ex arbitrio somniare (nam et Epicharmus ita sentit) quomodo ipsa erit sibi causa alicuius visionis? Num ergo haec species naturali formae relinquenda est, servans animae etiam in ecstasi res suas perpeti? Ea autem quae neque a deo, neque a daemonio, neque ab anima videbuntur accidere [235]),
P.313. et praeter opinionem, et praeter interpretationem, et praeter enarrationem facultatis ipsi proprie ecstasi et rationi eius separabuntur.

CAP. XXXXVIII. Certiora et colatiora somniari affirmant sub extimis noctibus, quasi iam emergente animarum vigore, producto sopore. Ex temporibus autem anni verno magis quieta, quod aestas dissolvat animas, et hyems quodammodo obduret, et autumnus tentator alias valetudinum succis pomorum vinosissimis diluat. Item ex ipsius quietis situ, si neque resupina, neque dextero latere decumbat, neque conresupinatis internis, quasi refusis loculis, statio sensuum fluitet, aut compressu iecoris angina sit mentis. Sed haec ingeniose aestimari, potius quam constanter probari puto, etsi Plato est qui ea aestimavit, et fortassean casu procedant. Alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. Nam quod et de cibis distinguendis vel derogandis [236]), nunc praesumptio, nunc superstitio disciplinam somniis praescribit, examinandum est. Superstitio, ut cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur, ut castimoniam inducat: praesumptio, ut cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt, onerosum et inflatum pabulum. *) Atquin trina illa cum Daniele fraternitas legumine solo contenti, ne regiis

*) Dan. 1.

234) quoniam *Latin.* qua *V. C. Wouw.* 235) occidere *alii Paris.* 236) decurandis *Rig.*

regiis ferculis contaminarentur, praeter sapientiam reliquam somniorum praecipue gratiam a deo redemerunt et impetrandorum et differendorum. Ieiuniis[237] autem nescio an ego solus plurimum ita somniem, ut me P.314. somniasse non sentiam. Nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem: immo tanto magis ad hanc, quantum et ad omnem; si et ad superstitionem, multo amplius ad religionem. Sic enim et daemonia expostulant eam a suis somniatoribus, ad lenocinium scilicet divinitatis, quia familiarem dei norunt[238]: quia et Daniel*) rursus trium hebdomadum statione aruit victu. Sed ut deum iniceret humiliationis officiis, non ut animae somniaturae sensum et sapientiam strueret, quasi non in ecstasi acturae. Ita non ad ecstasin submovendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasin commendandam, ut in deo fiat.

Cap. XXXXIX. Infantes qui non putant somniare, cum omnia animae pro modo aetatis expungantur in vita, animadvertant succussus[239], et nutus, et renidentias eorum per quietem, ut ex re comprehendant motus animae somniantis facile per carnis teneritatem erumpere in superficiem. Sed et quod Libyca gens Atlantes caeco somno noctem transigere dicuntur, animae utique natura taxatur. Porro aut Herodoto fama mentita est, nonnunquam in Barbaros calumniosa, aut magna vis eiusmodi daemonum in illo climate dominatur. Si enim et Aristoteles heroem quendam Sardiniae notat, incubatores fani sui visionibus privantem, erit et hoc in daemonum libidinibus tam auferre somnia quam in-

*) Dan. 10.

237) Ieiunus *Iun.* 238) norant *Parif.* 239) fuccessus *Rig.*

inferre, ut Neronis quoque feri somniatoris,
P.315. et Thrasimedis insigne inde processerit. Sed et a deo deducimus somnia. Quid ergo nec a deo Atlantes somniarent, vel quia nulla iam gens dei extranea est, in omnem terram et in terminos orbis evangelio coruscante. Num ergo aut fama mentita est Aristoteli, aut daemonum adhuc ratio est, dum ne [240]) aliqua natura credatur immunis somniorum?

Cap. L. Satis de speculo mortis, id est de somno, tum etiam de negotiis somni, id est de somniis: nunc ad originem huius excessus, id est, ad ordinem mortis: quia nec ipsam sine quaestionibus, licet finem omnium quaestionum. Publica totius generis humani sententia mortem naturae debitum pronuntiamus. Hoc stipulata est dei vox *), hoc spopondit omne quod nascitur, ut iam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere: sed haeretici Magi [241]) Menandri Samaritani furor conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire. In hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales et incorruptibiles et statim resurrectionis compotes fiant qui baptisma eius induerint. Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda. Sed aut ebriosos reddit Lyncestarum vena vinosa: aut lymphaticos efficit Colophonis scaturigo daemonica; aut Alexandro occidit Nonacris Arcadiae venenata; fuit et Iudaeae lacus medicus ante Chri-
P.316. stum. Plane Stygias paludes poëta tradidit mortem diluentes. Sed et Thetis filium planxit. Quamquam si et Menander in Stygem mergit, moriendum erit nihilominus, ut ad Sty-

*) Gen. 2.

240) animae *add. Venet.* 241) magis *V. C. Wouw.*

Stygem venias. Apud inferos enim dicitur. Quaenam et ubinam ista felicitas aquarum, quas nec Ioannes baptizator praeministravit, nec Christus ipse discipulis demonstravit? Quod hoc Menandri balneum, comicum credo 242), sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lavant? Suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro deo ipso mori lex est, cum contra omnes iam nationes ascendant in montem domini, et in aedem dei Iacob, mortem per martyrium quoque flagitantis, quam de Christo etiam suo exegit? nec Magiae tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut repastinet vitis modo vitam aetate renovata. Hoc enim ne Medeae quidem licuit in hominem, etsi licuit in vervecem. *) Translatus est Enoch et Helias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. **) Ceterum morituri reservantur, ut Antichristum sanguine suo exstinguant. ***) Obiit et Ioannes †), quem in adventum domini remansurum frustra fuerat spes. Fere enim haereses ad nostra exempla prosiliunt, inde sumentes praesidia quo pugnant: postremo compendium est, ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit, quos in stygem suam mersit? Apostoli perennes veniant, assistant; videat illos meus Thomas, audiat, contrectet, et credat 243). P.317.

CAP. LI. Opus autem mortis in medio est, discretio corporis animaeque. Sed quidam 244) ad immortalitatem animae, quam quidam non a deo edocti infirme tuentur, ita argumentationes emendicant, ut velint credi etiam post mor-

*) Genes. 5. **) 4 Reg. 2. ***) Ap. 11. †) Ioan. 21.

242) balneum? Magicum credo *Cod. Wouw.* 243) credidit *Paris. alii.* 244) quidem *V. C. Wouw.*

mortem quasdam animas adhaerere corporibus. Ad hoc enim et Plato, etsi, quas vult animas ad coelum statim expedit, in Politia tamen cuiusdam insepulti cadaver opponit, longo tempore sine ulla labe, prae animae scilicet individuitate, servatum. Ad hoc et Democritus crementa unguium, et comarum in sepulturis aliquanti temporis denotat. Porro et aëris qualitas corpori illi potuit tutela fuisse; quid enim si aridior aër, et solum salsius? quid si et ipsius corporis substantia exsuccior? quid si et genus mortis ante iam corruptrices materias erogarat? Vngues autem cum exordia [245] nervorum sint, merito nervis resolutione porrectis provectiores, et quotidie deficiente carne expelli videntur. Comae quoque alimenta de cerebro, quod aliquandiu durare praestat secreta munitio. Denique in viventibus etiam pro cerebri ubertate, vel affluit capillago, vel deserit. Habes medicos. Sed nec modicum quid animae subsidere in corpore est, decessurum quandoque et ipsum, cum totam corporis scenam tempus aboleverit. Et
P. 318. hoc enim in opinione quorundam est: propterea nec ignibus funerandum aiunt, parcentes superfluo animae. Alia est autem ratio pietatis istius, non reliquiis animae adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine aversatrix, quod et ipsum homo non utique mereatur poenali exitu impendi. Ceterum anima indivisibilis ut immortalis etiam mortem indivisibilem exigit credi: non quasi immortali, sed quasi indivisibili animae indivisibiliter accidentem. Dividetur autem et mors si et anima, superfluo scilicet animae quandoque morituro [246]: ita portio mortis cum animae portione remanebit. Nec ignoro aliquod esse vestigium opinionis istius. De meo didici. Scio femi-

245) exodia *Iun.* 246) moriturae *Franeq.*

minam quandam vernaculam ecclesiae, forma et aetate integra functam, post unicum et breve matrimonium, cum in pace dormisset et morante adhuc sepultura, interim oratione presbyteri componeretur, ad primum halitum [247]) orationis manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse, rursumque condita pace, situi suo reddidisse. Est et alia relatio apud nostros. In coemeterio corpus corpori iuxta collocando spatium recessu communicasse. Si et apud ethnicos tale quid traditur, utique deus potestatis suae signa proponit, suis in solatium, extraneis in testimonium. Magis enim credam in testimonium ex deo factum, quam ex ullis animae reliquiis: quae si inessent, alia quoque membra movissent, et si manus tantum, sed non in causam orationis: corpus etiam illud non modo fratri cessisset, verum et alias mutatione situs sibimet ipsi refrigerasset. Certe unde sunt [248]) ista, signis potius et ostentis deputanda, naturam facere non possunt: mors si non semel tota est, non est; si quid animae remanserit, vita est: non magis vitae miscebitur mors, quam diei nox. P.319.

CAP. LII. Hoc igitur opus mortis, separationem carnis atque animae, seposita quaestione fatorum et fortuitorum, bifariam distinxit humanus adfectus, in ordinariam et extraordinariam formam. Ordinariam quidem naturae deputans placidae cuiusque mortis: extraordinariam vero praeter naturam indicans *), violenti cuiusque finis. Qui autem primordia hominis novimus, audenter determinamus mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa, ne ipsa quidem naturali. Facile au-

*) Genes. I. et 3.

247) aditum *Wouwer.* habitum *Fran.* 248) Certe unde unde sunt *Wouwer.*

tem usurpari naturae nomen in ea quae videntur a nativitate ex accidentia adhaesisse. Nam si homo in mortem directo institutus fuisset, tunc demum mors naturae adscriberetur. Porro non in mortem institutum eum probat ipsa lex, conditionali comminatione suspendens, et arbitrio hominis addicens mortis eventum. Denique si non deliquisset, nequaquam obiisset. Ita non erat [249]) natura quod ex oblatio-
P. 320. nis potestate accidit per voluntatem, non ex instituti auctoritate per necessitatem. Proinde etsi varii exitus mortis, ut est multimoda conditio caussarum, nullum ita dicimus lenem, ut non vi agatur. Ipsa illa ratio operatrix mortis, simplex licet, vis est. Quid enim? quae tantam animae et carnis societatem, tantam a conceptu concretionem sororum substantiarum divellit ac dirimit. Nam etsi prae gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon Spartanus, dum victorem Olympiae filium amplectitur; etsi prae gloria, ut Clidemus Atheniensis, dum ab histrionibus ob praestantiam auro coronatur; etsi per somnium, ut Plato; etsi per risum, ut P. Crassus: multo violentior mors, quae per aliena grassatur, quae animam per commoda expellit, quae tunc mori adfert, cum iucundius vivere est in exultatione, in honore, in requie, in voluptate. Vis est et illa navigiis, cum longe a Caphareis saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente cursu, laetante comitatu, intestino repente perculsu, cum tota securitate desidunt: non secus naufragia sunt vitae, etiam tranquillae mortis eventus. Nihilo refert integram abire corporis navem, an dissipatam, dum animae navigatio evertatur.

Cap. LIII. Sed quo deinde anima nuda et explosa devertet [250]); sine dubio prosequemur

[249]) erit *Paris. Iun.* [250]) divertit *Rigalt.*

mur ex ordine: prius tamen quod est loci huius explebimus, ne quia varios exitus mortis ediximus, exspectet quis a nobis rationes singulorum, medicis potius relinquendas propriis arbitris omnium letalium rerum sive caussarum, et ipsarum corporalium conditionum. Plane ad immortalitatem animae hic quoque protegendam in mentione mortis aliquid de eiusmodi exitu interstruam, in quo paulatim ac minutatim anima dilabitur: habitum enim sustinens defectionis, abducitur, dum absumi videtur, et coniecturam praestat interitus de excessus temperatura. Tota autem in corpore et ex corpore est ratio. Nam quisquis ille exitus mortis, sine dubio aut materiarum, aut regionum aut viarum vitalium eversio est: materiarum, ut fellis, ut sanguinis: regionum, ut cordis, ut iecoris: viarum, ut venarum, ut arteriarum. Dum igitur haec ex propria quaque iniuriae caussa vastantur in corpore, adusque ultimam eversionem, et recessionem[251] vitalium, id est, naturalium finium, situum, officiorum, necessario et anima, dilabentibus paulatim instrumentis, et domiciliis, et spatiis suis; paulatim et ipsa migrare compulsa deducitur in diminutionis effigiem: non alio modo quam quo et aurigam ipsum quoque defecisse praesumitur, cum vires equorum defatigatio denegavit, quantum de dispositione destituti hominis, non de passionis veritate. Perinde auriga corporis spiritus animalis, deficientis vectaculi nomine, non suo deficit, opere decedens, non vigore, actu elanguens non statu, constantiam non substantiam decoquens, quia comparere cessat, non quia esse. Sic et rapida quaeque mors, ut cervicum messis, semel tantam ianuam pandens, ut ruinae vis semel om-

P. 321. P. 322.

251) rescissionem *Rigalt.*

omnia vitalia [252]) elidens, ut apoplexis interior ruina, nullam animae moram praestat, nec discessum eius in momenta discruciat. At ubi longa mors, prout deseritur anima, ita et deserit: non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur; et dum extrahitur, postremitatem suam, partem videri facit. Non omnis autem pars statim et abscissa est, quia postera est; nec quia exigua est, statim et ipsa [253]) peritura est. Sequitur seriem suus finis, et mediocritas trahitur ad summa, et reliquiae universitati cohaerentes exspectantur ab illa, non derelinquuntur. Atque ita ausim dicere, totius ultimum, totum est: quia licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique euenit, saepe animam in ipso divortio potentius agitari, sollicitiore obtutu, extraordinaria loquacitate, dum ex maiori suggestu, iam in libero constituta, per superfluum quod adhuc cunctatur in corpore, enuntiat quae videt, quae audit, quae incipit nosse. Si enim corpus istud platonica sententia carcer, ceterum apostolica dei templum, cum in Christo est: sed interim animam consepto suo obstruit, et obscurat, et concretione carnis infaecat. Unde
P. 323. illi, velut per corneum specular, obsoletior lux rerum est. Procul dubio cum vi mortis exprimitur de concretione carnis, et ipsa expressione colatur, certe de oppanso corporis erumpit in apertum ad meram et puram et suam lucem, statim semetipsam in expeditione substantiae recognoscit, et in divinitatem ipsa libertate resipiscit, ut de somno emergens ab imaginibus ad veritates: tunc et enuntiat quae videt, tunc exsultat aut trepidat, prout paraturam deversorii sui sentit, de ipsius statim

252) vitalia *abest Paris. aliis.* ut ruina vis *Cod. Agob.*
253) ipsa *abest Paris. alii.*

tum angeli facie, evocatoris animarum, Mercurii poëtarum.

CAP. LIV. Quo igitur deducetur anima, iam hinc reddimus. Omnes ferme philosophi, qui immortalitatem animae, qualiter volunt, tantum [254]) vindicant, ut Pythagoras, ut Empedocles, ut Plato, quique aliquod illi tempus indulgent, ab excessu usque in conflagrationem universitatis, ut Stoici, suas solas, id est sapientum animas, in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temere philosophorum animabus hoc praestat, sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. Adeo etiam inter philosophos magnum habet privilegium impuritas: itaque apud illum in aetherem sublimantur animae sapientes: apud Arium, in aërem: apud Stoicos, sub lunam. Quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram prosternant, cum illas a sapientibus multo superioribus erudiri adfirment. Ubi erit scholae regio in tanta distantia deversoriorum? qua ratione discipulae ad magistras conventabunt, tanto discrimine invicem absentes? quis autem illis postumae eruditionis usus ac fructus, iamiam conflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos deiiciunt. Hos Plato velut gremium terrae describit in Phaedone, quo omnes labes mundialium sordium confluendo, et ibi desidendo exhalent, et quasi coeno immunditiarum suarum crassiorem haustum et privatum illic aërem stipent. P. 324.

CAP. LV. Nobis inferi, non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur: sed in fossa terrae et in alto [255]) vastitas, et in ipsis visceribus eius abstrusa profun-

254) tamen *Rig.* 255) alvo *Iun.*

funditas. Siquidem Christum *) in corde terrae triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo, et interno, et in ipsa terra operto, et intra ipsam cavato [256]), et inferioribus adhuc abyssis superstructo. Quod si Christus deus, quia et homo, mortuus secundum scripturas, et sepultus secundum [257]) easdem, hic [258]) quoque legi satisfecit, forma humanae mortis apud inferos functus, nec ante ascendit in sublimiora coelorum, quam descendit in inferiora terrarum, ut illic patriachas, **) et prophetas compotes sui faceret: habes, et [259]) regionem [260]) inferum subterraneam credere, et illos cubito pellere, qui [261]) satis superbe non putent animas fidelium inferis dignas: servi super dominum, et discipuli super magistrum, aspernati si forte in Abrahae ***) sinu, exspectandae resurrectionis solatium capere [262]). Sed in hoc, inquiunt, Christus inferos adiit, ne nos adiremus. Ceterum quod discrimen ethnicorum et Christianorum, si carcer mortuis idem? quomodo ergo anima exhalabit in coelum, Christo illic adhuc sedente ad dexteram patris, nondum dei iussu per tubam archangeli audito, nondum illis quos domini adventus in seculo invenerit obviam ei raptis [263]) in aërem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent? Nulli patet coelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi reserabuntur regna coelorum. Sed in aethere dormitio nostra, cum pueris [264]) Platonis: aut in aëre, cum Ario: aut circa lunam, cum Endymionibus Stoicorum. Immo

P. 325.

*) Matth. 12. **) Eph. 4. ***) Matth. 12.

256) clauso *Rig.* 257) fectis *Rig.* 258) hunc *Rig.* 259) habens et *Rig.* 260) originem *Paris. alii.* 261) quia *Paris. alii.* 262) carpere *Fran.* 263) ereptis *Rig.* 264) puerariis *Rig.*

Immo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et prophetae appendices dominicae resurrectionis, ab inferis migraverint. Et, P.326. quomodo Ioanni in spiritu, paradisi regio revelata, quae subiicitur altari, nullas alias animas apud se praeter martyrum ostendit? Quomodo Perpetua fortissima martyr sub die passionis in revelatione paradisi, solos illic commartyres suos vidit; nisi quia nullis romphaea paradisi ianitrix cedit, nisi qui in Christo decesserit non in Adam? Nova 265) mors pro deo, et extraordinaria pro Christo, alio et privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici et fidelis in morte, si pro deo occumbas ut Paracletus *) monet, non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis: si crucem tuam tollas, et sequaris dominum, ut ipse praecepit. Tota paradisi clavis tuus sanguis est. Habes etiam de paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini.

Cap. LVI. Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim, an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio vel ex imperio intervenire: nec harum enim opinionum suasoriae desunt. Creditum est insepultos non ante ad inferos redigi, quam iusta perceperint, secundum homericum Patroclum, funus in somnis de Achille flagitantem; quod non alias adire portas inferum posset, arcentibus eum longe animabus sepultorum. Novimus autem praeter poëtica iura, pietatis quoque homericae industriam. Tanto magis enim P.327. curam sepulturae collocavit, quanto etiam moram eius iniuriosam animabus incusavit; simul

*) Matth. 10.

265.) caedit — Christo decesserint? Non in Adam. Fran.

et ne quis defunctum domi detinens ipse amplius cum illo maceretur, enormitate solatii dolore nutriti. Ita querelas animae insepultae ad utrumque confinxit, ut instantia funeris et honor corporum servetur, et memoria [266]) adfectuum temperetur. Ceterum quam vanum ut anima corporis iusta sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos avehat? Multo vanius si iniuria deputabitur [267]) animae, cessatio sepulturae, quam pro gratia deberet amplecti. Utique enim tardius ad inferos abstrahi mallet [268]), quae nec mori voluit. Amabit impium haeredem, per quem adhuc pascitur luce: aut si qua pro certo iniuria est tardius sub terram detrudi, titulus autem iniuriae cessatio est sepulturae, perquam iniquum eam iniuria adfici, cui non imputabitur [269]) cessatio sepulturae, ad proximos scilicet pertinens. Aiunt et immatura morte praeventas eousque vagari isthic [270]), donec reliquatio compleatur aetatis, qua cum [271]) pervixissent, si non intempestive obiissent. Porro aut constituta sunt tempora unicuique, et constituta praeripi
P.328. posse non credam, aut si constituta sunt quidem, dei tamen voluntate vel aliqua potestate mutilantur; frustra mutilantur, si iam impleri sustinent [272]). Aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam: Ecce obiit (verbi gratia) infans sub uberum fontibus, puta nunc puer investis, puta vesticeps, qui tamen octoginta annos victurus fuisset, hos praereptos, ut anima eius hic post mortem transigat, quale est? Aetatem enim non potest capere sine corpore, quia per corpora operantur

266) moeror *Fran.* 267 deputatur *alii.* 268) malet *Rig.* 269) imputatur *Parif. Iun.* 270) isti hic *Iun. Latin.* 271) aetatum, quas cum *V. C. Wouwer.* 272) sustinentur *Rig.*

tur aetates. Nostri autem illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resurrectione animas, in quibus decesserunt. Iidem ergo sperabuntur et corporum modi, et easdem aetates quae corporum modos faciunt. Quo ergo pacto potest infantis anima, hic transigere praerepta tempora, ut octogenaria resurgat in corpore mensis unius? Aut si hic necesse erit ea tempora impleri, quae fuerant destinata, num et ordinem vitae, quem sortita sunt tempora pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret, ut et studeat ab infantia pueritiae delegata, et militet ab adolescentia iuventa expitata [273]), et censeat a iuventa senectae [274]) ponderata, et foenus exprimat, et agrum urgeat, naviget, litiget, nubat, laboret, aegritudines obeat, et quaecumque illam cum temporibus manebant tristia ac laeta? Sed haec sine corpore quomodo transigentur? vita sine vita? Sed vacua erunt tempora solo decursu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, ubi perinde nullus est usus illorum? Ita dicimus omnem animam quaqua aetate decesserit, in ea stare ad eum diem, usque quo perfectum illud repromittitur ad angelicae plenitudinis mensuram temperatum. Proinde nec [275]) extorres inferum habebuntur, quas vi ereptas arbitrantur, praecipue per atrocitates [276]) suppliciorum, crucis dico, et securis, et gladii, et ferae: nec isti porro exitus violenti, quos iustitia decernit violentiae vindex. Et ideo, inquies, scelestae quaeque animae inferis exulant. Alterum ergo constituas compello, aut bonos inferos, aut malos. Si malos, placet: et iam praecipitari illuc P.329.

273) iuventae excitata *Venet.* 274) iuventa senecta *Latin.* 275) nec abest *Fran.* 276) praecipua atrocitate *alii.*

illuc animae pessimae debent. Si bonos; cur idem animas immaturas, et innuptas, et pro conditione aetatis puras et innocuas interim, dignas inferis non iudicas [277].

CAP. LVI. Aut optimum est hic retineri, secundum aoros: aut pessimum, secundum biaeothanatos; ut ipsis iam vocabulis utar, quibus auctrix opinionum istarum Magia sonat, Hostanes [278], et Typhon, et Dardanus, et Damigeron, et Nectabis, et Berenice.
P. 330. Publica iam litteratura [279] est, quae animas etiam iusta aetate sopitas, etiam proba morte disiunctas, etiam prompta humatione dispunctas, evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus Magiam? quod omnes pene, fallaciam. Sed ratio fallaciae solos non fugit christianos, qui spiritalia nequitiae, non quidem socia conscientia, sed inimica scientia novimus, nec invitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus multiformem luem mentis humanae, totius erroris artificem, salutis pariter animaeque vastatricem scientiam Magiae [280], secundae scilicet idololatriae, in qua se daemones perinde mortuos fingunt, quemadmodum in illa deos, quid ni? cum et dii mortui. Itaque invocantur quidem aori et biaeothanati sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim et iniuriam facere, quas per vim et iniuriam saevus et immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensae: sed daemones operantur sub obtentu earum; et hi vel maxime, qui in ipsis tunc fuerunt cum adviverent, quique illas in huiusmodi impegerant [281] exitus. Nam et suggessi-

277) indignas inferis iudicas? *Iun.* 278) Ostanes *Paris.* *alii.* 279) littera *Venet.* 280) animaeque vastatorem. Sic etiam magiae, secundae etc. *Fran.* 281) impegerunt *Rig.*

geſſimus nullum paene hominem carere dae-
monio: et pluribus notum eſt daemoniorum P.331.
quoque opera et immaturas et atroces effici
mortes, quas incurſibus deputant. Hanc quo-
que fallaciam ſpiritus nequam ſub perſonis
defunctorum delitescentis, niſi fallor, etiam
rebus probamus, quum in exorcismis interdum
aliquem ſe ex parentibus hominem ſui [282])
affirmat, interdum gladiatorem vel beſtiarium,
ſicut et alibi deum, nihil magis curans, quam
hoc ipſum excludere quod praedicamus, ne
facile credamus animas univerſas ad inferos
redigi, ut et iudicii et reſurrectionis fidem
turbent. Et tamen ille daemon poſtquam cir-
cumſtantes circumvenire tentavit, inſtantia
divinae gratiae victus, id quod in vero eſt in-
vitus confitetur. Sic et in illa alia ſpecie Ma-
giae, quae iam quieſcentes animas evellere ab
inferis creditur, et conſpectui exhibere, non
alia fallaciae vis eſt operatior. Plane, quia et
phantasma praeſtatur, quia [283]) et corpus,
adfingitur: nec magnum illi exteriores oculos
circumſcribere, cui interiorem mentis aciem
excaecare perfacile eſt. Corpora denique
videbantur Pharaoni et Aegyptiis magicarum
virgarum dracones: Sed Moſis *) veritas men-
dacium devoravit. Multa utique et adverſus
apoſtolos Simon dedit **), et Elimas Magi:
ſed plaga caecitatis de praeſtigiis non fuit. P.332.
Quid novi, aemulatio veritatis a ſpiritu im-
mundo? Ecce hodie eiusdem Simonis haere-
ticos tanta praeſumptio artis extollit, ut etiam
prophetarum animas ab inferis movere ſe
ſpondeant. Et credo quia mendacio poſſunt:
nec enim pythonico tunc ſpiritui minus licuit
animam Samuelis ***) effingere, poſt deum

mor-

*) Exod. 7. **) Act. 13. ***) 1 Reg. 28.

282) ſuis *Cod. Wouwer.* hominem fuiſſe adfirmat *Iun.*
283) quia redundat *Iun.* praeſtat, et corpus etc. *Wouw.*

mortuos consulente Saule. Absit alioquin ut animam cuiuslibet sancti, nedum prophetae*), a daemonio credamus extractam, edocti quod ipse Satanas **) transfiguretur in angelum lucis, nedum in hominem lucis ***), etiam deum se adseveraturus, signaque [284]) portentosiora editurus, ad evertendos, si fieri possit, electos †). Dubitavit si forte tunc prophetam se dei asseverare, et utique Sauli, in quo iam ipse morabatur: ne putes alium fuisse qui phantasma administrabat; alium qui commendabat, sed eundem spiritum et in pseudoprophetide, et in apostata facile mentiri, quod fecerat credi, per quem Saulis thesaurus illic erat, ubi et cor ipsius, ubi scilicet deus non erat. Et ideo per quem visurum se credidit, vidit ††): quia per quem vidit, et credidit. Si et de nocturnis imaginibus opponitur, saepe non frustra mortuos visos: nam et Nasamonas propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare, ut Heracli-
P.323. des scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus: et Celtas apud virorum fortium busta eadem de causa abnoctare, ut Nicander adfirmat: non magis mortuos vere patimur in somnis quam vivos, sed eadem ratione mortuos qua et vivos. Et omnia quae videntur. Non enim quia videntur vera sunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renuntiatur. Nulli autem animae omnino inferos patere, satis dominus in argumento illo pauperis requiescentis et divitis ingemiscentis ex persona Abrahae sanxit, non posse relegari renuntiatorem dispositionis

*) 1 Cor. 11. **) 2 Thess. 2. ***) Matth. 24. †) 1 Reg. 28. ††) Matth. 5.

284) in fine. *Ful. Ursin.* insigne. *Wouw.* in fine signaque *Venet.*

ßitionis infernae: quod vel tunc licere potuisſet ut Moſi et prophetis crederetur. Sed etſi quasdam revocavit in corpora dei virtus, in documenta iuris ſui, non idcirco communicabitur fidei, et audaciae Magorum, et fallaciae ſomniorum, et licentiae poëtarum. Atquin in reſurrectionis exemplis, cum dei virtus, ſive per prophetas, ſive per Christum, ſive per apoſtolos in corpora animas repraeſentat, ſolida et contrectabili, et ſatiata veritate, praeiudicatum eſt hanc eſſe formam veritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem praeſtigias iudices.

Cap. LVIII. Omnes ergo animae penes inferos, inquis. Velis ac nolis et ſupplicia iam illic et refrigeria, habes pauperem et divitem: et quia diſtuli neſcio quid ad hanc partem, iam opportune in clauſulam reddam. Cur enim non putes animam et puniri et foveri in inferis interim ſub exſpectatione utriusque iudicii in quadam uſurpatione et candida eius? quia ſalvum debet eſſe, inquis, in [285]) iudicio divino negotium ſuum ſine ulla praelibatione ſententiae: tum quia et carnis operienda eſt reſtitutio, ut conſortis operarum atque mercedum. Quid ergo fiet in tempore iſto? dormiemus? Atenim animae nec in viventibus dormiunt: corporum enim eſt ſomnus, quorum et ipſa mors cum ſpeculo ſuo ſomno. Aut nihil vis agi illic, quo univerſa humanitas trahitur, quo ſpes omnis ſequeſtratur? Delibari putas iudicium, an incipi? praecipitari, an praeminiſtrari? Iam vero quam iniquiſſimum etiam apud inferos, ſi et nocentibus adhuc illic bene eſt, et innocentibus nondum. Quid ampliationem vis [286]) eſſe poſt mortem, confuſa ſpe et incerta exſpecta- P.334.

285) in delet Wouw. 286) quid? amplius vis etc. Fran.

ſpectatione ludentem, an vitae recenſum iam et ordinationem iudicii inhorrentem? ſemper autem exſpectat anima corpus ut doleat aut gaudeat? nonne et de ſuo ſufficit ſibi ad utrumque titulum paſſionis? quotiens illaeſo corpore anima ſola torquetur bile, ira, taedio plerumque nec ſibi noto? quotiens item corpore adflicto furtivum ſibi anima gaudium exquirit, et a corporis importuna tunc societate ſecedit? Mentior ſi non de ipſis cruciatibus
P.335. corporis et gloriari et gaudere ſola conſuevit. Reſpice ad Mutii animam, cum dexteram ſuam ignibus ſolvit. Reſpice ad Zenonis, cum illam Dionyſii tormenta praetereunt. Morſus ferarum ornamenta ſunt iuventutis, ut in Cyro urſi cicatrices. Adeo novit et apud inferos anima et dolore et gaudere 287) ſine carne, quia et in carne illaeſa ſi velit dolet, et laeſa ſi velit gaudet. Hoc ſi ex arbitrio ſuo in vita, quanto magis ex iudicio dei poſt mortem? Sed nec omnia opera cum carnis miniſterio anima partitur; nam et ſolos cogitatus et nudas voluntates cenſura divina perſequitur: *) *Qui viderit ad concupiscendum, iam adulteravit in corde.* Ergo 288) propter hoc congruentiſſimum eſt animam, licet non exſpectata carne, puniri, quod non ſociata carne commiſit. Sic et ob cogitatus pios et benevolos, in quibus carne non eguit, ſine carne recreabitur. Quid nunc, ſi et in carnalibus prior eſt, quae concipit, quae diſponit, quae mandat, quae impellit? Et ſi quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus actura eſt; nunquam denique conſcientia poſterior erit facto; ita huic quoque ordini competit etiam 289) priorem penſare mercedes, cui prio-

*) Matth. 5.

287) et gaudere et dolere *Pariſ.* 288) Ergo vel *Pariſ. Gelenius Iun.* 289) eam *Venet.*

priori debeantur. In summa, quum carcerem illum, quem evangelium demonstrat, inferos intelligimus, et novissimum quadrantem, modicum quoque delictum mora resurrectionis illic luendum interpretamur [290]; nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine, per carnem quoque. Hoc etiam Paracletus frequentissime commendavit, si quis sermones eius ex agnitione promissorum charismatum admiserit. Ad omnem, ut arbitror, humanam super anima opinionem ex doctrina fidei congressi, iustae duntaxat ac necessariae curiositati satisfecimus [291]; enormi autem et otiosae tantum deerit discere, quantum libuerit inquirere. P.636.

290) illum, quem ev. d. i. intelligamus — — interpretemur. *V. Cod. Wouw.* 291) satisfecerimus *Wouw.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

CORONA MILITIS, LIBER.

P. 337. Cap. I. Proxime factum est, liberalitas praestantissimorum imperatorum [1]), expungebatur in castris. Milites laureati adibant. Quidam illic magis dei miles, caeteris constantior fratribus, qui se duobus dominis servire posse praesumpserant, solus libero capite, coronamento in manu otioso, vulgato iam, et ista disciplina christiano relucebat. [2]) Singuli designare, et ludere [3]) eminus, infrendere cominus. Murmur Tribuno defertur, et persona iam ex ordine accesserat [4]). Statim Tribunus cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille cum caeteris sibi licere. Causas expostulatus, Christianus sum, respondit. O militem in deo [5]) gloriosum. Suffragia exinde, et res ampliata, et reus ad praefectos. Ibidem gravissimas penulas posuit relevari auspicatus,
P. 338. speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit: *) terrae sancte [6]) insistere incipiens, **) gladium nec dominicae defensioni necessarium reddidit: laurea et de manu corruit [7]), et nunc russatus sanguinis sui spe, calceatus de evangelii paratura, succinctus acutiore ver-

*) Exod. 3. **) Matth. 26.

1) facta est liberalitas *Fran. Paris.* facta liberalitate *Iun. ex MS.* 2) Denique *add. Rhen. Fran.* 3) eludere *Rhen. Fran.* 4) decesserat *Rigalt.* 5) Deum *Fran.* 6) sanctae *Fran.* 7) caruit *Wouw.* claruit *Iun.*

verbo dei, totus de Apoſtolo armatus *), et de martyrii candida melius coronatus, donativum Chriſti in carcere exſpectat. Exinde ſententiae ſuper illo, neſcio an Chriſtianorum, non enim aliae ethnicorum, ut de abrupto, et praecipiti, et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit, ſolus ſcilicet fortis, inter tot fratres commilitones, ſolus Chriſtianus. Plane ſupereſt ut etiam martyria recuſare meditentur, qui prophetias eiusdem ſpiritus ſancti reſpuerunt. Muſſitant denique tam bonam et longam ſibi pacem periclitari. Nec dubito quosdam ſcripturas emigrare, ſarcinas expedire, fugae accingi de civitate in civitatem. Nullam enim aliam evangelii memoriam curant. Novi et paſtores eorum in pace leones, in praelio cervos. Sed de quaeſtionibus confeſſionum alibi docebimus. At nunc quatenus et illud opponunt: Ubi autem prohibemur coronari? hanc magis localem ſubſtantiam cauſae praeſentis aggrediar, ut et qui ex ſolicitudine ignorantiae quaerunt, inſtruantur, et qui in defenſione [8]) delicti contendunt, revincantur; ipſi vel maxime Chriſtiani laureati quibus id ſolum quaeſtio eſt, quaſi aut nullum aut incertum ſaltem P.339. haberi poſſet delictum, quod patiatur quaeſtionem. Nec nullum autem nec incertum, hinc interim oſtendam.

Cap. II. Neminem dico fidelium coronam capite [9]) noſſe alias extra tempus tentationis eiusmodi. Omnes ita obſervant a catechumenis usque ad confeſſores, et martyres, vel negatores. Videris unde auctoritas moris, de qua cum maxime quaeritur. Porro cum quaeritur cur quid obſervetur, obſervari interim

*) Eph. 6.

8) defenſionem *Rigalt.* 9) capiti MS. Wouw.

constat. Ergo nec nullum nec incertum videri potest delictum, quod committitur in observationem suo iam nomine vindicandam, et satis auctoratam consensus patrocinio. Plane, ut ratio quaerenda sit, sed salva observatione, nec in destructionem eius, sed in aedificationem potius, quo magis observes cum fueris etiam de ratione securus. *) Quale est autem ut tunc quis in quaestionem provocet observationem cum ab ea excidit? et tunc requirat unde habuerit observationem cum ab ea desiit? quando etsi ideo velit videri ad quaestionem vocare, ut ostendat se non deliquisse in observationis destitutione, nihilominus deliquisse eum constet retro in observationis praesumptione. Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recusata. Et ideo non ad eos erit iste tractatus quibus non competit quaestio, sed ad illos qui studio discendi, non quaestionem deferunt, sed consultationem. Nam et semper quaeritur de
P. 340. isto, et laudo fidem quae ante credidit [10]), observandum esse quam didicit. **) Et facile est statim exigere, ubi scriptum sit, ne coronemur. At enim ubi scriptum est, ut coronemur? Expostulantes enim scripturae patrocinium in parte diversa, praeiudicant suae quoque partis [11]) scripturae patrocinium adesse debere. Nam si ideo dicetur coronari licere, quia non prohibeat scriptura, aeque retorquebitur ideo coronari non licere, quia scriptura non iubeat. Quid faciet disciplina? utrumque recipiet quasi neutrum prohibitum sit? An utrumque reiiciet, quasi neutrum praeceptum sit? Sed quod non prohibetur, ultro permissum est; imo prohibetur quod non ultro est permissum.

Cap.

*) 2 Cor. 13. **) Es. 7.

10) ante credit *Fran. Paris.* 11) parti *Fran. Paris.*

CAP. III. Et quamdiu per hanc lineam serram reciprocabimus habentes observationem inveteratam quae praeveniendo statum fecit? Hanc si nulla scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quae sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quaeramus an et traditio nisi scripta [12]) non debeat recipi. Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla praeiudicent aliarum observationum, quas sine ullius scripturae instrumento solius traditionis titulo, exinde consuetudinis patrocinio vindicamus. Denique ut a baptismate ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu P.341. contestamur, nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius. Dehinc ter mergitamur amplius aliquid respondentes quam dominus in evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam praegustamus: exque ea die lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Eucharistiae sacramentum et in tempore victus, et omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam praesidentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus. Die dominico ieiunium nefas ducimus, vel [13]) geniculis adorare. Eadem immunitate a die Paschae in Pentecosten usque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri, aliquid decuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas,

12) traditio non scripta *Fran. Paris.* 13) de *add. Fran. Paris.*

ſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quaecunque nos converſatio exercet, frontem [14]) ſignaculo terimus.

Cap. IV. Harum et aliarum eiusmodi diſciplinarum ſi legem expoſtules ſcripturarum, nullam invenies; traditio tibi praetendetur auctrix, conſuetudo confirmatrix, et fides [15]) obſervatrix. Rationem traditioni et conſuetudini [16]) et fidei patrocinaturam aut ipſe perſpicies, aut ab aliquo qui perſpexerit diſces. Interim nonnullam eſſe credes cui debeatur [17]) obſequium. Adiicio unum adhuc exemplum, quatenus et de veteribus docere conveniat. Apud Iudaeos tam ſolenne eſt feminis eorum velamen capitis, ut inde noſcantur. Quaero legem. Apoſtolum differo *). Si Rebecca conſpecto procul ſponſo velamen invaſit **), privatus pudor legem facere non potuit, aut cauſae ſuae fecerit. Tegantur virgines ſolae, et hoc nuptum venientes, nec antequam cognoverint ſponſos. ***) Si et Suſanna in iudicio revelata, argumentum velatae [18]) praeſtat, poſſum dicere, et hic velamen arbitrii fuit. Rea venerat, erubescens de infamia ſua, merito abscondens decorem vel quia timens iam placere. Caeterum in ſtadio mariti non putem velatam deambulaſſe, quae placuit. Fuerit nunc velata ſemper. In ipſa quoque legem habitu [19]) requiro, vel in quacunque alia. Si legem nusquam reperio, ſequitur ut traditio conſuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apoſtoli auctoritatem ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, poſſe etiam non ſcri-

*) 1 Cor. 11. **) Geneſ. 42. ***) Dan. 13.

14) crucis *add. Fran. Pariſ.* 15) fidei *Rhen.* 16) traditio conſuetudini, *Fran. Pariſ.* 17) praebeatur *Iun.* 18) velandi *Ven.* 19) legem habitus *Fran. Pariſ.*

scriptam traditionem in observatione defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste probatae tunc traditionis ex perseverantia observationis. Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex. Nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendet. Porro si lex ratione constat, lex erit omne iam quod ratione constiterit, a quocunque productum. P. 343. An non putas omni fideli licere concipere et constituere, duntaxat quod deo congruat, quod disciplinae conducat, quod saluti proficiat, dicente domino: *) Cur autem non et a vobis ipsis quod iustum est iudicatis? ut non de iudicio tantum sed de omni sententia rerum examinandarum. **) Dicit et Apostolus, Si quid ignoratis, deus vobis revelabit; solitus et ipse consilium subministrare, cum praeceptum domini non habebat, et quaedam edicere a semetipso, sed et ipse [20]) spiritum dei habens deductorem omnis veritatis ***). Itaque consilium et dictum [21]) eius divini iam praecepti instar obtinuit, de rationis divinae patrocinio. Hanc nunc expostula salvo traditionis respectu quocunque traditore censetur: nec auctorem respicias, sed auctoritatem. Et in primis consuetudinis ipsius, quae propterea colenda est, ne non sit rationis interpres. Ut si et hanc deus dederit, tunc discas, quod non observanda sit tibi consuetudo.

CAP. V. Sed cur maior efficitur [22]) ratio Christianarum observationum; cum illas etiam natura defendit [23]), quae prima omnium disciplina est? Ideoque haec prima praescribet

*) Luc. 12. **) Phil. 3. ***) Ioan. 16.

20) ipsum *Rhen.* 21) edictum *Fran. Paris.* 22) tunc discas non an obs. sed cur maior efficitur *Ven.* maior exigitur *Fran.* 23) defendat *Wouwer. MS.*

bet contextam capiti non convenire. Puto au-
P. 344. tem naturae dominus deus noster est, qui figuravit hominem *): et fructibus rerum appetendis, iudicandis, consequendis certos in eo sensus ordinavit, per propria membrorum quodammodo organa. Auditum in auribus fodit, visum in oculis accendit, gustum in ore conclusit, odoratum in naribus ventilavit, contactum in manibus aestimavit 24). Per haec exterioris hominis ministeria, interiori homini ministrantia 25), fructus munerum divinorum ad animam deducuntur a sensibus. Quis igitur fructus ex floribus? Substantia enim propria certe praecipua coronarum, flores agri. Aut odor, inquis, aut color, aut pariter utrumque. Qui erunt sensus coloris, odoris? visus opinor et odoratus. Istos sensus quae membra sortita sunt? oculi nisi fallor et nares. Utere itaque floribus visu et odoratu, quorum sensuum fructus est. Utere per oculos et nares, quorum sensuum membra sunt. Substantia tibi a deo tradita est, habitus a seculo. Quanquam nec habitus extraordinarius, ordinario usui obstrepit. Hoc sint tibi flores, et inserti, et innexi, et in filo, et in scirpo, quod liberi, quod soluti: spectaculi scilicet et spiraculi res. Coronam si forte fascem existimes florum per seriem comprehensorum, ut plures simul portes, ut omnibus pariter utaris: iam vero et in sinum conde, si tanta munditia est: in lectulum sparge si tanta mollitia
P. 345. est: in poculum crede, si tanta innocentia est. Tot modis fruere, quot et sentis. Caeterum in capite quis saper floris? quis coronae sensus, nisi vinculi tantum? Quo neque color cerni-

*) Genes. 2.

24) existimavit Rigalt. 25) per haec exterioris hominis administrantia, munerum divinorum ab anima deducuntur ad sensus. Rig.

cernitur, neque odor decitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam cibum aure, quam sonum nare. Omne autem quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes, penes nos vero etiam elogium sacrilegii, in deum naturae dominum et auctorem.

Cap. VI. Quaeris [26]) igitur dei legem? habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare, ut cum in velamine feminae, *) Nec natura vos, inquit, docet, ut cum ad Romanos **), natura facere dicens nationes ea quae sunt legis, et legem naturalem suggerit et naturam legalem. Sed et in priore epistola, naturalem usum conditionis in non naturalem masculos et feminas inter se demutasse affirmans, ex retributione erroris in vicem poenae, utique naturali usui [27]) patrocinatur. Ipsum deum secundum naturam prius novimus, sed deum appellantes deorum, bonum praesumentes, et iudicem invocantes, quaeris, an conditioni eius fruendae natura nobis debeat praeire, ne illa rapiamur, qua dei aemulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam, cum ipso homine corrupit, unde eam et Apostolus invitam ait ***) vanitati succidisse, vanis primum usibus, tum turpibus et iniustis et impiis subversam? Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est, ab eis, qui natura quidem dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt illud quoque intelligere, omnia esse a diabolo mutata. P.346.

*) 1 Cor. 11. **) Rom. 2. ***) Rom. 8.

26) Quaeres *Fran. Paris.* 27) naturalibus patt. aut. *cod. Rigalt.*

tata. Sed et huic materiae propter suaviludios nostros graeco quoque stilo satisfecimus.

Cap. VII. Proinde coronarii isti agnoscant interim naturae auctoritatem, communis sapientiae 28) nomine, qua homines, sed propriae religionis pignora 29), qua deum naturae de proximo 30) colentes, atque ita velut ex abundanti caeteras quoque rationes despiciant, quae nostro privatim capiti coronamentis et quidem omnibus interdicunt. Nam et urgemur a communione naturalis disciplinae, converti ad proprietatem Christianae totam iam defendendam, per caeteras quoque species coronarum, quae aliis usibus prospectae videntur, ut 31) aliis substantiis structae, ne quia non ex floribus constant, quorum usum natura signavit, ut ipsa haec laurea militaris, non credantur admittere sectae interdictionem, quia evaserint naturae praescriptionem. Video igitur et curiosius et planius agendum ab originibus usque, ad profectus et excessus rei. Literae ad hoc seculares necessariae. De suis enim instrumentis secularia probari necesse est. Quantulas attigi credo sufficient.
P. 347. Si fuit aliqua Pandora quam primam feminarum memorat Hesiodus, hoc primum caput coronatum est a Charitibus cum ab omnibus muneraretur, unde Pandora. Nobis vero Moyses propheticus non poëticus pastor, principem feminam Evam facilius pudenda foliis quam tempora floribus incinctam, describit. Nulla ergo Pandora. Sed et de mendacio erubescenda est coronae origo. Iam nunc et de veritatibus suis. Certe enim Graecos 32) fuisse constat auctores rei vel illuminatores. Sa-

28) patientiae *Rhen.* parentis *Fran. Paris.* 29) pignore *Iun.* 30) proxime *Latin.* 31) ex *add. Rhen. Fran.* 32) certos *C. Wouw.* coecos *Latin.* caeteros *Fran.*

Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Iovem Diodorus post devictos Titanas [hoc munere a caeteris honoratum]; [33]) Dat et Priapo taenias idem: et Ariadnae sertum ex auro et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, ac postea sidus. Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita et Argis signum eius palmite redimitum subiecto pedibus eius corio Leonino, insultantem [34]) ostentat [35]) novercam de exuviis utriusque privigni. Hercules nunc populum capite praefert, nunc oleastrum, nunc apium. Habes Tragoediam Cerberi. Habes Pindarum, atque Callimachum, qui et Apollinem memorat interfecto delphine dracone, lauream induisse [qua supplicem. Erant enim supplices coronarii apud veteres] [36]). Liberum, eundem apud Aegyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederae natura sit cerebrum ab heluco defensare. Sed et alias Liberum principem coronae plane laureae in qua ex Indis triumphavit, etiam vulgus agnoscit, cum dies in illum solennes Magnam appellat coronam. Si et Leonis Aegyptii scripta evolvas prima Isis repertas spicas capite circumtulit, rem magis ventris. Plura quaerentibus omnia exhibebit praestantissimus in hac quoque materia commentator Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, et origines, et causas et species, et solennitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam laetitiam frondis, nullum cespitem, aut palmitem, non alicuius capiti invenias consecratum: quo satis instruamur quam alienum iudicare debeamus coronati capitis institutionem, ab eis prolatam, et in eorum dein- P. 348.

ceps

33) *Ista abiicit Rigaltius.* 34) exultantem *Iun.*
35) ostentans *Rhen.* 36) *uncinis inclusa spuria existimat Rigaltius. Et certe glossam sapere videntur.*

ceps honorem dispensatam, quos seculum deos credidit. Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur, in hac etiam specie, a primordio mendax, sine dubio et eos ipse prospexerat, in quibus in mendacium divinitatis ageretur. Quale igitur habendum est apud homines veri dei, quod a candidatis diaboli introductum, et ipsis a primordio dicatum est, quodque iam tunc idololatriae initiabatur ab idolis, et idolis adhuc vivis? non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quae idolis alii fiunt, ad daemones pertinent *). Porro si quae alii idolis faciunt ad daemones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent? Ipsi scilicet sibi
P. 349. procuraverunt daemones, per eos in quibus esurierunt [37]) ante quod procuraverunt.

Cap. VIII. Tene interim hanc fidem, dum incursum quaestionis excutio. Iam enim audio dici, et alia multa ab eis prolata, quos seculum deos credidit: tamen in nostris hodie usibus, et in pristinorum sanctorum, et in dei rebus, et in ipso Christo deprehendi, non alias scilicet hominem functo quam per communia ista instrumenta exhibitionis humanae. Plane ita sit, nec antiquius adhuc in originem disceptabo. Primus Mercurius literas enarraverit, necessarias confitebor et commerciis rerum, et nostris erga deum studiis. Sed et si nervos idem in sonum strinxit, non negabo et hoc ingenium cum sanctis fecisse et deo ministrasse, audiens David. Primus medelas Aesculapius exploraverit: memini et **) Esaiam Ezechiae languenti aliquid medicinale mandasse. ***) Scit et Paulus stomacho vinum modicum prodesse. Sed et Minerva prima molita

*) 1 Cor. 10. **) Es. 38. ***) 1 Tim. 5.

37) esurierant Fran. Paris.

lita sit navem: *) Videbo navigantem Ionam et **) Apostolos. Plus est quod et Christus vestietur: habebit etiam penulam Paulus. †) Si et uniuscuiusque suppellectilis et singulorum vasculorum aliquem ex diis seculi auctorem nominant, agnoscant necesse est et recumbentem in lectulo Christum, et cum pelvem discipulorum pedibus offert ††), et cum aquam ex urceo ingerit, et cum linteo circumstringitur, propria Osiridis veste. Huiusmodi quaestioni sic ubique respondeo, admittens quidem utensilium communionem, sed provocans eam ad rationalium et irrationalium distinctionem, quia passivitas [38] fallit obumbrans corruptelam conditionis, qua subiecta est vanitati †††). Dicimus enim ea demum et nostris et superiorum usibus, et dei rebus, et ipsi Christo competisse, quae meras utilitates, et certa subsidia, et honesta solatia necessariis vitae humanae procurant: ut ab ipso deo inspirata credantur priore prospectore, et instructore, et oblectatore, si forte hominis sui. Quae vero hunc ordinem excesserint, ea non convenire usibus nostris, praesertim quae propter ea scilicet nec apud seculum, nec in dei rebus, nec in conversationibus Christi recognosci est. P. 350.

Cap. IX. Quis denique Patriarches, quis Prophetes, quis Levites, aut sacerdos, aut Archon, quis vel postea Apostolus, aut Evangelizator, aut Episcopus invenitur coronatus? Puto nec ipsum dei templum, nec arca testamenti, nec tabernaculum martyrii, nec altare, nec candelabrum ††††): quibus utique et in prima

*) Ion. 1. **) Luc. 8. Act. 13. †) 2 Tim. 4. ††) Ioan. 13. †††) Rom. 8. ††††) 3 Reg. 6. et 8.

38) passibilitas Rhen.

prima dedicationis ſolennitate, et in ſecunda reſtitutionis [39]) gratulatione competiſſet coronari, ſi dignum deo eſſet. †) Atquin ſi figurae noſtrae fuerunt, nos enim ſumus et templa dei, et altaria, et luminaria, et vaſa, hoc quoque figurate portendebant homines dei coronari non oportere. Imagini veritas reſpondere debebit. Si forſitan oppones ipſum Chriſtum coronatum, ad hoc breviter interim
*P. 351. audies: Sic et tu coronare, et licitum eſt. Tamen nec illam impietatis contumelioſae coronam populus conſcivit. Romanorum militum commentum fuit, ex uſu rei ſecularis, quem populus dei nec publicae unquam laetitiae, nec ingenitae luxuriae nomine admiſit; facilius cum tympanis et tibiis et pſalteriis revertens de captivitate Babyloniae *), quam cum coronis: et poſt cibum et potum exſurgens ad ludendum ſine coronis. **) Nam neque laetitiae deſcriptio, neque luxuriae denotatio, de coronae decore aut dedecore tacuiſſet: adeo et Eſaias: ***) *Quoniam*, inquit, *cum tympanis, et tibiis, et pſalteriis bibunt vinum*: dicturus eſſet etiam cum coronis, ſi unquam hic uſus fuiſſet et in dei rebus.

Cap. X. Ita cum idcirco proponis deorum ſecularium ornamenta etiam apud deum deprehendi, ut inter haec coronam quoque capitis communi uſui vindices, ipſe tibi iam praeſcribes non habendum in communionem uſus apud nos [40]), quod non inveniatur in rebus dei. Quid enim tam indignum deo, quam quod dignum idolo? Quid autem tam dignum idolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum eſt ita coronari: vel quoniam et ipſi idola

†) 1 Eſdr. 7. 1 Cor. 10. *) 1 Eſdr. 2. et 3. **) Exod. 23. ***) Eſ. 15.

39) praeſtitutionis *Pariſ.* 40) apud nos *abeſt Venet.*

idola statim fiunt et habitu et cultu consecrationis, quae apud nos secunda idololatria est. Igitur qui sensu careant, illorum erit perinde uti ea re, cuius careant sensu, atque si abuti ea vellent, si sensu non carerent. Nulla vero distantia est abutendi, cum veritas cessat utendi, cessante natura sentiendi; Qua vult P.352. quis abutatur, cum non habeat qua utatur? nobis autem abuti apud Apostolum non licet, *) facilius non uti docentem, nisi quod nec abutuntur, qui nihil sentiunt: sed vacat totum, et est ipsum quoque opus mortuum, quantum in idolis: vivum plane quantum in daemoniis, ad quae pertinet superstitio. **) *Idola nationum*, inquit David, *argentum et aurum. Oculos habent, nec vident: nares nec odorantur: manus, nec contrectant.* Per haec enim floribus frui est. Quod si tales edicit futuros, qui idola fabricantur, tales iam sunt qui secundum idolorum ornatum quid utuntur. ***) *Omnia munda mundis*, ita et immunda omnia immundis: nihil autem immundius idolis. Caeterum substantiae mundae ut dei res, et hac sua conditione communes usui: sed ipsius usus administratio interest. Nam et ego mihi gallinaceum macto, non minus quam Aesculapio Socrates: et si me odor alicuius loci offenderit, Arabiae aliquid incendo, sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. Si enim verbo nudo conditio polluitur, ut Apostolus docet: †) *Si quis autem dixerit, hoc idolothytum est, non contigeris*, multo magis cum habitu et ritu et apparatu idolothytorum contaminatur. Ita et corona idolothytum efficitur. Hoc enim ritu et habitu et apparatu idolis immolatur auctoribus suis, quorum eo vel maxime proprius est usus ne in communionem possit admitti, quod

*) 1 Cor. 7. **) Ps. 113. ***) Tit. 1. †) 1 Cor. 10.

quod in dei rebus non invenitur. Propterea
P. 353. Apostolus inclamat: *) *Fugite idololatriam.* Omnem utique et totam. Recogita silvam et quantae latitant spinae. Nihil dandum idolo, sic nec sumendum ab idolo. Si in idolio recumbere alienum est a fide, quid in idoli habitu videri? Quae communio Christo et Beliae? et ideo fugite. Longum enim divortium mandat ab idololatria, in nullo proxime agendum. Draco etiam terrenus de longinquo homines spiritu absorbet. Altius Iohannes: **) *Filioli*, inquit, *custodite vos ab idolis*: non iam ab idololatria quasi ab officio, sed ab idolis, id est, ab ipsa effigie eorum. Indignum enim ut imago dei vivi imago idoli et mortui fiat [41]). Usque adhuc proprietatem istius habitus et ex originis censu, et ex superstitionis usu idolis vindicamus, ex eo praeterea, quod dum in rebus dei non refertur, magis magisque imago illorum deputatur, in quorum et antiquitatibus et solennitatibus et officiis convenitur. Ipsae denique fores, ipsae hostiae, et arae, ipsi ministri et sacerdotes eorum coronantur ***). Habes omnium collegiorum sacerdotalium coronas apud Claudium. Sed et illam interstruximus distinctionem differentiae rationalium et irrationalium, eis occurrentem qui communionem in omnibus de quorundam exemplorum occasione defendunt. Ad hanc itaque partem causas iam ipsas coronarias inspici superest, ut dum ostendimus extraneas, imo et contrarias disciplinae, nul-
P. 354. lam earum rationis patrocinio fultam probemus, quod posset habitus eiusmodi usus quoque communioni vindicari: etsi sunt quidam, quorum exempla nobis obiectantur.

Cap.

*) 1 Cor. 10. **) Ioan. 5. ***) Baruch. 6.

41) fiat *Fran.*

Cap. XI. Etenim ut ipſam cauſam coronae militaris aggrediar, puto prius conquirendum, an in totum Chriſtianis militia conveniat. Quale eſt alioquin de accidentibus retractare, cum a praecedentibus culpa ſit? Credimusne humanum ſacramentum divino ſuperduci licere, et in alium dominum reſpondere poſt Chriſtum et eierare patrem ac matrem, et omnem proximum, quos et lex honorari et poſt deum diligi praecipit *), quos et evangelium ſolo Chriſto pluris non faciens **), ſic quoque honoravit? ***) Licebit in gladio converſari, domino pronunciante gladio periturum, qui gladio fuerit uſus? Et praelio operabitur filius pacis, cui nec litigare conveniet? Et vincula et carcerem, et tormenta, et ſupplicia adminiſtrabit, nec ſuarum ultor iniuriarum? Iam ſtationes aut alii magis faciet quam Chriſto? aut et dominico die quando nec Chriſto? Et excubabit pro templis quibus renuntiavit? et coenabit illic ubi Apoſtolo non placet? Et quos interdiu exorcismis fugavit, noctibus defenſabit, incumbens et requieſcens ſuper pilum 42) quo perfoſſum eſt latus Chriſti †)? vexillum quoque portabit aemulum Chriſti? et ſignum poſtulabit a principe, qui iam a deo accepit? mortuus etiam tuba inquietabitur aeneatoris, qui excitari a tuba angeli exſpectat? Et cremabitur ex diſciplina caſtrenſi P. 356. Chriſtianus cui cremare non licuit, cui Chriſtus merita ignis indulſit? Quanta alia in delictis circumſpici poſſunt caſtrenſium munium, transgreſſioni interpretanda? Ipſum de caſtris lucis in caſtra tenebrarum nomen deferre, trans-

*) Exod. 20. Levit. 19. **) Matth. 26. ***) 1 Cor. 6. Matth. 5. 1 Cor. 8. †) Ioan. 19.

42) luncho: *Fran. Pariſ.*

transgressio est. Plane si quos militia praeventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum quos Ioannes admittebat ad lavacrum *), ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat **), et quem Petrus ***) catechizat, dum tamen suscepta fide atque signata aut deserendum statim sit, ut a multis actum: aut omnibus modis cavillandum, ne quid adversus deum committatur, quae nec ex militia permittuntur: aut novissime perpetiendum pro deo, quod aeque fides pagana condixit. Nec enim delictorum impunitatem, aut martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Unum evangelium, et idem Iesus, negaturus omnem negatorem et confessurus omnem confessorem dei: et salvam facturus animam pro nomine eius amissam, perditurus autem de contrario adversus nomen eius lucri habitam †). Apud hunc tam miles est paganus fidelis, quam paganus est miles fidelis. Non admittit status fidei, allegationem necessitatis. Nulla est necessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi. Nam et ad sacrificandum et directo negandum necessitate quis premitur tormentorum sive poenarum, tamen nec illi necessitati disciplina connivet, quia potior est necessitas timendae negationis et
P. 556. obeundi martyrii quam evadendae passionis et implendi officii. Ceterum subvertit totam substantiam sacramenti causatio eiusmodi, ut etiam voluntariis delictis fibulam laxet. Nam et voluntas poterat 45) necessitas contendi, habens scilicet unde cogatur. Vel ipsam praestruxerim et caeteras officialium coronarum causas, quibus familiarissima est advocatio neces-

*) Luc. 3. **) Matth. 8. ***) Act. 10. †) Matth. 10

45) poterit Fran.

necessitatis: cum idcirco aut officia fugienda sint, ne in delictis incidamus: aut et martyria toleranda sint, ut officia rumpamus. De prima specie quaestionis etiam militiae ipsius illicitae plura non faciam, ut secunda reddatur, ne si omni ope expulero militiam, frustra iam de corona militari provocarim. Puta denique licere militiam usque ad causam coronae.

Cap. XII. Sed et de corona prius dicam. Laurea ista Apollini vel Libero sacra est. Illi ut deo telorum, huic ut deo triumphorum. Sic docet Claudius, cum et myrto ait milites redimiri solere. Veneris enim myrtum matris Aeneadarum etiam amiculae Martis per Iliam et Romulos Romani. Sed et ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam, qua pellicis dolor est. Cum et olea militia coronatur, ad Minervam [44]) est idololatria, armorum aeque deam. Sed et paci cum Neptuno initae ex hac [45]) arbore coronatam. In his erit serti militaris superstitio ubique polluta, et polluens omnia, quae iam polluantur et causis. Ecce annua votorum nuncupatio quid videtur? Prima in principiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca et verba: Tunc tibi Iuppiter bove cornibus auro decoratis vovemus esse futurum. Cuius sententiae vox est? utique negationis. Etiamsi tacet illic Christianus ore, coronatus capite respondit. Eadem Laurea in donativi dispensatione denuntiatur. Plane non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, ut argenteis Iudas *). Hoc erit: **) *Non potestis deo servire et mammonae.* P. 357.

U 2 Mam-

*) Matth. 26. **) Matth. 6.

44) a Minerva *Fran.* 45) Quin et olea militiam coronari a Minerva, non solum artium, sed armorum quoque dea: et pacem cum Neptuno iniisse, ex hac arbore etc. *Fran. Paris.* sed et pace cum Neptuno inita ex hac arb. coron. *Iun.*

Mammonae manum tradere, et ab eo absistere: hoc est, *) *Reddite quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei deo.* Nec hominem deo reddere et denarium Caesari auferre. Triumphi laurea foliis struitur, an cadaveribus? lamnis ornatur an bustis? unguentis delibuitur [46], an lacrymis coniugum et matrum? fortasse quorundam et Christianorum, et apud barbaros enim Christus. P. 358. Qui hanc portaverit in capite causam, nonne et ipse oppugnavit? Est et alia militia regiarum familiarum. Nam et Castrenses appellantur munificae et ipsae solennium Caesareanorum. Sed et tu proinde miles ac servus alterius es: et si duorum, dei et Caesaris, certe tunc non Caesaris cum te deo debes, etiam in communibus credo potiori.

Cap. XIII. Coronant et publicos ordines laureis publicae causae, magistratus vero insuper aureis [ut Athenis, ut Romae] [47]. Superferuntur etiam illis Hetruscae. Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis et foliis ex auro quercinis ob Iovem insignes ad deducendas thensas cum palmatis togis sumunt. Sunt et provinciales aureae, imaginum iam non virorum capita maiora quaerentes. Sed tui ordines et tui magistratus, et ipsum curiae nomen, ecclesia est Christi. Illius es, conscriptus in libris vitae **). Illic purpurae tuae sanguis domini, et clavus latus in cruce

*) Matth. 22. **) Phil. 4. Apocal. 13.

46) hinc adversis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis *Fran.* hanc adversis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis *Paris.* foliis struitur adornatur lemniscis *V. C. Wouw.* Triumphi laurea foliis instruitur hinc adversis lemniscis, hinc auratur lamnulis; unguentis delibuitur, etc. *Iun. ex MS.* 47) *Uncis inclusa omisit Rigaltius; et forte ab interprete quodam adiecta sunt.*

cruce ipsius *). Illic securis ad caudicem [48])
arboris posita **). Illic virgae ex radice Iesse***).
Viderint et publici equi cum coronis suis.
Dominus tuus, ubi secundum scripturam ****)
Hierusalem ingredi voluit, nec asinum habuit
privatum. †) Isti in curribus, et isti in equis,
nos autem in nomine domini dei nostri invocabimus.
Ab ipso incolatu Babylonis illius in P. 359.
Apocalypsi Ioannis submovemur ††); nedum a
suggestu [49]). Coronatur et vulgus nunc ex
principalium prosperitatum exsultatione, nunc
ex municipalium solennitatum proprietate: et
est omnis publicae laetitiae luxuria captatrix.
Sed tu peregrinus es mundi huius, civis supernae
Hierusalem. *Noster*, inquit †††), *municipatus in coelis.*
Habes tuos census, tuos fastos,
nihil tibi cum gaudiis seculi, imo contrarium
debes. ††††) *Seculum enim gaudebit, vos vero lugebitis.*
Et puto, felices, ait †††††), lugentes non
coronatos. Coronant et nuptiae sponsos: ideo
non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam
usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt.
Habes legem a patriarchis quidem *a*),
habes Apostolum *b*) *in domino* nubere iubentem.
Coronat et libertas secularis. Sed tu iam
redemptus es a Christo, et quidem magno.
Servum alienum, quomodo seculum manumittet?
Et si libertas videtur [50]), sed et servitus
videbatur. Omnia imaginaria in seculo, et
nihil veri. Nam et tunc liber hominis eras
redemptus a Christo, et nunc servus es Christi,
licet manumissus ab homine. Si veram
putes seculi libertatem, ut et corona [51]) consignes,

*) Matth. 27. **) Matth. 3. ***) Es. 11. ****) Matth. 21.
†) Ps. 19. ††) Ap. 18. †††) Phil. 3. ††††) Ioan. 16.
†††††) Matth. 5. *a*) Gen. 24. *b*) 1 Cor. 7. Gal. 2.
1 Cor. 7.

48) ad radices *Iun.* 49) ad suggestum *Iun.* 50) videatur *V. C. Wouw.* 51) coronam *Latin. Rhen. Fran.*

signes, redisti in servitutem hominis, quam putas libertatem: amisisti libertatem Christi,
P. 360. quam putas servitutem. Numquid et agonisticae causae disputabuntur, quas statim tituli sui damnant? et sacras et funebres scilicet. Hoc enim superest ut Olympius Iupiter, et Nemeaeus Hercules, et misellus Archemorus, et Antinous infelix in Christiano coronentur: ut ipse spectaculum fiat, quod spectare debet [52]. Universas (ut arbitror) causas enumeravimus, nec ulla nobiscum est; omnes alienae, profanae, illicitae, semel iam in sacramenti testatione eieratae. Hae enim erant pompae diaboli et angelorum eius, officia seculi, honores, solennitates, popularitates, falsa vota, humana servitia, laudes vanae, gloriae turpes: et in omnibus istis idololatria in solo quoque censu coronarum, quibus omnia ista redimita sunt. Praefabitur quidem Claudius etiam coelum sideribus apud Homeri carmina coronatum, certe a deo, certe homini: igitur et homo ipse a deo coronandus est. Ceterum a seculo coronantur et lupanaria, et latrinae, et pistrina, et carcer, et ludus, et ipsa amphitheatra, et ipsa spoliaria, ipsaeque libitinae. Quam sacer sanctus, quamque honestus ac mundus sit habitus iste, noli de uno poëtico coelo, sed de totius mundi commerciis aestimare. At enim Christianus nec ianuam suam laureis infamabit, si norit quantos deos etiam ostiis diabolus affinxerit, Ianum a ianua, Limentinum a limine, Forculum et Cardam, a foribus et cardinibus, et apud
P. 361. Graecos Thyraeum Apollinem, et Antelios daemones.

Cap. XIV. Tanto abest ut capiti suo manus inferat idololatriae, imo iam dixerim Christo, siqui-

52) spectare non debeat *Rhen.*

siquidem viri caput Christus est *), tam liberum quam et Christus, ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro et quod obnoxium est velamento, caput feminae, iam hoc ipso occupatum, non vacat etiam obligamento. Habet humilitatis suae sarcinam. Si nudo capite videri non debet propter angelos, multo magis coronatos fortasse tunc illos coronato scandalizaverit **). Quid enim est in capite feminae corona, quam formae lena, quam summa lasciviae nota, extrema negatio verecundiae, conflatio illecebrae? Propterea nec ornabitur operosius mulier ex Apostoli prospectu, ut nec crinium artificio coronetur. Qui tamen et viri caput est, et feminae facies ***), vir ecclesiae Christus Iesus, quale oro te, sertum pro utroque sexu subiit †)? ex spinis opinor et tribulis, in figuram delictorum, quae nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus crucis omnem aculeum mortis in dominici capitis tolerantia obtundens ††). Certe praeter figuram contumelia in promptu est, et turpitudo, et dedecoratio, et his implexa saevitia, quae tunc domini tempora et foedaverunt et lancinaverunt: uti tu nunc laurea et myrto, et olea, et illustri aliqua fronde, et quod magis usui est, centenariis quoque rosis, de horto Midae lectis, et utrisque liliis, et omnibus violis coroneris, etiam gemmis forsitan et auro, ut et illam Christi coronam aemuleris quae postea ei obvenit: quia et favos post fella gustavit, nec ante rex gloriae †††) a coelestibus salutatus est, quam rex Iudaeorum proscriptus in crucem, ††††) *minoratus primo a patre modicum* [53]) *quid citra*

*) 1 Cor. 11. **) 1 Cor. 11. ***) 1 Tim. 8. †) Matth. 27. ††) Es. 52. †††) Ps. 23. ††††) Matth. 27. Ps. 8.

53) modice *Rhen.* P.362.

citra angelos, et ita gloria et honore coronatus. Si ob haec caput ei tuum debes, tale si potes ei rependе, quale suum pro tuo obtulit; aut nec floribus coroneris, si spinis non potes: quia non floribus potes.

Cap. XV. Serva deo rem suam intaminatam. Ille eam si volet, coronabit. Imo et vult. Denique invitat, *) *Qui vicerit*, inquit, *dabo ei coronam vitae*. Esto et tu fidelis, ad mortem: decerta et tu bonum agonem, cuius coronam et Apostolus repositam sibi merito confidit **). Accipit et angelus victoriae coronam procedens in candido equo***), ut vinceret. Et alius Iridis ambitu ornatur coelesti prato †). Sedent et Presbyteri coronati ††), eodemque auro et ipse filius hominis supra nubem micat †††). Si tales imagines in visione, quales veritates in repraesentatione? Illas aspice, illas odorare. Quid caput strophiolo aut dracontario damnas, diademati destinatum? Nam et reges nos deo et patri suo fecit Christus Iesus. Quid tibi cum flore morituro? Habes florem ex virga Iesse ††††); super quem tota divini spiritus gratia requievit, florem incorruptum, immarcescibilem, sempiternum: quem et bonus miles
P. 363. eligendo, in coelesti ordinatione, dignatione [54]) profecit. Erubescite commilitones eius, iam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo Mithrae milite: qui cum initiatur in spelaeo in castris vere tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obvia manu a capite depellere, et in humerum, si forte, transferre, dicens Mithram esse coronam

*) Apoc. 2. et 3. **) 2 Tim. 4. ***) Apoc. 6. †) Ap. 10. ††) Ap. 4. †††) Ap. 14. Apoc. 1. ††††) Es. 11.

54) dignatione, ordinatione *Fran.*

nam suam: Atque exinde nunquam coronatur, idque in signum habet ad probationem sui, sicubi tentatus fuerit de sacramento: statimque creditur Mithrae miles, si deiecerit coronam, si eam in deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli idcirco quaedam de divinis effectantis, ut nos de suorum fide confundat et iudicet.

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

PUDICITIA

LIBER.

P.364. CAP. I. Pudicitia flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, praeiudicium omnis bonae mentis; quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua; tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura praestruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit. Siquidem omne animi bonum, aut nascitur, aut eruditur, aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod ultimorum temporum ratio est; bona iam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina; nec erudiri, ita deserta sunt studia; nec cogi, ita exarmata sunt iura. Denique de qua incipimus, eo usque iam exolevit, ut non eiuratio, sed moderatio libidinum pudicitia credatur, isque satis castus habeatur, qui non nimis [1]) castus fuerit. Sed viderit seculi pudicitia cum seculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo servitio si cogebatur; nisi quod infelicior etiam si stetisset ut infructuosa, quae non apud deum
P.365. egisset. Malo [2]) nullum bonum, quam vanum. Quid prodest esse, quod esse non prodest? nostrorum bonorum status iam mergitur [3]), Chri-

1) minus *Paris.* 2) Malim *MS. Woxw.* 3) exigitur *Woxwer.*

Christianae pudicitiae ratio concutitur, quae omnia de coelo trahit, et naturam per lavacrum regenerationis, et disciplinam per instrumentum praedicationis, et censuram per iudicia ex utroque testamento, et [4]) coacta constantius ex metu et voto aeterni ignis et regni. Adversus hanc nonne [5]) dissimulare potuissem? Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium; Pontifex scilicet Maximus, Episcopus Episcoporum dicit [6]): ego et moechiae et fornicationis delicta poenitentia functis dimitto. O edictum cui adscribi non poterit, Bonum factum! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem opinor in ipsis libidinum ianuis, sub ipsis libidinum titulis. Illic eiusmodi poenitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe eius intrabitur. Sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia pronuntiatur, et virgo est. Absit absit a sponsa Christi tale praeconium. Illa quae vera est, quae pudica, quae sancta, carebit etiam aurium macula. Non habet quibus hoc repromittat [7]). Et si habuerit non repromittit: quoniam et terrenum dei templum *) citius spelunca latronum appellari potuit a domino, quam moechorum et fornicatorum. Erit igitur et hic adversus Psychicos titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in totam levitatis obiectent. Nunquam societatis repudium delicti praeiudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit P. 366.

corabit

*) Matth. 21.

4) et *delet Latin.* 5) nunc ne *Paris.* 6) P. S. maximus (quod est Episcopus Episcoporum) edicit. *Wouw. MS.* 7) Non habebit repromittet. *Wouwer. MS.*

corabit inutilis[8]) levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore quo carui[9]), quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. Habet et in Christo scientia aetates suas, per quas devolutus est et Apostolus. *) *Quum parvulus*, inquit, *essem, tanquam parvulus loquebar, tanquam parvulus sapiebam*[10]). *At ubi vir sum factus, ea quae parvuli fuerant evacuavi.* Adeo devertit[11]) a sententiis pristinis, nec idcirco deliquit, quod aemulator factus est non paternarum traditionum, sed Christianarum, optans etiam ut praeciderentur, qui circumcisionem detinendam suadebant**). Atque utinam et isti, qui meram et veram integritatem carnis obtruncant, amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, quum moechis et fornicatoribus veniam pollicentur adversus principalem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque seculum usque adeo testatur, ut si quan-
P.367. do eam in feminis nostris inquinamentis potius carnis quam tormentis punire contendat, id volens eripere quod vitae anteponunt[12]). Sed iam haec gloria exstinguitur, et quidem per eos, quos tanto constantius oportuerat eiusmodi maculis nullam subscribere veniam, quando propterea quotiens volunt nubant[13]), ne moechiae et fornicationi succidere cogantur: quoniam ***) *melius est nubere quam uri.* Nimirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus exstinguetur. Cur ergo et crimina postmodum indulgent poenitentiae nomine, quorum remedia prae-

*) 1 Cor. 13. **) Gal. 5. ***) 1 Cor. 7.

8) utilis *Pet. Ciacon.* 9) caruisse *Wouwer. MS.* 10) tanquam parvulus sapiebam *abest Paris.* 11) divertit *Paris.* 12) puniri contendat — — anteponant *Wouw. MS.* 13) quanto p. q. v. nubunt *Wouw. MS.*

praestituunt multinubentiae iure? Nam et remedia vacabunt cum crimina indulgentur, et crimina manebunt si remedia vacabunt. Itaque utrobique de sollicitudine et negligentia ludunt, praecavendo vanissime quibus parcunt: et parcendo ineptissime quibus praecavent: cum aut praecavendum non sit, ubi parcitur: aut parcendum non sit, ubi praecavetur. Praecavent enim quasi nolint admitti tale quid [14]); indulgent autem, quasi velint admitti: quando si admitti nolint, non debeant indulgere: si indulgere velint, non debeant praecavere. Nec enim moechia et fornicatio de modicis et de maximis [15]) delictis deputabuntur, ut utrumque competat, et sollicitudo quae praecavet, et securitas quae indulget. Sed cum ea sint quae culmen criminum teneant, non capit [16]) et indulgeri quasi modica, et praecaveri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque praecaventur, dum nec [17]) secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, nuptialibus et dotalibus si forte tabulis a moechiae et fornicationis opere diversas. Et ideo durissime nos infamantes Paracletum disciplinae enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis moechis quoque et fornicatoribus figimus, ieiunas pacis lacrymas profusuris, nec amplius ab ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis. P. 368.

Cap. II. Ceterum deus, inquiunt, bonus et optimus *); et misericors et miserator et misericordiae plurimus**), quam omni sacrificio anteponit ***); non tanti ducens peccatoris mortem, quam poenitentiam †); salvificator [18]) omni-

*) Matth. 19. **) Ioel. 2. ***) Osee 6. †) Ezech. 33.

14) aliquid *Paris.* 15) mediis *Fran.* 16) non capiunt *Fran.* 17) ne *Latin.* 18) salutificator *Fran.*

omnium hominum et maxime fidelium *). Itaque et filios dei misericordes et pacificos esse oportebit; donantes invicem sicut et Christus donavit nobis; non iudicantes, ne iudicemur **). ***) *Domino enim suo stat quis vel cadit, tu quis es, ut servum iudices alienum? Dimitte, et dimittetur tibi.* Talia et tanta sparsilia [19]) eorum, quibus et deo adulantur et sibi lenocinantur, effeminantia magis quam vigorantia disciplinam, quantis et nos et contrariis possumus repercutere, quae et dei severitatem
P. 369. intentent, et nostram constantiam provocent. ****) Quia etsi bonus natura deus, tamen et iustus. Ex causa enim; sicut sanare novit, ita et caedere †); faciens pacem, sed et condens mala ††) poenitentiam malens; sed et Hieremiae mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur. †††) *Quoniam si ieiunaverint*, inquit, *non exaudiam obsecrationem eorum.* Et rursus: *a*) *Et tu ne adoraveris pro populo, et ne postulaveris pro his in prece et oratione, quoniam non exaudiam in tempore quo invocaverint me, in tempore afflictionis suae.* Et adhuc supra; *b*) idem misericordiae praelator quam sacrificii: *c*) *Et tu ne adoraveris pro populo isto, et ne postulaveris misericordiam consequi eos. Et ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam utique misericordiam postulantes*, utique ex poenitentia flentes et ieiunantes, et afflictationem suam offerentes deo. *d*) Deus enim zelotes; et qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitati eius. Et qui licet patiens, tamen per Esaiam comminetur patientiae finem: *e*) *Tacui, numquid et semper tacebo et sustinebo? Quievi velut*

*) 1 Tim. 4. **) Luc. 6. ***) Eph. 4. Matth. 6. Rom. 14. Matth. 7. ****) Ps. 7. †) Deut. 32. ††) Es. 45. Osea 6. †††) Ier. 14. *a*) Ibidem. 11. *b*) Osee 6. *c*) Ier. 7. *d*) Exod. 20. Gal. 6. *e*) Es. 42.

19) futilia *Paris.*

velut parturiens, exsurgam, et arescere faciam. *) *Ignis enim procedet ante faciem ipsius, et exuret inimicos eius;* non solum corpus, verum et animas occidens in gehennam **). Ceterum iudicantibus quomodo dominus comminetur, ipse demonstrat. ***) *Quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis.* Ita non prohibuit iudicare, sed docuit. Unde et Apostolus iudicat, et quidem in causa fornicationis, dedendum eiusmodi hominem Satanae in interitum carnis †); increpans etiam, quod fratres non apud sanctos iudicarentur ††). Adiiciens enim inquit: †††) *Ut quid mihi eos, qui foris sunt iudicare?* Dimittis autem, ut dimittatur tibi a deo ††††). Delicta mundantur [20]) quae quis in fratrem, non deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitemur, sed non decet ultra de auctoritate scripturarum eiusmodi funem contentiosum, alterno ductu in diversa distendere, ut haec restringere frenos disciplinae, illa laxare videatur, quasi incertae [21]) poenitentiae subsidium, illa prosternere per lenitatem, haec negare per austeritatem. Porro et auctoritas scripturae in suis terminis stabit sine alterutra oppositione [22]), et poenitentiae subsidium suis conditionibus determinatur sine passiva concessione, et ipsae prius causae eius distinguuntur sine confusa praepositione [23]). Causas poenitentiae delicta condicimus. Haec dividimus in duos exitus; alia erunt remissibilia, alia irremissibilia. Secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit, aut poena: venia; ex P.370.

*) Ps. 96. **) Matth. 10. ***) Matth. 7. †) 1 Cor. 5. ††) 1 Cor. 6. †††) 1 Cor. 5. ††††) Matth. 6.

20) Dimitti autem, ut dimittantur tibi a deo delicta mandantur *Pet. Ciacon.* 21) q. i. et poen. *Venet.* 22) si *add. Wouw. MS.* 23) propositione. *Paris.*

ex castigatione: poena, ex damnatione. De ista differentia iam et quasdam praemisimus altercationes scripturarum, hinc retinentium, hinc dimittentium delicta. Sed et Ioannes do-
P. 371. cebit: *) *Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit et dabitur vita ei: quia* [24]) *non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile. Est delictum ad mortem: non pro illo dico, ut quis postulet, hoc erit irremissibile.* Ita ubi est conditio vel ratio postulationis, illic etiam remissionis. Ubi nec postulationis, ibi aeque nec remissionis. Secundum hanc differentiam delictorum poenitentiae quoque conditio discriminatur. Alia erit, quae veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili. Alia, quae consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili. Et [25]) superest specialiter de moechiae et fornicationis statu examinare, in quam delictorum partem debeant redigi.

Cap. III. Sed prius decidam intercedentem ex diverso responsionem ad eam poenitentiae speciem, quam cum maxime definimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua poenitentia caret venia, iam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agetur poenitentia, si caret venia. Omnis autem poenitentia agenda est: Ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur; quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro frustra agetur, si venia carebit. Merito ita opponunt [26]), quoniam huius quoque poenitentiae fructum, id est veniam, in sua pote-
P. 372. state usurpaverunt. Quantum enim ad illos,

a qui-

*) 1 Ioan. 5.

24) qui *Latin.* 25) Et *delet Latin.* 26) agetur, si venia c. merito utique ita opponunt *Wouwer. MS.*

a quibus pacem humanam consequitur [27]): quantum autem ad nos qui solum dominum meminimus delicta concedere *), et utique mortalia, non frustra agetur. Ad dominum enim remissa, et illi exinde prostrata, hoc ipso magis operabitur veniam, quod eam a solo deo exorat, quod delicto suo humanam pacem sufficere non credit; quod ecclesiae mavult erubescere quam communicare. Adsistit enim pro foribus eius, et de notae suae exemplo ceteros admonet: et lacrymas fratrum sibi quoque advocat, et redit plus utique negotiata, compassionem scilicet [28]) quam communicationem. Et si pacem hic non metit, apud dominum seminat. Nec amittit, sed praeparat fructum: non vacabit ab emolumento, si non vacaverit ab officio. Ita nec poenitentia huiusmodi vana, nec disciplina eiusmodi dura est. Deum ambae honorant; illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit, ista nihil sibi adsumendo plenius adiuvabit.

Cap. IV. Possumus igitur demandata poenitentiae distinctione ad ipsorum iam delictorum regredi censum, an ea [29]) sint quae veniam ab omnibus [30]) consequi possint. In primis quod moechiam et fornicationem nominamus, usus expostulat. Habet et fides quorundam nominum familiaritatem, ita in P. 373. omni opusculo usum custodimus. Ceterum si adulterium et si stuprum dixero, unum erit contaminatae carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienam, an viduam quis incurset, dum non suam feminam [31]). Sicut nec lo-

*) Marc. 7.

27) frustra agitur *add. Pet. Ciacon.* 28) Precibusque negotiata; compassionem elicit *Lat.* 29) an hae *Paris.* an haec *Wouw. MS.* 30) hominibus *Latin.* 31) alienam — feminam *delet Pet. Ciacon.*

locis refert, in cubiculis, an in turribus [32]) pudicitia trucidetur: Omne homicidium extra silvam latrocinium est. Ita et ubicunque, vel in quamcunque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non prius apud ecclesiam professae iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur. Nec inde [33]) consertae obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libidinum furias impias et in corpora et in sexus ultra iura naturae, non modo limine, verum omni ecclesiae tecto submovemus, quia non sunt delicta, sed monstra.

CAP. V. Ergo moechia, quod etiam fornicationis est res, secundum opus criminis quanti aestimanda sit sceleris, prima lex dei praesto est *). Siquidem post interdictam alienorum deorum superstitionem, ipsorumque idolorum fabricationem: post commendatam sabbati venerationem, post imperatam in parentes secundam a deo religionem: nullum aliud in talibus titulis firmandis monendisque substruxit praeceptum, quam, *non moechaberis*.
P. 374. Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque, corporalis sequebatur integritas. Et hanc itaque munivit, hostem statim eius prohibendo moechiam. Quale delictum iam intellige, cuius cohibitionem post idololatriam [34]) ordinavit. Nihil secundum longinquat a primo. Nihil tam proximum primo, quam secundum. Quod fit ex primo, aliud quodammodo primum est. Itaque moechia adfinis idololatriae. Nam et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobrata **), etiam

*) Exod. 20. **) Exod. 34.

32) curribus *Latin.* 33) periclitabitur ... ne inde *Latin.* 34) idololatriae *Rigalt.*

etiam forte coniungetur illi, ſicut et ſerie: etiam damnatione cohaerebit illi, ſicut et diſpoſitione. Eo amplius, praemittens: *Non moechaberis:* *) adiungit: *Non occides.* Oneravit 35) itaque 36) moechiam, quam homicidio antepoſuit. In prima itaque fronte ſanctiſſimae legis, in primis titulis coeleſtis edicti, principalium utique delictorum proſcriptione ſignatam 37). De loco motum, de ordine ſtatum, de conſilio meritum cuiusque dignoſcas. Eſt et mali dignitas, quod in ſummo aut in medio peſſimorum collocatur. Pompam quandam atque ſuggeſtum aſpicio moechiae, hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homicidii inſequentis. Inter duos apices facinorum eminentiſſimos ſine dubio digna conſedit, et per medium eorum, quaſi vacantem locum pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus incluſam, talibus coſtis circumfultam, a cohaerentium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum ſcelerum complexu, ut ſolam eam ſecernat ad poenitentiae fructum? Nonne hinc idololatria, inde homicidium, detinebunt? et ſi qua vox 38) fuerit, reclamabunt. Noſter hic cuneus eſt, noſtra compago. Ab idololatria metamur, illa diſtinguente coniungimur, illi de medio eminenti adulamur 39), concorporavit nos ſcriptura divina, litterae ipſae glutina noſtra ſunt, iam nec ipſa ſine nobis poteſt. Ego quidem idololatria ſaepiſſime moechiae occaſionem ſubminiſtro. Sciunt luci mei et mei 40) montes, et vivae aquae, ipſaque in urbibus templa, quantum evertendae pudicitiae procuremus 41). Ego quoque homi- P.375.

X

*) Exod. 20.

35) Honoravit *Latin.* 36) utique *Rigalt.* 37) ſignata *Wouwer. MS.* 38) vis *Pet. Ciacon.* 39) animamur *Latin.* 40) mei *delet Ciacon.* 41) procurem *Pet. Ciacon.*

homicidium nonnunquam moechia elabero. Ut tragoedias omittam, sciunt hodie veneuarii, sciunt magi, quot [42]) pellicatus ulciscar, quot rivalitates defendam, quot custodes, quot delatores, quot conscios auferam. Sciunt etiam obstetrices, quot [42]) adulteri conceptus trucidentur. Etiam apud Christianos non est moechia sine nobis; ibidem sunt idololatriae, ubi immundi spiritus res est: ibidem est et homicidium, ubi homo, quum inquinatur, occiditur. Igitur aut nec illis aut etiam nobis poenitentiae subsidia convenient. Aut deti-
P.376. nemus eam, aut sequimur. Haec ipsae res loquuntur. Si res voce deficiunt, adsistit idololatres, adsistit homicida, in medio eorum adsistit et moechus. Pariter de poenitentiae officio sedent [43]) in sacco, et cinere inhorrescunt, eodem flatu gemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem genibus exorant, eandem invocant matrem. Quid agis mollissima et humanissima disciplina? Aut omnibus eis hoc esse debebis: *) *Beati enim pacifici.* Aut si non omnibus, nostra esse. Idololatram quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis? idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam. Personae acceptatio est, miserabiliores poenitentias reliquisti.

Cap. VI. Plane si ostendas de quibus patrociniis exemplorum, praeceptorumque coelestium, soli moechiae, et in ea fornicationi quoque ianuam poenitentiae expandas, ad hanc jam lineam dimicabit nostra congressio. Praescribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emittas, ne in terga re-
spi-

*) Matth. 5.

42) Quod — quod — quod — quod — quod — quod Fran. 43) sedentes Wouw. MS.

spiritus. Vetera enim transierunt secundum Esaiam *), et novata est iam novatio secundum Hieremiam **); et obliti posteriorum in priora porrigimur secundum Apostolum ***); et lex et prophetae usque ad Ioannem secundum dominum †). Nam et si cum maxime a lege coepimus demonstrando moechiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissolvit, sed implevit. Onera enim legis usque ad Ioannem, non remedia: operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum. Libertas in Christo non fecit innocentiae iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae. In qua lege; ††) *beatus vir, qui meditabitur die ac nocte.* De qua idem David rursus: †††) *Lex domini invituperabilis, convertens animas* 44). Iura domini directa, oblectantia corda. Praeceptum domini longe lucens, inluminans oculos. Sic et Apostolus: *a*) *Itaque lex quidem sancta est, et praeceptum sanctum et optimum*: utique: *b*) *Non moechaberis.* Sed et supra; *c*) *Legem ergo evacuamus per fidem? Absit, sed legem sistimus*, scilicet in his quae et nunc novo Testamento interdicta etiam cumulatiore praecepto prohibentur. Pro, *d*) *Non moechaberis*, *Qui viderit ad concupiscentiam, iam moechatus est in corde suo*: et pro, *Non occides*, *Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit gehennae.* Quaere an salva sit lex non moechandi, cui accessit, nec concupiscendi. Ceterum si qua vobis exempla in ... plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinae. Frustra enim lex supra P.377.

*) Es. 43. **) Ier. 4. ***) Phil. 3. †) Matth. 11. ††) Ps. 1. †††) Ps. 18. *a*) Rom. 7. *b*) Exod. 20. *c*) Rom. 7. *d*) Matth. 5.

44) animam *Paris.*

pra structa est, origines quoque delictorum, id est concupiscentias et voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur moechiae venia, quia et aliquando concessa est [45]. Cui emolumento hodie pleniore
P. 578. disciplina coercetur, nisi ut maiore forsitan lenocinio tuo indulgeatur. Dabis ergo et idololatrae et omni apostatae veniam, quia et populum ipsum totiens reum istorum, totiens invenimus retro restitutum *). Communicabis et homicidae, quia et Nabothae sanguinem Achab deprecatione delevit **); et David Uriae caedem cum causa eius, moechia [46], confessione purgavit ***). Iam et incesta donabis, propter Loth †); et fornicationes cum incesto, propter Iudam ††); et turpes de prostitutione nuptias, propter Oseae †††); et non tantum frequentatas, verum et semel plures, propter patres nostros a): utique enim dignum est peraequari nunc quoque gratiam circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo venia moechiae vindicatur. Habemus quidem et nos eiusdem vetustatis exempla pro sententia nostra non modo non indulti, verum etiam repraesentati iudicii fornicationis. Et utique sufficit tantum numerum XXIV. millium populi fornicantis in filias Moab una plaga ruisse b). Sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora omnis impudicitiae, si volunt Psychici, etiam potestatem. Luserit ante Christum caro, immo perierit antequam a domino suo requisita est: nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio

*) Iudic. 9. **) 3 Reg. 21. ***) 2 Reg. 12. †) Gen. 19. ††) Gen. 38. †††) Osee 1. a) Gen. 16. 29. 30. 9. et 29. b) Num. 25.

45) quia et aliquando concessa est. Cur *Wouwer.*
46) tum causam eius moechiam *Wouwer. MS.*

officio sanctitatis. Adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio *), facile quod speciosum viderat concupiscens, et ad inferiora respiciens, et de ficulneis foliis pruriginem retinens. Inhaerebat usquequaque libidinis virus, et iactae sortes non ablui idoneae [47]), quod nec ipsae adhuc aquae laverant. **) At ubi sermo dei descendit in carnem, ne nuptiis quidem resignatam; et sermo caro factus est, ne nuptiis quidem resignanda, quae ad lignum non incontinentiae, sed tolerantiae accederet, quae non dulce aliquid, sed amarum aliquid [48]) inde gustaret, quae non ad inferos, sed ad coelum pertineret, quae non lasciviae frondibus, sed sanctimoniae floribus praecingeretur, quae munditias suas aquis traderet, exinde caro quaecunque in Christo reliquas sordes pristinas solvit, alia iam res est, nova emergit iam non ex seminis limo, non ex concupiscentiae fimo [49]), sed ex aqua pura et spiritu mundo. Quid itaque illam de pristino excusas? ***) Non corpus Christi; non membra Christi; non templum dei vocabatur, cum veniam moechiae consequebatur. Itaque si exinde quo statum vertit, et in Christum tincta induit Christum †), et magno redempta est ††), sanguine scilicet domini et agni, tenes aliquod exemplum, sive praeceptum, sive formam, sive sententiam indultae sive indulgendae fornicationis atque moechiae; habes etiam temporis a nobis definitionem, ex quo deputetur aetas quaestionis. P.379.

CAP. VII. A parabolis licebit incipias, ubi est ovis perdita a domino requisita, et humeris eius

*) Gen. 3. **) Ioan. 1. ***) 1 Cor. 12. 6. 2 Cor. 6. †) Gal. 3. ††) 1 Cor. 6.

47) non habentes idoneae *Wouw.* 48) aliquid dele *Latin.* 49) fumo *Fran.*

eius revecta *). Procedant ipsae picturae calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, utrumne Christiano,
P. 380. an ethnico peccatori de restitutione conliniet. Praescribimus enim ex naturae disciplina, ex lege auris et linguae, ex mentis sanitate ea semper responderi, quae provocantur, id est ad ea quae provocant. **) Provocabat, ut opinor; quod Pharisaei publicanos et peccatores ethnicos admittentem dominum, et cum illis de victu communicantem indignati mussitabant. Ad hoc dominus pecudis perditae restitutionem cui alii configurasse credendum est.[50]), quam ethnico perdito de quo agebatur, non de Christiano, qui adhuc nemo? aut quale est, ut dominus quasi cavillator responsionis, omissa specie praesenti quam repercutere deberet, de futura laboret? Sed ovis proprie Christianus, et grex domini ecclesiae populus, et pastor bonus Christus, et ideo Christianus in ove intelligendus[51]), qui ab ecclesiae grege erraverit. ***) Ergo nihil ad Pharisaeorum mussitationem respondisse vis dominum, sed ad tuam praesumptionem. Et tamen ita eam vindicare debebis, ut neges in ethnicum competere, quae in Christianum existimas convenire. Dic mihi, nonne omne hominum genus unus dei grex est? Nonne universarum gentium idem deus et dominus et pastor est? Quis magis perit a deo, quam ethnicus, quam-
P. 381. diu errat? Quis magis requiritur a deo quam ethnicus, quando revocatur a Christo? Denique antecedit hic ordo in ethnicis. Siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt, nisi [illegible] prius

*) Luc. 15. **) Ibid. ***) Ioan. 10. Luc. 19.

50) restitutionem cum figurasset cui alii reddendam est *Paris.* 51) Christianus non intelligendus *Paris.* et ideo Christianus homo intelligendus *Wouwer. MS.*

prius perditi, et a deo requisiti, et a Christo reportati. Ita etiam hunc ordinem seruari oportet, ut in eos tale aliquid interpretemur in quibus prius est. At tu opinor hoc velis [52], ut ovem non de grege perditam faceret, sed de arca vel armario. Sic etsi ethnicorum reliquum numerum istum [53] ait, non ideo Christianos esse ostendit cum Iudaeis agens, et illos cum maxime obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum; sed ut exprimeret adversus livorem Pharisaeorum suam gratiam et benevolentiam etiam circa unum ethnicum, praeposuit unius peccatoris salutem ex poenitentia, quam illorum ex iustitia. Aut numquid non iusti Iudaei, et quibus poenitentia opus non esset, habentes gubernacula disciplinae et timoris instrumenta legem et prophetas? Posuit igitur illos in parabola, et si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis et non sibi poenitentiam audientes necessariam. Proinde drachmae parabolam *), ut ex eadem materia provocatam, aeque in ethnicum interpretamur [54], etsi in domo amissam quasi in ecclesia, etsi ad lucernae lumen repertam quasi ad dei verbum. Atquin totus hic mundus una omnium domus est, in quo magis ethnico gratia dei inlucet, qui in tenebris invenitur, quam Christiano qui iam in dei luce est. Denique et ovi et drachmae unus error adscribitur. Nam si iam in Christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam et iterata amissio eorum et restitutio notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis P.382.

eum

*) Ibidem.

52) velles *Wouw. MS.* 53) numerum iustum *Wouw. MS.* 54) Proinde in drachmae parabola, ut ex eadem materia provocata, aeque ethnicum drachmam interpretamur *Cod. Wouwer.*

enim etiam decedendo commendem; cum sic quoque obduxero diversae partis praesumptionem; condico Christianum iam peccatorem in parabola utraque portendi, non tamen ideo enim adfirmandum qui de facinore moechiae et fornicationis restitui per poenitentiam possit. Licet enim perisse dicatur, erit et [55]) de perditionis genere retractare, quia et ovis non moriendo, sed errando: et drachma non intereundo, sed latitando perierunt. Ita licet dici perisse quod salvum est. Perit igitur et fidelis elapsus in spectaculum quadrigarii furoris, et gladiatorii cruoris, et scenicae foeditatis, et xysticae vanitatis, in lusus, in convivia secularis solennitatis, in officium, in ministerium alienae idololatriae aliquas artes adhibuit curiositatis, in verbum ancipitis negationis aut blasphemiae [56]) impegit, ob tale quid extra gregem datus est, vel et ipse forte ira, tumore, aemulatione, quod denique saepe fit dedignatione castigationis abrupit, debet requiri atque revocari. Quod potest
P.383. recuperari, non perit, nisi [57]) foris perseveraverit. Bene interpretaberis parabolam, viventem adhuc revocans peccatorem. Moechum vero et fornicatorem, quis non mortuum statim admisso pronuntiavit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabolae eius auctoritate, quae non mortuum pecus revocat? Denique si meministi prophetarum, cum pastores increpantur, puto Ezechielis est vox: *) *Pastores ecce lac devoratis, et lanis vestimini, quod forte est, occidistis, quod infirmum est, non curastis; quod comminutum est, non ligastis, quod expulsum est, non convertistis, quod periit, non requisistis.* Numquid et de mortuo ex-

*) Ezech. 34.

55) et abest Paris. 56) ancipitis negotiationis Fran.
57) non poterit si Rigalt.

exprobrant, quod non et illud in gregem reducere curaverint? Plane ingerit, quod perire oves fecerint, et a bestiis agri comedi. Neque possunt non perire in mortem, nec comedi si relinquantur, non ut perditae in mortem et comestae consumantur, iuxta drachmae quoque exemplum *) etiam intra domum dei ecclesiam, licet esse aliqua delicta pro ipsius drachmae modulo ac pondere mediocria, quae ibidem delitescentia, mox ibidem et reperta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Moechiae vero et fornicationis non drachma, sed talentum, quibus exquirendis non lucernae spiculi lumine [58], sed totius solis lancea opus est. Simul apparuit, statim homo de ecclesia expellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici ecclesiae, sed luctum. Nec congratulationem advocant [59] vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicum spectabunt et ovis et drachmae argumenta, quanto nec in eius delicti Christianum competere possunt, propter quod in Christianum de diversa parte coguntur. P.384.

CAP. VIII. Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem exitus decipit, quem in vestibus purpura oculandis saepissime evenire est, cum putaveris recte conciliasse temperamenta colorum, et credideris comparationes eorum inter se animasse [60], mox utroque corpore et luminibus expressis errorem omnem traducta diversitas evomet. Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum parabolam **) quibusdam ad praesens con-

*) Luc. 15. **) Ibid.

58) lumine dolet Laur. 59) advocat Wouw. MS.
60) amasse Fran.

discolorantibus figuris, a vero lumine exorbitant eius comparationis, quam parabolae materia praetexit. Duos enim populos in duobus filiis collocant, Iudaicum maiorem, Christianum minorem. Nec enim possunt exinde Christianum peccatorem in filio minore disponere veniam consecuturum, nisi in maiore Iudaicum expresserint. Porro si Iudaicum ostendero deficere a comparatione filii maioris, consequetur 61) utique nec Christianus admittetur de configuratione filii minoris. *) Licet enim filius audiat et Iudaeus, et maior quia prior in adoptione, licet et Christiano reconciliationem dei patris invideat, quod
P. 385. vel maxime diversa pars carpit, sed non erit Iudaeo dictum ad patrem: **) *Ecce quot annis tibi servio, et praeceptum tuum nunquam praeterivi.* Quando etiam 62) non transgressor legis Iudaeus, ***) aure audiens, et non audiens? †) odio habens traducentem in portis, et aspernamento sermonem 63) sanctum? Sic nec patris ad Iudaeum erit vox: ††) *Tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt.* †††) Iudaei enim apostatae filii pronuntiantur, generati quidem et in altum elati, sed qui non computaverint dominum, et qui dereliquerint dominum, et in iram provocaverint sanctum Israelis. Omnia plane Iudaeo concessa dicemus, cui etiam conditio gratior quaeque de gula erepta est, nedum ipsa terra paternae promissionis: Atque adeo non minus hodie Iudaeus quam minor filius prodacta substantia dei in aliena regione mendicat a), serviens usque adhuc principibus eius, id est saeculi huius. Quaerant

*) Rom. 9. **) Luc. 15. ***) Es. 6. †) Es. 1. ††) Luc. 15. †††) Es. 1. a) Luc. 15.

61) consequenter Paris. 62) enim Paris. 63) et aspernans sermonem Wouw. MS.

rant igitur alium Christiani suum fratrem, Iudaeum enim parabola non recipit. Multo aptius Christianum maiori et Iudaeum minori filio adaequassent secundum fidei comparationem, si ordo utriusque populi ab utero Rebeccae *) designatus permitteret demutationem, nisi quod et clausula refragaretur. Christianum enim de restitutione Iudaei gaudere et non dolere conveniet: siquidem tota spes nostra cum aliqua Israelis exspectatione coniuncta est **). Ita et si quaedam faciant; sed aliis contra sapientibus interimitur exemplorum peraequatio. Quanquam etsi omnia ad speculum respondere possint, unum sit praecipuum periculum interpretationum, ne aliorsum temperetur felicitas comparationum quam quo parabolae cuiusque materia mandavit. Meminimus enim et histriones cum allegoricos gestus accommodant canticis alia longe a praesenti et fabula et scena et persona, et tamen congruentissime exprimentes. Sed viderit ingenium extraordinarium. Nihil enim ad Andromacham. Sic et haeretici easdem parabolas quo volunt tribuunt [64], non quo debent aptissime excludunt. Quare aptissime? quoniam a primordio secundum occasiones parabolarum, ipsas materias confinxerunt doctrinarum. Vacuit [65]) scilicet illis solutis a regula veritatis ea conquirere atque componere, quorum parabolae videntur. P.386.

CAP. IX. Nos autem quia non ex parabolis materias commentamur, sed ex materiis parabolas interpretamur, nec valde laboramus omnia in expositione torquere, dum contraria quaeque caveamus ***). Quare centum oves? et

*) Gen. 25. Luc. 15. **) Rom. 11. ***) Luc. 15.

64) trahunt *Latin.* 65) vacavit [illegible]

et quid utique decem drachmae? et quae illae scopae? necesse erat, qui unius peccatoris salutem gratissimam deo volebat exprimere, aliquam numeri quantitatem nominaret, de quo unum quidem perisse describeret; necesse erat ut habitus requirentis drachmam in domo, tam scoparum quam lucernae adminiculo accommodaretur. Huiusmodi enim cu-
P. 387. riositates et suspecta faciunt quaedam, et coactarum expositionum subtilitate plerumque deducunt a veritate. Sunt autem quae et simpliciter posita sunt ad struendam et disponendam et texendam parabolam, ut illuc perducantur, cui exemplum procuratur. Et duo utique filii illuc spectabunt, quo et drachma et ovis. Quibus enim cohaerent, eandem habent caussam, eandemque utique mussitationem Pharisaeorum erga commercium domini ethnicorum. Aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Iudaeam usurpatam iam pridem Pompeii manu atque Luculli; legat Deuteronomium: *) *Non erit vectigal pendens ex filiis Israël.* Nec tam exsecrabile esset nomen publicanorum apud dominum, nisi extraneum vendentium ipsius coeli et terrae et maris transitus. **) Peccatores autem cum adiungit publicanis, non statim Iudaeos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt. Sed unum genus ethnicorum alios ex officio peccatores, id est publicanos; alios ex natura, id est non publicanos pariter ponendo distinxit. ***) Ceterum nec denotaretur cum Iudaeis communicans victum, sed cum ethnicis, quorum mensam 66) Iudaica disciplina depellit. †) Nunc de filio prodigo id prius considerandum est, quod utilius. Non enim admittetur exemplorum

*) Deut. 23. **) Luc. 15, 2. ***) ibidem. †) ibidem.

66) mensa. Fran.

n adaequatio, licet imagini congruentissima, uerit saluti nocentissima. Totum autem um salutis in tenore disciplinae constitu- a subverti videmus ea interpretatione, quae diverso affectatur. Nam si Christianus est, acceptam a deo patre substantiam, utique P.338. tismatis, utique spiritus sancti, et exinde i aeternae, longe evagatus a patre prodigit nice vivens, si exutus bonis mentis etiam ncipi seculi, cui alii quam diabolo? servi- m suum tradidit, et ab eo porcis alendis mundis, scilicet spiritibus curandis prae- itus, resipuit ad patrem reverti: iam non echi et fornicarii [67]), sed idololatrae, et sphemi, et negatores, et omne apostatarum ius, hac parabola patri satisfacient, et elisa verissime hoc magis modo tota substantia ramenti. Quis enim timebit prodigere, od habebit postea recuperare? Quis cura- perpetuo conservare, quod non perpetuo terit amittere? securitas delicti etiam libi- est eius. *) Recuperabit igitur et apostata tem priorem, indumentum spiritus sancti, annulum denuo signaculum lavacri, et rur- illi mactabitur Christus, et recumbet eo in ro, de quo indigne vestiti a tortoribus [68]) ent tolli et abiici in tenebras, nedum spo- i. Plus est igitur, si nec expedit in Chri- inum convenire ordinem filii prodigi. Quod nec in Iudaeum integre filii imago concur- , ad propositum domini simpliciter inter- etatio gubernabitur. Venerat dominus uti- e, ut quod perierat, salvum faceret **); dicus languentibus magis quam sanis neces- ius ***). Hoc et in parabolis signabat, et in

*) Matth. 22. Luc. 15. **) Matth. 18. ***) Matth. 9.

67) fornicatorii *Paris.* 68) auribus *Paris.* moribus *wer. MS.*

in sententiis praedicabat. Quis perit hominum, quis labat de valetudine, nisi qui deum
P. 389. nescit? Quis salvus ac sanus, nisi qui deum [69]) novit? Has duas species de genere fraternas haec quoque signabit parabola *). Vide an habeat ethnicus substantiam in deo patre census et sapientiae et naturalis agnitionis in deum, per quam et Apostolus **) notat in sapientia dei non cognovisse mundum per sapientiam deum, quam utique a deo acceperat. Hanc itaque prodegit longe a domino moribus factus inter errores et illecebras et libidines seculi, ubi fame veritatis compulsus tradidit se principi huius aevi. Ille eum praefecit porcis (ut familiare id daemonum pecus pasceret) ubi nec ille compos esset vitalis escae [70]), simulque alios videret in opere divino abundantes pane coelesti. Recordatur patris dei, satisfacto redit, vestem pristinam recipit, statum scilicet eum quem Adam transgressus amiserat. Annulum quoque accepit [71]) tunc primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate dominici corporis vescitur, eucharistia scilicet. Hic erit prodigus filius, qui nunquam retro frugi, qui statim prodigus, quod non statim Christianus. Hunc et Pharisaei de seculo ad patris complexus revertentem, in publicanis et peccatoribus moerebant. Et ideo ad hoc solum maioris fratris accommodatus est livor, non quia innocentes et deo obsequentes Iudaei, sed quia invidentes nationibus salutem, plane
P. 390. quos semper apud patrem esse oportuerat. Et utique Iudaeus ad primam statim vocationem Christiani gemit, non ad secundam restitutio-

*) Luc. 15. **) 1 Cor. 1. Luc. 15.

69) dominum *Paris.* 70) escae *Pet. Ciacon.* ubi nec illi compos esset vitalis esca *Fran.* 71) accipit *Wouwer. MS.*

tutionem. Illa enim etiam ethnicis relucet, haec vero quae in ecclesiis agitur, ne Iudaeis quidem nota est. *) Puto me et materiae parabolarum, et congruentiae rerum, et tutelae disciplinarum accommodatiores interpretationes reddidisse. Ceterum si in hoc gestit diversa pars ovem et drachmam, et filii luxuriam Christiano peccatori configurare, ut moechiam et fornicationem poenitentia donent, aut et cetera delicta pariter capitalia concedi oportebit, aut paria quoque eorum moechiam et fornicationem inconcessibilia servari. Sed plus est quod nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. Denique si aliorsum parabolas transducere liceret, ad martyrium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia prodacta restituere filium poterit, et drachmam inter omnia licet in stercore repertam cum gaudio praedicabit, et ovem per aspera quaeque et abrupta fugitivam humeris ipsius domini in gregem referet [72]. Sed malumus in scripturis minus, si forte, sapere quam contra. Proinde sensum domini custodire debemus atque praeceptum. Non est levior transgressio in interpretatione, quam in conversatione.

CAP. X. Excusso igitur iugo in ethnicum differendi parabolas istas, et semel dispecta vel recepta necessitate non aliter interpretandi, quam materia propositi est, contendunt iam nec competere ethnicis poenitentiae denuntiationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantiae scilicet imputanda, quam sola natura ream deo faciat. Porro nec remedia sapere, quibus pericula ipsa non sapiant: illic P. 391.

*) Ibidem.

72) referre *Fran.*

illic autem poenitentiae conſtare rationem, ubi conſcientia et voluntate delinquitur, ubi et culpa ſapiat et gratia, illum lugere, illum volutari qui ſciat, et quid amiſerit, et quid ſit recuperaturus, ſi poenitentiam dei immolarit, utique eam magis filiis offerenti quam extraneis. Nam ergo et Ionas *) idcirco ethnicis Niniuitis non putabat poenitentiam neceſſariam, cum cavillaretur in praedicationis officio? an potius miſericordiam dei providens etiam in extraneos profuſam, quaſi deſtructuram praeconium verebatur? Atque adeo propter civitatem profanam nondum dei compotem adhuc ignorantia delinquentem pene periit prophetes **); niſi quod exemplum paſſus eſt dominicae paſſionis ethnicos quoque poenitentes [73] redempturae ***). Bene quod et Ioannes domini vias ſternens, non minus militantibus, et publicanis quam filiis Abraham, poenitentiae erat praeco. Ipſe dominus Sidoniis et Tyriis praeſumſit poenitentiam, ſi virtutum documenta vidiſſent †). Atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quam voluntariis. Magis enim merebitur fructum eius qui nondum eo uſus eſt, quam qui iam et abuſus eſt; magisque ſapient remedia prima, quam exoleta. Nimi-
P. 392. rum dominus ingratis benignus magis quam ignaris [74]) et citius reprobatis miſericors, quam nondum probatis, ut non magis iraſcatur contumeliis clementiae ſuae quam blandiatur, et non libentius extraneis eam impertiat quam in filiis perdidit, cum gentes ſic adoptaverit, dum Iudaei de patientia ludunt. Sed hoc volunt Pſychici ††), ut deus iuſtus [75]) iudex

*) Iona 5. **) Iona 2. Matth. 12. ***) Luc. 13.
†) Matth. 11. ††) Pſ. 7. Ezech. 33.

73) poenitentes *abeſt Pariſ.* 74) gnaris *Latin.*
75) iuſti *Latin. Pariſ.*

iudex eius peccatoris poenitentiam malit quam mortem, qui mortem poenitentia maluit. Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu funambule pudicitiae et castitatis et omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filum disciplina eiusmodi veri avia pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu liberans, animam fide moderans, oculum metu temperans. Quid itaque in gradu totus es? perge sane, si potueris, si volueris, dum tam securus et quasi in solido es. Nam si qua te carnis vacillatio, animi avocatio, oculi evagatio de tenore decusserit, deus bonus est. Suis non ethnicis sinum subiicit, secunda te poenitentia excipiet, eris iterum de moecho Christianus. Haec tu mihi benignissime dei interpres. Sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quae sola moechos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha et falsa iudicaretur, adultera et ipsa et inde patrona sociorum. A qua et alias initiaris, cui ille si forte patrocinabitur pastor quem in calice depingis, prostitutorem et ipsum Christiani P. 393. sacramenti, merito et ebrietatis idolum et moechiae asilum post calicem subsecuturae, de quo nihil libentius bibas [76]), quam ovem poenitentiae secundae. At ego eius pastoris scripturam haurio, qui non potest frangi. Hanc mihi [77]) statim Ioannes offert, cum poenitentiae lavacro et officio dicentem: *) *Facite dignos poenitentiae fructus*, et ne dixeritis, *patrem habemus Abraham*, ne scilicet rursum blandimenta delinquentiae de patrum resumerent gratia. Potest enim deus de lapidibus istis filios suscitare Abrahae. Sic et nos sequitur,

*) Matth. 3.

76) libentius libas *Wouw. MS.* 77) scripturas — Hunc mihi *Wouw. MS.*

tur, ut eos qui hactenus delinquunt facientes dignum poenitentiae fructum. Quid enim ex poenitentia maturescit, quam emendationis effectus? Sed et si venia potius est poenitentiae fructus, hanc quoque consistere non licet sine cessatione delicti. Ita cessatio delicti radix est veniae, ut venia sit poenitentiae fructus.

Cap. XI. Exinde quod ad evangelium pertinet, parabolarum quidem discussa iam quaestio est. Si vero et factis aliquid tale pro peccatoribus edidit dominus, *) ut cum peccatrici feminae etiam corporis sui contactum permittit lavanti lacrymis pedes eius et crinibus detergenti, et unguento sepulturam ipsius inauguranti, **) ut cum Samaritanae sexto iam matrimonio, non moechae, sed prostitutae, etiam quod nemini facile, quis esset ostendit, nihil ex hoc adversariis confertur, etsi
P. 394. iam Christianis veniam delictorum praestitisset. Nunc enim dicimus, soli domino hoc licet, hodie potestas indulgentiae eius operetur. At illa tamen tempora quibus in terris egit, hoc definimus nihil adversum nos praeiudicare, si peccatoribus etiam Iudaeis venia conferebatur. Christiana enim disciplina a novatione testamenti, et ut praemisimus, a redemptione carnis, id est domini passione censetur. Nemo perfectus ante repertum ordinem fide, nemo Christianus ante Christum coelo resumptum, nemo sanctus ante spiritum sanctum de coelo repraesentatum ipsius disciplinae determinatorem.

Cap. XII. Itaque isti qui alium Paracletum in apostolis et per apostolos receperunt, quem nec in prophetis propius [78]) agnitum, iam nec in

*) Luc. 7. Matth. 26. **) Ioan. 4.

78) propriis Paris.

in apostolis possident, age nunc vel de apostolico instrumento doceant maculas carnis, post baptisma respersae poenitentia dilui posse. Nos in apostolis quoque veteris legis formam salutamus, circa moechiae quanta sit demonstrationem, ne forte lenior existimetur in novitate disciplinarum, quam in vetustate. Cum primum intonuit evangelium, et vetera concussit, ut de legis retinendae nec statu disceptaretur, primam hanc regulam de auctoritate spiritus sancti apostoli emittunt ad eos qui iam ex nationibus allegi coeperant. *Visum est*, inquiunt *), *spiritui sancto et nobis, nullam amplius vobis adiicere pondus, quam eorum a quibus necesse est abstineri, a sacrificiis, et a fornicationibus, et sanguine. A quibus observando recte* P.395. *agitis, vectante vos spiritu* 79) *sancto.* Sufficit et hic servatum esse moechiae et fornicationi locum honoris sui inter idololatriam et homicidium. Interdictum enim sanguinis multo magis humani intelligemus. Porro qualia videri volunt apostoli crimina, quae sola in observatione de lege pristina excerpunt, quae sola necessario abstinenda praescribunt. Non quod alia permittant, sed quod haec sola praeponant 80) utique non remissibilia, qui ethnicorum causa cetera legis onera remissibilia fecerunt. Cur ergo cervicem nostram a tanto iugo excusant, nisi ut illis compendia ista disciplinae semper imponant? Cur tot vincula indulgent, nisi ut perpetuo ad necessariora 81) constringant? Solverunt a pluribus, ut nocentioribus observandis obligaremur. Compensatione res acta est, lucrati sumus multa, ut aliqua praestemus. Compensatio autem revocabilis non est, iisdemque revocabitur, itera-

*) Act. 15.

79) recte agetis, vetante vos spiritu etc. *Wouw. MS.*
80) proponant *Wouw. MS.* 81) necessaria *Paris.*

iteratione moechiae utique et sanguinis et idololatriae. Tota enim iam lex sumetur, si veniae conditio solvetur. Sed non leviter nobiscum pactus est spiritus sanctus, etiam ultro pactus; quo magis honorandus. Sponsionem eius nemo dissolvet, nisi ingratus. Iam nec recipiet quae dimisit, nec dimittet quae retinuit. Novissimi testamenti semper indemutabilis status est, et utique recitatio decreti, consiliumque illud cum seculo desinet. Satis
P. 396. denegavit veniam eorum, quorum custodiam elegit, vindicavit quae non proinde concessit. Hinc est quod neque idololatriae neque sanguini pax ab ecclesiis redditur. De qua finitione sua apostolos excidisse, puto, non licet credere: aut si credere quidam possunt, debebunt probare.

CAP. XIII. Novimus plane et hic suspiciones eorum. Revera enim suspicantur apostolum Paulum in secunda ad Corinthios *) eidem fornicatori veniam dedisse, quem in prima **) dedendum Satanae in interitum carnis pronuntiarit, impium patris de matrimonio haeredem; quasive ipsum [82]) postea stilum verterit scribens: ***) *Si quis autem contristavit, non me contristavit, sed ex parte, ne vos onerem omnes.* Satis est talis increpatio quae a multis fit. Uti e contrario magis vos donare et advocare, ne forte abundantiore tristitia devoretur eiusmodi. Propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim et scripsi, uti cognoscam probationem vestram, quod in omnibus obauditis mihi. Si cui autem donaveritis, et ego. Nam et ego si quid donavi, donavi in persona Christi [83]), ne fraudemur

*) 2 Cor. 2. **) 1 Cor. 5. ***) 2 Cor. 2.

82) quasique ipsum *Wouwer. MS.* 83) in Christo *Paris.*

demur a Satana, quoniam [84]) non ignoramus *iniectiones eius*. Quid hic de fornicatore, quid de paterni tori contaminatore? Quid de Christiano ethnicorum impudentiam [85]) supergresso intelligitur? Cum proinde utique speciali venia absolvisset, quem speciali ira damnasset. P. 397. Obscurius miseretur, quam indignatur. Apertior est in austeritate, quam in lenitate. Atquin facilius ira quam indulgentia obliqua est. Magis tristiora cunctantur, quam laetiora. De modica scilicet indulgentia agebatur, quae si forte nunc aestimaretur, quando maxima quaeque non soleant etiam sine praedicatione donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem poenitentiam moechi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens, conciliciatum [86]) et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternens in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacrymas suadentem, omnium vestigia lambentem [87]), omnium genua detinentem, inque eum hominis exitum quantis potes misericordiae inlecebris, bonus pastor et benedictus Papa concionaris, *) et in parabola ovis capras tuas quaeris, tua ovis [88]) ne rursus de grege exiliat, quasi non exinde iam liceat, quod nec semel licuit: ceteras etiam metu comples cum maxime indulgens. Apostolus vero sceleratam libidinem fornicationis incesto onustam tam proiecte ignovisset, ut nec hunc saltem habitum legatum [89]) poenitentiae, quem ab ipso didicisse deberes, ab eo exegerit, nihil de postero sit comminatus, nihil de cetero allo-

*) Luc. 15.

84) quod *Paris.* 85) ethnicum impudentia *Paris.* 86) conciliatum *Paris.* 87) prosternis in medium ante v. a. p. omnium lacinias invadentem, omnium v. l. *Wouw. MS.* 88) tua ovis *delet Latin.* 89) legitimum *Wouw.*

P. 398. allocutus? Quinimmo [90]) et ultra obsecrat, constituerent in eum dilectionem, quasi satisfaciens, non quasi ignoscens. *) Et tamen dilectionem audio, non communicationem. Quod et Thessalonicenses **): *Si quis autem non obaudit sermoni nostro per epistolam, hunc notate, nec commisceamini illi ut revereatur, non quasi inimicum deputantes sed quasi fratrem obiurgantes.* Adeo potuisset dicere et fornicatori dilectionem solummodo concessam, non et communicationem ***). Incesto vero nec dilectionem, quem scilicet auferri iussisset de medio ipsorum †), multo magis utique de animo. Sed verebatur ne fraudarentur a Satana circa eius personae amissionem, quem Satanae ipse proiecerat: aut ne abundantia moeroris devoraretur, quem in interitum carnis addixerat ††). Hic iam carnis interitum in officium poenitentiae interpretantur, quod videatur ieiuniis et sordibus et incuria omni et dedita opera malae tractationis carnem exterminando satis deo facere: ut ex hoc argumententur fornicatorem, imo incestum illum non in perditionem Satanae ab Apostolo traditum, sed in emendationem, quasi postea veniam ob interitum, id est conflictationem carnis, consecuturum, igitur et consequutum. Plane idem Apostolus †††) Hymenaeum et Alexandrum satanae tradidit, ut emendarentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit. Sed et ipse datum sibi ait *a*) sudem, angelum Satanae a quo colaphizaretur ne se extolleret.
P. 399. Si et hoc tangunt ut traditos Satanae ab illo, in emendationem, non in perditionem intelligamus,

*) 2 Cor. 2. **) 2 Thess. 3. ***) 2 Cor. 2. †) 1 Cor. 5. 2 Cor. 2. ††) 1 Cor. 5. †††) 1 Tim. 1. *a*) 2 Cor. 12.

90) Quin imo et ultro obsecrat *Wouw. MS.*

gamus; quid simile, blasphemia [91]) et incestum et anima ab his integra, immo non aliunde quam ex summa sanctitate, et ex omni innocentia elata, quae in Apostolo colaphis, si forte cohibebatur, per dolorem, ut aiunt, auriculae vel capitis. Incestum vero atque blasphemia totos homines in possessionem ipsi Satanae, non angelo eius tradidisse meruerunt. Et de hoc enim interest, immo et ad hoc plurimum refert; quod illos traditos ab Apostolo legimus *) Satanae; Apostolo vero angelum datum Satanae **). Postremo cum deprecaretur [92]) dominum Paulus, quid audit? ***) Satis habe gratiam meam, virtus enim in infirmitate perficitur. Hoc, qui Satanae deduntur, audire non possunt. †) Hymenaei autem et Alexandri crimen si et in isto et in futuro aevo irremissibile est, blasphemia scilicet, utique Apostolus non adversus terminum domini sub spe veniae dedisset Satanae, iam a fide in blasphemiam mersos. Unde et naufragos eos iuxta fidem pronuntiavit ††), non habentes iam solatium navis ecclesiae. Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegerunt. Ceterum ethnici et haeretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed et si dixit: †††) *Tradidi eos Satanae uti disciplinam acciperent non blasphemandi*: de ceteris dixit, qui illis traditis Satanae, id est extra ecclesiam proiectis, erudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, P.400. sed in perditionem tradidit Satanae *a*), ad quem iam super ethnicos [93]) delinquendo trans-

*) 1 Cor. 5. **) 2 Cor. 12. ***) Ibid. 1 Cor. 5. †) 1 Tim. 1. ††) Ibidem. †††) Ibidem. *a*) 1 Cor. 5.

91) blasphemiam *Paris.* 92) deprecatur *Paris.* 93) ethnicum *Paris.*

transierat, ut discerent fornicandum non esse. Denique in interitum, inquit, carnis, non in cruciatum, ipsam substantiam damnans per quam exciderat, quae exinde iam perierat baptismate amisso, ut spiritus, inquit, salvus sit in die domini. Et de hoc enim quaeratur, si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perdita carne ut salvus sit in poena. Ergo poenam sine carne censebit contraria interpretatio, si 94) resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur ut eum spiritum dixerit qui in ecclesia censetur, salvum, id est integrum praestandum in die domini ab immunditiarum contagione, eiecto incesto fornicatore. Siquidem subiungit: Non scitis quod modicum fermentum totam desipiat 95) conspersionem. Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum.

Cap. XIV. Et his itaque discussis quae intercesserant, regredior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque Apostoli dictum *); *Sufficiat eiusmodi homini increpatio ista quae a multis*, non in fornicatoris personam convenire. Si enim dedendum Satanae pronuntiaverat **) in interitum carnis, utique damnaverat eum magis, quam increpaverat.
P.401. Alius ergo erat cui voluit sufficere increpationem. Siquidem fornicator non increpationem de sententia eius retulerat, sed damnationem. Nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in epistola prima et alii qui Apostolum contristaverint incondite agentes, et contristati sint ab illo increpationem referentes iuxta sensum epistolae secundae, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Anim-

*) 2 Cor. 2. **) 1 Cor. 5. 2 Cor. 2.

94) sic *Wouw. MS.* 95) decipiat *Paris.*

Animadvertamus autem totam epistolam primam, ut ita dixerim, non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indignantem, dedignantem, comminantem, invidiosam, et per singulas causas in quosdam quasi mancipes earum figuratam. Sic enim exegerant schismata, et aemulationes, et dissensiones, et praesumptiones, et elationes, et contentiones, ut et invidia onerarentur, et correptione retunderentur et superbia elimarentur, et austeritate deterrerentur. Et qualis invidia humilitatis aculeus? *) *Deo gratias ago, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium; ne qui* 96) *dicat, quod in nomine meo tinxerim. Nec enim iudicavi scire aliquid in vobis, quam Iesum Christum, et hunc crucifixum. Et puto, nos deus apostolos novissimos elegit velut bestiarios, quoniam* 97) *spectaculum facti sumus huic mundo, et angelis, et hominibus, et purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema.* Et: *Non sum liber, non sum apostolus, non Christum Iesum dominum nostrum vidi.* De quali 98) contra supercilio pronuntiare compulsus est: **) *Mihi autem in modico est, ut a vobis interroger, aut ab humano die: neque enim conscius mihi sum.* Et: ***) *Gloriam meam nemo inaniet. Non scitis quod angelos sumus iudicaturi.* Ceterum libertas quam apertae obiurgationis, quam exerta acies machaerae spiritalis? †) *Iam ditati estis, iam saturati estis, iam regnatis.* Et: ††) *Si quis se putat scire, nondum scit* 99) *quemadmodum oporteat eum scire.* Nonne et tunc in faciem alicuius impingens? *Quis enim*, inquit †††), *te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Quid-* P.402.

*) 1 Cor. 1. 2 Cor. 2. 1 Cor. 4. 1 Cor. 9. **) 1 Cor. 4. ***) 1 Cor. 9. 6. †) 1 Cor. 4. ††) 1 Cor. 8. †††) 1 Cor. 4. 8.

96) quis *Paris.* 97) quod *Paris.* 98) Vide quasi *Latin.* 99) scit *Paris.*

Quid gloriaris, quasi non acceperis [100]*?* Nonne et illos in os caedit? Quidam autem in conscientia usque nunc quasi idolothytum edunt. Sic autem delinquentes percutiendo conscientias fratrum infirmas in Christum delinquent. Iam vero et nominatim: *) *Aut non habemus potestatem manducandi et bibendi, et mulieres circumducendi, sicut et ceteri apostoli, et fratres domini et Cephas?* Et: **) *Si alii de potestate vestra consequuntur, non magis nos?* Aeque et illos singulari stilo figit: ***) *Propterea qui se putat stare, videat ne cadat.* Et: †) *Si quis contentiosus videtur, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia domini.* Tali clausula maledicto detexta: ††) *Si quis non amat domi-*
P.403. *num Iesum, sit anathema Maranatha:* aliquem utique percussit. Sed illic magis stabo, ubi Apostolus magis fervet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit. †††) *Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam. Veniam autem citius, si permiserit dominus et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum dei, sed in virtute. Et quid vultis veniam ad vos, in virga, an in spiritu lenitatis* [101]*?* Quid enim suberat? a) *Auditur in vobis in totum fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec in* [102]*) gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, et non luxistis potius, ut auferatur de medio vestrum qui tale facinus admisit?* Pro quo lugerent? utique pro mortuo. Ad quem lugerent? utique ad dominum. Quomodo auferatur de medio eorum [103])? non utique ut extra ecclesiam de-

*) 1 Cor. 9. **) Ibidem. ***) 1 Cor. 10. †) 1 Cor. 12. ††) 2 Cor. 16. †††) 1 Cor. 4. a) 1 Cor. 5.

100) quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis *Wouw. MS.* 101) levitatis *Fran.* 102) qualis gentibus *Fran.* 103) quomodo

datur: hoc enim non a deo postularetur quod erat in praesidentis officio: sed ut per mortem hanc quoque communem et propriam carnis ipsius quae iam cadaver, quae capulum esset immunditia[104]) irrecuperabili tabiosum, plenius de ecclesia deberet auferri. Et ideo, quomodo interim potuit auferri, iudicavit dedendum eiusmodi satanae in interitum carnis. *) Maledici enim eam sequebatur, quae diabolo proiiciebatur, ut sacramento benedictionis exauctoraretur, nunquam in castra ecclesiae reversura. **) Videmus itaque hoc in loco divisam Apostoli severitatem in quendam inflatum et in quendam incestum: in alterum virga, in alterum sententia armatum. Virga, qua minabatur[105]): sententia, quam exsequebatur. Illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem, qua increpabat, quaque damnabat. Certumque est exinde increpitum quidem sub intentatione virgae tremuisse, damnatum vero sub repraesentatione poenae perisse: statim ille timens plagam abiit, ille luens poenam. ***) Cum ad Corinthios eiusdem Apostoli litterae iterant, venia fit plane, sed incertum[106]) cui, quia nec persona nec caussa proscribitur. Res cum sensibus conferam. Si incestus opponitur; ibidem erit et inflatus. Sane relatio[107]) satis habetur, cum inflatus increpitus est, incestus vero damnatus est. †) Inflato ignoscitur, sed increpito; incesto[108]) non P. 404.

*) Ibid. **) 1 Cor. 4. et 5. ***) 2 Cor. 2. 1 Cor. 5. 1 Cor. 4. †) 2 Cor. 2.

do ut auferatur *Wouw. MS.* Ut quomodo auferatur etc. *Paris.* Utique ad dominum, ut quomodo auferatur de medio eorum *Latin.* 104) Quod corruptivum esset, et immunditia *Latin.* 105) quam minabatur *Wouw. MS.* 106) timens plagam; abiit ille l. p. — iterant veniam; sic plane sed incertum etc. *Wouwer. MS.* 107) reatio *Paris.* 108) incestus *Paris.*

non videtur ignotum, ut damnato. Si ei ignoſcebatur, cui devoratio ex moerore nimio timebatur, devorari adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem, et moerens ob increpationem: damnatus vero et cul-
P.405. pa et ſententia, iam devoratus deputabatur, qui non moerere [109]) haberet, ſed pati quod ante paſſionem moerere potuiſſet. *) Si idcirco ignoſcebatur ne fraudaremur a ſatana, in eo utique detrimentum praecavebatur quod nondum periſſet; nihil de transacto praecavetur, ſed de adhuc ſalvo. Damnatus autem et quidem in poſſeſſionem ſatanae, iam tunc perierat eccleſiae, cum tale facinus admiſerat, nedum cum et ab ipſa eierabatur. Quomodo vereretur fraudem pati eius, quem iam et ereptum amiſerat, et damnatum habere non potuerat? Poſtremo quid iudicem indulgere conveniet, quod pronuntiatione deciderit? an quod interlocutione ſuspenderit? et utique eum iudicem, qui non ſolet ea quae deſtruxit, reaedificare, ne transgreſſor habeatur. Age iam ſi non tot perſonas prima epiſtola **) contriſtaſſet, ſi neminem increpuiſſet, neminem terruiſſet, ſi ſolum inceſtum cecidiſſet, ſi nullum in cauſam eius in pavorem miſiſſet, inflatum conſternaſſet, nonne melius ſuſpicareris, et fidelius argumentareris aliquem potius longe alium apud Corinthios tunc in eadem cauſa fuiſſe ***), ut increpitus et territus et moerore iam ſaucius, propterea permittente modulo delicti, veniam poſtea ceperit, quam ut eam inceſto fornicatori interpretareris? Hoc enim legiſſe debueras: etſi non in epiſtola, ſed in ipſa Apoſtoli ſecta a pudore clarius quam ſtylo eius impreſſum:

*) Ibidem. 2 Cor. 5. **) 1 Cor. 4. et 5. ***) 2 Cor. 2.
109) moerore Pariſ.

sum: *) ne scilicet Paulum apostolum Christi, doctorem nationum in fide et veritate, vas electionis, ecclesiarum conditorem, censorem disciplinarum, tantae levitatis inficeres; ut aut damnaverit temere, quem mox esset absoluturus; aut temere absolverit, quem non temere damnasset ob solam licet fornicationem simplicis impudicitiae; nedum ob incestas nuptias, et impiam luxuriam, et libidinem parricidalem, quam nec nationibus comparaverat, ne consuetudini deputaretur, quam absens iudicarat, ne spatium reus lucraretur, quam advocata etiam domini virtute damnaverat, ne humana sententia videretur. **) Lusit igitur et de suo spiritu, et de ecclesiae angelo, et de virtute domini, si quod de consilio eorum pronuntiaverat rescidit. P.406.

CAP. XV. Si etiam sequentia illius epistolae ad intentationem Apostoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad oblitterationem incesti, ne et hic suffundatur Apostolus posteriorum incongruentia sensuum. Quale est enim ut cum maxime incesto fornicatori postliminium largitus ecclesiasticae pacis, statim ingesserit de adversatione [110]) immunditiarum, de amputatione macularum, de exhortatione sanctimoniarum, quasi nihil contrarium paulo antè decreverit? Compara denique, a eius sit dicere, ***) Propterea habentes ministrationem istam, secundum quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris, qui non dedecoris tantum, sed et sceleris manifestum dedamnaverit [111]) †).

An

*) Rom. 1. 1 Tim. 2. Act. 9. 1 Cor. 5. 2 Cor. 2. 1 Cor. 5. **) 1 Cor. 7. ***) 2 Cor. 4. †) 2 Cor. 6.

110) de aversatione *Wouw. MS.* 111) praedamnaverit *Latin.*

P. 407. An eiusdem ſit [112]) excuſare aliquam impudicitiam, qui inter titulos laborum ſuorum, poſt anguſtias atque preſſuras, poſt ieiunia et vigilias caſtimoniam quoque praedicarit? An eiusdem ſit recipere in communicationem reprobos quosque qui ſcribat: *), *Quae enim ſocietas iuſtitiae et iniquitati? quae autem communicatio luci et tenebris? quae conſonantia Chriſto et Belial? aut quae pars fideli cum infideli? aut quis conſenſus templo dei [113]) et idolis?* Nonne conſtanter audire debebit: et quomodo discernis, quae ſupra inceſti reſtitutione iunxiſti? Illo enim concorporato rurſus eccleſiae, et iuſtitia cum iniquitate ſociatur, et tenebrae cum luce communicant, et Belial conſonat Chriſto, et infidelis [114]) cum fideli ſacramenta participat? Et viderint idola, ipſe templi dei vitiator in templum dei convenit. Nam et hic: *Vos enim*, inquit **), *eſtis templum dei vivi. Dicit enim, quia inhabitabo in vobis, et inambulabo, et ero deus illorum, et illi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum, ſeparamini, et immundum ne attigeritis.* Hoc quoque evolvis, o Apoſtole, ut cum maxime ipſe tanto immunditiarum gurgiti manum [115]) tradis, immo et adhuc ſuperdicis [116]): ***) *Habentes igitur promiſſionem iſtam dilecti* [117]),
P. 408. *emundemus nos ab omni inquinamento carnis et ſpiritus, perficientes* [118]) *caſtimoniam in dei* [119]) *timore.* Oro te, qui talia infigit mentibus noſtris, revocaverat aliquem fornicatorem in eccleſiam? an ideo ſcribit, ne tibi nunc revocaſſe videatur? Haec ſicuti et praeteritis praeſcribere, ita et ſequentibus praeiudicare de-

*) Ibidem. **) Ibidem. ***) 2 Cor. 7.

112) ſit *abeſt Pariſ.* 113) dei *abeſt Pariſ.* 114) infidelitas *Pariſ.* 115) malum *Latin.* 116) ſupra dicis *Wouw. MS.* 117) delicti *Pariſ.* 118) perficientis *Pariſ.* 119) in fidei *Pariſ.*

debebunt: In finem enim epistolae dicens: *) *Ne rursus cum venero, humiliet me deus, et lugeam multos eorum qui ante deliquerunt, et poenitentiam non egerunt super immunditia quam admiserunt, fornicatione et vilitate:* non utique recipiendos constituit, si poenitentiam iniissent, quos in ecclesia inventurus erat, sed lugendos, et sine dubio eiiciendos, ut poenitentiam perderent. Et ceterum non competit eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci et tenebris, iustitiae et iniquitati negarat. **) Sed ignorant apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam et regulam doctrinarum eius intelligunt, ut sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis exsecratorem et expiatorem et ubique talem, citius incesto, quam alicui humaniori reo ecclesiam reddidisse praesumant.

CAP. XVI. Necesse est igitur usque illis apostolum ostendi, quem ego et in secunda Corinthiorum talem defendam, qualem in omnibus literis novi. Qui et in prima primus omnium templum dei dedicavit: ***) *Non scitis vos templum dei esse, et in vobis dominum habitare;* qui et templo sanciendo, purificandoque aeditualem legem scripsit: †) *Si quis templum dei vitiaverit, vitiabit*[120]) *illum deus, templum enim dei sanctum est, quod estis vos.* Age iam quis omnino vitiatum deo redintegravit, id est traditum satanae in interitum carnis, cum idcirco substruxerit: ††) *Nemo seducat semetipsum*, id est, nemo praesumat vitiatum deo P. 409.

*) 2 Cor. 12. **) 2 Cor. 6. ***) 1 Cor. 3. †) Ibid. ††) Ibid.

120) vitiavit *Paris.*

deo redintegrari denuo posse. Sicut rursus inter cetera, immo et ante cetera: moechos et fornicatores et molles et masculorum concubitores negans regnum dei consecuturos, praemisit: *) *Nec* [121]) *erraveritis*, scilicet si putaveritis eos consecuturos. Quibus autem regnum adimitur, utique nec vita permittitur quae inest regno. Etiam ingerens: **) *Sed haec quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi, et in spiritu dei nostri;* quanto delicta ista ante lavacrum accepto facit, tanto post lavacrum irremissibilia constituit. Siquidem denuo ablui non licet. Agnosce et in sequentibus Paulum columnam immobilem disciplinarum: ***) *Cibi ventri, et venter cibis, deus et hunc et illos conficit* [122]): *Corpus autem non fornicationi, sed deo* [123]). †) *Faciamus enim hominem*, ait deus, *ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit hominem deus, ad* P.410. *imaginem et similitudinem dei fecit illum.* Dominus corpori [124]); *et sermo* enim *caro factus est* ††). Deus autem et dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam. Propter corporis scilicet nexum cum illo. Et ideo, †††) *Non scitis corpora vestra membra Christi?* Quia et Christus dei templum; *Evertite templum hoc, et ego illud in triduo resuscitabo. Auferens membra Christi, faciam membra fornicariae? Non scitis quod qui agglutinatur fornicariae, unum corpus efficitur; erunt enim duo in unam carnem. Qui autem agglutinatur domino, unus est spiritus. Fugite fornicationem.* Si revocabilem venia, quomodo fugiam moechus denuo futu-

*) 1 Cor. 6. **) Ibid. ***) Ibid. †) Genes. 1. ††) Ioann. 1. †††) 1 Cor. 6. Ioann. 1. 1 Cor. 6.

121) Ne *Paris.* 122) conficiet *Latin.* 123) domino *Latin.* 124) Et dominus corpori; et sermo *Latin.*

futurus? nihil profecero [125]) si eam fugero; unum ero corpus, cui communicando agglutinabor. *Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est; qui* [126]) *autem fornicatur, in corpus suum peccat.* Ac ne hoc dictum in licentia fornicationis invaderes, ut in rem tuam non domini delicturus, aufert [127]) tibi, et Christo, sicut disposuerat, adiicit [128]): *Et non estis vestri.* Statim opponens, *emti enim estis pretio*, sanguine scilicet domini, *glorificate et tollite dominum* [129]) *in corpore vestro.* Hoc qui praecipit, vide an ignoverit ei qui dedecoraverit dominum, et qui deiecerit eum de corpore suo, et quidem per incestum. Si vis omnem notitiam apostoli ebibere, ut intelligas quanta securi censurae omnem siluam libidinum caedat, et eradicet, et excaudicet, ne quidquam de reciduo [130]) fruticare permittat, aspice illum a iusta fruge naturae, a matrimonii dico pomo animas ieiunare cupientem. *) *De quibus autem scribitis* [131]), *Bonum est homini mulierem non contingere. Sed propter fornicationem unusquisque uxorem suam habeat, vir uxori, et uxor viro debitum reddat.* Huius boni fibulam quis illum nesciat invitum relaxasse, ut fornicationi obviam isset [132]): quam si cui indulsit, vel indulget, utique consilium remedii sui infregit [133]): et tenebitur iam frenandis continentiae coniugiis, si fornicatio ob quam permittuntur, non timebitur. Non enim timebitur quae ignoscetur. **) Et tamen ignovisse se profitetur matrimonii usum, non imperasse. Vult enim omnes sibi adhaerere ***). Si autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? P. 411.

Z 2

*) 1 Cor. 7. **) Ibid. ***) Ibid.

125) nihil fecero *Paris.* 126) quae *Paris.* 127) te *add. Pet. Ciacon.* 128) addicit *Pet. Ciacon.* 129) deum *Latin.* 130) recidivo fructificare *Paris.* 131) scripsistis *Wouw. MS.* 132) esset *Venet.* 133) infringit *Paris.*

rant? Innuptis quoque et viduis bonum esse dicit exemplo eius perseverare. Si vero deficerent, nubere, quia praeest [134]) nubere quam uri. Quibus oro ignibus deterius est uri, concupiscentiae, an poenae? Atquin si fornicatio habet veniam, non erit [135]) concupiscentia
P. 412. eius: apostoli autem magis est poenae ignibus providere. *) Quod si poena est quae urit, ergo veniam non habet fornicatio, quam manet poena. Interea et divertium prohibens, pro eo aut viduitatis perseverantiam, aut reconciliationem pacis dominico praecepto adversus
. 11. moechiam procurat; quia: **) *Qui dimiserit uxorem praeter causam moechiae, facit eam moechari: et qui dimissam a viro ducit, moechatur.* Quanta remedia spiritus sanctus instaurat, ne id scilicet denuo admittatur, quod ignosci denuo non vult. ***) Iam si usquequaque optimum dicit homini sic esse: iunctus es uxori, ne quaesieris solutionem, ut moechiae locum non des. Solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem, ut opportunitatem tibi serves. Quod et si duxeris uxorem, et si *nupserit virgo, non peccat, pressuram tamen carnis habebunt huiusmodi.* Et hic parcendo permittit. Ceterum *tempus in collecto* constituit, ut et qui habent uxores, sic sint tanquam non habentes. Praeterit enim habitus huius mundi, iam scilicet non desiderantis, †) *Crescite et multiplicamini.* Sic vult nos [136]) praeter sollicitudinem degere, quia innupti de domino curent, quomodo placeant deo: nupti vero de mundo recogitent, quomodo placeant coniugio [137]). Sic melius facere pronuntiat virginis conservatorem, quam ero-

*) Ibidem. **) Matth. 5. ***) 1 Cor. 7.
†) Gen. 1. 1 Cor. 7.

134) praestat *Latin.* 135) uret *Latin.* 136) pater *add. Fran.* 137) coniugi *Latin.*

erogatorem. Sic et illam beatiorem discernit [138]), quae amisso viro fidem ingressa amaverit occasionem viduitatis. Si haec [139]) omnia continentiae consilia ut divina commendat, *puto*, inquit, *et ego spiritum dei habeo*, quis iste est assertor audacissimus omnis impudicitiae, moechorum et fornicatorum et incestorum plane fidelissimus advocatus, quibus honorandis suscepit hanc causam adversus spiritum sanctum, ut falsum testimonium recitet de apostolo eius. Nihil tale Paulus indulsit, qui totam carnis necessitatem de probis etiam titulis oblitterare conatur. Indulget sane non adulteria, sed nuptias. Parcit sane matrimoniis, non stupris. Tentat ne naturae quidem ignoscere ne culpae blandiatur: studet compescere benedictionis concubitum, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, carnem vel a sordibus purgare, a maculis enim non potest. Sed est hoc solenne perversis et idiotis haereticis, iam et Psychicis universis, alicuius capituli ancipitis occasione adversus exercitum sententiarum instrumenti totius armari. P.413.

Cap. XVII. Provoca ad apostolicam aciem [140]), aspice epistolas eius, omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate praetendunt, omnes in luxuriae et lasciviae et libidinis negotia iaculantur. Quid denique et Thessalonicensibus scribit? *) *Advocatio enim nostra non ex seductione, nec ex immunditia.* Et: **) *Haec est voluntas dei sanctimonia vestra, abstinere vos a fornicatione, scire unumquemque vas suum possidere in sanctimonia et honore, non in libidine concupiscentiae, sicut nationes quae deum ignorant.* P.414.
Quid Galatae legunt? ***) *Manifesta sunt opera*

*) 1 Thess. 2. **) 1 Thess. 4. ***) Gal. 5.

138) decernit *Wouw. MS.* 139) Sic haec *Wouw. MS.*
140) eum *add. Fran.*

ra carnis, quaenam ista? In primis posuit *fornicationem*, *immunditiam*, *lasciviam*, *quae praedico vobis sicut praedixi*, *quod qui talia agunt*, *regnum dei non sunt consecuturi haereditate*. Romani vero quid magis discunt, quam non derelinquere dominum post fidem? *) *Quid ergo dicemus? perseverabimus* 141) *in delinquentia*, *ut superet gratia? Absit. Qui mortui sumus delinquentiae*, *quomodo vivemus in ea adhuc? an ignoratis quod qui tincti sumus in Christo Iesu* 142), *in mortem eius sumus tincti? Consepulti ergo illi* 143) *sumus per baptismum in mortem*, *ut sicut Christus resurrexit a mortuis*, *ita et nos in novitate vitae incedamus. Si enim consati sumus* 144) *simulacro mortis eius*, *sed et resurrectionis erimus*, *hoc scientes quod vetus homo noster confixus est illi. Si autem mortui sumus cum Christo*, *credimus quod et convivemus cum illo*, *scientes quod Christus suscitatus a mortuis*, *iam non moriatur*, *mors non iam dominetur eius. Quod enim mortuus est delinquentiae*, *mortuus est semel. Quod autem vivit*, *deo vivit. Ita et reputate vosmetipsos* 145), *mortuos quidem delinquentiae*, *viventes autem deo per*
P.415. *Christum Iesum*. Igitur semel Christo mortuo, nemo potest 146) Christum mortuus delinquentiae, et maxime tantae reviviscere. Aut si possit fornicatio et moechia denuo admitti, poterit et Christus denuo mori. **) Instat autem apostolus prohibens regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cuius infirmitatem carnis noverat. ***) Sicut enim exhibuistis membra vestra famula immunditiae et iniquitati ad iniquitatem 147), ita et nunc exhibe-

*) Rom. 6. **) Ibidem. ***) Rom. 7.

141) dicimus? perferemus *Paris.* 142) Iesu *abest Paris.* 143) illi *abest Paris.* 144) consepulti sumus *Paris.* 145) Ita et vos reputate vosmetipsos *Paris.* 146) qui post *Latin. Paris.* 147) ad iniquitatem *abest Paris.*

hibete ea famula iustitiae in sanctimoniam. Nam, etsi habitare bonum in carne sua negavit, sed secundum legem literae in qua fuit: secundum autem legem spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. *Lex enim*, inquit *), *spiritus vitae manumisit te a lege delinquentiae et mortis.* Licet enim ex parte ex Iudaismo disputare videatur, sed in nos dirigit integritatem et plenitudinem disciplinarum, propter quos laborantes in lege per carnem miserit deus filium suum [148]) *in similitudinem carnis delinquentiae, et propter delinquentiam damnaverit delinquentiam in carne, uti ius legis*, inquit, *impleretur in nobis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum incedimus. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quae carnis sunt sapiunt: et qui secundum spiritum, ea quae sunt spiritus.* Sensum autem carnis mortem affirmavit esse. Dehinc et inimicitiam et in deum [149]), et eos qui sunt in carne; id est in sensu carnis, deo placere non posse **). Et: P.416.
***) *Si secundum carnem vivitis*, inquit, *futurum est ut moriamini.* Quid autem intelligimus carnis sensum et carnis vitam, nisi quodcumque pudet pronuntiare? Cetera enim carnis et apostolus nominasset. Proinde et Ephesiis pristina reputans, de futuro monet: †) *In quibus et nos conversati sumus, facientes concupiscentias et voluptates carnis.* Notans denique illos qui se negassent, scilicet Christianos, [150]) eo quod se tradidissent in operationem immunditiae omnis: *Vos autem*, inquit ††), *non sic didicistis Christum.* Et iterum sic dicit: *Qui furabatur, iam*

*) Rom. 8. **) Ibidem. ***) Ibidem. †) Eph. 2. ††) Ibidem.

148) in lege miserit deus per carnem filium suum in similitudine carnis *etc. Paris.* 149) dominum *Paris.* 150) gratia *add. Paris.*

iam non furetur. Sed et qui moechabatur hactenus, non moechetur; et qui fornicabatur hactenus, non fornicetur: adiecisset enim et haec, si talibus veniam porrigere consuesset, vel porrigi omnino voluisset, qui nec verbo pollui volens: *Omnis*, inquit *), *sermo turpis non procedat ex ore vestro.* Item **): *Fornicatio autem et immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos* (tanto abest ut excusetur) *hoc scientes, quod omnis fornicator aut immundus non habeat dei regnum. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira dei super filios incredulitatis.* Quis seducit inanibus verbis, nisi qui concionatur remissibilem esse moechiam? non intuens etiam fundamenta eius ab apostolo effossa ***); cum ebrietates
P.417. et comessationes compescit, sicut et hic: †) *Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria.* Demonstrat et Colossensibus ††), quae membra mortificent super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam et turpiloquium. Concede iam tot ac talibus sententiis unum illud quod tenes. Pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur. †††) Etiam si pro certo apostolus Corinthio illi fornicationem donasset, esset [151]) aliud quod semel contra institutum suum pro ratione temporis faceret. Circumcidit Timotheum solum; et tamen abstulit circumcisionem.

CAP. XVIII. Sed haec inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudicitiae *a*) et addictionem omnis pudicitiae [152]), salvo tamen

*) Ibidem. **) Ephes. 5. ***) Rom. 13. †) Ephes. 5. ††) Coloss. 3. †††) 2 Cor. 2. Act. 16. *a*) Gal. 5.

151) esse *Paris.* 152) Et ad indictionem. Omnis pudicitiae *Latin.*

men loco veniae, quae non ſtatim denegatur, ſi delicta damnantur, quando veniae tempus cum damnatione concurrat, quam excludit. Sequebatur et hoc Pſychicos ſapere, et ideo reſervavimus huic loco, quae aperte ad communicationem eccleſiaſticam cauſis eiusmodi negandam etiam antiquitus cauta ſunt [153]. Nam et in Proverbiis Salomon, quae παροιμίας dicimus, ſpecialiter de moecho nusquam expiabili: *Moechus autem*, inquit *), *per indigentiam ſenſuum perditionem animae ſuae acquirit, dolores et dehoneſtationes ſuſtinet. Ignominia autem eius non abolebitur in aevum* [154]. Plena enim zeli indignatio viro non parcet [155] in die iudicii. Hoc ſi de ethnico putaveris dictum, certe de fidelibus iam audiſti per cauſam [156]: **) *Excedite de medio eorum et ſeparamini, et immundum ne tetigeritis* [157]. Habes ſtatim in Pſalmis, ***) *Beatum virum qui non abierit in conſilio impiorum, nec in via peccatorum ſteterit, et in cathedra peſtilentiae non ſederit.* Cuius et poſtea vox; †) *Non ſedi cum conſeſſu vanitatis, et cum inique agentibus non introibo* (hoc de eccleſia male agentium) *et cum impiis non ſedebo.* Et: ††) *Lavabo cum innocentibus manus meas, et altare tuum circumdabo domine,* ut ſolus plures; quoniam quidem: †††) *Cum ſancto ſanctus eris, et cum viro innocente innocens eris. Et cum electo electus eris, et cum perverſo perverſus eris.* Et alibi: a) *Peccatori autem dicit dominus: Ut quid tu exponis iuſtificationes meas, et aſſumis teſtamentum meum per os tuum? Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem* P.418.

*) Prov. 6. **) 2 Cor. 6. ***) Pſ. 1. †) Pſ. 25. ††) Ibidem. †††) Pſ. 17. a) Pſ. 49.

153) ſint *Pariſ.* 154) eum *Pariſ.* 155) plane — viri non paret *Pariſ.* 156) Eſaiam *Latin.* caſſum *Rigalt.* 157) attigeritis *Latin.* egeritis *Pariſ.*

tionem tuam ponebas. Hinc igitur informatus et apoſtolus: *) *Scripſi*, inquit, *vobis in epiſtola, non commiſceri fornicatoribus, non utique fornicatoribus huius mundi*, et reliqua. *ceterum oportebat vos exire de mundo. Nunc autem ſcribo vobis, ſi quis frater nominatur in vobis fornicator, aut idololatres*, (quid enim tam coniunctum?) *aut*
P.419. *fraudator*, (quid enim tam propinquum?) *et cetera, cum talibus ne cibum quidem ſumere*, nedum Euchariſtiam. **) *Modicum ſcilicet et fermentum totam deſipit* [158]) *conſperſionem.* Item ad Timotheum: ***) *Manus nemini cito imponas, neque communices delictis alienis.* Item ad Epheſios; †) *Nolite ergo participes eſſe eorum. Fuiſtis enim aliquando tenebrae.* Et adhuc preſſius: ††) *Nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum, immo et revincite ea.* Quae enim in occulto ab eis fiunt, turpe eſt edicere [159]). Quid turpius impudicitiis? Si autem et ab otioſe incedente fratre denuntiat ſubduci Theſſalonicenſibus †††), quanto magis et a fornicatore? Haec enim conſulta [160]) ſunt Chriſti eccleſiam diligentis, qui ſe pro ea tradidit uti eam ſanctificet, emundans lavacro aquae in verbo, ut ſiſtat ſibi eccleſiam glorioſam non habentem maculam aut rugam, utique poſt lavacrum, ſed ſit ſancta et ſine opprobio, exinde ſcilicet ſine ruga vetuſtatis [161]) ut virgo, ſine macula fornicationis ut ſponſa, ſine probro vilitatis, ut emundata. Quid [162]) ſi et hic reſpondere concipias, adimi quidem peccatoribus, vel maxime carne pollutis, communicationem, ſed ad praeſens, reſtituendam ſcilicet

*) 1 Cor. 5. **) Ibidem. ***) 1 Tim. 5. †) Eph. 5. ††) Ibidem. †††) 2 Theſſ. 5.

158) Euchariſtiam medicam. Scilicet fermentum modicum *Franeq.* totam deſipit. Euchariſtiam modicam. Scilicet *Pariſ.* 159) dicere *Pariſ.* 160) conſultata *Pariſ.* 161) vanitatis *Latin.* veritatis *Fran.* 162) Quod *Latin.*

licet ex poenitentiae ambitu, secundum illam P.420.
clementiam dei, quae [163]) mavult peccatoris poenitentiam quam mortem *). Hoc enim fundamentum opinionis vestrae usquequaque pulsandum est. Dicimus itaque, clementiae divinae si ita esse competisset demonstrationem sui etiam post fidem lapsis, [164]) ita Apostolus diceret, **) *Nolite communicare operibus tenebrarum*, nisi poenitentiam egerint: et, cum talibus ne cibum quidem sumere, nisi posteaquam caligas fratrum volutando detersent. Et: *Qui templum dei vitiaverit, vitiabit illum deus*, nisi omnium focorum cineres in ecclesia de capite suo excusserit. Debuerat enim quae damnaverat proinde determinasse, quonam usque [165]) et sub qua conditione damnasset, si temporali et conditionali, et non perpetua severitate damnasset [166]). Porro cum in omnibus epistolis et post fidem talem prohibeat admitti, et admissum a communicatione detrudat, sine spe conditionis ullius aut temporis, nostrae magis sententiae adsistit, eam poenitentiam ostendens dominum malle, quae ante fidem, quae ante baptisma morte peccatoris potior habeatur ***), semel diluendi per Christi gratiam, semel pro peccatis nostris morte functi. Nam hoc etiam in sua persona apostolus statuit. Adfirmans enim Christum ad hoc venisse, ut peccatores salvos faceret, quorum primus ipse fuis- P.421.
set, quid adiicit? †) *Et misericordiam sum consecutus, quoniam ignorans feci in incredulitate.* Ita

*) Ezech. 33. **) Ephes. 5. 1 Cor. 5. 1 Cor. 3.
***) Ezech. 33. †) 1 Tim. 1.

163) qua *Wouw. MS.* 164) si ita competisset dari restitutionem suis etiam post fidem lapsis *Latin.* 165) aut *Lat.* quoniam et sub conditione *Venet.* 166) si temporali et conditionali, et non perpetua severitate damnasset *absunt Paris.*

*) Ita clementia illa dei malentis poenitentiam peccatoris quam mortem, ad ignorantes adhuc et adhuc incredulos ſpectat, quorum cauſa liberandorum venerit Chriſtus, non qui iam deum norint, et ſacramentum didicerint fidei. Quod ſi clementia dei ignorantibus adhuc et infidelibus competit, utique et poenitentia ad ſe clementiam invitat, ſalva illa poenitentiae ſpecie poſt fidem, quae aut levioribus delictis veniam ab epiſcopo conſequi poterit, aut maioribus et irremiſſibilibus a deo ſolo.

Cap. XIX. Sed quonam usque de Paulo, quando etiam Ioannes neſcio quid diverſae parti ſupplaudere videatur? quaſi in Apocalypſi manifeſte fornicationi poſuerit poenitentiae auxilium, ubi ad angelum Thyatirenorum ſpiritus mandat habere ſe adverſus eum, quod teneret mulierem **) *Iezabel* [167]) *quae ſe propheten dicit et docet, atque ſeducit ſervos meos ad fornicandum et edendum de idolothytis. Et largitus ſum illi temporis ſpatium, ut poenitentiam iniret, nec vult eam inire nomine fornicationis. Ecce dabo eam in lectum, et moechos eius cum ipſa in maximam preſſuram, niſi poenitentiam egerint operum eius.* Bene autem quod apoſtolis et fidei et disciplinae regulis convenit. ***) *Sive enim ego*, inquit, *ſive illi, ſic praedicamus.* Totius itaque ſacramenti intereſt, nihil credere
P. 422. ab Ioanne conceſſum, quod a Paulo ſit denegatum. Hanc aequalitatem ſpiritus ſancti qui obſervarerit, ab ipſo deducetur in ſenſus eius. Haereticam enim feminam, quae quod didicerat a Nicolaitis, docere ſuſceperat, in eccleſiam latenter introducebat, et merito ad poenitentiam urgebat. Cui enim dubium eſt haereti-

*) Ezech. 33. **) Apoc. 2. ***) 1 Cor. 15.

167) quod mulier Iezabel *Pariſ.*

reticum institutione deceptum, cognito postmodum casu, et poenitentia expiato, et veniam consequi, et in ecclesiam redigi? Unde et apud nos ut ethnico par, immo et super ethnicum haereticus etiam per baptisma veritatis utroque homine [168]) purgatus admittitur. Aut si certus es mulierem illam post fidem vivam in haeresi postea exspirasse, ut non quasi haereticae, sed quasi fideli peccatrici, veniam ex poenitentia vindicet [169]), sane agat poenitentiam, sed in finem moechiae, non tamen et restitutionem consecutura. Haec enim erit poenitentia, quam et nos deberi quidem agnoscimus multo magis, sed de venia deo reservamus. Denique ea Apocalypsis in posterioribus propudiosos et fornicatores, sicut timidos et incredulos et homicidas et veneficos et idololatras, qui tale quid in fide fuerint [170]), in stagnum ignis sine ulla conditionali damnatione decrevit. Non enim de ethnicis videbitur sapere, cum de fidelibus pronuntiavit: *) *Qui vicerint, haereditate habebunt ista* [171]), *et ero illis deus, et illi mihi in filios:* P. 423.
Et ita subiunxerit: **) *Timidis autem et incredulis et propudiosis et fornicatoribus et homicidis et veneficis et idololatris particula in stagno ignis et sulphuris, quod est mors secunda.* Sic et rursus: *Beati qui ex praeceptis agunt, ut in lignum vitae habeant potestatem, et in portas ad introëundum in sanctam civitatem. Canis veneficus, fornicator, homicida, foras;* utique qui non ex praeceptis agant. Illorum est enim foras dari, qui intus fuerunt. Ceterum, ***) *quid mihi eos qui foris sunt, iudicare?* praecesserat. De

epi-

*) Ap. 21. **) Ap. 22. ***) 1 Cor. 5.

168) nomine *Latin.* 199) Aut si certus es mulierem — in haeresin — ex poenitentia vindices *Wouw. MS.* 170) fuerit *Fran.* 171) haereditatem habebunt istam *Paris.*

epistola quoque Ioannis carpunt statim. Dictum est: *) *Sanguis filii eius emundat nos ab omni delicto.* Semper ergo et omnifariam delinquemus, si semper et ab omni delicto emundat nos ille: aut si non semper, non etiam post fidem, et si non ab omni delicto, non etiam a fornicatione. Unde autem exorsus est? Lumen praedixerat deum, et tenebras non esse in illo, et mentiri nos si dicamus, nos communionem habere cum eo, et in tenebris incedamus. **) *Si vero*, inquit, *in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus, et sanguis Iesu Christi domini nostri emundat nos ab omni delicto.* Ergo in lumine incedentes delinquimus, et in lumine delinquentes emundabimur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Unde et ostendit quomodo emundabimur a delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non po-
P.424. test. Adeo sic emundari nos ait, non qua [172]) delinquamus, sed qua [173]) non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris vero non communicantes emundati agemus, non deposito, sed non admisso delicto. Haec est enim vis dominici sanguinis, ut quos iam [174]) delicto mundarit, et exinde in lumine constituerit, mundos exinde praestet, si in lumine incedere perseveraverint. Sed subiicit, inquis: ***) *Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, et veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis et iustus est, ut dimittat* [175]) *ea nobis, et emundet nos ab omni iniustitia.* Numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo et ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim et rursus: *Si dicamus*, ait, *nos non deliquisse*

*) 1 Ioan. 1. **) Ibidem. ***) Ibidem.

172) quasi *Paris.* 173) quia *Paris.* 174) a delicto *Latin.* 175) dimittet *Paris.*

quisse, mendacem facimus illum, et sermo eius non est in nobis. Eo amplius: *) *Filioli, haec scripsi vobis ne delinquatis, et si deliqueritis, advocatum habemus apud deum patrem Iesum Christum iustum, et ipse placatio est pro delictis nostris.* Secundum haec, inquis, et delinquere nos et veniam habere constabit. Quod ergo fiet, quum procedens aliud invenio? Negat enim nos omnino delinquere, et in hoc plurimum tractat, ut nihil tale concedat, proponens semel a Christo delicta deleta, non habitura postea veniam, in quae [176]) nos sensus ad admonitionem castimoniae demandat. *Omnis,* P.425.
inquit **), *qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia et ille castus est. Omnis qui facit delictum, et iniquitatem facit: et delictum est iniquitas. Et scitis quod ille manifestatus sit, ut auferat delicta,* utique hactenus admittenda. Siquidem subiungit: *Omnis qui manet in illo, non delinquit. Omnis qui delinquit, neque vidit, neque cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat. Omnis qui facit iustitiam, iustus est, sicut et ille iustus est. Qui facit delictum, ex diabolo est, quoniam* [177]) *diabolus a primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius dei, ut solvat opera diaboli.* Nam et solvit liberans hominem per lavacrum; donato chirographo mortis. *Et ideo omnis qui ex deo nascitur, non facit delictum, quia semen dei manet in illo, et non potest delinquere, quia ex deo natus est.* In hoc manifesti sunt filii dei et filii diaboli. In quo? nisi illi non delinquendo, ex quo de deo nati sunt: isti delinquendo, quia de diabolo sunt, proinde [178]) atque si nunquam sint ex deo nati. Quod si dicit: ***) Qui non est iustus, ex deo non est

*) 1 Ioan. 2. **) 1 Ioan. 3. Coloss. 2. 1 Ioan. 3.
***) Ibid.

176) quo *Latin. Wouw. MS.* 177) quod *Paris.*
178) Perinde *Wouw. MS.*

est, qui non pudicus, quomodo rursus ex deo fiet, qui iam esse desiit? Iuxta est igitur ut excidisse sibi dicamus Ioannem in primore quidem epistola *) negantem [179]) nos sine delicto esse; nunc **) vero praescribentem non delinquere omnino. Et illic ***) quidem aliquid
P.426. de venia blandientem, hic †) vero districte negantem filios dei quicumque deliquerint. Sed absit. Nam nec ipsi excidimus a qua digressi sumus distinctione delictorum. Et hic enim illam Ioannes commendavit, quod sint quaedam delicta quotidianae incursionis, quibus omnes simus obiecti. ††) Cui enim non accidit [180]); aut irasci inique; et ultra solis occasum; aut et manum immittere; aut facile maledicere, aut temere iurare, aut fidem pacti destruere; aut verecundia, aut necessitate mentiri. In negotiis, in officiis, in quaestu, in victu, in visu, in auditu quanta tentamur, ut si nulla sit venia istorum, nemini salus competat. Horum ergo erit venia per exoratorem patris Christum. Sunt autem et contraria istis, ut graviora et exitiosa, quae veniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique et moechia et fornicatio; et si qua alia violatio templi dei †††). Horum ultra exorator non erit Christus; haec non admittet omnino, qui natus ex deo fuerit, non futurus dei filius, si admiserit. Ita Ioanni ratio constabit diversitatis, distinctionem delictorum disponenti [181]), cum delinquere filios dei nunc adnuit, nunc abnuit. Prospiciebat enim clausulam litterarum suarum, et illi

*) 1 Ioan. 1. **) 1 Ioan. 3. ***) 1 Ioan. 1. †) 1 Ioan. 3. ††) Ps. 4. Ephes. 4. Es. 58. Matth. 5. †††) 1 Cor. 3. 1 Ioan. 5.

179) negante *Paris.* 180) accedet *Fran.* 181) Ioannis — disponendis *Wouw. MS.*

illi praestruebat hos sensus, dicturus in fine manifestius: *) *Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabit ei vitam dominus; qui non ad mortem delinquit. Est enim delictum ad mortem. Non de eo dico ut quis postulet.* Meminerat et ipse Hieremiam **) prohibitum a deo deprecari pro populo mortalia delinquente. Omnis iniustitia delictum est, et ***) est delictum ad mortem. Scimus autem quod omnis, qui ex deo natus sit, non delinquit, scilicet delictum quod ad mortem est. Ita nihil iam superest, quam aut neges moechiam et fornicationem mortalia esse delicta, aut inremissibilia fatearis, pro quibus nec orari [182]) permittitur. P.427.

Cap. XX. Disciplina igitur apostolorum proprie quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga templum dei antistitem, et ubique de ecclesia eradicantem omne sacrilegium pudicitiae [183]) sine ulla restitutionis mentione. Volo tamen ex redundantia [184]) alicuius etiam comitis apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo iure disciplinam magistrorum. Exstat enim et Barnabae titulus ad Hebraeos: adeo satis auctoritatis viro [185]), ut quem Paulus iuxta se constituerit in abstinentiae tenore: †) *Aut ego solus et Barnabas non habemus hoc* [186]) *operandi potestatem?* Et utique receptior apud ecclesias epistola Barnabae illo apocrypho pastore moechorum. ††) Monens itaque discipulos, omissis omnibus initiis ad per-

*) 1 Ioan. 1. et 3. 1 Ioan. 5. **) Ier. 7. et 14. ***) 1 Ioan. 5. †) 1 Cor. 9. ††) Hebr. 6.

182) exorare *Fran.* 183) impudicitiae *Latin.* 184) redundanti *Latin.* 185) satis auctoritati viri *Fran.* 186) hoc *abest Paris.*

perfectionem magis tendere, nec rursus fundamenta poenitentiae iacere ab operibus mortuorum: *) *Impossibile est enim*, inquit, *eos qui semel inluminati sunt, et donum coeleste gustaverunt et participaverunt spiritum sanctum, et verbum dei dulce gustaverunt* [187]), *occidente iam aevo cum exciderint, rursus revocari* [188]) *in poenitentiam, refigentes cruci in semetipsos filium dei, et dedecorantes. Terra enim quae bibit saepius devenientem in se humorem, et peperit herbam aptam his propter quos et colitur, benedictionem dei consequitur. Proferens autem spinas reproba et maledictioni proxima, cuius finis in exustionem.* Hoc qui ab apostolis didicit, et cum apostolis docuit, nunquam moecho et fornicatori secundam poenitentiam promissam ab apostolis norat. Optime enim legem interpretabatur, et figuras eius iam in ipsa veritate servabat. Ad hanc denique speciem disciplinae de leproso cautum fuit: **) *Si autem varietas effloruerit in cutem, et totam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum, et sacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam* [189]) *convertit in album, mundus est. Qua vero die visus fuerit in eiusmodi color vivus, inquinatus est.* Conversum enim hominem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quae vitium et macula aestimatur in seculo, et totum novatum mundum voluit [190]) intelligi, qui iam non sit varius, non sit de pristino et novo aspersus. Si vero post abolitionem in vetustatem aliquid ex illa revixerit, rursum in carne eius quod emortuum delicto habebatur, immundum iudicari, nec expiari iam a sacerdote. Ita moechia de pristino recidiva, et unitatem novi coloris, a quo

P.428. / P.429. (marginal page references to earlier edition)

*) Hebr. 6. **) Levit. 13.

187) et participaverunt spiritum sanctum, et verbum dei dulce gustaverunt *abest Paris.* 188) renovari *Latin.* 189) quod *Paris.* 190) voluit *abest Paris.*

quo fuerat exclusa, commaculans, immundabile est vitium. Item de domo: *) *Si quae maculae et cavositates adnuntiatae in parietibus sacerdoti fuissent, priusquam introiret ad inspiciendam eam, iubet auferri de domo omnia, ita immunda non futura quae domus essent. Dehinc introgressus sacerdos, si invenisset cavositates viridicantes vel rubescentes, et aspectum earum humiliorem citra parietinam formam, exiret ad ianuam, et secerneret domum illam septem diebus. Dehinc die septima regressus, si animadvertisset diffusum in parietibus tactum illum, imperaret extrahi eos lapides, in quibus lepra fuisset, et abiici extra civitatem in locum immundum, et sumi alios lapides politos et solidos, et reponi loco pristinorum, et pulvere alio inlini domum.* Oportet enim cum pervenitur ad summum sacerdotem patris Christum, de domo hominis nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quae remanet domus, caro et anima, et ubi introierit eam sermo dei, et invenerit maculas ruboris et viroris, extrahi statim et obiici foras sensus mortiferos et cruentos: (nam et Apocalypsis **) viridi equo mortem, russeo autem praeliatorem imposuit) proque illis politos et in compaginem aptos et firmos substruit lapides, quales in Abrahae fiunt ***), ut ita homo habilis deo sit. †) Quod si post recuperationem et reformationem rursus sacerdos animadverterit in eadem domo P. 430. de pristinis causis [191]) aliquid et maculis, immundam eam pronuntiavit, et iussit deponi materias et lapides et omnem structuram eius, et abiici in locum immundum: hic erit homo caro atque anima, qui post baptisma et introitum sacerdotum reformatus, denuo resumit

 sca-

*) Levit. 14. **) Apoc. 6. ***) Matth. 3. †) Levit. 14.

191) cavis *Latin.*

ſcabra et maculas carnis, et abiicitur extra civitatem in locum immundum, deditus ſcilicet Satanae in carnis interitum, nec amplius reaedificatur in eccleſia poſt ruinam. Sic et de famulae concubitu, quae homini eſſet reſervata, necdum redempta, necdum liberata. *) *Proſpicietur*, inquit, *illi*, *et non morietur;* quia nondum eſt manumiſſa cui ſervabatur. Nondum enim caro a Chriſto manumiſſa, cui ſervabatur, impune contaminabatur, ita iam manumiſſa non habet veniam.

Cap. XXI. Haec ſi apoſtoli magis norant, magis utique curabant; ſed et in hunc iam gradum decurram, excernens inter doctrinam apoſtolorum et poteſtatem. Diſciplina hominem gubernat, poteſtas adſignat, ſeorſum quod poteſtas, ſpiritus autem deus. Quid autem docebat [192]) non communicandum *operibus* tenebrarum **)? Obſerva quod iubet. ***) Quis autem poterat donare delicta? hoc ſolius ipſius eſt. Quis enim dimittit delicta, ni ſolus deus? et utique mortalia quae in ipſum fuerint admiſſa, et in templum eius. Nam tibi quae in te reatum habeant, etiam
P. 431. ſeptuagies ſepties iuberis indulgere in perſona Petri. Itaque ſi et ipſos beatos apoſtolos [193]) tale aliquid indulſiſſe [194]) conſtaret, cuius venia a deo non ab homine competeret, non ex diſciplina, ſed ex poteſtate feciſſe. Nam et mortuos ſuſcitaverunt, quod deus ſolus: et debiles redintegraverunt, quod nemo niſi Chriſtus: immo et plagas inflixerunt, quod noluit Chri-

*) 1. Cor. 5. Levit. 19. **) Epheſ. 5. ***) Marc. 2. Matth. 18.

192) poteſtas aſſignat; ſed rurſum quid poteſtas? Spiritus. Spiritus autem deus eſt. Quid autem docebat? *Latin.* 193) ipſis beatis apoſtolis *Pariſ.* 194) indulſiſſet *Pariſ.*

Criftus. Non enim decebat eum faevire qui pati venerat. *) Percuffus eft Ananias et Elimas, Ananias morte, Elimas caecitate, ut hoc ipfo probaretur [195]) Chriftum et haec facere potuiffe. Sic et prophetae caedem, et cum ea moechiam poenitentibus ignoverant, quia et feveritatis documenta fecerunt. Exhibe igitur et nunc mihi, apoftolice, prophetica exempla, et agnofcam divinitatem, et vindica tibi delictorum eiusmodi remittendorum poteftatem, quod fi difciplinae folius officia fortitus es, nec imperio praefidere, fed minifterio, quis aut quantus es indulgere? qui neque prophetam, nec apoftolum exhibens, cares ea virtute cuius eft indulgere. Sed habet, inquis, poteftatem ecclefia delicta donandi? hoc ego magis et agnofco et difpono, qui ipfum Paracletum in prophetis novis habeo dicentem: Poteft ecclefia donare delictum, fed non faciam, ne et alia delinquant. Quid fi pfeudopropheticus fpiritus pronuntiavit? Atqui magis everforis fuiffet, et femetipfum de clementia commendare, et ceteros ad delinquentiam temperare. Aut fi et hoc fecundum fpiritum veritatis adfectare geftivit: ergo fpiritus veritatis poteft quidem indulgere fornicatoribus veniam, fed cum plurium malo non vult. De tua nunc fententia quaero unde hoc ius ecclefiae ufurpes. Si quia dixerit Petro dominus: **) *Super hanc petram aedificabo ecclefiam meam, tibi dedi claves regni coeleftis*, vel: *Quaecunque alligaveris vel folveris in terra, erunt alligata vel foluta in coelis*, idcirco praefumis et ad te derivaffe folvendi et alligandi poteftatem, id eft ad omnem ecclefiam Petri propinquam: qualis es evertens atque commutans mani-

*) Act. 5. et 13. **) Matth. 16.

195) ipfum probaret *Parif.*

manifeſtam domini intentionem perſonaliter hoc Petro conferentem? *Super te*, inquit, *aedificabo eccleſiam meam*, et: *Dabo tibi claves*, non eccleſiae: *Et quaecumque ſolveris vel alligaveris*, non quae ſolverint vel alligaverint. Sic enim et exitus docet. In ipſo eccleſia exſtructa eſt, id eſt per ipſum, ipſe clavem imbuit: vides quam: *) *Viri Iſraëlitae, auribus mandate quae dico: Ieſum Nazarenum virum a deo vobis deſtinatum*, et reliqua. Ipſe denique primus in Chriſti baptismo reſeravit aditum coeleſtis regni, quo ſolvuntur alligata retro delicta, et alligantur quae non fuerint ſoluta, ſecundum veram ſalutem, et Ananiam vinxit vinculo mortis, et debilem pedibus abſolvit vitio valetudinis. Sed et in illa diſceptatione cuſtodiendae necne legis, primus omnium Petrus ſpiritu inſtinctus, et de nationum vocatione praefatus, *Et nunc*, inquit **), *cur tentaſtis dominum de imponendo iugo fratribus, quod neque nos, neque pa-*
P. 433. *tres noſtri ſufferre valuerunt?* Sed enim per gratiam Ieſu credimus nos ſalutem conſecuturos ſicut et illi. Haec ſententia et ſolvit, quae omiſſa ſunt legis, et alligavit quae reſervata ſunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia poteſtas ſolvendi et alligandi Petro emancipata. ***) Cui ſi praeceperat dominus etiam ſeptuagies ſepties delinquenti in eum fratri indulgere, utique nihil poſtea alligare, id eſt retinere mandaſſet, niſi forte ea quae in dominum, non in fratrem quis admiſerit. Praeiudicatur enim non dimittenda in deum delicta, quum in homine admiſſa donantur. Quid nunc et ad eccleſiam, et quidem tuam Pſychice? Secundum enim Petri perſonam ſpiritalibus poteſtas iſta conveniet aut apoſtolo aut prophetae. Nam et eccleſia proprie et principaliter ipſe

*) Act. 2. **) Act. 15. ***) Matth. 16. 18.

ipse est spiritus, in quo est trinitas unius divinitatis, pater et filius et spiritus sanctus. Illam ecclesiam congregat, quam dominus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis qui in hanc fidem conspiraverint, ecclesiae [196]) ab auctore et consecratore censetur, et ideo ecclesia quidem delicta donabit. Sed ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum. Domini enim, non famuli est ius et arbitrium, dei ipsius, non sacerdotis.

CAP. XXII. At tu iam et in martyras tuos effundis hanc potestatem, ut quisque ex confensione [197]) vincula induit adhuc mollia in novo custodiae nomine, statim ambiunt moechi, statim adeunt fornicatores, iam preces circumsonant, iam lacrymae circumstagnant maculati cuiusque, nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui ecclesiam [198]) perdiderunt. Violantur viri ac feminae in tenebris plane ex usu libidinum notis, et pacem ab his quaerunt qui de sua periclitantur. Alii ad metalla confugiunt, et inde communicatores revertuntur, ubi iam aliud martyrium necessarium est delictis post martyrium novis. Quis enim in terris et in carne sine culpa, quis martyr seculi incola, denariis [199]) supplex, medico obnoxius et foeneratori? Puta nunc sub gladio iam capite [200]) librato, puta in patibulo iam corpore expanso, puta in stipite iam leone [201]) concesso, puta in axe, iam incendio adstricto [202]), in ipsa dico securitate et possessione martyrii, quis permittit homini donare quae deo reservanda sunt? a quo ea sine

P. 434.

196) ecclesia *Latin.* 197) confessione *Latin.* 198) ecclesiae *Pet. Ciacon.* 199) donariis *Latin.* 200) capiti *Latin.* 201) leoni *Latin.* 202) adstructo *Wouw. MS.*

ſine excuſatione damnata ſunt, quae nec apoſtoli, quod ſciam, martyres et ipſi donabilia iudicaverunt. Denique iam ad beſtias depugnaverat Paulus Epheſi *); cum interitum decernit inceſto **). Sufficiat martyri propria delicta purgaſſe. Ingrati vel ſuperbi eſt in alios quoque ſpargere, quod pro magno fuerit conſecutus. Quis alienam mortem ſua ſolvit, niſi ſolus dei filius? Nam et in ipſa paſſione liberavit latronem. ***) Ad hoc enim venerat, ut ipſe a delicto purus et omnia ſan-
P.435. ctus pro peccatoribus obediret [203]). Proinde qui illum aemularis donando delicta, ſi nil ipſe deliquiſti, plane patere pro me. Si vero peccator es, quomodo oleum faculae tuae ſufficere et tibi et mihi poterit? Habeo etiam nunc quo probem Chriſtum. Si propterea Chriſtus in martyre eſt, ut moechos et fornicatores martyr abſolvat; occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, et Chriſtus eſt. Sic enim dominus Ieſus Chriſtus poteſtatem ſuam oſtendit: †) *Quid cogitatis nequam in cordibus veſtris? Quid enim facilius eſt dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata; aut: Surge et ambula? Igitur ut ſciatis filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris poteſtatem, tibi dico paralytice: Surge et ambula.* Si dominus tantum de poteſtatis ſuae probatione curavit, ut traduceret cogitatus, et ita imperaret ſanitatem, ne non crederetur poſſe delicta dimittere; non licet mihi eandem poteſtatem in aliquo ſine eisdem probationibus credere. Quum tamen moechis et fornicatoribus a martyre expoſtulas veniam, ipſe confiteris eiusmodi crimina non niſi proprio martyrio diluenda, qui prae-

*) 1 Cor. 15. **) 1 Cor. 5. ***) Luc. 23. †) Matth. 9.

203) obiret *Wouw. MS.*

praesumis alieno. Quod si est, iam et martyrium aliud erit baptisma. *) *Habeo enim*, inquit, *et aliud baptisma*. Unde et ex vulnere lateris dominici aqua et sanguis, utriusque lavacri paratura manavit. Debeo ergo et primo lavacro alium liberare, si possum secundo; ingeramusque [204]) in sinum necesse est. Quaecunque auctoritas, quaecunque ratio moecho et fornicatori pacem ecclesiasticam reddit; eadem debebit et homicidae et idololatrae poenitentibus subvenire; certe negatori, et utique illi, quem in praelio confessionis tormentis colluctatum saevitia deiecit. Ceterum indignum deo, et illius misericordia, qui poenitentiam peccatoris morti praevertit **), ut facilius in ecclesiam redeant, qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas. Contaminata potius corpora revocabis, quam cruentata. Quae poenitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem, an vero laniatam? Quae iustior venia in omnibus causis, quam voluntarius, an quam invitus peccator implorat? Nemo volens, negare compellitur; nemo nolens, fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa, nescit, quod libet cogi. Negationem porro quanta compellunt ingenia carnificis et genera poenarum? Quis magis negavit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum averteret [205]) doluit, an qui quum amitteret lusit? Et tamen illae cicatrices Christiano praelio insculptae; et utique invidiosae apud Christum, quia vicisse cupierunt; et sic quoque gloriosae, quia non vincendo cesserunt. In quas adhuc et diabolus ipse suspirat, cum sua infeli-

P. 436.

*) Luc. 12. Ioan. 19. **) Ezech. 33.

204) ingeram usque *Latin.* 205) amitteret *Par.*

felicitate; sed casta; cum poenitentia moerente, sed non erubescente ad dominum de venia. Denuo dimittitur eis qui piaculariter [206] negaverunt, solis illis caro infirma est. Atquin nulla tam fortis caro, quam quae spiritum elidit.

206) peculiariter *conj. Rig.*

Halle, gedruckt bei J. C. Hendel u. Sohn.

3 2044 073 570 244

